D'Alisa, Demaria ve Kallis | Küçülme: Yeni Bir Çağ İçin Kavram Dağarcığı

Küçülme

Yeni Bir Çağ İçin Kavram Dağarcığı

HAZIRLAYANLAR

Giacomo D'Alisa, Federico Demaria
ve Giorgos Kallis

metis

HAZIRLAYANLAR

Giacomo D'Alisa, Federico Demaria
ve Giorgos Kallis

Küçülme

Yeni Bir Çağ İçin Kavram Dağarcığı

GIACOMO D'ALISA, ekolojik iktisatçı ve politik ekolojist. Doktorasını iktisat ve sürdürülebilir kalkınma teknolojisi alanında yapan D'Alisa, 2012-14 yılları arasında Barselona Otonom Üniversitesi Çevre Bilim ve Teknolojileri Enstitüsü'nde Politik Ekoloji Avrupa Ağı projesinde yardımcı araştırma koordinatörü olarak görev aldı. Çalışmalarında ekolojik iktisat, sürdürülebilir kalkınma, kamu malları, müşterekler, toplumsal metabolizma, çevre ihtilafları ve su güvenliği gibi konulara odaklanan D'Alisa, halen Portekiz'deki Coimbra Üniversitesi'nde doktora sonrası araştırmalarını yürütüyor. Kendisi ayrıca Araştırma & Küçülme (İspanya) kolektifine üyedir.

FEDERICO DEMARIA, Barselona Otonom Üniversitesi Çevre Bilim ve Teknolojileri Enstitüsü'nde doktora sonrası araştırmalarını yürütüyor. Ekolojik iktisat ve politik ekoloji alanlarında çalışan Demaria, çevre ile ekonomi arasındaki toplumsal çatışmaları çözümleyen Envjustice projesinde yardımcı koordinatör olarak çalışıyor; araştırmalarında doğal kaynakların ve çevresel etkilerin eşitsiz dağılımına ve daha adil ve ekolojik açıdan sürdürülebilir toplumlara geçiş yollarına odaklanıyor. 2006'dan beri küçülme hareketinin ve tartışmasının içinde olan Demaria, Araştırma & Küçülme (İspanya) kolektifinin eşkurucularındandır.

GIORGOS KALLIS, ekolojik iktisatçı ve politik ekolojist. Londra'daki Imperial College'da kimya öğrenimi gördükten sonra hem çevre mühendisliği alanında (Imperial College) hem de iktisat alanında (Pompeu Fabra Üniversitesi, Barselona) yüksek lisans yaptı. Doktorasını çevre politikası ve planlama alanında, Yunanistan'daki Ege Üniversitesi'nde tamamlayan Kallis, doktora sonrası çalışmalarını ise Kaliforniya Üniversitesi'ndeki (Berkeley) Enerji ve Kaynaklar Grubu'nda yürüttü. Halen Barselona Otonom Üniversitesi Çevre Bilim ve Teknolojileri Enstitüsü'nde profesör olarak hizmet veren Kallis, Araştırma & Küçülme (İspanya) kolektifine üyedir.

Metis Yayınları
İpek Sokak 5, 34433 Beyoğlu, İstanbul
e-posta: info@metiskitap.com
www.metiskitap.com
Yayınevi Sertifika No: 43544

Küçülme
Yeni Bir Çağ İçin Kavram Dağarcığı

Hazırlayanlar:
Giacomo D'Alisa, Federico Demaria
ve Giorgos Kallis

İngilizce Basımı:
Degrowth
A Vocabulary for a New Era
Routledge, 2015

© Giacomo D'Alisa ve diğ., 2019
© Metis Yayınları, 2019
Türkçe Edisyon © Bengi Akbulut, Ethemcan Turhan, 2019
Türkçe Çeviri © Ayşe Ceren Sarı, Berk Öktem,
Burag Gürden,Yaprak Kurtsal, 2019

İlk Basım: Mayıs 2020

Yayıma Hazırlayan: Özde Duygu Gürkan

Kapak İllüstrasyonu: Bàrbara Castro Urío
Kapak Tasarımı: Semih Sökmen

Dizgi ve Baskı Öncesi Hazırlık: Metis Yayıncılık Ltd.
Baskı ve Cilt: Yaylacık Matbaacılık Ltd.
Fatih Sanayi Sitesi No. 12/197 Topkapı, İstanbul
Matbaa Sertifika No: 44865

ISBN-13: 978-605-316-192-9

Eserin bütünüyle ya da kısmen fotokopisinin çekilmesi, mekanik ya da elektronik araçlarla çoğaltılması, kopyalanarak internette ya da herhangi bir veri saklama cihazında bulundurulması, 5846 Sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'nun hükümlerine aykırıdır ve hak sahiplerinin maddi ve manevi haklarının çiğnenmesi anlamına geldiği için suç oluşturmaktadır.

HAZIRLAYANLAR
Giacomo D'Alisa, Federico Demaria ve Giorgos Kallis

Küçülme

YENİ BİR ÇAĞ İÇİN KAVRAM DAĞARCIĞI

Türkçe Edisyon:
Bengi Akbulut ve Ethemcan Turhan

Kolektif Çeviri:
Ayşe Ceren Sarı, Berk Öktem
Burag Gürden ve Yaprak Kurtsal

metis

İçindekiler

Önsöz
Küçülme: Daha Az Değil, Daha Başka Bir Dünya
Bengi Akbulut ve Ethemcan Turhan 11

Giriş
Küçülme Giorgos Kallis, Federico Demaria ve Giacomo D'Alisa 17

I. DÜŞÜNCE HATLARI

1. **Faydacılık Karşıtlığı** Onofrio Romano 43
2. **Biyoiktisat** Mauro Bonaiuti 48
3. **Kalkınma; Eleştiriler** Arturo Escobar 54
4. **Çevre Adaleti** Isabelle Anguelovski 57
5. **Çevrecilik; Akımlar** Joan Martinez-Alier 63
6. **Metabolizma; Toplumsal** Alevgül H. Şorman 68
7. **Politik Ekoloji** Susan Paulson 73
8. **Durağan Durum İktisadı** Joshua Farley 79
9. **Devlet** Bengi Akbulut 84

II. TEMELLER

10. **Özerklik** Marco Deriu 93
11. **Kapitalizm** Diego Andreucci ve Terrence McDonough 98
12. **Bakım** Giacomo D'Alisa, Marco Deriu ve Federico Demaria 104

13. **Metalaşma** Erik Gómez-Baggethun 109
14. **Meta Menzilleri** Marta Conde ve Mariana Walter 114
15. **Müşterekler** Silke Helfrich ve David Bollier 119
16. **Şenliklilik** Marco Deriu 124
17. **Maddesizleşme** Sylvia Lorek 129
18. Harcama Onofrio Romano 134
19. **Depolitizasyon ("Politik Olan")** Erik Swyngedouw 139
20. **Felaket Pedagojisi** Serge Latouche 145
21. **Entropi** Sergio Ulgiati 148
22. **Emerji** Sergio Ulgiati 152
23. **Gayri Safi Yurtiçi Hasıla** Daniel O'Neill 156
24. **Büyüme** Peter A. Victor 162
25. **Mutluluk** Filka Sekulova 167
26. **Tahayyül; Özgürleştirilmesi** Serge Latouche 172
27. **Jevons Paradoksu (Geri Sekme Etkisi)** Blake Alcott 177
28. **Neo-Malthusçular** Joan Martinez-Alier 182
29. **Zirve Petrol** Christian Kerschner 187
30. **Sadelik** Samuel Alexander 192
31. **Büyümenin Toplumsal Sınırları** Giorgos Kallis 197

III. EYLEM

32. **Toprağa Dönüşçüler** Rita Calvário ve Iago Otero 205
33. **Temel ve Azami Gelir** Samuel Alexander 209
34. **Topluluk Para Birimleri** Kristofer Dittmer 213
35. **Kooperatifler** Nadia Johanisova, Ruben Suriñach Padilla ve Philippa Parry 217
36. **Borç Denetimi** Sergi Cutillas, David Llistar ve Gemma Tarafa 222
37. **Dijital Müşterekler** Mayo Fuster Morell 226
38. **İtaatsizlik** Xavier Renou 230
39. **Eko-Topluluklar** Claudio Cattaneo 234

40. **Öfkeliler (İşgal Et/Occupy)** Viviana Asara ve Barbara Muraca 239
41. **İstihdam Garantisi** B. J. Unti 243
42. **Para; Kamusal** Mary Mellor 247
43. **Yeni Ekonomi** Tim Jackson 250
44. **Şimdi-Buradacılar** Chris Carlsson 255
45. **Post-Normal Bilim** Giacomo D'Alisa ve Giorgos Kallis 259
46. **Sendikalar** Denis Bayon 264
47. **Kent Bahçeciliği** Isabelle Anguelovski 268
48. **İş Paylaşımı** Juliet B. Schor 272

IV. İTTİFAKLAR

49. **Buen Vivir** Eduardo Gudynas 279
50. **Kalıcılık Ekonomisi** Chiara Corazza ve Solomon Victus 284
51. **Feminist İktisat** Antonella Picchio 288
52. **Ubuntu** Mogobe B. Ramose 293

Kaynakça 297
Katkıda Bulunanlar 313

Önsöz

Küçülme: Daha Az Değil, Daha Başka Bir Dünya

Bengi Akbulut ve Ethemcan Turhan

ARTIK DÜNYA ÜZERİNDE hemen hemen herkesin tanıdığı genç iklim aktivisti Greta Thunberg, 23 Eylül 2019 günü Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda yaptığı öfkeli konuşmada dünya liderlerine şöyle hitap ediyordu:

"Hayallerimi ve çocukluğumu boş sözlerinizle çaldınız. Ve dahası, ben şanslı olanlardan biriyim. İnsanlar acı çekiyor. İnsanlar ölüyor. Ekosistemler bir bütün olarak çökmekte. Kitlesel bir yok oluşun başlangıcındayız, sizinse tek konuştuğunuz şey para ve ekonomik büyümeye dair peri masalları. Ne hakla [bunu yapıyorsunuz]!"

Greta'nın dikkat çektiği küresel iklim krizi –hızlı kentleşme, endüstriyel tarım ve küresel tedarik zincirleri içerisinde dünyanın bir ucundan diğerine taşınan metalar için artan talep gibi faktörleri de hesaba kattığımızda– fosil yakıt yoğun, büyüme takıntılı bir ekonomik modelin de krizine işaret ediyor. Neoliberal küreselleşmenin ve doğayı metalaştırmaya durmaksızın devam eden piyasaların entegrasyonunun daha çok refah ve özgürlük getireceğine dair masallar, küresel korumacılık ve otoriter popülist rejimlerin yükselişiyle duvara tosladı. Bugün Küresel Kuzey'den ve Küresel Güney'den eşzamanlı yükselen iklim ve çevre adaleti çağrılarının da vurguladığı gibi küresel iklim, biyoçeşitlilik, su, toprak ve kentleşme krizlerinin bağlantı yeri insan refahını ekonomik büyümeden ayrı tutamayan ideolojik bir kör nokta. Sanayi süreçlerinde verimliliğin art-

ması, otomasyonun yükselişi ve internet bazlı hizmet sektörlerinin belirgin hale gelmesi gibi olguları bir yana koyarsak, küresel ekonomik büyümenin enerji ve hammadde akışlarından aslında çokça hayal edildiği gibi bir ayrışma (*decoupling*) yaşamadığını söyleyebiliriz (Hickel ve Kallis 2019).

Bu açıdan özellikle II. Dünya Savaşı'ndan beri küresel tüketimin üstel biçimde büyümesi biliminsanlarının "Büyük İvmelenme" (*The Great Acceleration*) dediği olguyu da beraberinde getirdi. Son 30 yılda gittikçe finansallaşan dünyanın maddi gerçeklikten kopmasıyla beraber aslında insan refahının göstergelerinden sadece birisi olan ekonomik büyüme de adeta sorgulanamaz, tartışılamaz bir model halini aldı. Müesses nizam ile çok da derdi olmayan çevre iktisatçılarının onlarca yıldır vurgulamalarına rağmen ancak kısıtlı ilerleme elde edebildikleri dışsallıkların bile hesaba katılmadığı bir ortamda, ekonomik büyümenin gezegensel sınırları zorladığına dair her geçen gün daha fazla kanıt ortaya konuyor. Bu ortamda radikal fikirleri daha çok tartışmaya, daha çok uygulamaya ve tekrar tekrar denemeye ihtiyacımız var.

Küçülme: Yeni Bir Çağ İçin Kavram Dağarcığı kitabı bu tür radikal bir fikri, küçülmeyi, hem daha geniş çevrelerce tartışmaya açma, hem de diğer radikal fikir ve pratiklerle eklemleme arzusundan doğdu. İngilizce orijinali 2014 yılında basılan kitap bugüne dek 12 dile çevrildi. Aradan geçen 6 sene içinde küçülme fikri hem toplumsal hareketler ve anaakım dışı düşünürler arasında hem de yerleşik yapılar ve kurumlar (Avrupa Parlamentosu'ndan Papa'ya kadar) içerisinde daha fazla ses bulur oldu. Bugün küçülme bir yandan gezegensel sınırların aşıldığı, diğer yandan meta ve hizmet özgürlüğü pahasına insanların daha da çok sınırlarla karşılaştığı bir dünyada "daha fazlası değil, daha farklısıyla iyi yaşayabiliriz" diyen bir düşünce akımını, bir hareketi, siyasi, iktisadi ve kültürel bir dönüşüm talebini ifade ediyor. Küçülme fikri bu anlamıyla her şeyden önce siyasalın ortadan kaldırıldığı, uzmanlar eliyle sosyal-siyasi taleplerin sümen altı edildiği bir teknokrasinin, sayısal hedeflerin toplumsal sonuçları gölgelediği bir ekonomizmin eleştirisini sunuyor.

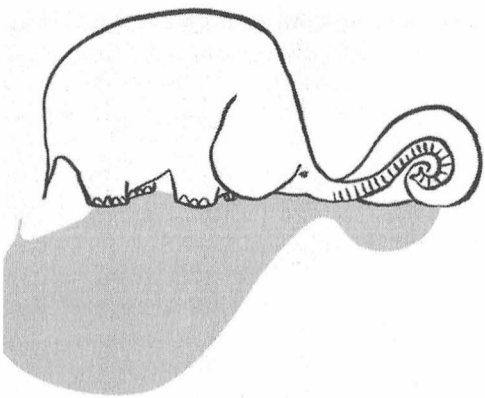
Kitabı Türkçeye kazandırma fikrimizin ana esin kaynağı bu yakın dönemde zenginleşen –ve bir bakıma radikalleşen– küçülme tartışmalarını Türkiye bağlamına taşımaktı. Ekonomik büyüme fikrinin ülke tarihindeki yeri sanırız ki yadsınamaz; ancak yakın dönem Türkiyesi'nin büyüme ile istikrarın bu derece doğrudan ilişkilendirildiği ortamında küçülmeyi tartışmanın ayrı bir önemi var. Özellikle son yirmi yıl Türkiye'de ekonomik büyümenin sadece faydalarının değil toplumsal ve ekolojik maliyetlerinin de son derece eşitsiz paylaşıldığı, büyüme politikalarına içkin yerinden edilme, mülksüzleşme ve parçalanma süreçlerinin yıkıcı etkilerinin toplumun en kırılgan kesimleri tarafından omuzlandığı bir dönem oldu. Öte yandan bu yıkıcı etkilerin büyüme adına meşrulaştırıldığına, her türlü toplumsal muhalefetin yine ekonomik büyüme sopasıyla bastırıldığına şahit olduk. Bugün Türkiye'de yaşanan ve gitgide keskinleşen ekolojik, toplumsal ve ekonomik kriz(ler) kayıtsız şartsız ekonomik büyüme hedefinin ne derece arzu edilebilir olduğunu sorgulamayı ve dolayısıyla küçülme fikrinin tartışılmasını ve bir anlamda da yerelleştirilmesini elzem kılıyor. Covid-19 pandemisinin gündeme getirdiği, ekonomik büyüme ile halk sağlığı arasındaki ilişkinin basit fayda-maliyet analizleriyle yürütülemeyecek olması da bu konunun aciliyetini pekiştiriyor.

Her ne kadar Türkiye'deki farklı siyasi eğilimler içerisinden ekonomik büyümenin eleştirisi hiçbir zaman kapsamlı bir biçimde dillendirilmemiş olsa da, son 20 yılda güçlenen ve siyasi iktidarı karşısına alan ekoloji mücadelesi içinden gelen büyüme eleştirileri de göz ardı edilemez. Örneğin 1990'ların başında *Ağaçkakan* dergisinde ekoloji mücadelesinin farklı aktörlerince dillendirilen ekonomik büyüme eleştirileri özellikle 2008/9 küresel iktisadi kriz sonrası yeniden keşfedildi dersek yanlış olmayacaktır. Son 10 yılda küresel küçülme ve kalkınmacılık-sonrası literatürünün büyümesine paralel olarak Türkçede de bu tartışmaların sesi daha gür çıkıyor.* Elinizdeki kitap da Türkiye'nin içinde bulunduğu mevcut iktisadi-

* Bkz. örneğin yakın zamanda Türkçeye kazandırılmış olan Zhang ve diğ. 2015, Latouche 2018, Raworth 2019, ve Başkaya 2017.

siyasi kriz koşullarında sosyal ve çevresel adaleti merkezine alan başka türlü bir modelin mümkün olduğuna dair tartışmalara bir katkı yapma amacını taşıyor. Kitabın kolektif yazarlı halini çeviride de yansıtarak müşterek bir fikri, mümkün olduğunca müşterek bir emekle okurlara sunmayı amaçladık. Müşterek bir emek gösteren çevirmenler Ayşe Ceren Sarı, Berk Öktem, Burag Gürden ve Yaprak Kurtsal ile kitabın Türkçede okuruna ulaşmasını sağlayan Metis Yayınları'na da içten bir teşekkürü borç biliyoruz.

KÜÇÜLME

Fil ve salyangoz
İllüstrasyon: Bàrbara Castro Urío

Giriş

Küçülme

Giorgos Kallis, Federico Demaria
ve Giacomo D'Alisa

1. Girdisi çıktısıyla küçülme

Décroissance terimi (küçülme kelimesinin Fransızca karşılığı) ilk defa Fransız düşünür André Gorz tarafından 1972 yılında kullanılmıştır. Gorz, günümüzde küçülme tartışmasının hâlâ merkezinde yer alan bir soruyu gündeme getirmiştir: "Yeryüzünün dengesinin sağlanması – ki bunun için maddi üretimin büyümemesi ve hatta küçülmesi şarttır– kapitalist sistem varlığını sürdürdüğü müddetçe mümkün olabilir mi?" (Gorz 1972: iv). Daha sonra başka Fransız yazarlar da "Büyümenin Sınırları" Raporu'nun peşi sıra bu terimi kullanmaya başlamıştır (Meadows ve diğ. 1972). Örneğin filozof André Amar (1973), *NEF Cahiers* dergisinin "Büyümenin Muhalifleri" ("Les objecteurs de croissance") sayısında "Büyüme ve Ahlaki Mesele" isimli bir yazı yazmıştır.

Bundan birkaç yıl sonra ise André Gorz, *Écologie et liberté* (Ekoloji ve Özgürlük) isimli kitabında küçülmeyi açık bir biçimde şu sözleriyle desteklemiştir:

> Sadece bir iktisatçı, Nicholas Georgescu-Roegen, sıfır büyüme durumunda bile kıt kaynakların tüketiminin sürdürülmesinin bu kaynakların nihayetinde tamamen tükenmesiyle sonuçlanacağına dikkat çekecek sağduyuya sahipti. Mesele daha fazla tüketimden kendimizi alkoymak değil, daha az tüketmektir – mevcut kaynaklar ancak bu şekilde gelecek

nesiller için muhafaza edilebilir. Ekolojik gerçekçilik dediğimiz şey budur. ... Büyümesiz eşitlik meselesini incelemeyi reddeden radikaller, "sosyalizmi" kapitalizmin başka yollarla –orta sınıf değerlerinin, yaşam biçimlerinin ve toplumsal kalıplarının bir uzantısı olarak– sürdürülmesinden başka bir şey olarak görmediklerini ortaya koyuyorlar. Günümüzde artık küçülme ve mevcut yaşam biçiminin tersine çevrilmesi yoluyla refaha erişmeyi savunmak gerçekçilikten sapmak anlamına gelmiyor. Aksine, gerçekçilikten sapmak tam da ekonomik büyümenin hâlâ insan refahını artırabileceğini ve fiziksel olarak da hâlâ mümkün olduğunu hayal etmekten ibarettir. (Gorz 1980 [1977]: 13)

Gorz **politik ekolojinin**[1] öncülerindendi. Onun için ekoloji, radikal bir politik dönüşümün ayrılmaz bir parçasıydı. Gorz'a ilham veren Nicholas Georgescu-Roegen ise ekolojik iktisat ve **biyoiktisadın** entelektüel önderiydi. Georgescu-Roegen (G-R) 1971 yılında *Entropy Law and the Economic Process* (Entropi Kanunu ve Ekonomik Süreç) isimli başyapıtını yayımladı. 1979 yılında Cenevre Üniversitesi profesörleri Jacques Grinevald ve Ivo Rens, Georgescu-Roegen'in makalelerinden oluşan bir derlemeyi (ilginç bir şekilde Gorz'un da bu terimi kullandığından haberdar olmadan) *Demain la décroissance* (Yarın, Küçülme) başlığıyla yayımladılar. Grinevald, Georgescu-Roegen'in de rızasıyla, G-R'nin "Asgari Biyoekonomik Program" hakkındaki makalesinde yer alan "düşüş/iniş" (*descent*) kelimesini "küçülme" (*décroissance*) diye çevirip kitabın başlığı olarak kullanmıştı (Grinevald 1974).

1980'ler ve 1990'larda petrol krizinin sona ermesi ve neoliberalizmin yükselişiyle birlikte **büyümenin** sınırları ve küçülme fikrine ilgi giderek azaldı, fakat 1990'larda Fransa'da bu tartışmalar yeniden canlandı. 1993 yılında Lyon kökenli çevre ve şiddetsiz direniş aktivisti Michel Bernard, Grinevald ile temasa geçti ve onu *Silence* isimli dergisinde "Georgescu-Roegen: Biyoiktisat ve Biyosfer" konulu bir makale yazmaya davet etti. Makale açık bir biçimde küçülmeye atıfta bulunuyordu. Daha sonra Temmuz 2001'de, yine Lyon

1. Bu bölümde referans kullanmadığımız yerlerde, öne sürülen argümanları destekleyen veriler (koyu vurguyla belirtilen) ilgili başlıklar altında bulunabilir.

kökenli Bruno Clémentin ve *Casseurs de pub* dergisinin (Kanada'nın *Adbusters* dergisinin Fransız eşdeğeri) Randall Ghent ile birlikte kurucusu olan Vincent Cheynet, "sürdürülebilir küçülme" kavramını ileri sürdüler. Clémentin ve Cheynet, hem terimin icat tarihini kayda geçirmek için hem de ileride muhtemel suistimali ve anaakımlaşmasına karşı espirili bir uyarı mahiyetinde terimi fikri mülkiyet olarak tescil ettirdiler. Küçülmeye dair Fransa'daki kamuoyu tartışması, 2002'de *Silence* dergisinin Georgescu-Roegen'i anma amacıyla yine Clémentin ve Cheynet tarafından hazırlanan özel sayısıyla birlikte yükselişe geçti. Bu sayı 5000 adet sattı ve iki kere yeniden basıldı. Bu, muhtemelen günümüz küçülme hareketinin de başlangıç noktası oldu.

Küçülme tartışmalarının 1970'lerdeki ilk aşamasında vurgu daha çok kaynakların sınırları üzerineydi. 2001 yılı ile başlayan ikinci aşamada ise itici güç hegemonik "sürdürülebilir kalkınma" fikrinin eleştirisiydi. "Kahrolsun Sürdürülebilir Kalkınma! Yaşasın Şenlikli* Küçülme!" adlı yazısında da tartıştığı üzere, ekonomik antropolog Serge Latouche'a göre sürdürülebilir kalkınma bir oksimorondur. 2002 yılında UNESCO'nun Paris yerleşkesinde, 800 kişinin katılımıyla "Kalkınmayı Geri Sar, Dünyayı Yeniden Yarat" ("Défaire le développement, refaire le monde") konferansı gerçekleştirildi. Konferans, Bernard, Clémentin ve Cheynet gibi Lyon kökenli çevre aktivistleri ile Latouche'un da dahil olduğu kalkınma-sonrası görüşünü benimseyen akademik camia arasında kurulan ittifakın da başlangıcı niteliğindeydi (bkz. **kalkınma**). Yine aynı yıl, Lyon'da Sürdürülebilir Küçülme Üzerine Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Enstitüsü de kuruldu. Bundan bir yıl sonra, sürdürülebilir küçülme üzerine ilk uluslararası akademik konferans yine Lyon'da gerçekleştirildi. Etkinlik Fransa, İsviçre ve İtalya'dan 300'ün üzerinde katılımcıyı bir araya getirdi. Konferansta, ileride küçülme konusunda en üretken yazarlar olacak Serge Latouche, Mauro Bonaiuti, Paul

* Fransızcadaki *conviviale*, İngilizcedeki *convivial* kelimesinin Türkçe karşılığı olarak yerleşik pratiği takip ederek genellikle "şenlikli" kelimesini, kimi yerlerde ise "keyifli" kelimesini kullandık. –*ç.n.*

Ariès, Jacques Grinevald, François Schneider ve Pierre Rabhi gibi isimler konuşmacı olarak yer aldı. Aynı yıl, Bernard, Cheynet ve Clémentin'in hazırladığı *Objectif décroissance* (Küçülme Hedefi) isimli kitap, 8000'in üzerinde kopya sattı, üç yeni baskısı yapıldı ve İtalyanca, İspanyolca ve Katalanca dillerine çevrildi.

Bir aktivist hareketi olarak küçülme, Lyon'da 2000'lerin başında otomobilsiz şehirler, müşterek sokak sofraları, gıda **kooperatifleri** protestoları ve reklam karşıtı kampanyaların peşi sıra serpilmeye başladı. Daha sonra Fransa dışına yayılarak 2004'te İtalya'da (*decrescita*) ve 2006'da Katalonya ve İspanya'da (*decreixement* ve *decrecimiento*) yeşil ve küreselleşme karşıtı aktivistlerce kullanılan bir slogan haline geldi. 2004 yılında küçülme, düzenlenen konferanslar, aktiviteler ve günümüzde her ay 30.000 adet satan *La Décroissance, le journal de la joie de vivre* gibi dergi ve inisiyatifler sayesinde Fransa'da daha büyük kitlelere ulaşmaya başladı. Aynı yıl, araştırmacı ve aktivist François Schneider Fransa'da küçülme fikrini yaymak amacıyla –ve yoğun bir medya ilgisiyle– eşek sırtında bir yıllık bir geziye çıktı. 2007'de Schneider, önce Denis Bayon ve ardından Fabrice Flipo'nun da katılımıyla, Fransa'da Araştırma & Küçülme isimli akademik kolektifi kurdu ve bu kolektif yoluyla bir dizi uluslararası konferansın yapılmasına önayak oldu. Bu konferansların ilki 2008'de Paris'te, ikincisi ise 2010 yılında Barselona'da düzenlendi. Küçülme teriminin İngilizcedeki karşılığı olan *degrowth* kelimesi "resmi olarak" ilk defa Paris Konferansı'nda telaffuz edildi ve böylelikle uluslararası bir araştırma topluluğunun da doğuşunu imledi. Bunun ardından Barselona'daki Çevre Bilim ve Teknolojileri Enstitüsü'nün (ICTA) ikinci konferansa evsahipliği yaparak harekete dahil olmasıyla birlikte küçülme, ilk fikrî kaleleri olan Fransa ve İtalya'nın ötesine uzandı. ICTA, harekete akademideki ekolojik iktisat camiası ve Latin Amerika temelli **politik ekoloji** ve **çevre adaleti** ağları ile bağlantılar sağladı. Paris ve Barselona konferanslarının başarısını Montreal ve Venedik'te (2012), Leipzig'de (2014) ve Budapeşte'de (2016) düzenlenen konferanslar takip etti ve küçülme Flaman Bölgesi, İsviçre, Finlandiya, Polonya, Yunanistan, Almanya, Portekiz, Norveç, Danimarka, Çek Cumhuriyeti,

Meksika, Brezilya, Porto Riko, Kanada, Bulgaristan, Romanya ve diğer ülkelerdeki grup ve aktiviteler arasında da yayıldı.

2008'den bu yana terimin İngilizcesi, hakemli dergilerde yayımlanan yüzün üzerinde makale ve en az yedi özel sayıda yer alarak akademik yayınlara girmeye başladı (Kallis ve diğ. 2010, Cattaneo ve diğ. 2012, Saed 2012, Kallis ve diğ. 2012, Sekulova ve diğ. 2013, Whitehead 2013, Kosoy 2013). Paris'teki SciencePo da dahil olmak üzere, küçülme şimdilerde pek çok prestijli üniversitede öğretiliyor. Terim Fransız ve İtalyan politikacılar tarafından kimi zaman doğru kimi zaman yanlış şekillerde kullanıldı ve *Le Monde*, *Le Monde Diplomatique*, *El Pais*, *The Guardian*, *The Wall Street Journal* ve *Financial Times* da dahil olmak üzere pek çok tanınan gazetede yer aldı.

Peki küçülmenin anlamı tam olarak nedir?

2. Günümüzde küçülme

Küçülme, her şeyden önce ve en önemlisi, bir **büyüme** eleştirisini ifade eder. Kamuoyu tartışmalarının ekonomizmden bağımsızlaştırılması ve toplumsal bir amaç olarak ekonomik **büyümeden** vazgeçilmesi çağrısıdır. Bunun ötesinde küçülme, toplumların daha az kaynak tüketeceği ve bugünden daha farklı bir biçimde örgütlenip daha farklı bir biçimde yaşayacağı, arzulanan bir yöne de işaret eder. "Paylaşım", "**sadelik**", "**şenliklilik**" (*conviviality*), "**bakım**" ve "**müşterekler**", bu toplumun neye benzeyebileceğinin temel ifadeleridir.

Küçülme çoğunlukla daha azın güzel olabileceği fikriyle bağlantılandırılır. Ekolojik iktisatçılar, küçülmeyi toplumların üretim ve tüketimlerini adil bir biçimde düşürmeleri yoluyla enerji ve hammadde girdi-çıktılarını azaltmaları olarak tanımlar (Schneider ve diğerleri, 2010). Ancak bizim buradaki vurgumuz yalnızca *daha az* üzerinde değil, *farklı* üzerindedir. Küçülme, daha küçük bir **metabolizmaya** sahip olan bir toplumu ifade eder; ama daha da önemlisi, yeni işlevlere hizmet eden farklı yapıdaki bir **metabolizmaya** sahip olan bir toplumu simgeler. Küçülmenin çağrısı, aynı şeyin daha azı-

nı yapmak değildir. Amaç bir fili inceltmek değil, onu bir salyangoza dönüştürmektir. Bir küçülme toplumunda her şey daha farklı olacaktır: farklı etkinlikler, enerjinin farklı biçim ve kullanımları, farklı ilişkiler, farklı toplumsal cinsiyet rolleri, zamanın ücretli ve ücretsiz emek arasında farklı bir biçimde tahsisi ve insanlar dışındaki dünyayla kurulan farklı ilişkiler.

Küçülme çok çeşitli fikir, kavram ve önerileri birleştiren bir çerçeve sunar (Demaria ve diğ. 2013). Fakat bu çerçeve içinde bazı ağırlık merkezleri mevcuttur (Şekil 1). Birincisi, **büyümenin** eleştirisidir. İkincisi, **büyümeyi** gerektiren ve sürdüren bir toplumsal sistem olarak **kapitalizmin** eleştirisidir. Küçülme literatüründeki diğer iki önemli akımın ilki GSYH'nin (Gayri Safi Yurtiçi Hasıla), ikincisi ise **metalaşmanın** (yani toplumsal ürünler ile sosyoekonomik hizmet ve ilişkilerin parasal değeri olan metalara dönüştürülmesinin) eleştirisidir. Fakat küçülme yalnızca eleştiriden ibaret değildir. Yapıcı tarafıyla küçülme tahayyülü, **bakıma** dayalı yeniden üretim ekonomisi ile **müştereklerin** geri kazanılması –ve yenilerinin yaratılması– etrafında konumlanır. Halihazırda **eko-topluluklar** ya da **kooperatifler** gibi yeni yaşam ve üretim formlarında vücut bulan müşterek bakım, zamanın bir kısmının ücretli işten azat edilerek ücretsiz komünal iş ve **bakım** aktivitelerine ayrılmasına olanak sağlayacak **iş paylaşımı** ya da **temel ve azami gelir** gibi yeni resmi uygulamalar tarafından desteklenebilir.

Küçülme, GSYH'nin azalmasıyla aynı şey değildir. Fakat GSYH'nin azalması, küçülmenin önerdiği eylemlerin muhtemel bir sonucu olacaktır. Yeşil, **bakıma** dayalı ve komünal bir ekonominin iyi bir yaşam sağlaması muhtemeldir, fakat bu esnada gayri safi yurtiçi faaliyetlerin yüzde iki ya da üç oranında artması pek olası değildir. Küçülme taraftarları, **kapitalizmde** ekonomilerin ya **büyüme** ya çökme eğilimi göz önünde bulundurulduğunda, GSYH'nin bu kaçınılmaz ve arzulanan düşüşünün toplumsal açıdan nasıl sürdürülebilir hale gelebileceği sorusunu sorar.

Çoğu insanın zihninde, **büyüme** halen bir tür ilerleme veya refahla ilişkilidir. Bu nedenle ilerici düşünürlerin bir kısmının küçülme sözcüğünün kullanımına itirazları vardır. Bu düşünürler, arzula-

ŞEKİL 1 Küçülmenin anahtar kelimeleri (şekilde karşımıza çıkan boyutlar, bu kitabın diğer bölümlerinde yer alan kavramlarla karşılaşma sıklığını gösteriyor).

nan birtakım değişiklikleri dile getirirken "olumsuz bir kelime" kullanmanın uygun olmadığını iddia eder. Fakat olumlu bir projeden bahsederken bir olumsuzluğun kullanılması, tam da büyümekten ibaret tek yönlü bir geleceğin egemen olduğu bir **tahayyül**, özgürleştirmeyi hedefler. Küçülme kelimesinin amacı, **büyüme** kavramının otomatik olarak "daha iyi" ile özdeşleştirilmesini alaşağı etmektir. Küçülmecilere göre, farklı bir geleceğe dair bir tartışmanın açılabilmesi, **büyümenin** sorgusuz bir biçimde arzu edilir olduğu yolundaki genel kanıya karşı çıkılmasını gerektirir (Latouche 2009). Küçülme kasıtlı olarak yıkıcı bir slogandır.

Tabii ki eğitim, sağlık ya da enerji gibi bazı sektörlerin gelecekte gelişmesi, ağır sanayi ve finans gibi sektörlerin ise daralması gerekecektir. Bunun toplamdaki etkisi küçülme olacaktır. Burada sağlık ya da eğitim gibi sektörlerden söz ederken, bu sektörlerin "büyümesi" ya da "kalkınması" gibi kavramları kullanmak yerine "ge-

* Yazarlar burada İngilizcedeki *flourishing* terimi ile *growing* ve *developing* terimleri arasında ayrım yapıyor. –*ç.n.*

lişmesi" kavramını kullanmayı tercih ediyoruz.* Arzu edilen değişim, tıpkı sanatın gelişmesinde olduğu gibi nitelikseldir. Endüstriyel çıktıların artışında olduğu gibi niceliksel değildir.

"Kalkınma", ağır tarihsel anlamından arındırılsa ya da "dengeli", "yerel" veya "sürdürülebilir" gibi sıfatlarla güzelleştirilse bile problemli bir anahtar kelimedir. Bu terim önceden belirlenmiş bir sona doğru bir açılım ima eder, bir embriyonun önce olgun bir yetişkine dönüşmesi, sonrasında ise yaşlanıp ölmesi gibi. Modern liberal toplumların temel dayanağı ise herhangi bir nihai kolektif amacın reddedilmesi ve yükselme dışındaki her şeyin inkârıdır. Kalkınma kendi kendini referans alır: kalkınma uğruna kalkınma ve görünür herhangi bir sonun olmadığı, önceden belirlenmiş ve sorgulanamaz bir ilerleme süreci (Castoriadis 1985).

Küçülme önerisine sıkça yöneltilen eleştirilerden biri, yalnızca Küresel Kuzey'in gelişmiş ekonomileri için uygulanabilir olduğudur. Küresel Güney'in daha az gelişmiş ülkeleri, temel ihtiyaçlarını karşılamak için hâlâ büyümek durumundadır. Aslına bakılırsa Kuzey'deki küçülme, Güney'deki **büyüme** için ekolojik bir alan sağlayacaktır. Güney'deki yoksulluk, Güney'in doğal kaynaklarının ve insan kaynaklarının Kuzey'de düşük maliyetler karşılığında sömürülmesinin sonucudur. Kuzey'deki küçülme doğal kaynaklara ve endüstriyel ürünlere olan talebi ve dolayısıyla fiyatları düşürecek, kalkınmakta olan Güney için bunları daha erişilebilir hale getirecektir. Bununla birlikte, Kuzey'de küçülmenin amacı Güney'in de aynı yolu izlemesine olanak sağlamak değil, her şeyden önce Güney ülkelerinin iyi yaşam olarak tanımladıkları şey doğrultusunda kendi patikalarını bulabilmeleri için *kavramsal* alan açmak olmalıdır. Güney'de Latin Amerika'daki **Buen Vivir** (ya da Ekvador'daki *sumak kawsay*), Güney Afrika'daki Ubuntu veya Hindistan'daki **Gandhici Kalıcılık Ekonomisi** gibi bir dizi alternatif dünya görüşü ve siyasi proje mevcuttur. Bu görüşler, **kalkınmaya** alternatif farklı toplumsal-ekonomik patikalar sunar ve çoklukla da küresel **çevre adaleti** taleplerini ortaya koyar. Bunun sağlanabilmesi ise ancak Kuzey ülkelerinin teşvik ettiği ve hatta dünyanın geri kalanına dayattığı **büyüme tahayyülünün** geriletilmesiyle mümkündür.

3. Küçülmenin Panoraması

Bu bölümde, (eski ve yeni) küçülme literatürünü beş tema altında ele alıyoruz: **büyümenin** kısıtları ve **büyümenin** önündeki kısıtlar; **büyüme** ve **özerklik**; yeniden siyasallaşma olarak küçülme; küçülme ve **kapitalizm**; ve küçülmeye doğru geçiş için öneriler.

3.1 Büyümenin sınırları

Küçülmenin temel tezleri, **büyümenin** hem fazla masraflı ve adaletsiz hem de ekolojik olarak sürdürülemez olduğu ve asla yeterli olmayacağıdır. Üstelik dışsal ve içsel sınırlarla karşılaştıkça **büyümenin** sonunun geliyor olması da muhtemeldir.

Büyüme masraflıdır, çünkü en azından gelişmiş ekonomilerde, "ekonomik refahsızlığın" (*illth*) artma hızı zenginliğinkinden fazladır (Daly 1996). **Büyümenin** maliyetleri arasında psikolojik sağlığın bozulması, uzun çalışma saatleri, trafik ve kirlilik sayılabilir (Mishan 1967). GSYH, bir hapishanenin inşası ya da kirlenmiş bir nehrin temizliği gibi masrafları hesaplamaya fayda olarak dahil eder. Sonuç olarak, GSYH artmaya devam edebilir, fakat çoğu gelişmiş ekonomide Gerçek İlerleme Endeksi ya da Sürdürülebilir Ekonomik Refah Endeksi gibi refah göstergeleri 1970'lerden sonra duraklama göstermiştir. Belli bir milli gelir düzeyine erişildikten sonra toplumsal refahı artıran şey **büyüme** değil eşitliktir (Wilkinson ve Pickett 2009).

Büyüme adaletsizdir; çünkü öncelikle, hanelerdeki görünmez emeğin desteğiyle sürdürülür (bkz. **bakım**). **Feminist iktisat**, bu tür emeğin büyük kısmının kadınlar tarafından verildiğini ve toplumsal cinsiyetlendirilmiş olduğunu göstermiştir. İkinci olarak, **büyüme** adaletsizdir çünkü merkez ve çevre ülkeler arasındaki ve bu ülkelerin kendi içlerindeki eşitsiz kaynak mübadelesinden faydalanır. **Büyümeyi** besleyen enerji ve materyallerin çoğu, özellikle yerli veya az gelişmiş bölgelerdeki **meta menzillerinden** (*commodity frontiers*) elde edilir; bu işlem sonucunda zarar gören de yine bu bölgelerdir. Atık ve kirletici maddeler çoğunlukla nüfusun geneline kı-

yasla alt sınıftan ya da farklı ırk ve etnik kökenli grupların ikamet ettiği çeper bölgelerde, topluluklarda ya da mahallelerde son bulur (bkz. **çevre adaleti**). Bununla birlikte, **büyüme** her ne kadar ekonomik olmasa ve adaletsiz de olsa, tam da faydaları iktidar sahiplerinin payına düştüğü ve maaliyetleri ise ötekileştirilenlere kaydırıldığından dolayı sürdürülebilir.

Büyümenin ayrılmaz parçası olan **metalaşma**, günümüzde toplumsallığı ve gelenekleri aşındırıyor. **Bakım**, misafirperverlik, sevgi, kamu görevi, doğayı koruma ve manevi tefekkür – bu ilişkiler ve "hizmetler" tarih boyunca kişisel kâr mantığı altında şekillenmedi (bkz. **faydacılık karşıtlığı**). Bugünlerde ise bu ilişki ve hizmetler giderek GSYH ekonomisinde değeri belirlenen ve ödenen mübadele nesneleri halini alıyor. Kâr odaklı motivasyonlar ahlaki ve özgeci davranışların yerine geçiyor ve toplumsal refah da bunun sonucunda azalıyor (Hirsch 1976).

Belli bir seviyenin üzerinde **büyüme, mutluluğu** artırmaz. Bunun nedeni, temel ihtiyaçların karşılanmasının ardından ek gelirin giderek daha fazla statü mallarına ayrılmasıdır (örneğin komşununkinden daha büyük bir eve sahip olmak). Statü mallarına erişimi, göreli, yani mutlak olmayan zenginlik belirler. Herkes kendi konumunu yükseltmek amacıyla **büyümeyi** arzu eder; ancak herkes aynı anda yükseldiğinden dolayı kimse eskisine göre daha iyi bir konuma gelmez. Bir tarafın kazancının diğer tarafın kaybı olduğu ("sıfır toplamlı") bir oyundur bu. Daha da kötüsü **büyüme**, statü mallarının daha pahalı hale gelmesine sebep olur. Bunlar **büyümenin toplumsal sınırlarıdır**: **Büyüme** hiçbir zaman statü rekabetini tatmin edemez, ancak daha kötü bir hale getirebilir. Bu sebeple **büyüme** hiçbir zaman herkes için "yeterli" olamayacaktır (Skidelsky ve Skidelsky 2012).

Büyüme ekolojik olarak da sürdürülemezdir. Sürekli küresel **büyüme** yüzünden çoğu ekosistem sınırı aşılacaktır. GSYH ile iklimi değiştiren karbon salımları arasında güçlü ve doğrudan bir ilişki vardır (Anderson ve Bows, 2011). Teoride ekonomi daha temiz ya da daha verimli teknolojilerin geliştirilmesiyle birlikte veya hizmet sektörüne doğru yönelen yapısal bir dönüşüm ile karbonsuzlaştırı-

labilir. Fakat yılda %2-3 oranında küresel **büyüme** yaşanırken, ihtiyaç duyulan karbonsuzlaşmanın gerçekleşmesi imkânsıza yakındır. 2050 yılına kadar küresel karbon yoğunluğunun (C/$) bugüne kıyasla 20-130 kat azaltılması gerekirken 1980-2007 yılları arasında küresel karbon yoğunluğunun azaltımı yalnızca %23 oranında olmuştur (Jackson 2008). Bugüne kadar bir yandan büyürken diğer yandan materyal kullanımı ya da karbon salımında mutlak bir azalma sağlayabildiğini iddia edebilen bir ülke pek çıkmamıştır. Bu iddiada bulunan ülkeler ise bunu ancak kirli sanayi faaliyetlerini gelişmekte olan diğer ülkelere taşıma yoluyla yapmışlardır. Enerji ve madde kullanımındaki mutlak azaltımların (bkz. **maddesizleşme**) teknolojik ilerleme yoluyla sağlanması olasılığı düşüktür: Bir ekonomi teknolojik anlamda daha gelişmiş ve daha verimli bir hale geldikçe, kaynakların fiyatının düşmesinden dolayı daha çok kaynak tüketir (bkz. **Jevons Paradoksu**). Hizmet sektörünün yoğun olduğu ekonomilerin de materyal kullanımı düşük değildir. Hizmetler yüksek bir **"emerji"** (gömülü enerji) ihtiva eder. Bilgisayarlar veya internet çok sayıda nadir madde ve enerjinin yanı sıra yine enerji ve madde kullanımı ile "üretilen" bilgi ve emeği içerir (Odum ve Odum 2001).

Gelişmiş ekonomilerdeki **büyüme** sona yaklaşıyor olabilir. Bu, azalan marjinal getirilerden (Bonaiuti 2014), teknolojik yenilik imkânlarının tükenmesinden (Gordon 2012) veya bileşik faiz oranlarında biriken sermayenin akabileceği etkin talep ve yatırım kanallarının sınırlarından (Harvey 2010) kaynaklanabilir. Diğer yandan doğal kaynaklar da **büyümeye** sınır oluşturur. Ekonomik **büyüme**, yüksek değerli (düşük **entropili**) enerji stoklarını düşük değerli (yüksek **entropili**) ısı ve emisyonlara dönüştürür. Petrol üretiminin zirve noktasına ulaşması (**zirve petrol**), fosfor gibi temel stokların çıkartım oranlarının artması ve karbon salımlarından kaynaklanan iklim değişikliği **büyümeyi** şimdiden kısıtlıyor olabilir. Petrolün yerini alan yeni stoklar da kaya gazı gibi tükenir kaynaklardan ya da genellikle kömür ve katran kumları gibi daha kirli ve iklim değişikliğini hızlandıran kaynaklardan ibarettir. Güneş veya rüzgârdan elde edilen yenilenebilir enerji daha temizdir, fakat mevcut tek-

nolojilerin yetersizliği nedeniyle yenilenebilir kaynaklar fosil yakıtlara kıyasla daha düşük enerji fazlası (enerji yatırımının enerji getirisi – EROI) verir. Yenilenebilir enerji kaynaklarına geçişin kendisi de oldukça yüksek miktarda konvansiyonel enerji tüketimini gerekli kılacaktır. Yenilenebilir enerjinin fosil yakıtlara kıyasla daha düşük EROI oranları düşünüldüğünde, bir güneş uygarlığı ancak küçük ekonomileri destekleyebilir. Bir başka deyişle, yenilenebilir enerjiye geçiş kaçınılmaz biçimde küçülmeye doğru bir geçişi de beraberinde getirecektir.

Küçülme perspektifinden bakıldığında mevcut ekonomik kriz **büyümenin** sistemik sınırlarının bir sonucudur. Döngüsel bir kriz ya da kredi sisteminde meydana gelen bir hatanın sonucu değildir. Öncelikle, ABD'deki kriz petrol fiyatlarındaki artışın bir sonucu olarak tetiklenmiştir; iç ticaret zarar görmüş ve işçilerin banliyölerden merkezlere taşınması hesaplı olmamaya başlamış, bu da ev hacizlerinin artmasına ve mortgage krizine zemin hazırlamıştır. İkincisi, başka bir **büyüme** kaynağı ve talebin düşmesini engellemenin bir yolunun bulunmamasından ötürü hayali (balon) finans ekonomisi büyümüş, ferdi krediler artmıştır. Hem özel hem de kamusal borçlanma aslen sürdürülemez olan bu **büyümeyi** sürdürmüştür (Kallis ve diğ. 2009). Bu sayede ekonomik durgunluk geciktirilmiştir, ama sadece geçici olarak.

3.2 Küçülme ve özerklik

Sınırların varlığı ve **büyümenin** sona ereceği gerçeği illaki kötü olmak zorunda değildir. Birçok küçülme düşünürü için, küçülme, kaçınılmaz sınırlara uyum sağlama çabası değil, **özerklik** arayışı yolunda kendi içinde arzu edilen bir projedir. **Özerklik** Illich, Gorz ve Castoriadis gibi düşünürlerin –her biri için biraz farklı anlamlar taşısa da– anahtar kelimesi olmuştur. Illich (1973) için **özerklik**, büyük tekno-altyapılardan ve bunları yöneten (kamusal ya da özel) merkezi bürokratik kurumlardan özgürleşmek anlamına gelir. Gorz için (1982) **özerklik** ücretli emekten özgürleşmektir; bireylerin ve kolektiflerin boş zamanlarından zevk aldığı ve para yerine kendi

kullanımları için bir şeyler ürettikleri ücretsiz bir çalışma alanıdır. Castoriadis (1987) için ise **özerklik** bir kolektifin Tanrı yasası (din) ya da ekonomi yasaları (iktisat) gibi dışsal ("bağımlı") zorunluluk ve önkoşullardan özgürleşerek kendi geleceğine müşterek bir biçimde karar verebilmesi anlamına gelir.

Illich'i takiben, küçülmeciler fosil yakıtları yalnızca **zirve petrol** seviyesine ulaşıldığı için ya da iklim değişikliği sebebiyle değil, yüksek enerji kullanımı karmaşık teknolojik sistemleri desteklediği için de sorgular. Karmaşık sistemler özelleşmiş uzmanlar ve bürokrasiler gerektirir. Bu da kaçınılmaz olarak eşitlikçi ve demokratik olmayan hiyerarşilere yol açar. **Özerklik** ise tersine, kullanıcıları tarafından anlaşılabilen, yönetilebilen ve kontrol edilebilen **şenlikli** araçlar gerektirir. Bir **kent bahçesi,** bir bisiklet ya da kendi yaptığınız kerpiç ev keyifli ve özerktir; zararlı otlara dayanıklı, genetiği değiştirilmiş ürünlerin yetiştirildiği bir tarla, yüksek hızlı tren ya da enerji tasarruflu "akıllı bina" ise değildir. Küçülmecilerin bu gibi yüksek teknolojili eko-modernleşme ve yeşil **büyüme** projelerine eleştirel yaklaşmalarının sebebi yalnızca bu projelerin sürdürülebilir olmayabilecek olmaları değil, aynı zamanda **özerkliğimizi** azaltmalarıdır. Bir küçülme **tahayyülünü** hayata geçiren projeler ise – boş bir arsada bahçecilik, korsan programlama, bisiklet tamir dükkânları– şenliklidir, gönüllü emeğe dayanır ve doğrudan katılımcıları tarafından yönetilip şekillendirilir (bkz. **şimdi-buradacılar**).

Özerklik literatürü **büyümenin** *sınırlarından* ziyade insanların kolektif olarak *kendilerini sınırlamasını* vurgular. Sınırlar, ya da daha doğrusu kendini sınırlamak, doğanın esenliği için ya da yaklaşan bir **felaketten** kaçınmak için değil, iyi yaşam yalın bir biçimde yaşamak ve gayri beşeri dünyadaki ayak izimizi azaltmak olarak algılandığı için savunulur. Dahası, sınırlar sonsuz sayıda seçeneğin yarattığı paralize olma durumundan da bizi özgürleştirir. Yalnızca sınırlı bir ölçeğe sahip olan sistemler eşitlikçi ve demokratik olabilir, zira sadece bu tür sistemler kendi kullanıcıları tarafından yönetilebilir. Sınırlar tam da bu yüzden "toplumsal bir seçimdir, çevresel ya da diğer sebeplerin yarattığı dışsal zorunluluklar değildir" (Schnei-

der ve diğerleri 2010, 513). İklim değişikliği, **zirve petrol** seviyesine ulaşılması ya da ekonomik olmayan bir **büyüme** gibi çevresel ya da toplumsal zararlar ve riskler ise kendimizi kolektif olarak sınırlamamız gerektiği argümanını güçlendirir.

Küçülmecilerin, Malthus'tan ziyade Emma Goldman çizgisindeki **Neo-Malthusçu** anarko-feministlerden ilham alması tesadüf değildir. Goldman ve yoldaşları bilinçli üremeyi savunmuş, ancak bunu nüfus patlamasına karşı önlem olarak değil **kapitalizmin** asker ve ucuz emek yetiştirmek için kadın bedeni üzerindeki sömürüsüne karşı mücadelenin bir parçası olarak görmüşlerdir. Buradaki ayrım ince fakat oldukça önemlidir. **Neo-Malthusçular** toplumsal ve politik bir değişim projesinin parçası olarak üremelerini bilinçli bir şekilde sınırlandırmıştır. Bunu ahlaki sebeplerden ötürü, yapmak "zorunda" olduklarından dolayı ya da bir **felaketi** önlemek için yapmamışlardır. Bu eylemleri **politiktir**; yaratmak ve içinde yaşamak istedikleri dünyayı önceden biçimlendirmenin bir yoludur.

3.3 Yeniden siyasallaşma olarak küçülme

Küçülme, **çevreciliği** yeniden siyasallaştırmak ve sürdürülebilir kalkınma üzerindeki, meseleyi siyasetin dışına çıkaran mutabakata son vermek adına bir "misilleme" sözcüğü olarak özellikle ortaya atılmıştır (Ariès 2005). Sürdürülebilir kalkınma, bir bireyin yaşamak istediği geleceğe dair hakiki siyasi antagonizmaları siyasetin dışına çıkarır, çevresel problemleri teknik problemlere indirger, iki tarafın da kazanacağı çözümler ve çevreye zarar vermeden **kalkınmayı** sürdürmek gibi (imkânsız) bir hedefe ulaşmayı taahhüt eder. Sürdürülebilir kalkınmanın vaat ettiği ekolojik modernizasyon, Bruno Latour'un (1998) "ya modernleşme ya ekolojikleşme" olarak ifade ettiği temel çağdaş ikilemden kaçınır. Küçülme ise taraf alır: Küçülmecilere göre, toplumu ekolojikleştirmek **kalkınmanın** daha alternatif ya da daha yeşil bir biçimde uygulanması değildir. Aksine, **kalkınmaya** alternatif görüşler tahayyül etmek ve hayata geçirmektir.

Bununla bağlantılı olarak küçülme, siyasetin artan teknokratikleşmesine karşı bilim ve teknolojinin siyasallaştırılmasını savunur.

"Hakikat savaşları"nın verildiği ve değerlerin farklı aktörlerin hakikat iddialarını şekillendirdiği bir ortamda, küresel ekonomi veya iklim değişikliğiyle ilgili meseleler ele alınırken bilim ile siyaset arasında net bir ayrım yapılması imkânsızdır. Bir başka deyişle, yeni ve demokratikleşmiş bilgi üretimi modellerine ihtiyaç vardır. **Post-normal bilim**, bilimsel girdilerin kalitesini garantiye alacak bir bağımsız değerlendirme topluluğunun, ele alınan meselenin ilgilendirdiği –sıradan insanlar dahil– tüm aktörlerin karar alma sürecine dahil olacağı şekilde genişletilmesini savunur. Yani **post-normal bilim**, kararların bilimsel komiteler ve danışma konseyleri gibi "uzman toplulukları"ndan, "uzman toplumlara" doğru kaydırılmasını önerir (D'Alisa ve diğ. 2010).

Sürdürülebilir kalkınmanın apolitik teknokratik söylemi, siyasetin alternatif görüşler arasında hakiki bir antagonist mücadele yürütmekten ziyade önceden şekillendirilmiş sorunlara teknokratik çözümler aramaya indirgendiği liberal demokrasilerde kamuoyu tartışmalarının siyasetin dışına itildiği daha geniş kapsamlı bir sürecin tezahürüdür. **Politik ekoloji** bu **depolitizasyonu** neoliberalizmin yükselişiyle ve Washington mutabakatıyla bağlantılandırır. Bunlar bağımsız politik tercihi kontrolsüz sermaye ve serbest piyasanın ihtiyaçlarına tabi kılmıştır. Küçülme düşünürleri bu görüşle hemfikir olmakla birlikte **depolitizasyonun** köklerini daha gerilerde arar. Neoliberal reformlar **kalkınma** çerçevesinde meşrulaştırılan **büyüme** adına meşru görülmüştür ve hâlâ da öyle görülür. Sol ve sağ siyasi yelpazenin ve hatta Demir Perde'nin de ötesine yayılan **kalkınma** mutabakatı, siyaseti neoliberalizmden de önce tahliye etmiştir: Sosyalist ekonomiler, **büyüme** ve **kalkınma** arayışında sıkışıp kaldıkları için devlet **kapitalizmini** andırmaya başlamışlardır.

Modern kapitalist ve sosyalist ekonomilerin ayırt edici bir özelliği, toplumsal artı değerin büyük bir kısmının (kurumsallaşmış bir biçimde) yeni üretime yatırılmasıdır. Bunun sonucu, eski uygarlıklarda siyasi egemenliğin uygulanışının en iyi örneğinin, yani toplumsal artı değer ile ne yapılacağının kararlaştırılmasının (bkz. **harcama** teorisi) reddi olmuştur. Geçmiş medeniyetlerde artı değer genellikle faydacı bir amaca hizmet etmeyen "ziyankâr" **harcamalara**

ayrılıyordu (bkz. **faydacılık karşıtlığı**). Piramitler, kiliseler, festivaller, kutlama ateşleri veya potlaçların hayata geçirilmesinin sebebi yeni üretime ya da **büyümeye** katkı sağlamaları değil, söz konusu medeniyetlerin "iyi yaşam" anlayışını temsil etmeleriydi. Modern sanayi uygarlığında ise bu tür savurgan **harcama** eylemleri metalaştırılmış ve bireyselleştirilmiştir. Modern çağda, yaşamın anlamı her bireyin kendi başına bulması gereken bir şeydir. Buradaki önkabul, her bir bireyin bu arayış yolunda gerekli tüm kaynakları seferber etme hakkına sahip olduğudur. Toplumsal düzeyde bu, sorgusuz sualsiz bir **büyüme** talebini beraberinde getirir: Tüm bireylerin sınırsız talepleri ancak **büyüme** ile karşılanabilir. Bununla birlikte, bireyler bu anlam arayışını kendi başlarına gerçekleştirdikçe, anlamın bu tür kolektif iyi yaşam **harcamaları** yoluyla toplumsal bir biçimde üretildiği hakiki "politik" düzlem de **büyüme** uğruna terk edilip ikinci plana atılır.

3.4 Küçülme ve kapitalizm

Eric Hobsbawm'ın (2011: 12) uzun yaşamının sonlarında dile getirdiği gibi, "ekonomimizin biyosfer üzerindeki etkisini tersine çevirmek ya da en azından kontrol altında tutabilmek ile kapitalist piyasaların beraberinde getirdiği yükümlülükler –kâr amacıyla azami **büyüme**– arasında bariz bir ikilem mevcuttur". Bu ifadenin altında iki önerme yatar. Birincisi 3.1 nolu kısımda savunulmuştu: Ekonomik **büyüme** kaçınılmaz olarak üretimi artırır ve biyosferi olumsuz etkiler (yeşil **büyüme** ya da yeşil **kapitalizm** taraftarlarının aynı anda hem **büyüme** hem de çevresel etkilerin azaltılmasının mümkün olduğu iddialarının aksine). İkincisi ise **büyümenin kapitalizm** içerisinde bir zorunluluk olduğu önkabulüdür.

Teorik olarak, **kapitalizm büyüme** olmadan da ayakta kalabilir. Nitekim kapitalist ekonomiler istemsiz de olsa düşük, sıfır ya da negatif **büyüme** dönemlerinden geçebilirler. Ancak bu dönemlerin geçici olması gerekir. Aslına bakılırsa **kapitalizmde büyüme** olmadığı takdirde mevcut kâr oranlarının sürdürülebilmesi için işgücü sömürü oranı artar (Blauwhof 2012, Harvey 2010). Fakat bu artan

sömürü şiddet ve karşı-şiddet olmaksızın sürdürülemez. **Büyümenin** durması bu nedenle **kapitalizmin** ve liberal demokrasinin istikrarsızlaşmasını beraberinde getirir. Buna tarihsel bir örnek, Büyük Buhran sonrası yükselen faşizm ya da daha da öncesinde Rusya'da komünizm gibi **kapitalizmi** değiştirmeyi ya da tamamen ortadan kaldırmayı amaçlayan siyasi projelerdir. **Büyüme**, yeniden dağıtıma dair ihtilafları engeller ve **kapitalizmin** siyasi olarak sürdürülmesini sağlar. **Büyüme** işte bu somut anlamda **kapitalizm** için gereklidir, soyut bir anlamda değil.

Tarih bize, kapitalist ülkelerin *gönüllü* olarak büyümemeyi seçmelerinin çok da muhtemel olmadığını gösteriyor. Yine de siyasi güçlerin demokratik yollarla başa geçtiği ve azami kaynak kullanımı kotaları ve asgari toplumsal koşullar (örneğin işsizler için **istihdam garantisi**) öne sürerek çevresel ve toplumsal sınırlar çerçevesinde **kapitalizmin** faaliyetlerini kısıtladığı bir senaryoyu hayal etmek *teorik olarak* mümkündür (Lawn, 2005). Fakat bunun gerçekleşebilmesi için siyasi iktidarın radikal bir şekilde yeniden paylaşımı gereklidir. Kotalar, yeni vergiler veya gelir/iş güvenliği programları yönetime ayrıcalıklı erişimi olan ekonomik grupların çıkarlarına zarar verir. Blauwhof (2012) bu kurumsal reformları ancak bir devrimin hayata geçirebileceğini savunur. Peki, bu denli dramatik siyasi ve kurumsal farklılıklara sahip bir sistem hâlâ kapitalist bir sistem midir? Jackson (2009) bunun hâlâ **kapitalizm** olacağını, ancak çok farklı bir **kapitalizm** olacağını söyler; **büyümesiz** müreffeh bir gelecekteki sistemin adına dair semantik tartışmalarla ilgilenmediğini de beyan eder. Fakat Skidelsky ve Skidelsky'nin (2012: 6) belirttiği gibi, "**büyümenin** sona ermesi, bizi **kapitalizmden** sonraki yaşamın neye benzeyeceğini hayal etmeye zorlar; adına ne dersek diyelim, sermayenin birikmediği bir ekonomik bir sistem artık **kapitalizm** değildir".

Elbette ki küçülme sadece girdi-çıktıların azaltılmasıyla ilgili değildir. Küçülme yeteri kadar şeye sahip olduğuna ve daha fazla biriktirmesi gerekmediğine kendini ikna etmeyi başaran farklı bir toplum tahayyül ve inşa etmekle ilgilidir. **Kapitalizm** nihai sonucu daha fazla kâr etmeyi ("birikim") amaçlayan bir kâr dinamiği olan

kurumlar –özel mülk, şirket, ücretli emek ve faiz oranlı özel kredi ve para– topluluğudur. İçinde bir tür küçülme **tahayyülü** barındıran alternatifler, projeler ve politikalar esasen gayri kapitalisttir: Bunlar mülkiyet ve para gibi temel kapitalist kurumların önemini azaltır ve yerlerine farklı değer ve mantıklara dayalı kurumlar koyar. Küçülme bu sebeple **kapitalizmin** ötesine geçişe işaret eder.

3.5 Küçülmeye geçiş

Küçülmeye geçiş, süreğen bir düşüş eğrisi değil, daha basit, ortaklaşa ve daha az ile yaşayan şenlikli topluluklara doğru bir geçiştir. Bu tür bir geçişi kolaylaştıracak uygulama ve kurumlara ve bunları bir araya getirip gelişmelerine olanak sağlayacak süreçlere dair çeşitli fikirler vardır.

Tabandan örgütlenen ekonomik uygulamalar

Eko-topluluklar, çevrimiçi topluluklar (bkz. **dijital müşterekler**), **toprağa dönüşçüler** (*back-to-the-landers*), **kooperatifler, kent bahçeleri, topluluk para birimleri**, zaman bankaları, takas pazarları ve çocuk bakımı veya sağlık hizmeti kuruluşları bunlara dahildir. Hem deneyimlenen krizlerden dolayı hem de yerleşik kurumların temel ihtiyaçları karşılamada yetersiz kalmalarından ötürü, Arjantin, Yunanistan ve Katalanya gibi yerlerde, **kapitalizm** dışı yeni uygulamaların ve kurumların son zamanlarda kendiliğinden yayıldığı görülüyor (Conill ve diğ. 2012).

Bu tabandan gelişen uygulamaların beş ortak özelliği vardır. Birincisi, mübadele amacıyla üretimden kullanım amacıyla üretime doğru bir geçiş söz konusudur. İkincisi, ücretli emeğin yerine gönüllü faaliyet konur; bu da emeğin profesyonelleşme ve **metalaşmadan** uzaklaşması anlamına gelir. Üçüncüsü, malların dolaşımının –en azından kısmen– kâr arayışı yerine karşılıklı "armağan" mübadelesiyle harekete geçirildiği bir mantık güdülür (bkz. **faydacılık karşıtlığı**). Dördüncüsü, kapitalist şirketlerin aksine, birikim ve genişlemeye dair içkin bir dinamiğe sahip değildirler. Beşincisi, bu uygulamalar "müşterekleştirme" süreçlerinin birer sonucudur; bu

girişimlerin katılımcıları arasındaki bağ ve ilişkilerin içsel bir kıymeti vardır. Bu pratikler **kapitalizm** dışıdır. Özel mülkiyetin ve ücretli emeğin rolünü hafifletirler. Bunlar yeni **müşterek** biçimleridir.

Bu uygulamalar aynı zamanda daha dar anlamda küçülmenin de örnekleridir. Aynı hizmetleri sunan **devlet** veya piyasa sistemlerine kıyasla daha az karbon muhtevasına ve daha düşük materyal girdi-çıktıya sahiptirler. Şüphesiz daha düşük uzmanlaşma ve işbölümü içermelerinden ötürü ürün birimi başına daha az verimliliğe sahip oldukları doğrudur. Örneğin alternatif bir organik gıda ağı, endüstriyel üretime dayalı bir işletmeye kıyasla birim ürün başına daha fazla işçi istihdam etmek zorunda kalabilir (ancak bu esnada daha az gübre, tarım ilacı ve fosil yakıta ihtiyaç duyar). Bu durum, işsizlik açısından düşünüldüğünde pek de olumsuz bir şey değildir. Merkezi olmayan **kooperatif** su veya enerji üretim sistemleri, emek ve kaynak girdisi başına daha az su ve enerji temin ediyor olabilir. Bununla birlikte, düşük üretkenlikleri ölçeklerini sınırladığından (tersine **Jevons** etkisi) çevresel anlamda daha zararsız olmaları da muhtemeldir: birim başına düşük verimlilik, bir bütün olarak daha küçük ölçek.

Alternatif müştereklestirme pratikleri, özelleştirmenin önüne geçerek kamusal hizmetleri yeniden düzenlemek açısından bir inovasyon kaynağı sunar. **Kooperatifler** tarafından yürütülen sağlık ve eğitim uygulamalarının illaki kamusal sağlık ve eğitim uygulamalarının yerini alması gerekmez. Kamusal eğitim ve sağlık hizmetlerinin sürekli artan maliyeti, örneğin ebeveynlerin çocukların eğitimine dahil olması ya da sağlık kontrolleri ve temel ilkyardım hizmetleri sunan yerel doktor-hasta ağları yoluyla azaltılabilir. Hastayı yakından tanımaya dayanan koruyucu sağlık hizmetleri, ileri teknolojili teşhis ve tedavilere dayanan sağlık hizmetlerinden çok daha ucuzdur (elbette bunlar özel durumlar için ayrılabilir). Kullanıcı katılımının olduğu uygulamalar çoğu zaman kamusal hizmetlerin kâr amacı güden hizmet vericilere devredildiği özel sağlık hizmetlerine göre daha ucuz ve demokratiktir. Bu nedenle küçülme beraberinde kamu hizmetlerinin gerilemesini değil, aksine iyileşmesini getirebilir.

Büyümenin olmadığı bir toplumda sosyal yardım kurumları

Büyüme olmadığında işsizlik artar. Küçülmeye geçiş döneminde ücretli istihdamı **büyümeden** ya da refahı istihdamdan ayrıştırmak için yeni sosyal yardım kurumlarına ihtiyaç duyulacaktır. İlkine örnek olarak **istihdam garantisi** uygulaması verilebilir; bu, **devletin** son çare olarak bir işveren görevini üstlendiği ve fiilen işsizliği sıfıra indirdiği bir uygulamadır. Diğer bir örnek ise, tüm yurttaşlara sunulacak koşulsuz bir **temel gelir** uygulaması olabilir. Böyle bir temel gelir hizmeti, maaş ve kârlardan alınacak kademeli bir vergi uygulaması yoluyla finanse edilebilir (yüksek gelirlerin vergilendirilmesi de bir **azami gelir** belirlenmesinde kullanılabilir). Bu uygulama ücretli işe erişimi olmayan herkese temel bir geçim kaynağı ve güvence sağlayabilir. Diğer yandan, **iş paylaşımı** –yani ücretli sektörlerdeki çalışma saatlerinin azaltılarak istihdamın çalışanlar ile işsizler arasında yeniden dağıtılması– da işsizliği düşürebilir ve çalışma saatlerinin gelir kaybı olmadan azaltılması koşuluyla mevcut servetin yeniden dağıtılmasını mümkün kılabilir.

Bir temel gelir desteği temel ihtiyaçları karşıladığı veya **iş paylaşımı** yoluyla ücretli işlerden geriye zaman kaldığı takdirde gönüllü ve şenlikli etkinliklerin özerk alanı da genişleyecektir. **İstihdam garantisi** uygulaması özerk alandaki faaliyetleri, örneğin **bakım** ve eğitim hizmetleri, **kent bahçelerinde** çalışma, **kooperatifler** veya bedava yazılım üretimini finanse edebilir. Yeni refah kurumları ile tabandan örgütlenen ekonomik uygulamalar bu sebeple birbirlerini tamamlar niteliktedir.

Toplumsal değeri yüksek olan **bakım**, eğitim, sağlık veya çevresel restorasyon hizmetleri anlamlı çalışma alanları sağlar; bu alanlar büyümeden de müreffeh olan yeni bir ekonominin bel kemiğini oluşturabilir. Böyle bir ekonomi emek yoğun olacağından dolayı işsizlik de daha az karşılaşılan bir sorun haline gelecektir.

Para ve kredi kurumları

Topluluk para birimleri, zaman bankaları ve yerel mübadele sistemleri, ekonomik aktivitenin daralmasına ve yerelleşmesine katkı sağlayabilir. **Topluluk para birimleri** kriz dönemlerinde takviye işlevi görmüş, aksi takdirde piyasa ekonomisinin dışına itilecek olan yurttaşların hayati hizmetlere erişiminin devam edebilmesini sağlamıştır. Yine de ulusal para, küçülme dönemine geçiş açısından müdahale edilecek en önemli mecradır. Bunun sebebi, her şeyden önce toplam dolaşımın büyük bir kısmını oluşturan vergilerin ulusal para cinsinden ödenmesi, ikincisiyse topluluk para birimlerinin günümüz karmaşık ekonomik sistemlerinde kaçınılmaz olan topluluklararası ve uluslararası ticaret taleplerini karşılayamayacak oluşudur.

Küçülmeye geçiş dönemi için öne sürülen önerilerden biri, devletin para üretiminin kontrolünü özel bankalardan geri almasıdır (**kamusal para**). Özel bankalar borç tahvili çıkardıklarında aslında para yaratmış olurlar. Özel bankaların ancak tahvil yoluyla borç olarak para yaratabilmesine karşın **devlet** kamusal ihtiyaçları karşılamak için borçtan bağımsız para çıkarabilir. Örneğin **devletler** bir **temel gelir** desteği veya **istihdam garantisi** uygulamasını finanse etmek ya da **kooperatifleri, bakım** hizmetlerini, çevre koruma veya yenilenebilir enerjiyi desteklemek için para basabilir. **Devletler** seniyoraj miktarını (paranın nominal değeri ile basım maliyeti arasındaki fark) geri kazanabileceklerinden ve kamu harcamaları için özel bankalardan borç almak zorunda kalmayacaklarından ötürü kamu finansı **kamusal para** sayesinde iyileşecektir.

Borçlanma yoluyla dolaşıma sokulan para bir **büyüme** dinamiği yaratır. Borçlar faiziyle birlikte geri ödenir ve faiz de **büyümeyi** gerektirir. Ekonomilerin, geçmişte kurmaca bir **büyümeyi** sürdürmek adına biriktikçe birikmiş **borçları** ödeyebilmek için gerekli olan hızda büyümeye devam etmesi beklenemez (Kallis ve diğ. 2009). Borç toplumsal bir ilişkidir. Tarih borçların silindiği ve temiz bir sayfanın açıldığı toplumların örnekleriyle doludur. Batılı toplumlar ödeme vaatlerini geleceğe aktararak varlıklı bir yaşam tarzını sürdürebilmiştir. Borç affı kaçınılmaz olarak küçük kredi sağlayıcıları

ve tasarruf sahiplerinin yaşam standartlarında bir düşüşe sebep olacaktır. Küçülme perspektifinden bakıldığında, amaç **büyümenin** nasıl yeniden körükleneceği ve borçların kapatılacağı değil, bir af düzenlemesinin maliyetlerinin adil bir biçimde nasıl dağıtılacağıdır. Yurttaşlar tarafından yürütülen **borç denetimleri**, hangi borçların yasal olup hangilerinin yasal olmadığının belirlenmesi için elzemdir. Bu bağlamda, örneğin temel yaşam standartları tehdit altında olan kimselerin borçlarının silinmesi ya da yüksek kâr ile borç verenlerin borçlarının geri ödenmemesi meşru bulunabilir.

Küçülmeye geçiş sürecinin politikası

Küçülme literatüründe, küçülme değerlerini yansıtan alternatif kurumların hangi politikalar ve politik stratejiler yoluyla günümüzün kapitalist kurumlarının yerini alacağı konusunda bir uzlaşma yoktur. Tercih edilen stratejiler ve siyasi özneler, özerk yaşam ve üretim içeren bir yarı-sınıf deneyimini paylaşan ücretsiz emekçi **şimdi-buradacılardan** *(nowtopians)* mevcut toplumsal hareketlere, siyasi partilere ve hatta **sendikalara** kadar uzanır. Eğer küçülmeyi savunanların hepsinin onayladığı bir görüş varsa, o da küçülmeye geçişin ancak çoklu strateji ve aktörlerin varlığıyla, hem günlük uygulamaları hem de **devlet** kurumlarını dönüştürecek bir "hareketlerin hareketi" yoluyla gerçekleşebileceğidir (Demaria ve diğ. 2013).

D'Alisa ve diğerleri (2013), küçülme stratejilerini ve aktörlerini "edepliler" ve "edepsizler" olarak sınıflandırır.* "Edepsizler" bu bağlamda "yönetimselleştirilmeyi" reddedenler olarak tanımlanır. Organize **itaatsizlik**, küçülme aktivistlerinin repertuarında yerini almış bir yöntemdir; terk edilmiş alanların işgalinden (işgal evleri), mega-proje ve kömür tesislerine karşı oturma eylemlerine ve işsiz, topraksız ya da yoksul köylülerin toprak işgallerine kadar pek çok eylemi içerebilir. Finansal **itaatsizlik** ise Barselona'nın önde gelen küçülme aktivistlerinden Enric Duran'ın spekülatif kredi sistemini

* D'Alisa ve diğerleri (2013) burada İngilizcedeki *civil* ve *uncivil* terimlerini kullanıyor ve bir kelime oyunu yapıyor, zira *civil* kelimesi hem sivil topluma hem de edepli, terbiyeli olma haline atıfta bulunur. *–ç.n.*

ifşa etmek için 2008 yılındaki krizin hemen öncesinde 39 bankadan kredi olarak çektiği 492.000 avroyu "kamulaştırması" ve alternatif projelere aktarması gibi eylemleri içerir.

Latouche (2009) ise değişimin kaynağını temel olarak parlamenter siyaset ve tabandan gelen halk hareketlerinde görür. Latouche küçülmeyi sol partilerin gündeminin bir parçası olarak kabul eder, ancak bir "küçülme partisi" fikrine karşıdır. Diğer kimi düşünürlerin ise parlamenter sistemi doğrudan demokrasi yönünde dönüştürme konusunda **Öfkeliler (İşgal Et)** gibi toplumsal hareketlere olan inancı daha büyüktür. Buna örnek olarak işgal meydanlarında kurulan meclisleri vermek mümkündür. Yine kimi düşünürler eğitim, **bakım**, gıda tedariği, yaşam ve üretimin tabandan gelen **kapitalizm** dışı ekonomik pratiklerle örgütlenmesinin dönüştürücü potansiyelinin altını çizer. Bu gibi uygulamalar her ne kadar siyasi partiler, seçimler ya da parlamentolar gibi geleneksel anlamda siyasi arenalarda yer almasalar da yine de **politik** uygulamalar olarak görülür. Politiktirler, çünkü **kapitalizmin** hâkim kurumlarına meydan okur ve evrenselleştirilebilecek somut alternatifler geliştirirler. İlginç bir şekilde, **Öfkeliler (İşgal Et)** hareketinin pratikleri –oturma eylemleri, meydan bahçeleri, ortak mutfaklar, takas etkinlikleri– alternatif projelerin temsil ettiği değerleri önceden hayata geçirmiştir; bu hareket, **şimdi-buradacıların** henüz ortaya çıkan politik ifadesi olarak görülebilir.

Bu bağlamda bir hipotez, küçülme yönündeki sistemik bir değişimin geçmişteki diğer sistemik değişimlere benzer bir dinamik izleyeceğidir. **Kapitalizm** feodalizmin içinden ortaya çıkmıştır: önce yeni ekonomik pratikler (firmalar, şirketler, ticaret sözleşmeleri, bankalar, yatırımlar) arasında ve daha sonra bu pratikleri desteklemek adına yürütülen toplumsal mücadeleler (monarşilerin ve feodal ayrıcalıkların kaldırılması, **müştereklerin** çitlenmesi, liberal demokrasi, özel mülkiyeti koruyan yasalar) sonucunda ortaya çıkan kurumlarla kurulan ilişkiler aracılığıyla. Bu bölümde ele alınan taban pratikleri ile sosyal yardım ve para kurumları, **kapitalizmin** son krizinde ve **büyüme** ve genişleme sürecinin sonuna gelinirken sistemin içinden yükselen dönüşümün tohumları olabilir.

4. Küçülmenin Geleceği

Küçülmenin geleceği açık bir gelecektir. Temel küçülme savlarının desteklenmesi için araştırmaların sürdürülmesine halen ihtiyaç vardır. Her ne kadar bu savlar, küçülme camiası *içinde* sağlam bir biçimde kabul edilmiş ve ortak önermeler olarak paylaşılıyor olsa da, akademi ve toplum geneli tarafından kabul edilmekten oldukça uzaktır. Bu savlar arasında şunları sayabiliriz: teknolojik ilerleme yoluyla **maddesizleşmenin** (*dematerialization*) imkânsızlığı ve **büyüme** sürdüğü takdirde iklim felaketinin kaçınılmazlığı; gelişmiş ekonomilerin –kısmen kaynak kısıtları sebebiyle– sistemik (veya uzun vadeli) bir durgunluk dönemine girecek olması; ya da **büyümeyi** terk etmenin yıkıcı tutkuları diriltmekten ziyade siyaseti hayata döndürüp demokrasiyi besleyeceği hipotezi. Bu konuda yapılacak olan araştırmalar, insanların ve ulusların **büyümesiz** bir yaşama nasıl uyum sağlayacağını, neden bazı taban uygulamaları çöker ya da anaakım kurumlara entegre olurken diğerlerinin başarılı olduğunu, veya yeni sosyal yardım kurumlarının nasıl ve hangi koşullar altında taraftarlarının iddia ettiği sonuçları beraberinde getireceğini anlamamıza yardımcı olabilir.

Buradaki politik soru küçülmeye geçişi mümkün kılacak toplumsal dinamiğe, aktörlere, ittifak ve süreçlere dairdir. Bu soru salt entelektüel bir soru değildir. Toplumsal değişim önceden tahmin edilmesi imkânsız olan bir yaratım sürecidir. Bu doğrultuda, küçülme alanındaki akademik çalışmaların bize sunabileceği şey geçiş siyasetini canlandıracak savlar ve anlatılardır. Bu giriş bölümünde değinilen fikirler bunu şimdiden yapıyor. Diğer yandan, eğer küçülmenin faal ve eskimeyen bir kavram olarak kalmasını istiyorsak bunların tek anlatılar olarak kalması için hiçbir sebep yoktur. Mevcut küçülme dağarcığının "hammaddesini" kullanabilir ve "**harcama** ya da kemer sıkma" gibi yanıltıcı ikilemlerin önüne geçebilecek yeni **tahayyüller** ve argümanlar yaratabiliriz. Bu kitabın son bölümünde, küçülmeyi **harcama** kavramıyla temellendiren yeni bir tezin çerçevesini çizerek yapmayı hedeflediğimiz şey de budur.

Birinci Bölüm

DÜŞÜNCE HATLARI

1

Faydacılık Karşıtlığı

Onofrio Romano

FAYDACILIK KARŞITLIĞI (*anti-utilitarianism*), iktisadın epistemolojik önermelerinin beşeri ve sosyal bilimlerdeki hâkimiyetini eleştiren bir düşünce ekolüdür. Faydacılık karşıtı düşünürler kişisel çıkarlar karşısında toplumsal bağların kritik önemini ileri sürerler. Faydacılık karşıtları sosyal bilimlerin iki temel çerçevesinin –bütüncülük (*holism*) ve yöntemsel bireycilik (*methodological individualism*)– sınırlarını aşmak üzere bir "armağan mübadelesi" paradigmasının ana hatlarını çizer.

1981 yılında Fransız sosyolog Alain Caillé ve İsviçreli antropolog Gérald Berthoud "MAUSS" (*Mouvement Anti-Utilitariste dans les Sciences Sociales*; Sosyal Bilimlerde Faydacılık Karşıtı Hareket) olarak bilinen akıma hayat vermiştir. Bu zekice kısaltma, aynı zamanda *Armağan Üzerine Deneme* (1925) adlı eserin yazarı Marcel Mauss'un da soyadıdır. Mauss, Karl Polanyi ile birlikte faydacılık karşıtı düşünürlerin çalışmalarına ilham olmuştur. Caillé ve Berthoud, "armağan mübadelesi" üzerine filozoflar, iktisatçılar ve psikanalistlerle bir sene boyunca yürüttükleri disiplinlerarası tartışmaların ardından bu entelektüel girişimi hayata geçirme kararı almışlardı. Bu tartışmalar sırasında Caillé ve Berthoud, diğer katılımcıların tüm insan eylemlerinin –armağan pratikleri ve cömertlik de dahil– arkasında bencilce hesapların ötesinde hiçbir şey olmadığı yolundaki derin ve ısrarlı inancı yüzünden hayal kırıklığına uğramıştı.

Akım, sürecin başından itibaren Alain Caillé'in öncülüğünde ilerledi ve farklı disiplinlerden pek çok aydını bir araya getirdi: Serge Latouche (iktisatçı ve felsefeci), Ahmet İnsel (iktisatçı ve siya-

setbilimci), Jean-Luc Boilleau (sosyolog ve felsefeci), Jacques Godbout (antropolog), Philippe Rospabé (iktisatçı ve antropolog) ve diğerleri. Bu düşünürler önce *Bulletin du Mauss*, 1988 yılında da *Revue du Mauss* dergilerini yarattılar; dergilerin ikisi de prestijli Fransız yayınevi La Découverte tarafından yayımlandı (önceleri üç ayda bir ve 1993 yılından bu yana altı ayda bir).

MAUSS günümüzde Avrupa, Kuzey Amerika, Kuzey Afrika ve Ortadoğu'daki araştırmacıları bir araya getiren büyük bir ağ teşkil ediyor. Çok çeşitli yaklaşım, konu ve uygulama alanlarının bir araya gelmesiyle şekillenmiş olan bu ağın temel teorik amacı, evrensellik ve demokrasi için yeni bir epistemolojik temel oluşturmaktır. Özellikle Alain Caillé'in çalışmalarında daha sistematik ve kusursuz bir hal alan bu girişim, üç temel fikir ekseninde hayata geçmiştir: birey, toplumsal bağlar ve siyaset.

Faydacılık karşıtları, her türlü insan davranışının "birey" ve dolayısıyla "kişisel tatmin" odağından yola çıktığını savunan teorik yaklaşımları sorgular:

> Bizler, insanların sadece kendi çıkarlarına ya da tercihlerine hizmet eden bencil bir zevk/acı hesabınca yönetildiği, bunun ise iyi bir şey olduğu çünkü bireyler ve topluluklar için **mutluluk** yasasından başka bir ahlaki norm temeli bulunmadığı fikrine dayanan tüm doktrinleri "faydacı" olarak niteliyoruz. (Caillé 1989: 13)

Faydacılık karşıtlarının eleştirilerinin hedefi, düşünceleri ve genel olarak kültürü boydan boya kaplayan bir ideolojik matristir:

> Faydacılık felsefi bir sistem ya da modern toplumlardaki egemen ideolojilerin bir parçası değildir. Daha ziyade bu düşünce egemen ideolojinin kendisi haline gelmiştir; buna göre modern insan için fayda ve tesir bağlamında değerlendirilemeyen her şey büyük ölçüde akıl almaz ve kabul edilemezdir. (Caillé 1989: 4-5)

Faydacılık karşıtlarının faydacıları eleştirmesindeki başlıca sebep faydacıların insanlığı basite indirgiyor olmasıdır. Onlara göre, verilmesi gereken mücadele yaşam formlarının çeşitliliğinin ve karmaşıklığının tanınmasında ısrar etmelidir. Kendisini modernlik karşıtı düşünceden bir hayli uzak gören faydacılık karşıtı düşünce, mo-

dernizmin gerçek anlamını yeniden keşfetmeyi ve bilimcilik (*scientism*) yerine bilimsel ruhu, rasyonalite yerine aklı ve teknokrasi yerine demokrasiyi (yeniden) keşfetmeyi hedefler. Caillé bu anlamda, Brahmanların insanın hedeflerine (Puruşārtha) dair sınıflandırmasını yeniden gündeme getirir: haz (*kama*), kazanç (*artha*), görev (*dharma*) ve tüm amaçlardan özgürleşme (*moksha*) (Caillé 1989: 89 vd.). Caillé'e göre faydacılık, hedeflerin geniş yelpazesini yalnızca *artha* hâkimiyetine indirger. Caillé bu anlamda sadece faydacılığı değil ontolojik çeşitliliği tek bir güdüye indirgeyen tüm düşünce ekollerini eleştirir: *kama*'ya adanmış olan Freudyen ekolü, *dharma*'ya işaret eden bütüncülük ekolünü ya da *moksa*'nın peşinde olan varoluşçu ekolü (Bataille). Faydacılık karşıtları tarafından ortaya atılan karşısav, tüm Brahmanik varoluş seviyelerinde ("öznenin çoklu durumlarının tümünde") eşzamanlı bir vatandaşlık olarak açıklanabilir. Bu argüman hem analitik bir düzlemde (insanın çok-ereklilliğinin ontolojik bir yan anlamı vardır) hem de –ileride tartışacağımız gibi– politik düzlemde dile getirilir.

Faydacılık karşıtı düşüncenin ikinci odağı olan toplumsal bağlar ise armağan mantığının yeniden değerlendirilmesiyle paraleldir. Burada armağan Mauss'u takiben "bütüncül bir toplumsal olgu" olarak anlaşılır. Tıpkı Lévi-Strauss tarafından öngörülen "altta yatan bilinçdışı yapı"da olduğu gibi, armağan birey ve gruplar arasındaki ittifakın evrensel sembolik matrisi ya da arketipik uygulayıcısı halini alır. Armağan üç yükümlülük üzerinden mikrososyolojik bir seviyede işler –"vermek, almak ve geri vermek"– fakat "ilişki"nin mezososyolojik ölçeğine ve en nihayetinde "siyasete" yani makrososyolojik çerçeveye kadar genişletilebilir. "Bu üç kavramın her biri –armağan, cemiyet ve siyaset– diğer insanları anlayabilmek için kullanılan bir metafor, sembol ve araçtır" (Caillé 1998: 236).

1990'ların ikinci yarısında, özellikle "Yeni ve Evrenselci Bir Sol İçin Otuz Tez"in yayımlanmasıyla birlikte (*Revue du Mauss*'un n. 9/1, 1997 sayısı ile başlamak üzere çeşitli sayılarında tartışılmıştır), akımın siyasi eğilimi vurgu kazanmaya başlamıştır. Siyasi tarafıyla faydacılık karşıtlığı "demokrasi için demokrasi" projesiyle örtüşür: Demokratik idealin yeniden canlandırılması ancak hedef veya

çıkarların (özellikle de bencilce olanların) kolektif tartışmadan uzak tutulmasıyla mümkündür. Caillé'e göre demokrasinin önündeki en büyük engel ve siyasetin çöküşünün arkasındaki en temel sebep farklı toplumsal yaşam biçimlerinin eksikliğidir; öyle ki bu bağlamdaki tercihlerin seçilmesi ve tartışılması bile faydacı ideoloji tarafından imkânsız kılınır (bkz. **depolitizasyon**). Demokrasi, farklı yaşam biçimleri sunarak, tartışmaya olanak sağlayacak kamusal alanları artırarak ve kişinin kendini gerçekleştirmesinin olanaklarını çoğaltarak çeşitliliği artırmalıdır. Bunun için ileri sürülen önerilerden biri "radikal biçimde koşulsuz" bir **temel gelir** desteğidir. Gelir ile belli toplumsal faydalar arasındaki eşleşmeyi kırmak gereklidir, zira bu eşleşme yurttaşların insani amaçların indirgenemez çokluğunu deneyimleme özgürlüklerini kısıtlar. Bunun yerine mümkün olduğunca çok yurttaşın kendilerini gerçekleştirme, kim olduklarını ve ne olmak istediklerini dile getirme şansını elde edebilmeleri gerekir.

MAUSS'un Antipapası olarak anılan Serge Latouch'a göre (Caillé ile olan farklılıkları yüzünden böyle anılır) faydacılık karşıtı hareket aynı zamanda küçülmenin de temel hatlarından birini oluşturur. Latouche genel olarak **kalkınma** eleştirisi çerçevesinde ele aldığı Batı **kapitalizmine** karşı daha az hoşgörülüdür. Caillé modernitenin –tüm çarpıklıklarına karşın– "gerçek" anlamını yeniden inşa etmeye çalışırken, Latouche modernitenin faydacılık ile olan genetik bağını koparmak için radikal bir biçimde yeniden düşünülmesi gerektiğini savunur.

Küçülme, sınırsız **büyüme** ideolojisinden, bir başka deyişle GSYH artışının kolektif **mutluluk** ile doğrudan ilişkili olduğunu ileri süren ideolojiden arınmış bir toplum ideali güttüğü ölçüde faydacılık karşıtı sistemin bir parçasıdır. Latouche'a göre, çok şeye sahip olma (*well-having*) ile refah (*well-being*) arasında belirgin bir ters ilinti bulunur. Buna rağmen, küçülme, GSYH'de kasti bir düşüş anlamına değil, basitçe büyümeme (*a-growth*) anlamına gelir – yani üretkenlik takıntısından kurtularak insan hayatının diğer ve özellikle de ilişkisel boyutlarının yeniden keşfi.

Faydacılık karşıtlarının büyük bir kısmı "küçülme" terimini kullanmasından ötürü Latouche'a serzenişte bulunmuştur. Bunun sebe-

bi, "küçülme" teriminin (karşıtı olan "**büyüme**" teriminin çağrışımı aracılığıyla) toplumsal hayatın üretken alanına verdiği referanstır: Her ne kadar "küçülme" terimi "**büyüme**"nin tersine atıfta bulunsa da, alternatifi yine ekonomik tahayyül içine yerleştirir. Batı **kapitalizmini** şekillendiren ve ilk olarak Weber'in bahsini ettiği etik disipline benzer bir şekilde, küçülmeden esinlenen tüm alternatifler nihayetinde makul bir yaşam tarzını ve ekonomik dizginlemeyi zorunlu kılar. Öte yandan pek çok faydacılık karşıtı, sınırsızlık ve aşırılığın bu söylemi etik düzeyde altüst edecek "politik" bir eleştirisini talep eder (Dzimira 2007). Faydacılık karşıtları, ilerlemenin kolektif varoluşu tehdit eden dışsallıklarına karşı "tersine çevrilebilirlik" ilkesini; gelişmiş ülkelerin az gelişmiş toplumların ve gelecek nesillerin yaşam ve eylem olanaklarını sınırlayan ve tehlikeye sokan gücü karşısında da "karşılıklılık" ilkesini harekete geçiren bir politikayı savunurlar. Faydacılık karşıtlarının küçülme söyleminde gördükleri risk, yaşamın korunması gerekliliği vurgusunun faydacı politik felsefenin tarafsızlık yanlısı kökeninin başka bir yansıması oluşudur. Bu durumda siyaset yurttaşların "biyolojik" yaşamını koruma işlevinden ibaret olur ("yaşam için yaşam"). Faydacılık karşıtları için bu, kalkınma çağının temel hedefi olan hayatı verimlileştirmekten ("**büyüme** için **büyüme**") çok da farklı değildir. Her iki durumda da yaşamın anlamının politik ve kolektif inşası –bunun bireylere ve sahip oldukları toplumsal ağlara münhasır bir alan olduğu varsayılırsa– gündemde değildir. Strateji değişse de amaç her zaman aynıdır: herhangi bir politik anlam olmaksızın yaşam.

Faydacılık karşıtları ile onların küçülmeci yeni nesilleri arasındaki atışmalar yersiz değildir. Her iki düşünce akımının da toplumumuzun faydacı temellerinde epistemolojik bir kırılma yaratma çabalarında –farklı sebeplerden dolayı– başarısız olması mümkündür. Faydacılık karşıtlığına ve küçülmeye giden daha somut bir yol inşa edilebilir. Bunun için bir yandan Bataille'ın **harcama** kavramı ile başlattığı teorik akımı entegre etmek, diğer yandan ise Batı toplumlarının içinde ve dışında devam eden çok sayıda ama göze çarpmayan faydacılık karşıtı pratik ve deneyimlere daha geniş bir perspektiften bakmak gerekir (Romano 2012).

2

Biyoiktisat

Mauro Bonaiuti

BİYOİKTİSAT temelde fizik ve biyoloji bilimlerinin iktisatla etkileşiminin sonuçlarını ilk olarak ve en radikal biçimde sorgulamış olan Nicholas Georgescu-Roegen (G-R) ile birlikte anılan bir branştır (Bonaiuti 2011: 1-48). Çalışma alanları açısından düşünüldüğünde biyoiktisat ekolojik iktisattan farklı olmamakla birlikte, G-R'nin biyoiktisat anlayışını şekillendiren *analiz-öncesi öncüller*, ekolojik iktisadın kurucularını (Daly, Costanza vb.) yönlendiren öncüllerden ciddi anlamda farklılık gösterir. Bu öncüller G-R ile çoğu ekolojik iktisatçının bakış açısı arasındaki hatırı sayılır ayrışmayı da açıklar. Özellikle "sürdürülebilir kalkınma" paradigması konusunda G-R'nin yeni formüle karşı çıkan ifadeleri öyle güçlüdür ki, bu konudaki görüşü hakkında herhangi bir şüpheye mahal bırakmaz: "Sürdürülebilir kalkınma en zehirli reçetelerden biridir" (Bonaiuti 2011: 42).

Sürdürülebilir kalkınmaya dair keskin eleştirisi, G-R'nin biyoiktisat anlayışının en başından itibaren neden küçülme görüşünün temel payandalarından biri olarak kabul edildiğini de açıklar. G-R, 1960'ların ikinci yarısında neoklasik indirgemeci yaklaşıma karşı çıkarak iktisadı –termodinamik devrimiyle başlamak üzere– fizik ve doğa bilimlerindeki 20. yüzyıl gelişmelerine açmıştır (Georgescu-Roegen 1971).

"Biyoiktisat" tabiri ilk defa 1960'ların sonunda Çekoslovak akademisyen Jiri Zeman tarafından kullanılmıştır. Zeman bu kavramı bir mektubunda "ekonomik sürecin hemen her veçhesinin biyolojik

özünün" layıkıyla bilincinde olunması gereken "yeni bir ekonomi" anlamında kullanmıştır (Bonaiuti 2011: 158). G-R ise bu terimi beğenmiş ve 1970'lerin başından hayatının sonuna dek süren araştırmaları esnasında vardığı en önemli sonuçları özetleyen bir ana başlık haline getirmiştir.

Bu bağlamdaki ilk tespit şudur: İktisadi süreç, fiziksel ve biyolojik kökenleri nedeniyle fizik kanunları tarafından belirlenen sınırları –en başta **entropi** kanunu olmak üzere– yok sayamaz. Bu tespit, madde ve enerji kaynaklarının sınırlı olduğu düşünüldüğünde temel amacı üretim ve tüketimin sınırsız büyümesi olan ekonomik faaliyetin temel doğa kanunlarıyla çeliştiği görüşünü de beraberinde getirir. Bu görüş her ne kadar bugün ekolojik iktisatçılarca kabul ediliyor olsa da, ilk ortaya atıldığında şok etkisi yaratmış olması olasıdır.

İkinci tespit ise metodolojiyle ilgilidir. Ekonomik süreç her iktisat ders kitabının başında, döngüsel ve tersine çevrilebilir bir süreç olarak betimlenir. Buna göre talep üretimi kamçılar, bunun sonucunda yeni talep yaratabilecek gelir seviyesi artar ve bu tersine çevrilebilir süreç kendini sonsuz kere yenileme yetisine sahiptir. Bu tasvirin ekonomik sürecin hem biyofiziksel kökenleri hem de mevcut değerler ve kurumsal çerçevelerle karşılıklı etkileşim halinde olduğunu gösteren evrimsel bir temsille yer değiştirmesi gereklidir. Burada bahsedilen ikinci veçheyi vurgulamakta fayda var: İktisadi süreç ile "sosyokültürel kuruluşlar" arasındaki karşılıklı etkileşim ve **büyüme** sürecindeki ölçek sıçramalarına bağlı niteliksel dönüşümler (ortaya çıkma; *emergence*), G-R ile **durağan durum iktisadı** (*steady state economics*) kurucuları arasındaki temel farklılıkları da açıklar. G-R'ye göre **kalkınma**, (Daly için olduğu gibi) sadece "daha fazla fayda" ima eden soyut bir süreç değil, aksine "ekonomik **büyümeden** ayrıştırılamaz" somut bir tarihi süreçtir (Bonaiuti 2011: 46). Hakikaten de "asgari biyoiktisadi program"ın çekirdeğini oluşturan uygulamaları –materyal ve enerji tüketiminin kaçınılmaz azaltımı (petrol vb.), buna bağlı olarak lüks malların tüketiminden acilen kaçınılması, nüfusta düşüş sağlanması, teknolojik yeniliklerin toplumsal kontrolü vb.– pek çok iktisatçının ileri sürdüğü gibi *yönetişim* politikaları yoluyla gerçekleştirmek pek de kolay de-

ğildir. Bunun için günümüz ekonomilerinin tüm kurumsal çerçevesi sorgulanmalıdır.

G-R çalışmalarında her ne kadar "küçülme" terimini kullanmamış olsa da, biyoiktisat üzerine yaptığı çalışmaların *Demain la decroissance* (Yarın İçin Küçülme) adıyla Jacques Grinevald tarafından 1979 yılında düzenlenen çevirilerinde bu deyişin kullanılmasına onay vermişti. "Küçülme" sloganı 2002 yılında *Silence* isimli derginin özel sayısında ve Paris'te aynı sene gerçekleştirilen "Kalkınmayı Geri Sar, Dünyayı Yeniden Yarat" ("Défaire le développement, refaire le monde") isimli uluslararası konferansta yeniden canlandı. İki düşünce akımının yeni bir slogan altında birleştiği hemen belli olmuştu: yıllardır başta Ivan Illich (1973), Cornelius Castoriadis (2010) ve Serge Latouche tarafından olmak üzere **büyüme** toplumuna yöneltilen "kültürel/kurumsal" eleştiri ile biyoiktisadi eleştiri.

Bu düşünce akımlarının ilki, **kalkınma** politikalarının başta Afrika olmak üzere Küresel Güney'de uğradığı başarısızlıktan yola çıkarak, **kalkınmayı** kavramın hem hayali önkabulleri (**faydacılık**-**karşıtlığı** vb.) hem de tarihi ve toplumsal tezahürleri açısından radikal bir biçimde eleştiriyordu. Söz konusu iki akım karşılaştıklarında, sürdürülebilir kalkınmaya dair eleştirel yaklaşımları açısından aralarında bir aşinalık vardı (Latouche, Bonaiuti 2014'e Önsöz: xiv).

Bu karşılaşmanın başarılı olmasının olası nedenlerini aradan on yıl geçtikten sonra bugün incelemek ilginç olabilir. Söz konusu başarının ana sebebi, biyoiktisat ile kalkınmanın kültürel eleştirilerinin paylaştığı ortak önkabul zemini olabilir. Özellikle G-R, daha biyoiktisat teorisini geliştirmeden önce bile "doğal ya da evrensel bir dayanağa sahip olmaktan çok uzak olan iktisat kanunları"nın belirli kültürel ve kurumsal önkabuller etrafında şekillendiğine ikna olmuştu. 1960-66 yılları arasında aşırı nüfuslu köylü ekonomileri üzerine yaptığı çalışmalar esnasında –şüphesiz Romanya anılarından ilham alarak– ve ardından Hindistan (1963), Brezilya (1964, 1966 ve 1971) ve Gana (1972) gezilerinin de etkisiyle G-R, kapitalist ekonomiler için geçerli olan reçetelerin köylü ekonomileri gibi diğer ekonomilerde uygulanmaya çalışıldığında yıkıcı sonuçlara sebebi-

yet vereceğinin net bir biçimde bilincine varmıştı. Bir başka deyişle, G-R'nin biyoiktisat görüşü, Batı modelinin toplumsal ve ekolojik sürdürülemezliğinin temel sebeplerinin son kertede kültürel öncüllere ve onların ilgili kurumsal kılıflarına atfedilmesi gerektiği fikrine açıktı; ki bu görüş **kalkınma** eleştirmenleri tarafından daha da geliştirilmiştir (Illich 1973, Castoriadis 2010a). Bu sebeple G-R piyasa ekonomisinin antropolojik ve kurumsal temellerini radikal bir biçimde sorgulamayan bir sürdürülebilir **kalkınma** paradigmasına, tıpkı **durağan durum** kavramına olduğu gibi, hararetli bir biçimde karşı çıkıyordu. Hayatının son yıllarında mevcut egemen modeli tamamen fiziksel ve rasyonel temeller ("termodinamiğin dördüncü yasası") çerçevesinde şekillenen eleştirme girişiminden sonra G-R, ekolojik sürdürülemezliğin **büyüme** odaklı ekonomileri şekillendiren kültürel ve kurumsal öncüllerin sadece nihai sonucu olduğu kanaatine vardı.

Eğer G-R Marcel Mauss ve Karl Polanyi'nin eserlerini okumuş olsaydı ya da –kim bilir– Ivan Illich ile 1970'lerde Meksika'da tanışmış olsaydı, belki de bir küçülme toplumunun ana hatları da 30 yıl öncesinden oluşturulabilirdi. Yine de G-R'nin "asgari biyoiktisadi program"ına dair 20. yüzyılın son 25 yılının sessizliği, tıpkı André Gorz'un önerileri gibi (ki Gorz, Illich ile Cuernavaca'da bizzat tanışmıştı), zamanın henüz bu fikirlere hazır olmadığını gösterir.

Peki bunca zaman sonra ne değişti? 1970'lerden bu yana petrol krizi ve Keynesyen-Fordist birikim sisteminden hizmet sektörü üzerine kurulu esnek birikim sistemine geçişle birlikte gelişmiş kapitalist toplumlarda **büyüme** ve verimlilik hızları kademeli olarak düşüşe geçti. Buna karşın, bürokratik ve ekonomik-finansal "megamakine"nin giderek karmaşıklaşmasının sosyal ve ekolojik maliyetleri giderek arttı. 1970'lerdeki kriz S biçimli bir birikim döngüsünün ikinci aşamasına geçişi imledi: "marjinal getirinin düştüğü" aşama (Bonaiuti 2014). Bu dönem toplumsal refahta düşüşü beraberinde getirdi, ki bu durum 2007 kriziyle birlikte daha da vahim bir hal aldı.

3

Kalkınma; Eleştiriler

Arturo Escobar

KALKINMA İÇİN tek bir tanım sunmak mümkün değil. Birçok kişiye göre kalkınma yoksul ülkelerin modernleşmesi yolunda kaçınılmaz bir stratejidir, kimileri içinse zengin ülkelerin yoksul ülkeler üzerinde uyguladığı baskıcı bir dayatma ve dolayısıyla karşı çıkılması gereken bir olgu. Bazılarına göreyse kalkınma, Batı'nın Batı dışında kalan toplumlar üzerinde kültürel üstünlük sağlamak adına icat ettiği bir söylemdir ve ekonomik etkilerinin ötesinde alenen kınanmalıdır. Son olarak kalkınma, dünyadaki pek çok topluluk için ya saygın bir hayata duydukları arzunun bir yansıması ya da birlikte var olmak zorunda oldukları tümüyle yıkıcı bir süreçtir – hatta zaman zaman bunların ikisi de geçerlidir. Bir bütün olarak bakıldığında kalkınma toplumsal, ekonomik, siyasi ve kültürel unsurlar içeren, yakın zamanda başlamış bir tarihsel süreçtir.

Kalkınma kavramı mevcut anlamını ancak 1940'ların sonlarında kazanmıştır. Bu dönemde "ekonomik kalkınma" sanayileşmiş ülkelerde bulunan koşulların (genel anlamıyla, tarımda teknikleşme, kentleşme, sanayileşme ve modern değerler benimseme) "az gelişmiş bölgeler"de yinelenmesinin önünü açan bir süreçle ilişkilendirilmeye başlamıştı. Yoksulluğun "kökünün kurutulması" için aleni ve çoğunlukla da planlı bir süreç olarak anlaşıldığında, kalkınma kavramının izi bazı bağlamlarda geç dönem sömürgeciliğe kadar sürülebilir (1929 yılına ait Britanya Sömürgeci Kalkınma Yasası ve 1930'ların Güney Afrikasındaki birtakım "toplumsal kalkınma" planları gibi). Ancak kalkınma kavramı esasen II. Dünya Savaşı so-

nunda hayata geçirilen yeniden yapılanmaların ve (pek çok Üçüncü Dünya başkentindeki Bretton Woods kurumlarını ve planlama ajanslarını da içeren) devasa kurumsal araçların yaratılmasının bir ürünüydü. Dolayısıyla "kalkınma" ve "Üçüncü Dünya" kavramları aynı tarihi konjonktürün ürünüydü; kalkınma "Üçüncü Dünya"ya modernizasyonu getirecek olan en mükemmel stratejiye işaret ediyordu (Escobar 1995, Rist 1997). 1940'ların sonlarında klasik sermaye birikimi kaygısının, Harrod ve Domar'ın **büyümeyi** (sermaye-hasıla katsayısı denen kavram yoluyla) birikim ve yatırımla bağdaştıran **büyüme** iktisadının da rolüyle yeniden canlanması, kalkınma kavramının **büyüme** ile sıkı sıkıya ilişkilendirilmesine giden süreçte bir başka önemli adım oldu. Vatimo veya Dussel gibi az sayıda düşünüre göre kalkınma ve ilerleme modernitenin en önemli unsurları arasında yer alır; ister "yeni"ye tanınan kaçınılmaz öncelik, ister tüm ülkelerin (gerekirse zorla) aynı tarihi evrelerden geçmesi gerektiğini ileri süren "kalkınmacı safsata" biçiminde olsun.

Son altmış yıl içinde sosyal bilimlerde kalkınmanın kavramsallaşması süreci üç önemli evreye tanıklık etti. Bunlar birbirine zıt üç farklı teorik yönelime karşılık geliyordu: 1950'ler ve 60'ların modernleşme teorisi ve beraberinde getirdiği **büyüme** teorileri; Marksizmden ilham alan bağımlılık teorisi ile 1960 ve 70'lerin ilintili görüşleri; ve son olarak 1990'lar ve 2000'lerin bir kültürel söylem olarak kalkınmaya yönelik eleştirileri. Modernleşme teorisi, pek çok teorisyen ve elit kesim için sermaye, bilim ve teknolojinin faydalı etkilerini dayanak alan bir kesinlik döneminin de başlangıcı anlamına geliyordu. Bu kesinlik ilk darbesini şüphesiz bağımlılık teorisiyle aldı. Bağımlılık teorisi az gelişmişliğin kökenini sermaye, teknoloji ya da çağdaş değerlerin eksikliğiyle değil, yoksul ülkelerin zengin ülkelere bağımlı olması ve bu ülkelerde yoksulların da zenginler tarafından sömürülmesiyle açıklıyordu. Bağımlılık teorisyenleri için sorun kalkınmadan ziyade **kapitalizmle** ilgiliydi. Dolayısıyla bu teorisyenler **büyümenin** aynı şekilde devam edeceği sosyalist kalkınma şekillerini savunuyorlardı. 1980'lerle beraber dünyanın pek çok bölgesinde kültürel eleştirmenler kalkınma fikrini sorgulamaya başladı. Bu düşünürler kalkınmayı, Üçüncü Dünya'yı

kültürel, sosyal ve ekonomik olarak üreten Batı kökenli bir söylem ve güçlü bir mekanizma olarak ele alıyordu (Escobar 1995, Rist 1997). Söz konusu üç evre içlerinden çıktıkları ana paradigmalara göre sınıflandırılabilir: sırasıyla, liberal, Marksist ve post-yapısalcı teoriler. Şunu söylemek mümkün ki, bazı kesişimlere ve eklektik birleşimlere rağmen modernleşme paradigmasının kimi versiyonları günümüzdeki görüşlerin çoğunu şekillendiriyor. **Büyüme**, ilerleme, çağdaş değerler ve rasyonel politikanın ana varsayımlar olmaya devam ettiği geniş neoliberal küreselleşme çerçevesi için durum böyle – her ne kadar piyasa önceki kalkınma dönemlerine göre daha merkezi bir konuma gelmiş olsa da. Marksist ve kültürcü bakış açıları elbette ortadan kaybolmuş değil; nitekim Latin Amerika'da (Marksizmden ilham alan bakış açıları için) 21. yüzyıl sosyalizmi ve (kültürel yönelimli bakış açıları için) **iyi yaşam / Buen Vivir** üzerine yapılan tartışmalar liberal ve neoliberal sistemlere ciddi itirazlar sunuyor.

Post-yapısalcı analizler Marksist eleştirilere nazaran daha az duyulmuş olsa da onları burada vurgulamak önemli, zira **büyüme** de dahil olmak üzere kalkınmanın temel kültürel varsayımlarının radikal bir biçimde sorgulanmasına önayak oldular ve özellikle İtalya ile Fransa'daki erken dönem küçülme teorileri açısından önemliydiler. Bu eleştiriler Wolfgang Sachs tarafından derlenen kolektif eser *The Development Dictionary*'nin (Kalkınma Sözlüğü) 1992 yılında yayımlanmasıyla olgunlaştı. Kitap sarsıcı ve tartışmalı bir savla açılıyordu: "Son kırk yıla kalkınma çağı adı verilebilir. Bu dönem sonuna yaklaşıyor. Ölüm ilanını yazmanın zamanı geldi" (Sachs 1992: 1). Eğer kalkınma öldüyse, ardından ne gelecekti? Bu soruya cevaben kimileri "kalkınma-sonrası çağ" hakkında konuşmaya başladı ve böylece ikinci bir kolektif çalışma, *The Post-development Reader* (Kalkınma-sonrası Seçkisi) bu nosyonu içerikle donatma projesini başlattı (Rahnema ve Bawtree 1997). Başta Latouche olmak üzere kimi küçülme teorisyenleri de bu anlayışın Küresel Kuzey'de yayılmasına katkıda bulundu. O zamandan bu yana akademik-politik yelpazenin her kesiminden tepkiler gelmeye devam etti; böylece –kimi zaman haşin de olsa– çoğu zaman heyecanlı bir tar-

tışma ortaya çıktı, farklı disiplinlerden akademisyen ve uygulayıcıları bir araya getirdi.

Kalkınma-sonrası genellikle kalkınmanın artık toplumsal hayatı düzenleyen merkezi ilke olmadığı bir çağa atıfla kullanılıyordu. Bu açıdan kalkınma-sonrası, doğmakta olan iki diğer **tahayyülle** de ilintilidir: (**kapitalizmin** ekonomiyi tam olarak ve doğal bir biçimde kontrol etme ve bir dizi farklı ekonomik aktivite hayal etme yetisini sorgulayan) **kapitalizm-sonrası** ve (**büyümeyi** hem ekonominin hem de toplumsal hayatın merkezinden çıkaran) **büyüme**-sonrası ya da küçülme. Fakat bu çerçevelerin Küresel Güney ve Küresel Kuzey'deki algılanma ve hayata geçirilme biçimleri açısından coğrafi bir homojenlik yoktur. Küresel Kuzey'de küçülme tartışmaları giderek artan bir akademik ve politik ilgiyle karşılanırken, Küresel Güney'de durum henüz böyle değildir. Bir yandan, kimilerine göre en azından bazı sektörlerin (örneğin sağlık, eğitim ve hatta geçim kaynakları) büyümesi gereklidir. Diğer yandan, Küresel Güney'deki kritik tartışmalar kalkınmayı yeniden tanımlamakla daha doğrudan ilgilidir. Bu bağlamda özellikle Latin Amerika'da, kalkınma tartışmasının son beş yıl boyunca ciddi anlamda yeniden canlandığı söylenebilir. Halihazırdaki ruh hali "daha derin bir anlamda alternatif aramak, bir başka deyişle kalkınmanın kültürel ve ideolojik temellerinden kurtulmak ve başka **tahayyüller**, hedefler ve pratikler üretmek" yönündedir (Gudynas ve Acosta 2011: 75). Latin Amerika'daki ilerici rejimler son on yıl içinde bu tartışmalar için elverişli bir ortam yaratmayı başarmışsa da, bunun arkasındaki asıl itici güç toplumsal hareketlerdi. Bu çerçevede iki temel tartışma ve aktivizm alanı **Buen Vivir'e** (yani kolektif refaha) dair mefhumlar ve Doğa Haklarıdır. Bu tartışmalar uygarlık modelinde dönüşüm ve post-hafriyatçı modellere geçiş üzerine dönen tartışmalara paralel ilerliyor. İçinde bulunduğumuz an, Küresel Kuzey'deki mevcut küçülme ve dönüşüm anlatıları ile Küresel Güney'deki kalkınmaya alternatifler, uygarlık dönüşümü ve post-hafriyatçılık arasında daha belirgin köprüler kurmak için iyi bir zaman gibi görünüyor. Fakat bu köprüleri kurarken, Kuzey'in küçülmeye Güney'in ise "kalkınma" ya ihtiyacı olduğunu düşünme tuzağına düşmekten kaçınmamız ge-

rekiyor. Küçülmeyi ve kalkınmanın alternatiflerini, jeopolitik ve epistemik özgüllüklerine özen göstererek bir arada tartışmak bize kıymetli bir sinerji sunacaktır.

Ekonomik küreselleşmenin dünya çapında (özellikle Asya'da) inanılmaz bir kuvvet kazanmasıyla "kalkınma" konusundaki eleştirel tartışmalar geri plana itilmiş gibi görünebilir. Bu tartışmalar aynı zamanda Milenyum Kalkınma Hedefleri (MKH) ve 2015 yılında MKH'lerin yerini alacak olan "sürdürülebilir kalkınma hedefleri" çerçevesinde itinayla ehlileştiriliyor. Fakat küresel hareketler ve gerek yoksulluğun gerekse doğa tahribatının gitgide derinleşmesi kritik tartışmaların canlı kalmasını sağlıyor; kalkınma tartışmalarını epistemik dekolonizasyon, toplumsal adalet, **çevre adaleti** ve kültürel farklılıkların savunulmasıyla, **kapitalizm**-sonrası ve **büyüme**-sonrası çerçevelere geçişle rabıtalandırıyor. Neoliberalizmin ileri sürdüğü yerleşik kalkınma anlayışının bu akımların çoğu için bir seçenek olmadığı aşikâr. Bu bağlamda Latin Amerika'da kalkınmanın alternatiflerine dair tartışmaların geri dönüşü bir umut ışığı teşkil ediyor. Hiç olmazsa –Dünya Sosyal Forumu'nun sloganıyla– eğer "Başka bir dünya mümkün" ise kalkınma alternatiflerinin de mümkün olduğu açık. En azından pek çok toplumsal harekete ve dönüşüm destekçisine göre, hangi şekli alırsa alsın "kalkınma"nın ya da kalkınma alternatiflerinin **büyüme**, hafriyatçılık ve hatta moderniteyi eskisinden çok daha radikal bir biçimde sorgulaması gerekiyor.

4

Çevre Adaleti

Isabelle Anguelovski

ÇEVRE ADALETİ, kişinin kendi yerinde yöresinde kalma ve kontrolsüz yatırım ve **büyümeden**, kirlilikten, toprak gaspından, spekülasyondan, negatif yatırımdan, bozulma ve terk edilmekten korunma hakkıyla ilgilidir.

1970'lerin sonlarına doğru, yaygın bir biçimde medyada yer bulan ve görünürlük kazanan ilk çevre adaleti seferberlikleri ABD'de gerçekleşmiştir: New York'taki Love Kanalı (1978) ve Kuzey Carolina'daki Warren Vilayeti (1982). Bu hareketlerin hedef aldığı konular oldukça netti: çevre kirliliği ve bunun insan sağlığı üzerindeki etkileri. Love Kanalı seferberliğinde, beyaz işçi sınıfına mensup yurttaşlar hane ve okullarının altında bulunan 20.000 ton toksik kimyasala karşı mücadele etmiş ve 833 hanenin başka yerlere yerleştirilmesini sağlamıştı. Warren Vilayeti vakasında ise ABD Çevre Koruma Ajansı'nın onayıyla 10.000 tır dolusu zehirli toprak Afrikalı-Amerikalı yurttaşların yaşam alanına atılmış, tarihsel olarak ötekileştirilmiş grupları mağdur eden çevresel yükler tartışmasına ırk boyutu eklenmişti. Bu direniş, siyah nüfusun toksik atık sahaları nedeniyle karşı karşıya kaldığı orantısız maruziyet ve zararı gün ışığına çıkarmış ve dolayısıyla çevresel eşitsizliklerle çevresel ırkçılık arasındaki yakın ilişkiyi gözler önüne sermişti.

1980'lerden bu yana sosyoloji, çevre siyasası ve çevre sağlığı üzerine üretilen kapsamlı literatür, atık sahaları, çöp yakma merkezleri, rafineriler, ulaşım ve dar alan etkili kirlilik kaynaklarının

yarattığı kirliliğe maruziyet ve sağlık risklerinin farklı gruplar arasındaki eşitsiz dağılımını inceliyor (Sze 2007). Zarar ve riske maruziyet olgusu çiftlik ya da zincir şirketlerde çalışan ve örneğin tarım ilacı ve zararlı atıklarla yakın temas kurmak zorunda bırakılan işçiler bağlamında da mevcut. Benzer şekilde Küresel Güney'de altın madenlerinde meydana gelen cıva sızıntıları, açık ocak bakır ve kömür madenciliği, petrol ve kereste çıkarımı, monokültür (tektip) tarım pratiklerinden kaynaklanan ormansızlaşma ve erozyonla hidroelektrik barajlar milyonlarca hektar araziyi tahrip ediyor ve bu bölgelerde yaşayan yoksul kesimin sağlığı üzerinde yıkıcı etkiler bırakıyor. Buna ek olarak sanayi, tarım, elektronik parça üretimi ve gemi sökümünden kaynaklanan tonlarca toksik atık da yoksul ülkelere ihraç ediliyor (Carmin ve Agyeman 2011).

Çevre adaletsizliklerine karşı aktivizm, başta ABD olmak üzere Küresel Kuzey'de oldukça güçlüdür. Yurttaşların yanı sıra çevre STK'ları, topluluk örgütleri, biliminsanları ve avukatlar rafinerilere, atık sahalarına, geridönüşüm tesislerine ve daha genel anlamda istenmeyen yerel arazi kullanım biçimlerine karşı örgütlenmiştir. Çevre ırkçılığına karşı dile getirilen talepler henüz insan hakları ve hatta toplumsal cinsiyet çerçevesinde ele alınmazdan önce yurttaşlık hakları bağlamında savunuluyordu. ABD'deki çevre adaleti hareketi 1990'ların ortasına doğru küresel bir nitelik edindi ve doğum yeri Küresel Kuzey olan "çevre adaleti" kavramı tüm dünyaya, özellikle de Küresel Güney'e yayıldı; "yoksulların **çevreciliği**" adıyla anılan hareketle ve halihazırda Latin Amerika'da, örneğin arazi mücadeleleri ve çevre felaketleri etrafında ortaya çıkan ihtilaflarla rabıtalandı. Bir akademisyen ve aynı zamanda ABD'deki çevre adaleti hareketinin kurucularından olan Robert Bullard, 1990'larda Brezilya'da ve Güney Afrika'da da etkili bir isim oldu ve ulusal çevre adaleti hareketlerine öncülük etti. Bugün dünyanın her yanında her hafta doğal kaynaklar etrafında ihtilaflar patlak veriyor; yoksul ve yerel halklar yaşam alanlarını hafriyatçılık (*extractivism*) ve atıklara karşı savunmak için harekete geçiyor. Doğal kaynak çıkarımı ve atıklarla ilgili birçok ihtilafta yoksullar parasal değerlerin egemen ekonomik dili karşısında kendi çıkarlarını, geçim kaynak-

larını, kültürel değerlerini ve bölgesel kimliklerini savunuyor.

Çevresel eşitsizlikler yalnızca olumsuz çevresel etkilerin dağılımında ve doğal kaynakların çıkarımı konusunda değil, aynı zamanda çevresel ürün ve hizmetlerin paylaşımı hususunda da kendisini gösteriyor, ki bu durum kentlerde daha belirgin. Yoksun grupların genellikle yeşil alanlar, sokak temizliği ve atık toplama gibi çevresel hizmetlere olan erişimi yetersizken, zengin ve beyazlar ırk temelli ayrıcalıklarıyla parklar, sahiller ve açık alanlar gibi çevresel ayrıcalıkların keyfini sürüyor (Park ve Pellow 2011). Bu koşullar çoğu zaman mahallelerde yaşanan kentsel çürümeyle birleşiyor. Benzer şekilde Küresel Güney'de Mumbai ya da Cakarta gibi mega şehirlerde de, çevresel imkânlardan faydalanan şatafatlı ve kapalı siteler ile atık toplama ya da su temini gibi şehir hizmetlerine erişimi olmayan ruhsatsız gecekondu mahalleleri arasında devasa eşitsizlikler bulunuyor.

Dolayısıyla son on yıl içinde çevre adaleti gündemi oldukça genişledi ve adaletli sürdürülebilirlik boyutunu da içeren çokyönlü bir şekil aldı (Agyeman ve diğ. 2003). Bugün Kuzey'deki kentsel çevre adaleti grupları iyi irtibatlandırılmış, makul fiyatlı ve temiz ulaşım sistemleri; sağlıklı, taze, yerel ve erişilebilir gıda; yeşil alanlar; sağlıklı ve erişilebilir barınma; yerleşim alanlarında geridönüşüm uygulamaları ve yeşil ekonomide eğitim ve iş imkânları için mobilize oluyor. Dışlanmış mahallelerde hayata geçirilen **kent bahçeciliği** gibi çevresel girişimler çoğu zaman –yıllar süren ve mahalle sakinleri tarafından kentsel bir savaş ya da çevresel şiddet olarak algılanan– doğrudan ya da dolaylı yıkım ve çürümeye bir yanıt olarak ortaya çıkıyor. Mahalle bostanları türü projeler sosyalleşme ve daha güçlü bağlar kurma imkânı tanımanın ötesinde, parçalanmış toplulukları onarmaya ve çevresel travmaların üstesinden gelmeye yarıyor. Örneğin 1980'lerde Boston'ın Dudley mahallesi, kundakçılık ve terk edilme sonucu 1500 boş parseli bulunan bir harabeye dönüşmüşken, bugün mahalle bostanları, park ve oyun alanları gibi projeler mahalle sakinlerinin maruz kaldığı ihmal, çevresel bozulma ve yoksulluğun getirisi olan güvensizliğe çare oluyor. Bu yolla mahalle sakinleri evlerine ve meskenlerine karşı bir aidiyet hissine geri

kavuşabiliyor. Bahsi geçen çevre adaleti girişimlerinin bir kısmı **müştereklere** dayalı, daha küçük, daha sade ve alternatif bir ekonomi modelini benimsediği için aynı zamanda küçülme hareketinin de bir parçasıdır.

Logan ve Molotch gibi akademisyenler elit kesimler, rantçılar ve bunların çevresindeki ekonomik ve siyasi koalisyonların kontrolsüz **kapitalizmin**, özel sermaye birikiminin ve mekânsal eşitsizliklerin itici gücü olduğuna işaret etmek için **büyüme** makinesi imgesini kullanmışlardır. Buradaki sav, yatırımlar bir yerden bir yere **büyüme**, değer kaybı, yıkım, yeniden yatırım ve mobilizasyon döngüsüyle taşındığı için kalkınmanın şehrin genelinde eşitsiz olarak dağıldığıdır. Bir başka deyişle, üretim çarkı yatırımcıların, elitlerin ve karar vericilerin yararına işlerken toplumsal piramidin en altında yer alanları olumsuz yönde etkiler (Schnaiberg ve diğ. 2002). Zengin kesim kaynakların mevcut olduğu mahallelerde yaşayıp çevresel ürün ve imkânlardan istifade ederken çevresel yükleri dışlanmış mahallelerin üstüne yıkar. Kırsal alanlarda yükselen hafriyatçılık ihtilafları ise büyük ölçüde toplumsal **metabolizmanın** genişlemesi ve şirketlerin artan arz ve kaynak temini ihtiyacı ile açıklanır. Bu da **meta menzillerinin** genişlemesiyle karşılanır.

Bir başka deyişle, Küresel Kuzey ve Güney'deki şehirlerde ve kırsal bölgelerde toprak el koyma, spekülasyon ve istismara tabi bulunuyor. Dolayısıyla **büyüme**, adaletsizliği yaratan sürecin bir ayağını oluşturuyor. Teknolojik ilerlemeler üretim ve tüketimin karşılıklı bir biçimde artmasını beraberinde getirirken, **devletlerin**, yatırımcıların ve işçilerin istihdam ve gelirlerinin ekonomik **büyümeye** bağlı olmasından dolayı durdurulamaz üretim döngüleri, kaynak çıkarımı, atık birikimi ve kalkınmanın mekânsal eşitsizliği de sürekli leşiyor. Bu sebeple günümüzde çevre adaleti hareketlerinin en yeni –ve belki de en temel– unsuru yaşam alanı hakkının savunusudur. Kırsal alanlarda yoksul çiftçiler tarımsal yakıt üretimi için yapılan toprak gaspları, madencilik veya petrol ve doğalgaz çıkarımına karşı mücadele ediyor ve toprak ve sularını korunması gereken **müşterekler** olarak sayıyor. Kuzey kentlerindeki pek çok çevre adaleti grubu mücadele alanlarını atık sahalarının ve bozulmaya uğramış

alanların onarımından, erişilebilir barınma ve insanların yenilenen mahallelerinde yaşayabilmelerini sağlama konularına kaydırdı. Bangalor ve Meksiko gibi Güney kentlerinde pek çok kişi yaşam alanlarını etkilediği gerekçesiyle havaalanları, otobanlar ve korunaklı sitelere karşı direniyor. Hindistan Atık Toplayıcıları İttifakı gibi kimi diğer oluşumlar ise birey ve kurumların gözden çıkardığı atık toplama, sınıflandırma, geri dönüştürme ve satma gibi işleri geçimlerini sağlayabilmek adına yürütüyor ve geçim kaynaklarını ellerinden alacak çöp fırınlarına karşı bir araya geliyor.

Bunun sonucunda, pek çok çevre adaleti aktivisti küçülme söylemiyle de yakından ilişkili olan "kent hakkı" etrafında dönen çeşitli mücadelelere katılıyor. ABD'deki "Kent Hakkı İttifakı" gibi gruplar, Lefebvre'nin kent hakkına dair söylemini kullanarak yalnızca üretim alanlarının kontrolünün değil, aynı zamanda kentin kullanımı ve şekillendirilmesi konularının da önemini dile getiriyor; ekonomik adalet, çevre adaleti ve daha ileri demokrasi talep etmenin yanı sıra, konut spekülasyonunun, kamusal alanların özelleştirilmesinin ve kentsel soylulaştırma girişimlerinin sonlandırılmasını da savunuyorlar. Bu gruplar topluluk alanları ve mahalle bostanlarının lüks konutlara dönüştürülmesine karşı direnirken, kenti güzelleştirip sterilize ederek piyasa değerini artıran projeleri de sorguluyor. Küresel Güney'de yerinden edilmeye karşı direniş hareketleri çoğu zaman küresel çiftçi hareketi Via Campesina (Çiftçinin Yolu), Topraksız İşçiler Hareketi (Brezilya) ya da Bhumi Uchhed Pratirodh Hareketi (Hindistan) gibi toprak hakkı hareketleriyle ilişkili olarak faaliyet gösteriyor.

Örgütleme ve siyaset açısından bu gibi hareketler **devletten** özerk kalma, demokrasi ve karar alma mekanizmalarının daha spontane ve doğrudan biçimlerini inşa etme gibi dönüştürücü talepler dile getiriyor. Varılmak istenen netice anlamında ise çevre adaleti hareketleri ikiye ayrılıyor. Bazı gruplar ekonomik sistemin radikal bir değişimden geçmesini ve ekonomik **büyüme** takıntısından uzaklaşılmasını talep ederken (örneğin Ekvador'daki yerli halkların *sumak kawsay* –iyi yaşam– kavramını vurgulamaları), diğerleri var olan sistem içinde gerçek bir alternatif önerisi getirmeksizin serbest pi-

yasa **kapitalizminin** iyileştirilmesini istiyor – yani bununla, artan üretim, tüketim, kaynak çıkarımı ve adaletsiz dağılan çevresel yüklerin uzun vadeli ve daha geniş kapsamlı içerimleri arasında bir bağlantı kurmuyorlar.

Özetle, çevre adaleti hareketleri bizlere daha az tüketme ve üretmenin kendi başına yeterli olmadığını hatırlatıyor. Söz konusu "daha az"ın daha eşit bir biçimde dağıtılması da gerekiyor. Bu da şehirlerin ve kırsal alanların daha hakkaniyetli bir hale gelebilmesi için üretim süreçlerinin toplumsal olarak kontrol edilmesi gerekliliğini beraberinde getiriyor.

5

Çevrecilik; Akımlar

Joan Martinez-Alier

GÜNÜMÜZDE üç temel çevrecilik akımından bahsetmek mümkündür. Bu üç akım sırasıyla şu şekilde isimlendirilebilir: Bakir Doğa Tarikatı, Eko-Verimlilik İmanı ve Yoksulların Çevreciliği (ya da çevre adaleti) Mantrası. Bu üç akım bir ağacın üç büyük dalı ya da bir nehrin kollarını oluşturan üç dere gibi düşünülebilir.

Bakir Doğa Tarikatı'nın ABD'deki kökenleri İskoç-Amerikalı doğabilimci John Muir'in çalışmalarına ve Yosemite ve Yellowstone Doğa Parkları'nın kurulmasına uzanır. Benzer hareketler Avrupa ve diğer kıtalarda da vardı. 1980'lerde "Bakir Doğa Tarikatı"na karşı "Yoksulların Çevreciliği" akımının ortaya çıktığı Hindistan'da bile kuş gözlemciliği ve orta/üst sınıfa özgü yerel doğa koruma gelenekleri söz konusuydu.

Mevcut beşeri ve ekonomik kaynaklar düşünüldüğünde, bu gerçekten de büyük bir harekettir. Bu hareketin temel kaygısı tarihsel olarak (19. yüzyıldan bu yana) bakir doğa alanlarının insanlar dışarıda bırakılarak muhafaza edilmesi ve vahşi yaşamın ekonomik değeri ya da geçim kaynağı olarak katkıları için değil ekolojik ve estetik değeri için korunması olmuştur. Dünya doğa koruma hareketi son zamanlarda gitgide ekonomik bir dile çekiliyor. Her ne kadar bu hareketin üyelerinin büyük bir kısmı "derin ekoloji"ye (doğanın içkin değerine) inandığını iddia etse ve doğayı kutsal olarak görse de, hareketin anaakımı iktisatçılara katılmaya karar vermiş gibi görünüyor. Ekosistemler ve Biyoçeşitlilik İktisadı (The Economics of

Ecosystems and Biodiversity, TEEB) girişiminin –Doğal Hayatı Koruma Vakfı (WWF) ve aslen tüm Uluslararası Doğayı Koruma Birliği (IUCN) tarafından desteklenen bir proje– Kasım 2008'de Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP) bünyesinde yayımladığı raporunun temel fikri şöyledir: Biyoçeşitlilik kaybını görünür kılmak için tek tek türlere değil ekosistemlere, daha sonra da ekosistemlerin insanlara sunduğu hizmetlere odaklanmalıyız; son olarak da bu hizmetlerin ekonomik değerlemesini yapmalıyız, zira siyasetçilerin ve iş dünyasının ilgisini doğayı koruma yönüne çekecek olan şey budur. TEEB, maden şirketi Rio Tinto'nun "net pozitif etki" ilkesini de coşkuyla över. Bu ilkeye göre şirketler ya da ulus-devletler bir yerlerde bir milli parkı destekledikleri veya civarda bir mangrov ağacı diktikleri sürece istedikleri yerde açık ocak madenciliği yapabilirler. John Muir yaşıyor olsa herhalde bu tür öneriler karşısında dehşete düşerdi.

İkinci çevrecilik akımı ise muhtemelen günümüzün en güçlü çevrecilik hareketidir. Bu akım adını Samuel Hays'in 1959'da yazdığı kitabından alır: *Conservation and the Gospel of Efficiency: The Progressive Conservation Movement, 1890-1920* (Doğayı Koruma ve Verimlilik İmanı: İlerici Doğa Koruma Hareketi, 1890-1920). Kitap ABD'deki erken dönem federal çevre politikalarının atıkları azaltma ve ormanları koruma (ya da ağaç plantasyonlarına çevirme) yolundaki çabalarından bahseder. Eko-verimlilik alanında hatırı sayılır kamusal figürlerden biri de Avrupa'da ormancılık alanında eğitim görmüş olan Gifford Pinchot'dur.

"Sürdürülebilirlik" (*Nachhaltigkeit*) kavramı 19. yüzyıl orman işletmeciliği bağlamında Almanya'da ortaya çıkmıştır. Kavram el sürülmemiş, bakir doğaya saygı gösterme ilkesi üzerine değil, aksine ekili alanlardan optimum rekoltenin alınmasıyla doğadan kâr elde etme ilkesi üzerine kurulmuştur. Bu fikir günümüzün geniş bir yelpazedeki pek çok reçetesinde karşımıza çıkar: sürdürülebilir teknolojiler, çevre ekonomisi politikaları (vergiler, satılabilen balıkçılık kotaları, kirlilik izni piyasaları), doğal kaynakların optimal çıkarım oranları, kaybolan "doğal sermaye"nin üretilmiş sermayeyle ikamesi, çevre hizmetleri ödemeleri ve mali değerleme, ekonomi-

nin maddesizleştirilmesi, habitat ve karbon ticareti – özetle, sürdürülebilir kalkınma. "Eko-Verimlilik İmanı" hareketi "ekolojik modernite" doktrinleri ve "çevresel Kuznets eğrisi"ne olan inançla el ele gider. "Sürdürülebilir kalkınma" terimi 1987'de Brundtland Raporu'nun yayımlanmasıyla yaygın bir biçimde duyulmuştur.

Küçülmeciler "sürdürülebilir kalkınma" kavramına iki sebepten ötürü karşı çıkıyorlar. Birincisi, ekonomik **büyümenin** çevresel olarak sürdürülebilir olduğuna ya da olabileceğine inanmıyorlar. İkincisi, birçok küçülmeci her şeyden önce **kalkınma** fikrinin kendisine de karşı çıkıyor, zira 1980'lerde Arturo Escobar, Wolfgang Sachs ve diğerlerinin ifade ettiği gibi kalkınma, bugün Küresel Güney'in bazı ülkelerinde temel alınan **Buen Vivir** veya *sumak kawsay* gibi kavramlardan çok uzak biçimde Amerikan yaşam tarzına doğru tektip bir değişim anlamına geliyor (Vanhulst ve Beling 2014).

Küçülme hareketi artan eko-verimliliğin faydalarının **Jevons Paradoksu** ya da geri sekme etkileri nedeniyle kolaylıkla etkisiz kılınabileceğini vurguluyor. Buna rağmen çoğu hükümet ve Birleşmiş Milletler "Eko-Verimlilik İmanı" çizgisini destekliyor. Diğer yandan **çevre adaleti** hareketi (IUCN kadar iyi örgütlü olmadığı şüphe götürmese de) yerel direniş hareket ve ağlarının bir karışımından oluşuyor. Bu hareketler toplumsal, kültürel, ekonomik ve çevresel meselelerle geçim kaynağı meselelerini bir araya getiriyor (Martinez-Alier ve diğ. 2014). Bu hareketler "ahlaki ekonomi" anlayışlarını **meta menzillerinde** yürütülen petrol, maden, kereste veya tarımsal yakıt çıkarma işlemlerinin karşısında konumlandırarak biyoçeşitliliği ve kendi geçim kaynaklarını savunuyorlar. İklim ve su adaletine yönelik talepler de bu hareketlerin bir parçasını teşkil ediyor.

Dünya genelinde pek çok insan çevre adaletsizliklerine karşı direnişlerinde çevreyi savunurken katledildi.

"Yoksul insanlar her zaman çevreciler gibi düşünmez ve hareket etmezler," deniyor. Buna inanmak düpedüz saçmalıktır. Yoksulların çevreciliğinin doğuş sebebi dünya ekonomisinin fosil yakıt ve diğer tükenebilir kaynaklara dayanması, bu kaynaklara ulaşmak adına dünyanın ücra köşelerine kadar gidilmesi ve bu süreçte el değmemiş doğanın yanı sıra insanların geçim kaynaklarının da tahrip edil-

mesidir. Yoksulların çevreciliği, çoğu zaman kadınların öncülüğünde, yoksul ve yerli halkların direnişine dayanır. Yoksul ve yerli halklar bazı durumlarda maddi telafi talebinde bulunsalar da çoğu kez insan hakları, yerli yaşam alanı hakları, geçim kaynakları ve tehlike altında olan dağlar ya da nehirlerin kutsallığı gibi farklı değerleme dillerine başvururlar.

Doğa koruma hareketi yoksulların çevreciliğini görmezden geldi. Ama kökenleri Avrupa ve Kuzey Amerika'ya dayanan küçülme hareketi de (**durağan durum iktisadı** hareketiyle birlikte) yakın zamana dek, dünya genelindeki kaynak mücadelelerinin şiddetini azımsadı. Öte yandan **politik ekolojinin** temel hipotezlerinden birine göre, kaynak çıkarma ve atık boşaltımı etrafında giderek daha fazla ihtilaf yaşanmasının sebebi küresel toplumsal **metabolizma**nın artmasıdır. Dünya genelindeki pek çok çevre ihtilafı halihazırda EJOLT projesi tarafından açık erişimli bir veri tabanında bir araya getirilip ülke ve ihtilaf türüne göre sınıflandırılıyor (ejatlas.org, erişim tarihi 15 Eylül 2014).

Doğa koruma hareketini yoksulların çevreciliği hareketiyle ve ormansızlaşma, tarımsal yakıt üretimi, madencilik, ticari ağaç plantasyonları ve barajlara karşı mücadele eden yerli halk hareketleriyle bir araya getirmeye çabalayanlar oldu. Örneğin karides yetiştiriciliğine karşı mangrov ağacı yetiştiriciliği, hem o bölgede yaşayan kadın ve erkeklerin geçim ihtiyaçları hem de biyoçeşitlilik ve estetik güzellik açısından savunulabilir. Fakat doğa koruma hareketini **çevre adaletiyle** bir araya getirme fırsatları doğsa da bunun olması zordur. Sebep sadece doğa koruma hareketinin bahsi geçen ikinci akıma –mühendis ve ekonomistlere– yakın durması değil, aynı zamanda Shell ve Rio Tinto gibi şirketlere ruhunu satmış olmasıdır.

Küçülme hareketi ise kolaylıkla **çevre adaleti** ve yoksulların çevreciliği hareketlerine eklemlenebilir. Fakat siyasi sol (örneğin Brezilya devlet başkanları Lula ve Roussef, Hindistan'ın Batı Bengal eyaletindeki Komünist Parti, Bolivya devlet başkanı Evo Morales veya Ekvador devlet başkanı Rafael Correa) herkesin gıda, sağlık, eğitim ve barınma ihtiyaçlarını sürdürülebilir bir biçimde karşılayan bir ekonomi için yaygınlaşmış piyasa sisteminin darbelerine

ve toplumsal metabolizmanın artmasına karşı savaşan yoksulların ya da yerli halkların çevreciliğinden pek hazzetmiyor.

Söz konusu üç çevrecilik akımı arasında gördüğümüz derin ayrılıklara rağmen, biyoçeşitlilik kaybı konusunda kaygılanan doğa korumacıların, iklim değişikliğinin yarattığı adaletsizlikleri dert edinenlerin, ekolojik borçların ödenmesi ve güneş enerjisi teknolojisine geçilmesi için mücadele edenlerin, ekofeministlerin, işyeri sağlığıyla ilgilenen ve dahası ekonomik adaletin ekonomik büyüme vaatleriyle sonsuza kadar ertelenemeyeceğini bilen kimi sosyalistlerin ve işçi sendikalarının bir araya gelmesine dair hâlâ umut var. Diğer bazı ortaklaşmalar için de umudumuz olabilir: Piyasalardan "özerk" olmak isteyen kent işgalcileri, agro-çevreciler, neo-kırsalcılar ya da toprağa dönüşçüler, kimi zengin ülkelerdeki küçülmeciler ve "büyüme olmadan refah" yandaşları, Via Campesina gibi büyük uluslararası çiftçi hareketleri, teknik değişimlerin belirsizliklerine kötümser (ya da gerçekçi) yaklaşanlar, meta menzillerinde doğanın korunması için mücadele eden yerli halklar ve dünya çevre adaleti hareketi bir araya gelebilir.

Siyasalar açısından düşünüldüğünde küçülme hareketi çoğu zaman "kaynaklarda tavan" uygulamasını savunur. Bu uygulama karbondioksit salımlarında (ve dolayısıyla fosil yakıt kullanımında) uygulanan limitler biçiminde bazı ülkelerde halihazırda mevcuttur. Tavan uygulaması madenler ve biyoyakıt kullanımını da içerecek şekilde genişletilebilir. Ekvador'daki Yasuni ITT girişimi ve Nijerya'daki "petrolü yeraltında bırakmaya" yönelik çeşitli teşebbüsler küçülme bakış açısıyla bire bir örtüşür (Martinez-Alier, 2012).

Yoksulların çevreciliği de dahil olmak üzere çevre adaleti hareketi, küçülme hareketinin bir başka ana platformuyla da kesişir: (krematistik anlamıyla) ekonominin toplumsal önceliğini geriletme ilkesi. Bu, dünya genelindeki pek çok insanın geçinebilmek için doğal kaynaklara erişim haklarını komünal yönetim sistemleri (yani müşterekler) yoluyla savunduğunu göstererek, yaygınlaşmış piyasa sistemini bir toplumsal örgütlenme ilkesi olarak kolektif tasavvurdan çıkarmak anlamına gelir.

6

Metabolizma; Toplumsal

Alevgül H. Şorman

TOPLUMLAR işlevsel olabilmek için enerji ve materyal akışlarını metabolize ederler. Bu süreç toplumsal metabolizma olarak adlandırılır. Tıpkı fonksiyonlarını yerine getirebilmek için birtakım karmaşık kimyasal reaksiyonlara tabi olan canlı organizmaların metabolizmaları gibi, toplumsal metabolizma da insan toplumlarının fonksiyon ve yapılarının dışavurumu olan enerji ve materyal akış örüntülerini karakterize etmek için kullanılır. İnsan toplumlarının metabolizması endosomatik enerjinin (insan vücudu içinde metabolize edilen enerji) genişletilmiş bir formu olan egzosomatik enerji (insan vücudu dışında ve insan kontrolünde metabolize edilen enerji) kullanımına dayanır.

"Metabolizma" kavramı 19. yüzyılda Moleschott, von Liebig, Boussingault, Arrhenius ve Podolinski'nin çalışmalarıyla doğmuştur. Kavram organizmalarla çevre arasındaki enerji ve materyal mübadelesine ve yaşayan sistemlerdeki biyokimyasal reaksiyonların bütünlüğüne işaret eder. Bu sistemlere örnek olarak biyolojik bir hücre, bir yasal sistem ve/veya kapitalist **devlet** verilebilir. Bu yapılara, üreyebildikleri ve yaşamlarını sürdürebildikleri için otopoietik, yani kendi kendini yaşatan sistemler adı verilir. Marx ve Engels "metabolizma" kavramını toplumsal-çevresel değişim ve evrimin dinamiklerini kavramak üzere kullanan ilk düşünürlerdendir. Günümüzde metabolizma kavramına dair çeşitli yorumlar vardır. Viyana merkezli *sosyal* metabolizma ekolü, ekonomilerin materyal ve

enerji akış analizlerini yaparak tarihte tarım ekonomilerinden sanayi ekonomilerine geçiş süreçlerine ve bahsi geçen akışların nicelleştirilmesine odaklanır (Fischer-Kowalski ve Haberl 2007). **Politik ekoloji** içinde ise metabolizma kavramı, kapitalist sistemde insanlarla doğa arasındaki "yarılma"ya, kentsel alanları üreten madde ve kaynak akışını yöneten toplumsal güç ilişkilerine, ya da **meta menzillerinde** ortaya çıkan ihtilaflara sebebiyet veren küresel enerji ve materyal akışı artışına işaret etmek için kullanılır. Fakat bu yazı, Mario Giampietro ve Kozo Mayumi tarafından geliştirilen ve "toplumsal" metabolizma olarak adlandırılan başka bir bakış açısına odaklanıyor (Giampietro ve diğ. 2012, 2013).

Toplumsal metabolizma yalnızca akışların nicelleştirilmesine değil, aynı zamanda akışlar arasında bir ilişki kurmaya ve girdi akışları çıktı akışlara –kendi kimlikleri değişmeden– dönüştüren faktörlere odaklanır (bu unsurlar Georgescu-Roegen'in [1971] **biyoiktisat** tanımından hareketle "kaynak unsurları" olarak anılır). Örneğin bir otomobil üretim sürecinde kullanılan maddeler (alüminyum, çelik), enerji (aracın montajı ve hammaddenin çıkartılması esnasında kullanılır) ve su bahsi geçen "akışlar"; insan faaliyeti (işçiler), arazi ve sermaye araç gereçleri ise "kaynaklar"dır. Toplumsal metabolizma bu şekilde kaynaklarla (sürecin dönüştürücü faktörleri) akışları (kullanılan ve harcanan materyaller) bağlantılandırarak bir sistemin kendine has özelliklerini betimleyen göstergeler geliştirir. Bu tür metabolik göstergelere verilebilecek bazı örnekler, bir saatlik emek başına enerji girdisi ya da üretim yapılan hektar başına tüketilen su miktarıdır.

Toplumsal metabolizma mal ve hizmetlerin üretilmesi ve tüketilmesini sağlayan biyofiziksel süreçlere odaklanır: neyin üretildiği, nasıl üretildiği, hangi sebeple üretildiği ve kimin tarafından tüketildiği. Bu da (üretim faktörleri yatırımına göre oluşan) katma değer üretiminin analiziyle ilişkilendirilir. Dolayısıyla söz konusu analiz, ekonomik sürecin parasal temsili ile mal ve hizmetlerin üretim ve tüketimine dair biyofiziksel dönüşümlerin temsili arasında bağlantı kuran bir yaklaşıma işaret eder. Bu entegre bir analizdir; demografik faktörler ve çoklu ölçekler (farklı mekânsal ve zamansal ölçek-

lerin bir arada var olabilmesi) gibi pek çok boyutu göz önünde bulundurur.

Örneğin bir ülkenin toplumsal metabolizmasının betimlenmesi, bir sistemin biyofiziksel ya da ekonomik performansının kıyaslanabileceği karakteristik sayısal ölçütlerin referans noktası olarak kullanılmasına dayanır. Farklı toplumların metabolik profilleri örgütlenme biçimlerine ve yerine getirdikleri fonksiyonlarına bağlı olarak farklılık gösterir. Bu referans noktaları sürdürülebilirliğin sosyoekonomik (örneğin hizmet sektöründe bir saatlik aktivite başına tüketilen enerji miktarı) veya ekolojik yönüne (örneğin tarım sektöründe bir hektarlık arazi başına tüketilen su miktarı) ait olabilir.

Üretim sektörlerindeki saatlik aktivite başına enerji akışı açısından Avrupa ülkeleri arasında büyük farklar vardır. Örneğin enerji, madencilik, inşaat ve imalat sektörlerinde saat başı kullanılan enerji hacmi 130 MJ/s ile 1000 MJ/s arasında değişir. Benzer şekilde bu sektörlerdeki emek verimliliği de saat başına 10€ ile 50€ arasında oynar (Giampietro ve diğ. 2012, 2013). Sözgelimi Finlandiya ve İsveç gibi hafriyat sektörleri gelişkin ülkelerin metabolik profilleri, bu ülkelerin imalat sektörlerinin genellikle görece yüksek enerji hacmi ve emek verimliliği oranları olduğunu ortaya koyar. Bu tür farklılıklar dışsal ve içsel pek çok kısıtın birleşimi sonucu ortaya çıkar ve farklı ülkelerin izlediği tarihsel patikaların bir dışavurumudur.

Biyofiziksel kısıtların toplumlar üzerindeki etkilerine odaklanan toplumsal metabolizma kavramının enerji bilimi literatüründe 1970'lerden bugüne uzanan uzunca bir tarihi vardır. Fakat bu kavram sürdürülebilirlik tartışmaları sırasında, özellikle de ucuz petrolün bolluğu ve büyümenin/enerjinin sınırları konularına olan ilginin azalması sebebiyle bir kenara atılmıştır. Enerji bilimi ve toplumsal metabolizma analizi, son on yılda akademisyenlerin toplum-çevre ilişkilerini biyofiziksel bir perspektiften incelemek için yenilikçi araçlar arayışına geçmesiyle birlikte tekrar ivme kazanmıştır.

Küçülme bağlamında toplumsal metabolizma analizi, önerilen alternatif patikaların olabilirliği ve arzu edilirliğininin yanı sıra, ekonomik anlamda ölçek küçültmenin enerji ve materyal bakış açı-

sından uygulanabilirliğini değerlendirmek açısından kullanışlı bir araç olarak karşımıza çıkar. Küçülme önermelerine metabolik açıdan bakıldığında, değinilmesi gereken çeşitli zorlukların bulunduğunu söyleyebiliriz (Sorman ve Giampietro 2013).

Her şeyden önce, mevcut toplumsal fonksiyonların (hizmetler ve yönetim, gıda üretimi vb.) ve bunların metabolik örüntülerinin (sağlık sektörünün sürdürülebilmesi için kullanılan fosil yakıt enerjisinin jul cinsinden miktarı, gıda üretimi için kullanılan insan aktivitesi saati vb.) birincil enerji kaynağı olarak fosil yakıt kullanımına dayalı olduğunu belirtmek önemlidir. Fosil yakıtlar yüksek çıktı verimi ve kalitesine sahip kaynaklardır. Fosil yakıtların kullanımı enerjinin kendisinin üretimi esnasında tüketilen enerji, emek ve teknik sermaye miktarını büyük ölçüde düşürmüştür. Modern toplumlar ucuz enerji kaynaklarının beraberinde getirdiği zaman fazlası sayesinde mevcut kompleks durumlarına ulaşmışlardır. Ancak **zirve petrol** seviyesine yaklaştıkça daha düşük kaliteli enerji alternatiflerine geçiş, toplumların mevcut metabolik biçimlerinin ve kompleks yapılarının sürdürülebilmesi için (yenilenebilir ya da diğer) enerji üretiminin kendisine yöneltilmesi gereken enerji, emek ve sermaye miktarında dramatik bir artış gerektirecektir. Fosil yakıt kaynakları azaldıkça Küresel Kuzey'deki gibi ekonomik çeşitlilik içeren, (ileri yaştaki bireylerin oranındaki ve ortalama öğrenim yaşındaki artıştan dolayı) yüksek bağımlılık oranlarına sahip olan ve hizmet sektörünün ekonomiye kayda değer bir katkı sağladığı modern sosyoekonomik sistemler, mevcut metabolik biçimlerini sürdürebilmek için büyük olasılıkla daha çok işçiye ve çalışma saatine ihtiyaç duyacaktır. Bu ise iş saatlerinin azaltılmasını (**iş paylaşımı**) öneren küçülme anlayışına ters düşer. Enerjinin daha kıt olduğu bir gelecekte daha az değil, daha fazla çalışmamız gerekecektir.

Buna ek olarak, artan küresel nüfus ve bununla bağlantılı olarak büyüyen tüketim göz önünde tutulursa, küçülmecilerin istediği gibi tüketim bolluğunun iradi olarak azaltılmasının küresel enerji ya da materyal tüketiminde düşüşe yol açacağını gösteren sağlam bir çalışma yoktur. Çin, Hindistan ve Brezilya gibi ülkeler daha yüksek refah seviyelerine ulaştıkça enerji ve materyal ihtiyaçlarında ortaya

çıkacak olan hatırı sayılır artış, Küresel Kuzey'in enerji verimliliği ya da iradi tüketim azaltımı yoluyla elde edeceği kazanımları büyük bir ihtimalle geride bırakacaktır.

Ayrıca, **Jevons Paradoksu** fenomeni küçülmecilerin desteklediği iradi azaltımların etkililiği karşısında bir engeldir. Birtakım aktiviteler bağlamında veya birtakım insanlarca enerji tüketiminin iradi olarak düşürülmesi, başka aktiviteler bağlamında ve başka insanlarca (istemli ya da istemsiz) enerji tüketimi artışıyla dengelenecektir. Toplumsal metabolizmaya dair biyofiziksel yaklaşım, iradi olarak daha az kaynak, enerji ya da sermaye tüketiminin kısıtlılığı konusunda bir uyarı niteliğindedir. Bu stratejiler tek başlarına yeterli olmayacaktır.

7

Politik Ekoloji

Susan Paulson

BU BÖLÜM, dünya genelinde uygulanan ve İngilizce akademik yazında "politik ekoloji" olarak tanımlanan bir araştırma ve pratik yaklaşımına odaklanıyor.

Politik ekoloji ile ilişkilenen araştırmacı ve uygulayıcıların sayısı 1980'lerden bu yana hızlanarak artmış ve bu alanı genişleterek birtakım yeni olasılıklara açmıştır. Alanın ortodoksisini oluşturmaya veya kimlerin "politik ekolojist" olarak tanımlanacağı tartışmasına genellikle pek kafa yorulmamakla birlikte, bu terim burada Paul Robbins'in (2011: xix) "insan-çevre etkileşiminin düşünsel bir incelemesi ve toplumsal ve ekolojik adalet için politik bir girişim" olarak alanı ilerleten bir pratik topluluğu şeklinde betimlediği gruba dahil olan herkes için kullanılacaktır. Politik ekolojistler, diğer "izm" ve "ist"lerin aksine, tıpkı küçülme savunucuları gibi bilginin çoğulluğunu ve egemen olmayan gruplarınkiler de dahil olmak üzere pratik eylemlerin çeşitliliğini keşfetmeye heveslidirler.

Coğrafya uzmanları Piers Blaikie ve Harold Brookfield'a göre (1987: 17) politik ekoloji, toplum ile toprağa dayalı kaynaklar ve bu kaynaklara farklı ölçülerde erişimi olan sınıflar ve toplumsal gruplar arasındaki ilişkileri irdelemek amacıyla ekoloji ve politik ekonomiyi bir araya getiren bir yaklaşımdır. Onların çalışmalarına ve Küresel Güney'e dair diğer kırsal araştırmalara daha sonra Küresel Kuzey bağlamları ve kentlerinde gerçekleştirilen çalışmalar eklenmiştir; burada kentler "eşzamanlı olarak yerel ve küresel, beşeri ve

fiziksel, kültürel ve organik olan girişik sosyomekânsal süreçlerin yoğun ağları" olarak kavranır (Swyngedouw ve Heynen 2003: 899). Richard Peet, Paul Robbins ve Michael Watts 2011 tarihli eserleri *Global Political Ecology*'de (Küresel Politik Ekoloji) bu kolları dünya genelinde bir üretim, tüketim ve doğayı koruma politikasıyla birleştirir.

Hem küçülme hem politik ekoloji belirli sosyoekolojilerin tahribatını ele alır; fakat politik ekoloji doğaların ve kültürlerin nasıl sürekli üretildiğini de inceler. Arturo Escobar (2010: 92) politik ekolojinin birbiriyle örtüşen üç aşamada evrilmekte olduğunu söyler. Bunların ilki çevresel bozulmada rol oynayan ekonomik-politik faktörleri inceler; ikincisi kültürel, bilimsel ve politik kavramsallaştırma ve söylemlerin insan-çevre ilişkilerini hangi epistemolojik süreçler yoluyla etkilediğini araştırır; üçüncüsü ise çoklu toplumsal-doğal dünyalar üreten ve yeniden üreten süreçlere yönelik ontolojik sorular sorar.

Bu epistemolojik ve ontolojik incelemeler, küçülme araştırmacılarının "üretim tarzı" kavramı hakkında yeni şekillerde düşünmelerine ve doğal kaynakları (tükenme tehlikesiyle karşı karşıya olan) sınırlı materyaller olarak değil, kültürel ve tarihi süreçlerle sürekli inşa edilen sosyoekolojik çevrelerin unsurları olarak kavramsallaştırmalarına yardımcı olabilir. Bu açıdan bakıldığında, insanların imal ettiği şeyler yalnızca gıda, barınak ve giysi değil, aynı zamanda biyofiziksel mekânlar ve üretim, tüketim, çevresel bilgi ve yönetişim rejimleridir. En ilginci ise, biz insanlar kendimizi üretiriz: yani beceriler, tasavvurlar ve (tüketim iştahı da dahil olmak üzere) arzular ile toplumsallaştırılmış insan bedenlerini. Bu da bizi, varsayılan "fiziksel ihtiyaçlar"ı "kültürel seçimler"den ayrıştırmayan daha sofistike bir tüketim anlayışına götürür. İnsanlar için yaşamın tüm unsurları ayrılmaz bir biçimde hem maddi hem de mânâlıdır: Yemek ya da seks gibi en temel fiziksel arzular her zaman sembolik anlam ve değerlerle yüklüdür; öte yandan öznel fantazilerimiz ve siyasi görüşlerimiz bile insan beyninin biyokimyasal niteliklerine ve fiziksel boyutuna göre şekillenir.

Küçülme fikrinin karşısındaki en büyük zorluklardan biri, gü-

nümüzün hâkim insan-çevre ilişkilerine alternatifler düşünme potansiyelimizi kısıtlayan ve çevreye dair güncel söylemi sarmalayan dar kültürel kapsam ve sığ tarihsel perspektiftir. Bu zorluğa cevaben politik ekolojistler, **büyümeye** dayalı olmayan ve kimileri yüzyıllar –hatta binyıllar– boyunca süregelmiş düzenlemeleri belgeleyen araştırmalara yönelmiştir. Örneğin Andlar ve Amazonlar'da çalışan antropolog, arkeolog ve coğrafyacılar, karşılıklılığı örgütlemek ve **müşterekleri** yönetmek için icat edilmiş detaylı sistemlere dayanan stratejiler –yükseltilmiş tarla tarımı, teraslama, tarla açma, dikey adalama vb.– aracılığıyla şaşırtıcı büyüklükte insan gruplarının hayatlarını nasıl idame ettirebildiklerini göstermiştir. Aynı araştırmacılar belli zaman dilimlerinde belli sistemlerin dengesini hangi unsurların bozduğunu da sorgulamıştır. Güney Asya'da çalışan Bina Agarwal ve Endonezya'da çalışan Anna Tsing gibi politik ekolojistler, bu tür soruları ormanlar gibi müşterek zenginliklerin üretimi ve korunmasına odaklanarak sormayı sürdürüyorlar.

İktisadın etnosantrik parametrelerine getirilen eleştiriler son derece önemlidir. Örneğin 1970'lerden başlayarak bir dizi "ilkel" topluma dair verinin eleştirel bir biçimde yorumlanması, Marshall Sahlins'e *Taş Devri Ekonomisi* adlı eserinde avcı-toplayıcıların bolluğu algılama ve elde etme şekillerinin Batılı toplumlardan farklı olduğunu savunma imkânı vermiştir. "İlkel" toplumların bolluk algısı az arzulayıp, boş zamanın keyfini sürmek iken Batı toplumlarınınki çok üretip çok tüketmektir. Avcı-toplayıcı sistemler insanlık tarihinin 150.000 yılı, tarıma dayalı sistemler ise 8000 yılı boyunca ayakta kalabilmiştir; endüstriyel/fosil yakıt ekonomileri ise görünüşe göre sadece birkaç yüzyılın ardından tehlikeye girmiştir. Alf Hornborg, Brett Clark ve Kenneth Hermele (2012) tarafından derlenmiş çalışmalar gibi politik ekolojiye derinlikli tarihsel yaklaşımların amacı ilkel hayata dönüşü yüceltmek değildir; aksine, kültürlerarası ve tarihsel (ve tarihöncesine ait) bilgi mevcut egemen sistemlerin diğer tüm alternatif insan varoluş şekillerine kıyasla görelileştirilmesini sağlar. "Genişlemeyen ekonomiler insan toplumlarının devamlılığını nasıl sağlayabilir?" ve "İnsanlar tüketim kültürünün sunduğu motivasyon ve haz olmadan yaşamlarını nasıl sür-

dürebilir?" gibi sorular sorarak, geleceğe dair daha önce düşünülmemiş modeller hayal etmek için yeni ufuklar açar.

Çevrebilimciler ve politika yapıcılar çokölçekli analizi, sosyal farklılaşmayı ve en önemlisi iktidarı daha güçlü biçimlerde kavramsallaştırmalı ve işlevselleştirmelidir. Bireysel iradi **sadelikten** küresel piyasalara, ulusal ekonomilere, toplumsal-politik kurumlara ve yerel ekosistemlerin biyofiziksel özelliklerine kadar farklı ölçeklerdeki fenomenleri birbirleriyle nasıl ilişkilendirebiliriz? Politik ekolojistler, çevresel fenomenleri çoklu güç ilişkilerinin kavşak noktasında konumlandırarak çevresel analizin ölçeğini yerel coğrafya ve nüfusların ötesine genişletmişlerdir. İklim değişikliği ve balık rezervlerinin tükenmesinden, piyasa ve medyaya kadar geniş bir yelpazedeki pek çok uluslarötesi faktörün en izole sosyoekolojiler üzerinde bile etkisi olduğu bugün artık kabul gören bir olgudur. Yerel çevre mücadelelerinde yer alan insanların, küresel güç ve fikirleri –Bolivya'daki Halkların İklim Zirvesi'nde dile getirilen **Buen Vivir** fikri gibi– yenilikçi ve bazen dönüştürücü şekillerde devreye soktuğuna dair yeni bir farkındalık da oluşmaya başlamıştır.

Başından beri sosyoekonomik ve mekânsal eşitsizliklerin analizini temel alan politik ekoloji, erken evrelerinden itibaren farklı aktörlerin çevresel çıkarlarını, bilgilerini ve pratiklerini ön plana çıkarmıştır. Zaman içinde Juanita Sundberg ve Dianne Rocheleau gibi politik ekolojistler etno-ırksal, toplumsal cinsiyet ve diğer toplumsal sistemlerin çevreyle etkileşim yollarına dair daha derin çözümlemeler yapmışlardır. Ötekileştirilmiş grupların kimliklerine odaklanmanın ötesine geçerek, adaletsiz kaynak erişimi ve mübadelesi süreçlerini yaratmak ve meşru kılmak için farklı yer ve zamanlarda faaliyet gösteren kimlik sistemlerini incelemişlerdir. Küçülme, politik ekoloji, ekofeminism, **çevre adaleti** ve ilgili akımlar arasındaki diyaloğu derinleştirmek ve bu yolla tesirlerini güçlendirebilmek için hiyerarşik kimlik sistemlerinin ekonomilerin, mekânların ve çevre yönetiminin kuruluşunda oynadığı rolü daha sistematik bir biçimde kavramak gereklidir.

İktidar ve siyaset metaların, söylemlerin ve sosyoekolojilerin üretiminde ne tür bir işlev görür? Politik ekoloji, düşünce tarihinin

çalkantılı bir döneminde sömürgecilik, uluslararası kalkınma, çevresel tarih, ırk, etnik köken ve toplumsal cinsiyetin eleştirel incelemeleriyle bir arada ilerlemiştir. Bu yeni çalışma alanları, Batılı akademinin temel dayanaklarını sorgulamıştır: doğa-kültür ikiliği, aklın (ve *homo economicus*'un) evrenselliği, anaakım disiplinlerin yeterliliği ve Batılı bilimsel kategori ve bulguların tarafsızlığı gibi. İktidarın özellikle bilginin üretim süreci gibi beklenmedik alanlarda bu çalışmalarca sorgulanması akademi camiasında hatırı sayılır çatışmalara yol açmıştır. Bu aynı zamanda Alf Hornborg gibi politik ekolojistlerin iktidarı hem maddi hem anlamlı bir fenomen olarak kuramsallaştırmalarına imkân vermiştir. Buna göre iktidar, insan emeği ve enerjisi dahil olmak üzere kaynaklar üzerindeki kontrolün eşitsizliği üzerinden dışa vurulur ve bu eşitsizliği (bilhassa makine gücü gibi toplumsal inşaları doğallaştıran kültürel sis perdeleri ve emek ile doğanın meta olarak temsil edilmesi aracılığıyla) devam ettiren toplumsal sistemlerin oluşturulmasında kullanılır.

Dünya ekosistemlerinde etkileşimde olan tüm canlılar arasında insanlar ihtiyaçlarını karşılamak ve soylarının devamını sağlamak için siyaseti kullanmalarıyla ayrılır. Siyaset iktidarın belli bilgi rejimleri, teknolojiler ve temsiller içinde ne şekilde dolaşıma girdiğini ve bu dinamiklerin ne tür toplumsal ve biyofiziksel sonuçlara yol açtığını belirler. Politik ekolojinin iktidar ve siyasete dair çokölçekli analizi ve insan-çevre ilişkilerindeki çeşitliliğe dair kavrayışı, aynı tas aynı hamam anlayışına sıkışıp kalmış **tahayyüllerin** özgürleştirilmesi yolunda elzem araçlardır.

Küçülme, 1970'lerden bu yana siyaset ile ekoloji arasındaki ilişkileri tartışan ve küçülmenin kurucu isimlerinden André Gorz, Ivan Illich ve Bernard Charbonneau gibi figürleri de içeren, çokboyutlu felsefi ve sosyopolitik Franko-Avrupai hareket *l'ecologíe politique*'ten evrilmiştir. Bugün küçülme, politik ekolojinin bahsettiğimiz ikinci çeşidiyle kurduğu ittifakla daha da zenginleşiyor. Hem küçülme hem de politik ekoloji çevresel sorunların sebeplerine yönelik hâkim yorumları sorguluyor ve bunlara cevaben üretilen yaygın teknokratik ve ekonomistik yanıtlara itiraz ediyor. Her iki akım da sürdürülebilir kalkınmaya ve sürdürülebilir kalkınma adına **me-**

talaşmanın teşvikine eleştirel yaklaşıyor. Her ikisi de ekonomik ve ekolojik kaynakların ve risklerin hakkaniyetli bir biçimde bölüştürülmesi için siyasi ve somut eylemleri savunuyor.

8

Durağan Durum İktisadı

Joshua Farley

BİR DURAĞAN DURUM ekonomisinin ayırt edici özellikleri sabit insan nüfusu ve sabit bir girdi-çıktı hızıdır. Burada girdi-çıktı (*throughput*) hammaddelerin doğadan çıkarılması ve sonra doğaya atık biçiminde dönmesi olarak tanımlanır (bkz. **metabolizma**). Verili her teknoloji seviyesi için durağan durum ekonomisi insan imalatı yapı stoğunun değişmeyen bir girdi-çıktı akışıyla sabit tutulması anlamına gelir. Fizik kanunlarına göre hiçbir şey yoktan var edilemez ve var olan yok edilemez. Ekonomik süreç **biyoiktisadi** bir meseledir; enerjiyi ve doğanın sunduğu hammaddeleri insanlara hizmet eden ve sonrasında doğaya atık olarak geri dönen ekonomik ürünlere dönüştürür. Fabrikalar, evler ve diğer altyapılar gibi dayanıklı sermaye stoklarının **entropi** ve çözülme süreçlerine karşı muhafazası sabit bir girdi-çıktı akışı gerektirir. Ekonomik süreçlerde kullanılan enerjinin %86'sı kısıtlı ve yenilenemeyen fosil yakıtlardan elde edilir ve bu yakıtların tüketimi yeni keşiflerin miktarını çarpıcı bir biçimde aşar (bkz. **zirve petrol**). Diğer yandan kısıtlı yenilenebilir enerji akışlarının payı %2'dir ve bu oran toplam enerji tüketimin yıllık artış hızından düşüktür. Fosil yakıtların kullanımı, kullanılabilir enerjiyi dağınık enerjiye ve karbondioksit ve partikül madde gibi atık yan ürünlere dönüştüren tek yönlü bir süreçtir. Özetle ekonomi sonlu bir gezegen sisteminin fiziksel bir alt-sistemidir; bu sebeple de sonsuz ekonomik **büyüme** imkânsızdır.

İnsanlar diğer tüm canlılar gibi yaşamlarını sürdürebilmek için ekosistemlerin yaşam destek işlevlerini kullanırlar. Bu işlevlere

ekonomik üretim için gerekli olan yenilenebilir hammadde akışlarını sürdürme ve atıkları massetme kapasitesi de dahildir.

Bir durağan durum ekonomisinin uyması gereken beş kural bulunur. Birincisi, yenilenebilir kaynakların çıkarılma hızı bu kaynakların yenilenme hızını aşamaz; aksi takdirde kaynak stoğu tamamen tükenir. İkincisi, atık salımları atıkların emilme oranını geçemez, aksi takdirde atık stoğu ve sebep olacağı zarar sürekli artar. Üçüncüsü, fosil yakıtlar gibi birtakım yenilenemeyen kaynaklar kullanılmadan günümüz nüfusunun ihtiyaçlarını karşılamak mevcut teknolojilerle olası değildir. Dolayısıyla toplumun bu kaynakları kullanma hızı yine toplumun bu kaynakların yerini alacak yenilenebilir enerji kaynakları geliştirme hızını aşamaz. Dördüncüsü, ne kaynak çıkarımı ne de atık salımları insan hayatı için gerekli ekosistem işlevlerini tehlikeye sokmamalıdır. Son olarak, insan nüfusu sabit kalmalıdır. İlk dört hedefin sağlanması için yapılabilecekler arasında en bariz olanı girdi-çıktı hacmini sınırlandırmaktır. İnsan nüfusunun nasıl sabit tutulacağı ise daha tartışmalı bir konudur (bkz. **Neo-Malthusçuluk**).

Bu kurallar neyin mümkün olduğunu betimler; neyin arzu edilir olduğunu ayrıntılandırmaz. Durağan durum ekonomisini kalabalık bir nüfus, düşük fakat sabit bir yenilenebilir enerji stoğu ve asgari geçim düzeyinde tüketim ile elde edebileceğimiz gibi, çok küçük bir nüfus, daha geniş kaynak stokları ve kişi başına daha yüksek tüketim seviyeleriyle de elde edebiliriz. Ekonomik analizin temel bir önermesine göre, bir kişide bir şeyden ne kadar çok varsa o kişi için o şeyin her ilave biriminin değeri daha azdır. Dolayısıyla, ekonomik **büyümenin** marijinal faydası düşmekte, marjinal ekolojik maliyetleri ise artmaktadır. **Büyüme**, marjinal maliyet marjinal faydayı aşmadan önce son bulmalıdır; aksi takdirde **büyüme** ekonomik olmaktan çıkar. Bu durum, maliyet ve faydaları hassas veya objektif bir biçimde ölçemiyor olsak bile geçerlidir.

Durağan durum ekonomisinin savunucularının büyük bir kısmı, toplumlarda, ekonomik aktivitenin en yaygın ölçütü olan **Gayri Safi Yurtiçi Hasıla**'nın (GSYH) sabit bir seviyede tutulması gerektiğini ileri sürer. Ancak, GSYH'deki artış bire bir girdi-çıktı hacmiyle bağ-

lantılı değildir. Örnek vermek gerekirse, girdi-çıktı hacmine bir üst sınır koyarak erişimi ihaleyle dağıtmanın ekonomik işlemlerde artışa sebep olması ve dolayısıyla GSYH'yi artırması, aynı zamanda da girdi-çıktı hacmini azaltması mümkündür. Alternatif olarak pek çok iktisatçı ekonominin maddesizleşmesinin, yani GSYH ile girdi-çıktı hacmi arasındaki bağın zayıflatılmasının mümkün olduğu inancındadır. Her ne kadar GSYH girdi-çıktı hacminin muhtemelen en iyi ölçütü olsa da, sabit bir girdi-çıktı hacmini hedeflemek hem daha az tartışmalı hem de GSYH artışını (**büyümeyi**) durdurmaktan daha önemlidir.

İnsanlık tarihinin büyük bir kısmı boyunca bir nesilden diğerine ekonomide ve insan nüfusunda yaşanan **büyüme** güçlükle gözlenebilir seviyedeydi ve durağan durum ekonomisi fiili statükoydu. Bu durum 18. yüzyılda fosil yakıtlara dayalı piyasa ekonomisinin ortaya çıkışıyla dramatik bir biçimde değişti. O zamandan bu yana da durağan durum ekonomisine dair kimi farklı görüşler ortaya atıldı.

Thomas Malthus ve Adam Smith gibi düşünürler **büyümeyi** ilerlemeyle bir tutmuş olsalar da, sınırları olan bir gezegende **büyümenin** sonsuza kadar devam edemeyeceğini de teslim etmişlerdi. Bu tür bir bakış açısından durağan durum ekonomisi kaçınılmaz ancak talihsiz bir durumdur. John Stuart Mill ve John Maynard Keynes gibi daha sonra gelen iktisatçılar ise ekonomik **büyümenin** nihai sonunu arzu edilen bir durum olarak görüyordu; böylece toplum, doğanın zarar görmesi pahasına maddi zenginlik biriktirmek yerine ruhsal, manevi ve toplumsal ilerlemeye odaklanacaktı. Bu düşünürler durağan durum ekonomisinin kaçınılmazlığından çok arzu edilirliği üzerinde durmuştu.

1950'lerden itibaren nüfus ve kişi başına düşen tüketimdeki dramatik artış ve bunların getirdiği çevresel etkilere dair artan farkındalık, **büyümenin** sınırları üzerine önemli ölçüde araştırma yapılmasında etkili oldu. Çevrebilimciler, çevreciler, sistem düşünürleri ve ekolojiyi önemseyen iktisatçılar kaynakların tükenmesinin, atık salımının ve nüfus artışının olası katostrofik etkileri konusunda uyarılarını dillendirdiler. Termodinamik kanunlarını iktisat alanına uyarlayan Georgescu-Rogen, sınırları olan bir gezegende bir dura-

ğan durum ekonomisinin dahi varlığını sürdüremeyeceği sonucuna varmıştı (bkz. **biyoiktisat**). Herman Daly ise daha iyimser bir biçimde girdi-çıktı hacmindeki niceliksel artışın sona ereceği, fakat insan refahındaki niteliksel ilerlemenin devam edebileceği bir durağan durum ekonomisine geçmeyi öneriyordu. 1980'lerde Daly benzer şekilde düşünen akademisyenlerle birlikte durağan durum ekonomisini temel hedef olarak ön plana koyan ekolojik iktisat dalının temellerinin atılmasına önayak oldu.

Durağan durum ekonomisinin gerekliliği, dikkatleri kaynakların dağılımı meselesine çeker. Durağan durumdaki bir ekonomiden faydalanacak en önemli kesim muhtemelen –aksi takdirde temel insani ihtiyaçlarını karşılayamayabilecek olan– gelecek nesillerdir. Ahlaki açıdan bakıldığında bugün hayatta olanların temel ihtiyaçlarını görmezden gelerek henüz doğmamış olanların ihtiyaçlarını düşünmek çok da mantıklı değildir. Dahası, eğer girdi-çıktı hacminin kısıtlanması gerekiyorsa, bu kısıtlı girdi-çıktı üzerinde kimin hakkı olacağı da göz önünde bulundurulmalıdır, ki buna dair etik tartışmanın başlangıç noktası ortak mirasımızın eşit bir biçimde dağıtılması olmalıdır. Pratik açıdan bakıldığında, bugün temel ihtiyaçlarını karşılamakta güçlük çekenlerin, tüketimlerini gelecek nesillerin ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için azaltması olası değildir. Yoksulluğun çözümü **büyümeden** geçmez, dolayısıyla yeniden bölüşümü kabullenmek zorundayız.

Fakat anaakım iktisatçılar teknolojik ilerlemenin **büyümenin** sınırsız devamını sağlayabileceği varsayımıyla bir durağan durum ekonomisinin gerekliliğini reddetmeyi sürdürüyorlar. **Büyümenin** sona ermesinin mutsuzluk, yoksulluk ve işsizliğe sebep olacağına inanıyorlar. Dolayısıyla artan ekonomik **büyüme**, politik ve ekonomik ideolojilerden bağımsız olarak neredeyse tüm ülkelerin ve politikacıların en baskın hedefi olmaya devam ediyor.

Durağan durum ekonomisini savunanlar ise durağan duruma geçişte bir küçülme evresi için çağrıda bulunuyorlar.

Giderek artan sayıda araştırma küresel ekonominin, biyoçeşitlilik kaybından iklim değişikliğine kadar bir dizi kritik gezegensel sınırı aşmış olduğunu artık ortaya koyuyor. Girdi-çıktı hacmi haliha-

zırda bir durağan durum ekonomisinin gerektirdiği tüm sınırları aşmış durumda. İnsanlık artık yaşamını küresel ekosistemin kendini yenileme kapasitesiyle sürdürmüyor: Ekonomik aktiviteyi aynı şekilde sürdürebilmek için doğal sermaye stoklarını ve bu stokların uzun vadeli kapasitesini aktif olarak azaltıyor. Bundan böyle sorulması gereken soru, ekonomik **büyümeyi** ne zaman sonlandırmamız gerekeceği değil, bir durağan durum ekonomisine geçiş için ne kadar küçülmemiz gerektiğidir. Bu geçişi ne kadar çok ertelersek, gerekli olan küçülme seviyesi de o derece artacaktır.

Gezegenin bütünü için küçülme bir zorunluluk olmakla birlikte, neredeyse bir milyar insan da ağır bir yoksulluk içinde yaşıyor ve en temel insani ihtiyaçlarını karşılayamıyor. **Büyüme** yoksul kesim için muazzam bir marjinal fayda sağlıyor. Gelişmiş ülkelerde son otuz-kırk yıl içinde kişi başına düşen gelirin iki katına çıkmış olmasının yaşam memnuniyetini artırdığına yönelik bulgular oldukça az, ancak söz konusu gelir artışının iklim değişikliği ve diğer kasıtsız sonuçlarından dünyanın en yoksul bölgelerinin zarar göreceğini gösteren bir hayli bulgu mevcut. Dahası, zengin ve yoksul kesimler tercihlerin alım gücüyle ağırlıklandırıldığı bir ekonomide sınırlı kaynaklar için rekabet halindeler, ki bunun bir sonucu aynı anda hem yetersiz beslenme hem obezite krizlerinin ortaya çıkması. Eşitliğin artmasıyla toplumsal ve sağlıksal problemlerin düşmesi arasında güçlü bir ilişki var. Bu ampirik bulgu, zengin ülkelerdeki tüketimin hayat standartlarından taviz vermeden önemli bir ölçüde düşürülerek en fakir ülkelerde temel insani ihtiyaçların karşılanmasını sağlayacak kaynakların açığa çıkarılabileceğini gösteriyor.

Başarısız bir **büyüme** ekonomisi bugün sefalet, yoksulluk ve işsizliğe sebep oluyor; sonu olmayan bir **büyüme** ise gelecekte ekolojik felaketin yanı sıra sefalet ve yoksulluğu da beraberinde getirecek gibi görünüyor. Bunlar kabul edilemez ödünleşimlerdir. Çözüm ise hakkaniyetli ve çevresel olarak sürdürülebilir bir küçülme aracılığıyla durağan durum ekonomisine planlı bir geçiş yapmaktan geçiyor.

9

Devlet

Bengi Akbulut

Küçülme, hem bir kavramsal çerçeve hem de siyasi bir ufuk olarak giderek daha çekici bir mefhum haline geldi. Buna paralel yürütülen güncel tartışmalar çoklukla küçülme önerilerinin ne kadar gerçekçi olduğu sorusuna odaklanıyor. Örneğin **iş paylaşımı**, çalışma saatlerinin azaltılması, **temel** ve **azami gelir**, **kamusal para** gibi uygulamalarla materyal ve eneji kullanımını artırmadan insan refahının sağlanmasının olanaklı olup olmadığı önemli bir tartışma konusu. Benzer şekilde küçülme taraftarları vergi sisteminin yeniden yapılandırılması, kaynak kullanım kotaları ve yeni altyapı projelerinin durdurulması gibi politikalar yoluyla çevresel ve toplumsal sınırlar içerisinde iyi yaşanabileceğini savunuyorlar.

Ancak bu tartışmaların göz ardı ettiği önemli bir nokta, küçülmeyle ilişkilendirilen bu uygulamaların çoğunun devletin aktif dahlini gerektirdiğidir. Bu açıdan küçülmeye geçiş tartışmaları genellikle devletin adeta tarafsız bir aktör olduğunu ve herhangi bir politika yönünde aynı şekilde mobilize edilebileceğini –gizli de olsa– varsayar. Bu yaklaşım **büyümenin** sadece iktisadi değil, aynı zamanda siyasi bir proje olduğunu ve dolayısıyla devletin **büyümeyi** sürdürme yönünde bağımsız bir saiki olabileceğini görmezden gelir. Ancak ekonomik **büyümenin** sürdürülmesi sadece sermaye birikiminin değil, mevcut sisteme meşruiyet sağlamanın da bir gereğidir. **Büyüme**, en basitinden egemen sınıfların konumunu tehlikeye atmadan alt sınıflara maddi faydalar dağıtılmasını mümkün kılarak sisteme rıza gösterilmesini sağlar; siyasetin ana konusunu ekonomik

pastanın nasıl büyütüleceği sorusuna odaklayarak, pastanın nasıl paylaşılacağına dair çatışmaları saf dışı bırakır (Offe 1992, Schmelzer 2015). Büyümenin bu rolünü günümüzde örgütleyen en baskın politik kurum ise devlettir.

Türkiye, ekonomik **büyümenin** devlet-toplum ilişkilerinde nasıl köklü ve güçlü bir yer edinebileceğine dair çarpıcı bir örnek. Modernleşme ve Batı'yı yakalamanın Türkiye Cumhuriyeti tarihini şekillendiren en önemli temalardan biri olduğu birçoklarınca tartışıldı. Bu modernleşme projesi içinde ekonomik **büyümenin** rolü her zaman önceliklidir: Hızlı **büyüme** ve **kalkınmanın** tüm toplumsal ve siyasi sorunların çözümü olduğu inancı Türkiye siyasetini boydan boya kesen ortak eksendir. Dolayısıyla Türkiye tarihi 1930'ların etatizminden 1950'lerin liberalizmine, 1960 ve 70'lerin ithal ikameciliğine ve 1980'ler sonrasında piyasa ekonomisine uzanan bir ekonomik **kalkınma** projeleri tarihi olarak da okunabilir (Boratav 2003, Keyder 1989, Yalman 2002).

Ancak Türkiye bağlamını farklı kılan, ekonomik **büyümenin** bir ideal olarak gücünden ziyade bu idealin neredeyse tüm toplumsal kesimlerce sorgulanmadan paylaşılıyor olmasıdır. Türkiye siyasetinde diğer açılardan oldukça farklı ideolojilerin bir ilerleme saiki olarak ekonomik **büyümeye** olan inançları tamdır. Bu nedenle, siyasi alana ekonomik **büyümenin** toplumsal bir hedef olarak geçerliliğini sorgulamaktan ziyade büyümenin en etkin nasıl teşvik edileceği tartışmalarının hâkim olmuş olması şaşırtıcı değildir. Örneğin Keyder (1989) Türkiye parlamenter siyasetinin iki ana partisinin (CHP ve DP) de söylemlerinin ana temasının kalkınmacılık olduğunu gözlemler. Bu iki gelenek arasındaki ana çatışma hattını büyümeci hedeflerin kendisi veya bölüşüme dair meseleler değil, devletin **büyümeyi** en etkin biçimde nasıl sağlayacağına dair tartışmalar oluşturmuştur. Hem sağ hem sol ideolojilerin **büyüme** hedefi etrafında birleşmesiyle gelir bölüşümü ve sosyal adalet konusu rafa kalkar ve siyasi alan bir başarı ölçüsü olarak "duman tüttüren bacalar ve çelik üretiminin hacmi" tartışmalarıyla dolar.

Büyüme fikrinin hâkimiyet ve çekiciliğinin kökenlerini Türkiye'de devlet-toplum ilişkisinin kurgulanış biçiminde bulmak müm-

kün. Bu bağlamda Antonio Gramsci'nin geliştirdiği hegemonya kavramı zihin açıcı olacaktır. Gramsci hegemonya kavramıyla modern devletlerin toplumsal rıza yaratmak üzere giriştikleri maddi ve ideolojik pratikler bütününe işaret eder. Hegemonyanın temel ayaklarından birini ise devletin kendini toplumun ortak çıkarını temsil eden tarafsız bir aktör olarak resmetme çabası oluşturur. Diğer bir deyişle devletler varlıklarını ve hâkimiyetlerini sözde toplumun tümünün çıkarı olan ortak bir hedef kurgulayarak ve bu hedefi gerçekleştirmeyi vadederek meşrulaştırırlar.

Bu kavramsallaştırma Türkiye bağlamında **büyüme** saikinin kalıcı ve güçlü rolünü açımlamaya yardımcı olacaktır. Zira ekonomik **büyüme** Türkiye'de toplumun kolektif çıkarı olarak kurgulanagelmiş ve devlet yönetme gücüne toplumsal rızayı bu ortak çıkar üzerinden sağlamıştır. Türkiye devleti kendini ekonomik **büyümeyi** sağlama vaadi üzerinden toplumun iradesini temsil eden tarafsız bir aktör olarak konumlandırabilmiştir. Hakikaten de Türkiye tarihi **büyüme** ve **kalkınmanın** toplumun her kesiminin faydasına olacağı ve tüm yurttaşları yücelteceğine dair söylemlerle şekillenmiştir. 1930'ların etatizmi **büyümeyi** kurulan yeni düzenin belkemiğini oluşturarak Türkiye toplumunu yeni bir medeniyete taşıyacak bir ortak çıkar olarak kurgular (Keyder 1989, Yalman 2002). 1950'lerde ise ekonomik **büyüme** özgürlük mefhumuyla birlikte yorumlanarak etatist dönemin yarattığı hezimete cevaben ortak toplumsal çıkar olarak yeniden kurgulanır. 1980'lere gelindiğinde **büyüme** bu kez piyasa ekonomisi, küresel piyasalarla entegrasyon ve modern bir yaşam ile anlamlandırılarak toplumun ortak çıkarı olarak yeniden tesis edilir. Yani **büyüme** değişen kurumsal bağlamlar ve sınıf ilişkileri içerisinde tekrar tekrar kolektif bir hedef olarak konumlandırılmış ve bunu gerçekleştirmeyi vadeden devletin yönetme iradesine meşruiyet kazandırmaya yardımcı olmuştur.

Büyüme bu bağlamda iki bağlantılı rol daha oynar. Birincisi, **büyümenin** ortak çıkar olarak kurgulanması çeşitli sosyoekonomik eşitsizlik düzlemlerinde ayrışmış bir toplumu bir arada tutmanın formülünü oluşturur. Zira bir kolektif çıkarın tesisi çelişen talep ve çıkarlara sahip olan grupların bu ortak hedef etrafında birleştirilme-

sini de mümkün kılar. Örneğin Yalman (2002) hem 1930'ların etatizmi hem de 1960'ların ithal ikameciliğinin herkesin kolektif hedef doğrultusunda üzerine düşeni yaptığı organik bir toplum yaratma arzusunu yansıttığını söyler. Bu anlamda bir ortak çıkar olarak **büyüme** kurgusu adalet ve yeniden bölüşüme dair (örn. sınıf üzerinden) yönetimi tehdit etme potansiyeli olan çatışmaları pasifize etmeye ve devletin meşruiyetini yeniden üretmeye yardımcı olur. Bu açıdan düşünüldüğünde **büyüme**, Türkiye toplumunu sınıfsız, birbirlerini uyum içinde tamamlayan organlardan oluşan bir organizma olarak gören ve kökleri Türk milliyetçiliğinin kuruluşuna kadar giden dayanışmacı korporatizmin doğal bir parçası olmuştur (Parla 2020 [1989]).

İkinci olarak ekonomik **büyümenin** sürdürülmesi alt sınıflara (egemenlerin konumunu tehlikeye atmadan) maddi tavizlerin dağıtılabilmesini ve bu yolla devletin yönetme iddiasına rızalarının sağlanmasını mümkün kılar. Bu tür maddi tavizler bir tür rüşvet gibi alt sınıfların kendilerini dezavantajlı hale getiren sisteme karşı muhalefet geliştirmesini engellemeye yarar. Yani **büyümenin** bu ikinci rolü de ilki gibi toplumsal adalet ve dağıtıma dair talep ve mücadeleleri önleme görevi görür. Örneğin Keyder (1989) Türkiye'de devletin cömertliğiyle, yani ancak kentli küçük burjuvazi ve kırsal küçük üreticiyi sübvanse edebildiği ölçüde varlığına meşruiyet sağladığını ifade eder. Özellikle 1950'lerden sonra kamu politikaları yoluyla kırsal küçük üreticiye ve işçi sınıfına maddi tavizler dağıtılması Türkiye hükümetlerinin ortak bir pratiği olmuştur (Boratav 2003, Waldner 1999). Bu açıdan bakıldığında ekonomik **büyümenin** yavaşladığı ve bu tür tavizlerin sürdürülemez olduğu dönemlerde (örneğin 1970'lerin sonu) toplumsal rızanın ve kurgulanmış kolektif çıkarın da krize girmiş olması şaşırtıcı değildir. Zira bu dönemlerde bölüşüm üzerindeki çatışmalar ve toplumun tümünü kapsayan bir ortak hedefin aslen bir yanılsama olduğu ayyuka çıkar.

Toparlamak gerekirse Türkiye'de ekonomik **büyüme** saikinin köklü, süreğen ve adeta vazgeçilmez yeri devlet-toplum ilişkileriyle ilintilidir. Zira **büyüme** tüm toplumun ortak çıkarı olarak kurgulanmış, Türkiye devleti varlığına ve yönetme iradesine rıza ve meşrui-

yeti bu hedefi gerçekleştirmek vaadi üzerinden sağlamıştır. Devletin hegemonya projesinin, yani salt zor ile değil rıza ile yönetme arzusunun temel direği ekonomik **büyümedir**. Öte yandan **büyümenin** sürdürülmesi hem ideolojik açıdan (yekpare bir toplum imgesi yaratarak) hem de maddi açıdan (alt sınıflara tavizler dağıtılmasını mümkün kılarak) dağıtıma dair mücadele ve taleplerin pasifize edilmesine yardımcı olur.

Devlete bu şekilde analitik bir perspektifle yaklaşmak **büyümeyi** devam ettirme saiklerinin salt ekonomik değil politik de olduğunu ortaya çıkarır. Diğer bir deyişle **büyüme** zorunluluğunu aşacak bir hareketin önündeki engeller sadece ekonomik değil siyasidir de; zira, örneğin Türkiye'de, **büyümeyi** sorgulamak devleti sorgulamak demektir. Bu anlamda küçülme hâkim düzende sadece ekolojik ya da kültürel-sembolik değil (bağlantılı olarak) politik de bir kırılmaya işaret eder.

Buradan hareketle sadece Türkiye için değil **büyümenin** benzer bir işlev edindiği diğer bağlamlar için de küçülme hareketinin ciddiye alması gereken iki ilintili mesele tanımlanabilir. Birincisi, devletin **büyümeyi** devam ettirmeye yönelik politik saiki verili alındığında bir küçülme toplumunda devletin rolünün ne olabileceği sorusudur. Meşruiyetini ve toplumun rızasını **büyüme** üzerinden sağlayan bir devletin küçülmeyle ilişkilendirilen ve devletin aktif katılımını gerektiren pratik ve politikaların ne kadarına gönüllü olacağı şüphelidir. Bu açıdan küçülme tartışmalarının devlete yönelik naif yaklaşımından sıyrılması elzemdir.

İkinci ve daha çetrefil olan mesele ise ekonomik **büyümenin** bir ideal ve arzu olarak toplumsal tahayyülü şekillendirmedeki gücüdür. Zira devlet-toplum ilişkilerinin tarihsel olarak bu şekilde kurulmuş olması, **büyümenin** cazibesinin toplum içerisinde de edindiği derin köklere işaret eder. **Büyüme** saikinin Türkiye'de neredeyse hiçbir toplumsal aktör veya ideoloji tarafından sorgulanmamış olması bu açıdan manidardır. Ekonomik **büyümenin** topluma bir şekilde dışarıdan dayatılan bir hedef olmaktan ziyade, tüm toplum tarafından, hatta **büyümenin** sosyoekolojik maliyetlerini yüklenen kesimlerce bile arzu ve talep edilen bir ideal olduğu gözden kaçma-

malıdır. Bu demektir ki, küçülme vizyonunu sadece gerçekleştirebilmenin değil, küçülmeyi tahayyül ve arzu edebilmenin imkânları da Türkiye'de devlet-toplum ilişkilerinin radikal bir şekilde yeniden düzenlenmesini gerektirecektir.

Buradaki amacım **büyüme** ötesi bir dönüşümün ulus-devlet bağlamında imkânsız olacağı gibi bir çıkarım yapmak değil. Vurgulamak istediğim daha ziyade küçülme projesi açısından devlet-toplum ilişkilerinin, özellikle de ekonomik **büyümenin** devletin varlığı ve gücüne rıza sağlama işlevine bağlı olduğu ölçüde kritik olduğudur. Bu açıdan bir küçülme siyaseti için ilişkili iki olası yön düşünebiliriz. Bunlardan birincisi, devlet-toplum ilişkilerinin **büyüme** dışı bir kolektif hedef etrafında yeniden şekillendirilebilmesidir. İkincisi ise alt sınıfların rızasını almak üzere dağıtılan ve ekonomik **büyümenin** sürdürülmesinin mümkün kıldığı maddi tavizlerin bu açıdan edindiği işlevin boşa çıkartılmasıdır. Bu iki yönde geliştirilecek somut stratejileri burada detaylandırmak mümkün olmasa da, küçülme siyasetinin etkin olabilmesi için bir yandan devlet-toplum ilişkilerinin demokratikleştirilmesini, bir yandan da alt sınıfların ekonomik açıdan devlete olan bağımlılığının kırılmasını gündemine alması gerektiği açıktır.

İkinci Bölüm

TEMELLER

10
Özerklik
Marco Deriu

CORNELIUS CASTORIADIS özerkliği (otonomi) kendimiz için bağımsız ve bilinçli bir şekilde kanunlar ve kurallar belirlememiz olarak tanımlar. Yaderklik (heteronomi) ise kural ve kanunların başkaları (bilhassa başkalarının içimize işlemiş söylem ve tahayyülleri) tarafından dayatıldığı durumlar için kullanılır. Castoriadis özerklik ile yaderklik arasındaki farka değinirken, Ötekinin (veya Ötekilerin) dış bir engel veya katlanılan bir lanet gibi değil, özneyi kuran bir unsur gibi anlaşılması gerektiğini vurgular, zira "insan varlığı ötekilerle birlikte varolma halidir" (Castoriadis 1987: 108). Castoriadis'in bu açıklaması özellikle önemlidir çünkü felsefi gelenekte erkekler genellikle özerklik ve bağımsızlığı imajlarının bir parçası olarak sunmak istediklerinden, kendilerine diğer insanlar –özellikle kadınlar– tarafından sağlanan bakım ve diğer hizmetleri gizleme, küçümseme veya değersizleştirme eğilimindedirler.

"Bağımsız adam" imgesini kamusal alana yansıttığımız ölçüde, ev içi sektörde yer alan geniş bir bakım ve hizmet alanını gizleriz. Ayrıca "arka ofis"te yani kamu dairelerinde yapılan işlerin dayandığı bakım ve diğer hizmetleri de göz ardı etmiş oluruz. Bu açıdan, özerkliğin bağımsızlıkla aynı anlama geldiği düşünülemez. Özerklik Ötekinin tecrit edilmesine veya ondan korkulmasına karşıdır; öte yandan mesafe ve farklılığı yok eden simbiyotik ilişkilerin de karşısında olduğu söylenebilir. Daha açık söylemek –ve tanımlamak– gerekirse, özerklik bizi hayata bağlayan ilişkilerin bilinçli bir şekilde tanınmasını içeren bir benlik algısını savunmak zorundadır.

İnsan varlığı yalnızca öznelerarası değildir; aynı zamanda toplumsal ve tarihseldir. Castoriadis için özerklik toplumun kurumlarıyla hem bağlantılı hem de gerilim içindedir. Özerklik ancak kolektif bir proje olarak algılanabilir.

Psikanalist Bruno Bettelheim, Avrupa'da Nazizmin yayılması ve Hitler tarafından toplama kamplarına gönderilme tehdidi altındaki halkların eylemsizliğinden bahsederken, insanların mallarını geride bırakmak zor geldiği için kaçmakta geciktiklerini belirtir. Bettelheim yaşadığımız dönem için de merkezi olan bir ihtilafa dikkat çeker. Günümüz insanı temel alternatifler arasında seçim yapmaktan âcizdir. Özgürlük ve bireysel öznellik, modern teknoloji ve tüketim toplumunun sunduğu maddi konfora aykırı düşer:

> Kimse özgürlükten vazgeçmek istemez. Ancak mesele şu kararı verirken çok daha karmaşıktır: Özgür kalmak için mal varlığımın ne kadarından vazgeçmeyi göze alıyorum ve özerkliğimi korumak için yaşam standartlarımda ne derece radikal bir değişiklik yapacağım? (Bettelheim 1991: 268)

Bettelheim'ın düşünceleri **büyüme** toplumunun işleyişinin temel bir veçhesine işaret eder. **Kapitalizm** ve tüketim kültürü başkaları tarafından verilen kararlara eleştirel yaklaşmayan, kabule yatkın bir **halk** kitlesi üretir. Bu durum önce görece önemsiz meseleleri ilgilendirir –maddi, organizasyonel ve teknik meseleler– fakat nihayetinde materyalizmin temelini oluşturan davranışsal kalıpların ve toplumsal anlamların kabulünü içerir. Toplumumuz teoride teknolojik ve ekonomik açıdan güçlü bireyler üretir. Ancak gerçek bunun tam tersidir. Bir toplum –tesisleri ve teknolojik imkânları açısından– ne kadar güçlüyse, birey de o kadar güçsüz hisseder. Güçsüz hisseden birey durumu hakkında kaygı duyar ve kendini adayacak bir insan –ya da daha iyisi, bir şey– bulma zorunluluğu hisseder.

Bettelheim genel zihniyetteki bu değişimi 1960'ların başında fark etmişti:

> Makine çağının umut ve korkularında bu kadar yeni olan şey, kurtarıcı ve yok edicinin artık insan suretinde olmaması, bizi kurtarabileceğini veya yok edebileceğini hayal ettiğimiz figürlerin insan suretimizin

doğrudan bir yansıması olmamasıdır. Bugün bizi kurtarmasını umduğumuz ve bizi yok edeceğinden korktuğumuz şeyler artık insani niteliklere sahip değildir. (Bettelheim 1991: 53-4)

Bugün bile birçok insan sosyoekolojik krize karşı verilebilecek tek cevabın teknoloji olduğuna inanıyor. Fakat çözümler için dış araçlara daha fazla bel bağladıkça, değerlerimize bağlı öznel seçimlerimizin bir parçası olarak bağımsız bir şekilde uyguladığımız değişikliklere daha az güveniyoruz.

Modern toplum, bireysel özerkliği mallara ve rahatlığa bağlılık ve bağımlılık yoluyla tehlikeye atıyor. Özerkliği aynı zamanda iki önemli biçimde daha tehdit ediyor: Piyasa koşullarını dayatarak eylem ve yaratım imkânını azaltıyor ve kişisel karar alma becerimizi sınırlıyor.

Ivan Illich meselenin ilk veçhesiyle ilgili olarak radikal tekel kavramını geliştirmişti: "Bir endüstriyel üretim sürecinin önemli bir ihtiyacın karşılanmasında tek başına bir kontrolü varsa ve endüstri dışı faaliyetleri bu konuda rekabetin dışında tutuyorsa radikal tekelden bahsediyoruz demektir" (Illich 1975: 69). Bu bağlamda, ihtiyaçlara verilen kişisel cevaplar ve kişisel üretim sistematik olarak standartlaştırılmış endüstriyel ürünlerle ikame edilir. Sonunda en basit ihtiyaçların bile pazarın dışında karşılanması mümkün olmaz: "Radikal tekel zorunlu tüketimi dayatır ve bu yolla kişisel özerkliği kısıtlar" (Illich 1975: 67). Radikal tekel, özerk örgütlenmeyi ve kendi kaderini tayin etme yetisini sınırlandırır ve orta vadede pratik becerilerde net bir kayba neden olur, zira bu beceriler artık kullanılmıyordur.

İkinci sorun, somut sorunlar karşısında özerk kararlar almaya dair artan isteksizliktir. Bettelheim çağdaş birey hakkında yazdığı pasajda meselenin aslını şöyle özetler:

> Bilimsel ve teknik ilerleme, [çağdaş bireyin] hayatta kalmak için bir zamanlar kendi başına çözmesi gereken pek çok sorunu çözme zorunluluğunu ortadan kaldırırken, modern ufuk eskisinden çok daha fazla seçenek sunar. Dolayısıyla iki durum aynı anda mevcuttur: Özerklik geliştirme ihtiyacı daha azdır çünkü birey artık onsuz yaşayabilir; fakat başkalarının kendi adına karar vermesini istemiyorsa özerkliğine daha

fazla ihtiyaç duyar. Hayatını idame ettirmek için ihtiyaç duyduğu anlamlı kararlar ne kadar azalırsa, karar verme becerilerini geliştirme ihtiyacı veya eğilimi de o kadar az olacaktır. (Bettelheim 1991: 71)

Ancak bu trendin bir sonu vardır. Kapitalist **büyümenin** mantığı sürekli yeni ihtiyaç ve beklentiler yaratma ve karşılama gereğine dayanıyorsa, böyle bir hayal de nihayetinde bir yanılsamadır. Kapitalist **büyümenin** temelleri kendi ihtiyaç ve isteklerimizin içeriğini belirleme hakkımızı ironik bir biçimde elimizden alır; tüketici olma halini beşikten mezara sürdürmek gibi abartılı bir hayalden yola çıkar. Fakat belirli bir üretim ve tüketimcilik sınırının ötesine geçildiğinde, yılgınlık doyumu aşmaya başlar. Illich'e göre özerk inisiyatif ihtiyacımız, endüstriyel genişlemeye ve onun zorunlu tüketim şartına ket vurur.

Bu bakış açısından özerklik ve küçülmenin birbirine nasıl derinden bağlı olduğunu anlayabiliriz. Bir yandan, küçülme, kuralları ve öncelikleri finans, piyasa ve tekno-bilim tarafından belirlenen bir toplumda yeni kural ve değerler benimseme çabasıdır. Öte yandan, temel bir zorunluluk olarak öne sürülen ekonomik **büyümeyi** sorgulamadan gerçek bir özerklik ve özyönetim biçimi hayal etmek de zordur. Serge Latouche'a göre küçülme toplumu projesi, Castoriadis'in kendi kendini kuran ya da yöneten toplum vizyonunu tamamlar (Latouche 2010). **Şenliklilik** ve özerklik tamamlayıcıdır. **Şenlikliliğin** keyfi, tüketimde aranan haz veya diğer insanların boyunduruğu ve sömürüsüne bir alternatiftir. Yaşanan sadece büyük çapta manipülasyon değil (ki bu da mevcuttur) her şeyden öte belli bir yaşam tarzına gönüllü bir teslimiyettir.

Küçülmeye giden yol, özerkliği geri kazanmanın yanı sıra yabancılaşma ve yaderk sistemlere olan bağımlılıktan kurtulma süreci olarak da düşünülebilir. Bu geçiş sürecinin tartışılması küçülme hedefine ulaşılması kadar önemlidir. Bu süreç şenlikli olmalı ve özerklik çağrısına dayanmalıdır. Illich **büyümeye** sınır koyma görevinin uzmanlara bırakılması fikrine son derece karşıdır: "Yaklaşmakta olan bu felaketlerin karşısında toplum, bürokratik diktatörlüğün belirlediği ve uyguladığı sınırlar içinde hayatta kalmayı bekleyebilir. Ya da yasal ve politik prosedürleri kullanarak politik bir

sürece dahil olabilir" (Illich 1975: 115). Illich'e göre, insan bekasının bürokratik (yaderk) yönetimi sadece kabul edilemez değil, daha da önemlisi, gereksiz olacaktır. Birçok veçhesi olan bu görevi teknokratlara devretmek, ne yolla olursa olsun tolerans eşiğini düşürmek için endüstriyel sistemin en yüksek sürdürülebilir verimlilik seviyesinde tutulmasına çalışmak anlamına gelecektir. Illich'in yazdığı gibi: "Sadece tüm bireylerin ve grupların kendilerine has nedenlerle kendi hakları konusunda ısrar ettiği ve aynı **şenliklilik** pratiklerinin paylaşıldığı aktif bir çoğunluk, şirketlere karşı insanların haklarını kurtarabilir" (Illich 1975: 114). Bu görüşün ışığında şu varsayımda bulunabiliriz: Illich **büyümeyi** hayatta kalmanın tek yolu olarak tasarlayan leviathan'ın gücünü ancak aktif bir çoğunluğun ortadan kaldırabileceğini öne sürerdi.

Dolayısıyla küçülme önerisi, politik bir amaç ve Castoriadis'in yeni "toplumsal **tahayyüller** ve anlamlar" olarak adlandırdığı şeyin bir örneğidir. Bu değişim daha şenlikli teknolojiler doğrultusunda bir devrim yaratır, bireylerin ve toplumsal örgütlenmenin dönüşmesini sağlar ve (döngüsel bir mantıkla) yine bunlar tarafından beslenir. Küçülme toplumu projesi bilinçli ve demokratik olarak örgütlenmiş bir özsınırlama tasarısıdır. Özerklik, **şenliklilik** ve yeniden canlanma ideallerini ön plana çıkaran ve sınırsız ekonomik **büyüme** ideolojisini reddeden ortak bir dünyanın kurulmasıdır.

11

Kapitalizm

Diego Andreucci
ve Terrence McDonough

KAPİTALİZM, tarihsel olarak özgül bir toplumsal ve ekonomik örgütlenme biçimidir. Kapitalizmin ne zaman ortaya çıktığı konusunda fikir ayrılığı vardır, zira kimileri sistemin ayırt edici özelliğinin ticaret alanında, kimileri ise üretim alanında yattığını öne sürer. Fakat çoğu düşünür Marx'ı takip ederek, kapitalizmin İngiltere'de 16. yüzyılın ikinci yarısında ve 17. yüzyılın başlarında üretim sisteminde ve onunla bağlantılı toplumsal ilişkilerde ortaya çıkan ve nihayet Sanayi Devrimi'yle pekişen niteliksel değişikliklerle başladığını savunur.

Kapitalizm, feodalizm veya sosyalizm gibi diğer sosyoekonomik sistemlerden beş temel niteliğiyle ayrılır. Birincisi, kapitalist bir sistem üretim araçlarının nispeten az elde toplanmasını gerektirir. İkincisi, nüfusun yaşamlarını idame ettirme araçlarından "özgürleştirilmiş" olan önemli bir kısmı, ücret karşılığında emeğini satmak durumunda olmalıdır. Üçüncüsü, kapitalistler üretim sürecinin çıktısı olan ürünlerin sahibidir ve bunları kâr amacıyla piyasada satıyor olmalıdırlar. Bu da demektir ki kapitalist üretim metaların –yani doğrudan kullanım için değil satılmak için üretilmiş mal ve hizmetlerin– üretimidir. Dördüncüsü, kapitalizm banka kredisi yoluyla para üretimi için parasal bir sisteme ve kilit bir koordinasyon mekanizması olarak piyasa mübadelesine dayanır. Üretim ve tüketim fiyatları piyasalardaki rekabetle belirlenir: Para, emek, üretim-tüketim malları ve finansal varlıklar hep piyasalarda mübadele

edilir. Son olarak, kapitalist ekonomilerde üretim temelde kâr amacıyla yapılır. Kâr beklentisinin olmaması durumunda üretim yapılmayacaktır.

Bu kurumsal düzenlemelere dair çelişkili yorumlar mevcuttur (Watts 2009). Adam Smith'i takip eden Hayek gibi liberal teorisyenler, piyasayı nihayetinde bireysel özgürlük ve refah getirecek rasyonel ve kendi kendini düzenleyen bir mekanizma, sosyal uyum ve entegrasyon kaynağı olarak görür. Öte yandan Marx ve Polanyi gibi eleştirmenler "serbest piyasa"yı, kendiliğinden ortaya çıkmaktan ziyade politik olarak dayatılan ve genişlemesi toprağa, işgücüne ve toplumsal **müştereklere** el konulmasına dayanan bir kurum olarak görme eğilimindedir. Benzer şekilde, anaakım iktisatçılar emeği piyasada serbestçe satılan bir meta olarak görürken, Marx ve ondan sonra gelen eleştirel düşünürlere göre emekçinin sahip olduğu formel özgürlük bu ilişkinin oldukça eşitsiz ve sömürücü niteliğini gizler (Watts 2009).

Bu bağlamda iki noktayı daha netleştirelim. Birincisi, "birikim" artı değerin yeniden yatırımı yoluyla sermayenin artan bir ölçekte yeniden üretim dinamiğini ifade eder. Birikim bu anlamda bir *süreç* olarak anlaşılır ve dolayısıyla ekonomik **büyümeden** farklıdır. Birikimden kaynaklanan "**büyüme**", toplam mal ve hizmet üretimindeki genel artışı gösterir ve bu da çoğunlukla bir ülkenin **Gayri Safi Yurtiçi Hasılasındaki** (GSYH) değişimle ölçülür. İkincisi, Marksist bir perspektiften bakıldığında "sermaye" terimi bir miktar parayı veya varlık stoğunu değil, bunların artan kâr beklentisiyle üretime sokulmasını ifade eder. Bu anlamda sermaye kapitalizmin temel ekonomik motoru olarak "kendine değer biçmeyi amaçlayan değer"dir. De Angelis'in (2007) de öne sürdüğü gibi, kapitalist bir sistemde sermaye sosyoekonomik ilişkileri giderek daha fazla kolonize etme eğilimindedir (**bkz. metalaşma**), ancak onları hiçbir zaman tamamiyle zaptedemez. Bu temel bir noktadır. Sermayenin toplumsal ilişkilere farklı derecelerde nüfuz etmesi ve birikimin sürmesini sağlayan farklı toplumsal, politik ve ideolojik kurumlar kapitalizmin tarihsel coğrafi çeşitliliğini büyük ölçüde açıklar. Bununla birlikte, yukarıda tanımlanan şekliyle sermaye bir toplumun başlıca

(yeniden) üretim mantığı olmayı sürdürdüğü sürece o toplumun kapitalist olduğu söylenebilir.

Küçülme için önemli bir soru, genişlemenin kapitalizmin zorunlu bir niteliği mi yoksa olumsal (dolayısıyla değiştirilebilir) bir niteliği mi olduğudur. Eleştirel düşünürler arasında mevcut fikir birliği, kapitalizmin doğası gereği büyümeye mecbur olduğu yönündedir. Sürekli kendi kendini genişletme –"birikim uğruna biriktirme"– kapitalizmin yapısal bir özelliği olarak kabul edilir. Marx'a göre "basit yeniden üretim" soyut olarak düşünülebilir olsa da, "genişletilmiş yeniden üretim yoluyla biriktirme" zorunluluğunun temelinde kapitalistin rekabetçi pazarlarda hayatta kalma çabası yatar.

Bu argüman şu şekilde özetlenebilir: Kapitalistler paraya, emeğe, hammaddelere ve pazarlara erişim için rekabet eder. Bu rekabet, kârın yeniden yatırımı yoluyla gerçekleşir. Şirketlerin ayakta kalmak için kârlılığı en üst düzeye çıkarmaya çalışması gerekir. Bu, emeğin yoğunlaştırılması, teknolojik gelişmelere yatırım yapılması ve operasyon ölçeğinin genişletilmesi yoluyla "artı değer"in daha etkin bir şekilde elde edilmesi sayesinde başarılır. Bu da giderek daha fazla toplumsal faaliyet alanını, dünyanın daha geniş alanlarını ve daha fazla kaynağı kapitalist üretim ilişkileri içine çeker. Bu genişleme nihayetinde rekabeti artırır ve böylece kapitalizmin **büyüme** dinamiklerini yeniden üretir.

Genişleme yalnızca ekonomik olmanın ötesinde, aynı zamanda kârın kültürel ve politik dağıtımından da kaynaklanır. Max Weber'in klasik görüşüne göre, Batı Avrupa'nın "Protestan ahlakı" –emeği, tasarrufu ve yatırımları teşvik ederek– devamlı birikim mantığını egemen kılmıştır (Ingham 2008: 25-30). Bugün bu dini unsur önemini büyük ölçüde yitirmiş olsa da, yeni ihtiyaçlar ve sınırsız istekler pazarlama yoluyla teşvik ediliyor (bkz. **büyümenin toplumsal sınırları**). Dahası, ekonomik durgunluğun toplumsal açıdan yıkıcı etkileri göz önüne alındığında, **büyümenin** "ortak çıkar" olarak depolitize temsili egemen bir söylem haline gelmiş bulunuyor. Aynı zamanda, **büyümeye** yönelik siyasi itirazlara da kapitalistlerin siyasi sistemler üzerindeki finansal hâkimiyetiyle sürekli karşı koyuluyor.

Küçülme teorisyenleri kapitalist genişlemenin kaçınılmaz olup olmadığı konusunda bir fikir birliğine varmış değil. **Durağan durum** ekonomisti Philip Lawn gibi bazı yorumculara göre, ekonomik durgunluğun yıkıcı toplumsal etkilerini –özellikle de işsizliği– önleyebilecek kurumlar oluşturulursa kapitalizm ile negatif veya sıfır **büyüme** bağdaştırılabilir. Marksist eleştirmenler ise, **büyümenin** yokluğunda bu gibi geçici düzeltmelerin kapitalist kârları sürdürdüğü ama ilerideki krizleri daha da ağırlaştırdığı ve sistemin meşruiyetini baltaladığı konusunda ısrarcıdır. Bu düşünürler ayrıca siyasi kurumların naif biçimde sermaye birikiminin gerekliliklerinden bağımsız ve bunların dışındaymış gibi ele alınamayacağını belirtir.

Bu tartışmalara rağmen, kapitalizm ile **büyüme** arasında –tarihsel veya rastlantısal olarak– güçlü bir bağlantının var olduğu tartışmasızdır. Bugünün küçülme hareketini besleyen tüm entelektüel akımlar içinde dikkat çekilen temel bir nokta, sınırsız birikimin sınırlı bir dünyada ne arzu edilir ne de sürdürülebilir olduğudur. Farklı geleneklerden birçok düşünür sermaye birikimine dair hem "içsel" hem "dışsal" sınırların varlığını vurgulamıştır. Öncelikle, yüksek miktarda artı değeri yeniden yatırıma yönlendirmenin önünde giderek artan engeller vardır. Harvey'nin (2010) belirttiği gibi, özellikle 1970'lerden bu yana belirginleşen ve sürekli tekrar eden "aşırı birikim" problemi (kârlı yatırım alanlarının noksanlığı), iki ana yolla çözülmeye çalışılmıştır: a) agresif özelleştirme (mülksüzleştirme yoluyla sermaye birikiminin bir örneği) ve b) borcun artması ve finansal spekülasyon. Bu çözümlerin hiçbiri uzun vadede sürdürülebilir değildir. Özellikle finansallaşma, bazı kapitalist sektörlerin kârını korurken ekonomiyi daha da dengesiz ve krize eğilimli hale getirmiştir.

İkinci bir grup sınır özellikle ekolojik iktisatçılar tarafından kuvvetli bir şekilde vurgulanır: "dışsal" sınırlar ya da **büyümeye** dair mutlak biyofiziksel sınırlar. Marksistlerden ilham alan bazı yorumcular "mutlak sınırlar" söyleminin Malthusçu çağrışımlarına şüpheyle yaklaşır; bununla birlikte kapitalist genişlemenin ekolojik sınırlara giderek daha şiddetli bir şekilde çarpmakta ve toplumun ve yaşamın biyofiziksel temellerinin altını oymakta olduğu konusunda

yaygın bir mutabakat vardır. James O'Connor'ın (1991) belirttiği gibi, sınırsız genişlemeye duyulan ihtiyaç kapitalizm için temel bir çelişki yaratır: Sermaye birikimini sürdürmek için doğayı ve insanları metaya indirgeme dürtüsü, sistemin yeniden üretiminin koşullarını baltalar.

Küçülme, kapitalizmin "yeşilleşmesinin" imkânsızlığı konusunda diğer radikal ekolojist geleneklerle tam bir fikir birliği içindedir. Ekolojik sorunları çözmek için piyasa temelli çözümlerin başarılı bir şekilde uygulanması çoğu kez gerçekçi bir olasılık değildir, ki iklim değişikliği politikaları bunun en iyi örneğidir. Benzer şekilde ekolojik modernleşme taraftarlarının önerdiği "teknolojik düzeltmeler" de oldukça tartışmalıdır. Bunun tipik bir örneği "enerji verimliliği"dir: Muhalifler enerji verimliliğini her derde deva olarak öneren anaakım çevrecilere ve politika yapıcılara karşı, göreli verimliliklerin daha fazla tüketim ve yatırımı mümkün kıldığını, mutlak materyal ve enerji tüketim seviyelerindeyse illaki bir düşüş sağlamadığını göstermiştir. Buna "geri sekme etkisi" veya "**Jevons Paradoksu**" denir.

Kapitalizm büyümek zorundaysa ve **büyüme** toplumsal ve ekolojik sürdürülebilirlikle bağdaşmıyorsa, küçülme kapitalist bağlamda uygulanabilir midir? Çoğu küçülme taraftarı (örneğin Latouche 2012) kapitalizm ile küçülme arasında temel bir uyumsuzluk olduğunu kabul eder ancak kendilerini açıkça kapitalizme karşı konumlandırma konusunda isteksizdirler. Bu isteksizlik Marksizm ile bir çatışma noktası ve küçülme içerisinde tartışma konusu olmuştur. Bu isteksizliğin en az üç nedeni vardır. Birincisi, Latouche (2012) gibi küçülme teorisyenlerine göre kapitalizm eleştirinin ana hedefi olarak fetişleştirilmemelidir: Hedef daha ziyade kapitalizme zemin oluşturan ekonomistik ve "üretkenci" (*productivist*) tahayyül olmalıdır. İkincisi, toplumsal bir hareket olarak küçülme gönüllü ortaklık ve merkeziyetçi olmayan yatay özörgütlenme ilkelerinden esinlenir. Burada, belirli alternatif projelerin desteklenmesi açıkça kapitalizme karşı konumlanmış büyük ölçekli devrimci mücadele biçimlerinin yerini alır. Üçüncüsü, birçok küçülme taraftarı akademik tartışmalarda öncelikle küçülme projesinin kabul edilebilirliğiyle

ilgilenir. Anaakım içerisindeki iktisatçıların ve sosyal bilimcilerin onayını alma ve onlarla ilişki kurma isteği, açıkça kapitalizm karşıtı bir söylemin benimsenmesine engel olmuştur.

Bu kaygılar nedeniyle şimdiye dek küçülme, kapitalizmin politik ekonomisiyle ve onu dönüştürme olasılığıyla eleştirel bir ilişkiye girmeyi büyük ölçüde reddetmiştir. Bu mesele küçülme düşünürleri ve aktivistlerinin gelecekte yüzleşmekten kaçınamayacağı önemli bir entelektüel ve politik görev olmaya devam etmektedir.

12

Bakım

Giacomo D'Alisa, Marco Deriu
ve Federico Demaria

BAKIM, insanların ve ait oldukları toplulukların refahı için insanlar tarafından gerçekleştirilen günlük eylemlerdir. Burada topluluk kavramı yakın çevrede bulunan ve her insanın birlikte yaşadığı insan gruplarını ifade eder – aile, arkadaşlar veya mahalle gibi. Toplumun bütününde olduğu gibi bu alanlarda da insan ilişkilerinin tatminkâr bir çerçevede sürdürülmesi ve yeniden üretilmesine muazzam miktarda emek ayrılır. Ücretsiz emek, **feminist iktisatta** bu tür işlere yöneltilen emeği ifade etmek için kullanılan bir terimdir. Feministler yıllardır bedensel ve kişisel bakım için verilen emeğin ve bağlantılı olarak bu emeği üstlenen öznelerin değersizleştirilmesini ifşa edegelmiştir (Jochimsen ve Knobloch 1997). Feministler bakımın insan refahı açısından sahip olduğu benzersiz rolün de altını çizerler. Bunun nedeni sadece bu ücretsiz emek türünün piyasa alanında icra edilen toplam ücretli emekten niceliksel olarak fazla olması değil (Picchio 2003), bakımın her bir insanın zihinsel, fiziksel ve ilişkisel bütünlüğünü desteklemekte temel önemde olmasıdır.

Buna rağmen hâkim politik ve iktisadi düşünce akımları geçim, yeniden üretim ve ilişkilere adanmış bu gizli zaman ve enerji sarfiyatını örtbas eder, zira bunlar üretkenlikle doğrudan ilişkili değildir. Üretkenlik teorik olarak kapitalist toplumlarda emeğin ücretlendirmesi açısından önem arz eden tek değişkendir.

Tarihsel olarak bakım emeğinin dağılımı ile iktidarın toplumsal cinsiyet, sınıf ve etnik köken hiyerarşilerinde dağılımı arasında güç-

lü bağlantılar vardır. Ekofeministler bu bağlantıları vurgulamış ve bir erkeğin üretken emeğini her gün piyasada satabilmesini sağlayan bakım-zamanının büyüklüğünü ortaya çıkarmıştır. Feministler, üretim maliyetlerini kadınların ve doğanın üstüne yıkarak onları görünmez kılan maskülen erkek işgücü mefhumuna karşı çıkar.

Hiyerarşiler, çatışmalar ve tahakküm biçimleri, ("üretici erkekler"in) üretim zamanıyla kadınlara tahsis edilen biyolojik üreme zamanını yan yana koyduğumuzda görünür hale gelir. Çağdaş iktisadi **tahayyül**, zamanı maliyet ve fırsatlar göz önünde bulundurularak verimli bir şekilde tahsis edilmesi gereken kıt bir kaynak olarak kavramlaştırır. Hane içi ekonomi ve bakım alanlarında ise zaman kullanımı verime yönelik değil, yaşam ritmine göre ilerler. Feminist eleştiri, bedenin günlük döngülerinden ve yaşam döngüsünden kopartılmış kronolojik üretim zamanına odaklanır; kronolojik üretim zamanı, ekosistemlerin yenilenmesinin ve mevsimlerin ekolojik zamanından ve biyolojik yeniden üretim zamanından da (bkz. **biyo-iktisat**) ayrılmıştır. Duygusal destek ve bakımın zamanı, beslenme gerekliliklerine sıkı sıkıya bağlıdır ve mekânsal yakınlığa dayanır (Mellor 1997).

Piyasaların sürekli **büyüme** zorunluluğuna tabi olduğu **kapitalizm** koşullarında kişinin kendine, ailesine, arkadaşlarına veya kamusal ve politik faaliyetlere ayıracak pek az vakti kalır. Oysa Aristoteles'in *Nikomakhos'a Etik*'te anlattığı gibi, ilişkiler iyi bir yaşam için esastır. Nitekim Martha Nussbaum da (1986) Aristoteles'e göre insan için üç yararlı ilişki olduğunu hatırlatır: aşk, arkadaşlık ve politik sorumluluk. Bu yaşam alanlarının her biri kendi içinde bir amaçtır ve araçsallaştırılamaz. Bunlar yalnızca karşılıklılık yoluyla yaşanabilir. Bu nitelikleri onları özellikle kırılgan hale getirir, ki bu kırılganlık pazarın kâr mantığı içinde zorlu bir sınava tabi tutulur. Örneğin aşk yalnızca karşılıklı olduğu sürece mevcuttur. Seks satın alırken, ancak fiziksel, psikolojik ve duygusal desteğin bir ikamesinin tadını çıkarabilirsiniz, aşkın değil. Kendi çocuklarınızın bakımıyla ilgilenmek muazzam bir zaman harcamak anlamına gelir. Öte yandan, yardımcı olması için ücretli bir bakıcının tutulması ebeveynliğin bir ikamesidir.

Ekonomik **büyüme** artan gelir yoluyla vaat ettiği **mutluluğu** sürdürme kapasitesine sahip değildir. Easterlin paradoksu, toplumlar zenginleştikçe bireylerin illaki daha mutlu olmadığını gösterir. Üretim ve piyasa sürekli olarak genişleyerek bakım, toplumsal hayat ve karşılıklılık alanlarını işgal eder; kaçınılmaz olarak ilişkilerin parçalanmasına yol açar ve refah üzerinde olumsuz sonuçlar doğurur. Bakım aile alanından çıkarılıp **devlete** veya piyasaya (örneğin çocuk veya yaşlı bakımı) devredilirken kendi özünü, yani karşılıklılığı değersizleştirir. **Mutluluk** literatürü zamanın öncelikli olarak aile yaşamı ve sağlığa (ve dolayısıyla bakıma) tahsisinin öznel refahı artırdığını öne sürer.

Küçülmeciler, toplumsal adalete ve **çevre adaletine** dair güçlü talepleri bağlamında bakım emeğinin daha adil dağıtılmasına dair feminist talebi görmezden gelemezler. Bu zorunlu emekten toptan vazgeçilmesinin imkânsızlığı, bu emek türünün toplumsal cinsiyet ve sınıflar arasında yeniden dağıtımı meselesiyle yüzleşmeyi gerektirir. Küçülmecilerin modernitenin takıntısı olan üretkenlikle mücadele taahhüdü, yeniden üretim faaliyetlerinin tekrar tekrar ortaya çıkışını hesaba katmayı gerektirir: Bir başkasına bakmak, sanayileşmiş bir toplumda yaşayan çağdaş insanın bireysel aşırılıklarından kurtulması yolunda bir adımdır. Öyleyse, kaçınılmaz soru bir küçülme toplumunda bakıma saygınlığını yeniden kazandırmanın nasıl mümkün olacağıdır.

Bakımı bir küçülme toplumunun merkezine koymak, öncelikle insan ilişkilerinin, bu ilişkilerin hangi insan ihtiyaçlarına karşılık geldiğinin ve hangi yollarla karşıtlıkları, ikilikleri ve hiyerarşileri yenebileceğinin radikal bir şekilde yeniden düşünülmesini gerektirir. Joan Tronto (1993) bakım sürecinin dört aşamadan oluştuğunu belirtir:

1. *Önemsemek*: Bir ihtiyacın algılandığını ve bakım ihtiyacının kişisel ve toplumsal olarak tanındığını ima eder.

2. *Gereğini yapmak*: Belirlenmiş ihtiyaca göre bir sorumluluk üstlenmek ve bu ihtiyaca nasıl cevap verileceği konusunda bir seçim yapmaktır.

3. *Bakım vermek*: Bakım ihtiyacının karşılanması yönünde bir

taahhüt ve somut emek anlamına gelir. Genellikle bakım veren ile alan arasında doğrudan bir ilişki olmasını gerektirir.

4. *Bakım almak*: Alıcının bakımın gerçekten faydasının dokunduğunu veya yetersiz ya da uygunsuz olduğunu göstererek karşılık verebildiği nihai eylemi temsil eder.

Tronto "gereğini yapmak" ifadesinin genellikle eril ve kamusal rollerle ilişkilendirildiğini ve erkeklerin "önemsedikleri" durumların neredeyse hepsinin kamusal meselelerle ilgili olduğunu ortaya koyar. Öte yandan, "bakım vermek" ve "bakım almak" ifadeleri kadınlarla ilişkilendirilir: Fail kadın olduğunda, "önemsemek" ifadesi samimi ve özel alanlarda etten kemikten gerçek insanlara atıfta bulunur. Açıktır ki bu ayrımın temeli ataerkil toplumumuzda bakıma dair mevcut düalist yaklaşımda yatar. Erkek, toplumu ilgilendiren önemli sorulara dair ilgisiyle kamusal alanda bulunur. Kadın ise ailenin günlük ihtiyaçlarının sorumluluğuyla birlikte özel alanda bulunur. Hiyerarşik bir biçimde belirlenmiş bu iki ayrı alan, erkekle kadın arasındaki asimetrik iktidarı kurar ve güçlendirir. Bu bölünmenin üstesinden gelmek bir küçülme toplumu için önemli bir hedeftir. Bu, kadınların dünyaya dair tutkularını ifade etmelerini, toplumun neleri önemsemesi ve nelerin sorumluluğunu alması gerektiğine dair kamusal tanımın oluşturulmasına katılmalarını mümkün kılacaktır. Bu bölünmeyi aşmak aynı zamanda erkeklerin bakımın zaman tüketimi ve duygusal yük anlamında somut olarak gerçekten ne anlama geldiğini öğrenmesine de olanak sağlayacaktır. Küçülmeciler bu şekilde bedensel ihtiyaçların ve insanların kırılganlığına dair deneyimleri siyasetin ve ekonominin merkezine yerleştirebilecektir.

Bir toplumu bakımı merkeze alarak yeniden şekillendirmenin neden küçülmeye zemin hazırlayacağını tahayyül etmek zor değildir. Bu, öncelikle topluluklar ve bir bütün olarak toplum içinde bakım emeğinin paylaşılması yoluyla toplumsal cinsiyet eşitliği fikrine karşılık gelir. İkincisi, bakımın kişinin kendi benliğinin, ailenin, mahallenin ve toplumun refahı üzerindeki önemini yeniden tesis eder. Bu da insanları daha az çalışmaya ve ekonomik alana daha az zaman ayırmaya ikna edecektir. Bu sayede göçmenler (genellikle

kadınlar) üzerindeki eşitsiz bakım yükü de azalabilir. Üçüncüsü, piyasaya daha az iş saatinin ayrılması **iş paylaşımını** teşvik ederek daha çok insanın ücretli iş bulmasını olanaklı kılacaktır. Ve son olarak –ki bu da son derece önemlidir– başkalarının kırılganlığını azaltmak üzere emek vermek, herkesin kendi kırılganlığını tecrübe etmesine ve kendi özelliklerini derinlemesine düşünmesine izin verir. Bu, benliğin zaaflara karşı bir zırh olarak narsisistik bir biçimde olumlanmasından vazgeçmenin, diğer bir deyişle **büyüme** toplumunun antropolojik özünü terk etmenin ilk önemli adımıdır.

13

Metalaşma

Erik Gómez-Baggethun

YAŞAMAKTA OLDUĞUMUZ dönemin en önemli gelişmelerinden biri, hayatımızın piyasa dışı değerler ve normlar tarafından yönlendirilen birçok boyutuna piyasaların egemen olmasıdır. Metalaşma mefhumu tam da bu fenomeni betimler ve önceden satılma amacı taşımayan mal ve hizmetlerin sembolik, söylemsel ve kurumsal değişimler sonucu para ve piyasaların alanına girmesi olarak tanımlanır.

Metalaşma sık sık, bazı şeylerin satılık olmadığı veya piyasa mantığına bırakılmaması gerektiği söylenerek eleştirilmiştir. İtirazların çoğu, insanlar arasındaki ve doğayla insan arasındaki ilişkiler piyasa işlemleri biçimini aldıkça metalaşmanın bu ilişkilerin dayandığı değerleri de dönüşüme uğrattığı yolundaki tarihsel gözleme dayanır. Metalaşmanın toplumsal etkilerini ilk gözlemleyenlerden biri Marx'tır. Marx, *meta fetişizmi* nosyonunu ortaya atarak piyasadaki üretici ve tüketicilerin birbirlerini para ve mübadele ettikleri ürünler üzerinden algıladıklarına işaret etmiştir. Küçülmenin referans düşünürlerinden ve Fransız **faydacılık karşıtlığı** akımına da ilham olmuş Mauss (1954), meta ticareti arttıkça ekonomik ilişkilere eşlik edegelen sembolik bağların ve karşılıklılık mantığının yıprandığını ve nihayetinde yok olduğunu gözlemlemiştir. Mauss'un bu iddiası Polanyi (1957) tarafından tekrar ele alınır. Polanyi'ye göre piyasa toplumlarında metalaşma süreci, tüm toplumsal ilişkileri basit bir para mübadelesine dönüştürme eğilimindedir. Liberalizmin doğuşuyla beraber toprağın, emeğin ve paranın metalaşmasını eleştiren Polan-

yi, geleneksel metaların tersine bu *fiktif metaların* insan eliyle veya satılmak amacıyla üretilmediğinin altını çizer.

Metalaşma tarihsel olarak ortak mülklerin çitlenmesinin ayrılmaz bir parçasıdır. Proudhon (1840) ve Marx (1842) çitlemelere dair öncü analizlerinde, **müştereklerin** özel mülkiyete geçmesini hırsızlık olarak betimler. Marx *Kapital*'de, modernitenin erken döneminde Avrupa'da müşterek toprakların *çitlenmesinin* kapitalist ilişkilerin ortaya çıkmasını sağlayan "ilkel birikim"in kökeni olduğunu öne sürer. Federici (2004) ve Harvey (2003) gibi düşünürler Marx'ın tezini genişletmiş ve halkları topraklarından ve kaynaklarından ederek biriken sermaye yoluyla **müştereklerin** çitlenmesinin hâlâ devam ettiğini ortaya koymuştur. Güncel çitleme örnekleri arasında Afrika'daki toprak gaspları ve doğanın, karbon ticareti planları ve biyoçeşitlilik dengeleme sistemleri aracılığıyla metalaştırılması sayılabilir.

Küçülme bir **büyüme** eleştirisi olduğu kadar piyasa değerlerinin, mantığının ve dilinin yeni toplumsal ve ekolojik alanları gasp ederek yayılmasının da eleştirisidir. Toplumsal ilişkilerin ve insanın doğa ile ilişkisinin meta olmaktan çıkarılmasını talep eder ve çevreyi korumak için piyasa temelli araçları çözüm olarak gören "yeni çevre paradigması"na itiraz eder. Çevreciler (bkz. **çevrecilik**) doğanın metalaşmasının hem mağduru hem de suçlusudur. Ekolojik krizi durduramamanın hüsranıyla birçok çevreci, biyoçeşitliliğin değerini egemen politik ve ekonomik görüşleri yansıtan bir dille anlatabilmek adına parasal değerlendirmeleri ve piyasa teşviklerini kısa vadeli pragmatik bir strateji olarak benimsemiştir. Fakat bu iyi niyetli strateji, piyasanın sınırlarını genişlettiği ve parasal değerlerin yeni alanları gasp ettiği daha geniş sosyopolitik süreçlere eşlik eder. Piyasa toplumlarındaki mevcut kurumsal yapı içerisinde parasal değerlendirme ve teşviklere odaklanmak, insan-doğa ilişkisinin –söylemsel ve bazen teknik açıdan– metalaşmasına yol açar ve kısa vadeli ekonomik hesap mantığını teşvik ederek çevreyi korumaya dair hakiki değerleri aşındırır. Böylece iyi niyetli bir değerleme, trajediyle sonuçlanır.

Metalaşma –ve buna karşı gelişen direniş– **müştereklerin** savu-

nulması ve tekrar kazanılması için verilen mücadelenin teorik ve pratik özünü oluşturur. Bu mücadele **kapitalizme** karşı verilen daha kapsamlı mücadelenin kaçınılmaz bir parçasıdır. Piyasa rekabeti yüzünden yapısal olarak zayıflama eğilimindeki kapitalist ekonomiler, metalaşmanın sınırlarını sürekli yeni toplumsal ve ekolojik alanlara yaymaya çalışır (Luxemburg 1951, Harvey 2003). **Müştererekler**, sermayenin birikim için yeni mekânlar peşinde koştuğu doğal oyun alanıdır. Yine de **müştereklerin** gaspı hep yarım kalmaya mahkûmdur.

Metalaşma, yayılırken biyofiziksel, kurumsal ve toplumsal engellerle karşılaşır. Biyofiziksel engeller ekosistem süreçlerinin ve parçalarının bölüştürülemez –yani satılabilecek birimlere ayrıştırılamaz– karakterinden kaynaklanır. Bakker'a (2007) göre çevresel metaların işbirliğine yanaşmayan tabiatı, son dönemde Birleşik Krallık'ta suyu metalaşma çabalarının başarısızlığa uğramasını açıklar. Kurumsal engeller ise ekolojik **müştereklerin** kamu malı olmasından kaynaklanır: Başkalarının bu kaynaklara erişimini engellemek oldukça zordur, ki etkin piyasa sistemlerinin kurulmasının önkoşuludur bu. İktisatçılardan ve hükümetlerarası kurumlardan tam destek almasına rağmen iyi gelişmiş ekosistem hizmetleri piyasalarının hâlâ nispeten nadir olmasının altında yatan neden de budur. Son olarak, toplumsal engeller metalaşmanın temel ihtiyaçları etkilediği zaman karşılaşabileceği sert muhalefetten kaynaklanır. Örneğin 2000 yılında Bolivya'nın Cochabamba şehrinde suyu özelleştirme girişimine karşı başlatılan protestolar Su Savaşları'yla isyana dönüşmüştür.

Bu örneklerin de gösterdiği gibi metalaşma, herhangi bir tarihsel uğrakta maliklerle mülksüzleştirilmişler arasındaki güç ilişkisine göre şekillenen, ihtilaflı ve değişken bir fenomendir. Sıklıkla varsayılanın aksine metalaşma süreci illaki tek yönlü veya geri döndürülemez değildir. Nesnelerin meta olup olmadığı sürekli değişir ve tarih meta olmaktan çıkan nesnelerin birçok örneğini sunar. Bunların arasında ortaçağda (Katoliklerin) af mektupları satma uygulamasının kaldırılmasından, 19. ve 20. yüzyıllarda köleliğin resmi olarak yasaklanmasına kadar birçok örnek vardır. Af mektupları ve

insanlar piyasa alanından çıkarılarak maneviyat ve insan hakları gibi parasal olmayan değerlere göre (tekrar) düzenlenmiştir. Doğanın metalaştırılmasını sınırlayan yasalar arasında, Nesli Tehlike Altındaki Türlerin Ticaretine İlişkin Sözleşme (Convention on International Trading with Critically Endangered Species, CITES) ve kapitalist olmayan yerli toplumlarının hayat görüşlerini –az da olsa– barındıran Bolivya ve Ekvador anayasaları gösterilebilir. Bu yasalarda doğa hakkı resmi olarak tanınır; dahası Bolivya ve Ekvador anayasalarına göre ekosistem hizmetleri, özel olarak tahsisi yasak olan kamusal mallardır (bkz. **Buen Vivir**).

Birçok toplumsal hareket ve güncel düşünür reel siyasetin çamuruna ellerini bulaştırmamak için metalaşmanın her türünü eleştirmenin mesafeli ve ahlaken güvenli konumuna sığınır. Fakat **kapitalizm** içindeki kuşatıcı niteliğine rağmen metalaşma aslında binlerce yıldır var olan **kapitalizm** öncesi bir fenomendir ve piyasalar da insanlığın en kalıcı kurumlarından biri olmuştur. Uygun toplumsal ve ekolojik sınırlar içinde (yeniden) konumlandırıldıklarında, piyasaların, gitgide karmaşıklaşan kalabalık gezegenimizde ticaret ve tedariki sağlayabilecek her türlü gerçekçi siyasi projede bir koordinasyon mekanizması olarak rol oynayacağı yadsınamaz.

Dolayısıyla en önemli soru metalaşmanın sınırını nerede çekeceğimizdir. Bu, Emanuel Kant'ın "Amaçlar krallığında her şeyin ya bir fiyatı ya da onuru vardır," derken ima ettiği bir ikilemdir. Bir malı ikame edecek muadiller üretme kapasitesi veya zarar gören malın rekabetçiliği ve dışlanabilirliği gibi teknik boyutlar önemli pratik kriterler olabiliyorsa da, metalaşmanın sınırlarını nerede çekeceğimiz en temelinde etik ve siyasi bir sorudur. Kutsallık, benzersizlik, nadirlik, içkin değer, insan hakları, **çevre adaleti** ve temel ihtiyaçlar neyin meta olup olmaması gerektiğine dair kararlara yol gösterebilecek kavram ve kriterlerin bazılarıdır. Bu tür bir tanımlama farklı açılardan harekete geçmeyi gerektirir: küresel **müştereklerin** korunması için uluslararası anlaşmalar imzalamak, kamu mallarını koruyan ulusal anayasalar hazırlamak, belli metalaşma biçimlerini yasaklayan yerel yasa, norm ve tabular yaratmak gibi. Bu kurumsal kümenin içeriğinin büyük kısmı günümüz kurumsal çeşitli-

liğinin içinde mevcuttur. Geri kalanı da binlerce yıldır insan toplumlarının ürettiği ancak modernite ve kapitalist küreselleşmeyle yeryüzünden silinmiş geniş kurumsal dağarcığın içinde bulunup kurtarılabilir. Bu benzeri görülmemiş bağlantılılık dünyasında küresel **müştereklerin** etkin bir şekilde savunulması birçok yeni kolektif eylem biçimi gerektirecektir.

Çevrecilerin, **büyüme** karşıtlarının ve toplumun genelinin, hangi *dışsallıkların* piyasalar tarafından içselleştirileceğine ve hangi *içselliklerin* dışsallaştırılıp piyasa dışı değerler ve normlar tarafından yönetileceğine karar verebilmesi için önce piyasa ve metaların alanının geçici olarak tanımlanması lazımdır.

14

Meta Menzilleri

Marta Conde ve Mariana Walter

BARSELONA Ekolojik İktisat ve Politik Ekoloji Okulu'nda "meta menzilleri"ni, hafriyatçılık faaliyetlerinin coğrafi olarak genişlediği, hammadde (petrol, mineraller, biyokütle vb.) arayışında yeni toprakları sömürdüğü mevkiler olarak anlıyor ve analiz ediyoruz. Bu genişleme sanayileşmiş ekonomilerin toplumsal **metabolizmasının** artmasıyla ilişkili olarak artan talebin karşılanmasını mümkün kılar (Martinez-Alier ve diğ. 2010). Meta menzillerinin genişlemesi, toplumsal ve çevresel bozulmanın ve ihtilafların ortaya çıkış koşullarını teşvik eder.

"Meta menzili" terimi, ilk olarak Jason W. Moore'un (2000) ortaya attığı ve **kapitalizmin** 15. yüzyılda şeker kompleksi yoluyla nasıl genişlediğini tarif eden teoride kullanılmıştır. Moore mevcut sınırları aşmanın **metalaşma** sürecinin ölçek ve kapsamını genişletmenin ana stratejisi olduğunu savunur. Metalaşmamış toprak, ürün ve ilişkiler kaldığı sürece de daha fazla genişleme mümkündür. Bu bağlamda toprak gıda yetiştirmek veya maden çıkarmak için kullanılan mekânla, deniz ise petrol veya doğalgaz çıkarmak için kullanılan mekânla eşanlamlı görülmelidir.

Moore'un (2002, 2003) meta menzilleri tanımı, Immanuel Wallerstein'ın dünya sistemi teorisini Marksist metabolik yarılma kavramıyla birleştirir. Dünya sistemi teorisindeki "meta zinciri" kavramı, tamamlanmış bir metayla sonuçlanan emek ve üretim süreçlerini irdeler. Meta menzili yaklaşımının sunduğu analitik çerçevedeki amaç ise, bitmiş ürüne odaklanmaktan ziyade onu oluşturan fark-

lı hammaddelere bakarak genişleme sınırını takip etmektir. Metabolik yarılma kavramı **kapitalizmin** gelişmesiyle ortaya çıkan toplumsal ve ekolojik kırılmaya ışık tutar. Köylüler küçük ölçekli tarım ve sanayinin yerinden edilmesiyle geleneksel geçim biçimlerini yitirmişlerdir. Topraktan, toplumsal **metabolizmalarından** ve üretimlerinden koparak doğal çevrelerine yabancılaşmışlardır. Öte yandan ürün (ve besin) akışları kırsal alanlardan kentlere taşınmış, kaynak çıkarım noktalarında bozulmaya, tüketim noktalarında ise kirlenmeye neden olmuştur (Moore 2003). Toprağın ve emeğin **metalaşması** yoluyla ücretli emeğin ortaya çıkışı bu kırılmanın özünü oluşturur. Geçimlik çiftçilerin ve çobanların müşterek topraklardan atılarak mülksüzleştirilmesi, kırsal nüfusun proleterleşmesine ve iş aramak için kent merkezlerine akın etmesine neden olmuştur (Marx 1976). Moore'a (2003) göre bu süreçte hâlâ toprak sahibi olanlar genellikle aşırı borçlu duruma düşmüş, bu durum da istikrarsızlığı ve kapitalistler tarafından aşırı sömürüyü teşvik etmiştir. Bu süreç verimliliği düşürmüş ve dolayısıyla yeni emek ve arazi kaynakları arayışında sınırı daha ileriye götürmüştür.

Şeker kompleksinin 15. yüzyılın sonlarında Madeira'dan 16. yüzyılda Brezilya'ya ve 17. yüzyılda Karayipler'e doğru genişlemesi, bu ülkelerde toprak ve emeği derinden dönüştüren bir sanayileşme örüntüsü ortaya koymuştu. Şeker endüstrisi yalnızca şeker üretimi için değil, altyapı inşası ve ulaşımda kullanılacak gemilerin yapımı için de yüksek miktarda kereste gerektiriyordu. Bu ise büyük ölçekte ormansızlaşma ve toprak erozyonuna yol açmıştı. Üretim noktasında gerçekleşen ekolojik tükenme ve bunu izleyen çevresel yıkım, kapitalist genişlemeyi periyodik bir dalgalanma süreci içinde başka alanlara itti. Mevcut toprak kaynakları tüketildikçe yeni topraklar işgal edildi. Moore böylece normal şartlarda yenilenmesi mümkün olacak yerel ekosistemlerin dengesinin bozulduğunu ve bunun da verimlilik ve kârlılığın düşmesine yol açtığını söyler. Bu durum genellikle kapitalist dünya ekonomisinin sınırları dışında bulunan taze toprak arayışını yenilemişti (Moore 2000). Toplumsal açıdan bakıldığında, şeker üretimi bağlamında emeğin dönüşümü başarılamamıştı. Karayipler'de mevcut yerli emek hızla tükenmiş,

bu nedenle de şeker köle adalarında çalışmak üzere Afrikalılar ithal edilmişti (Moore 2003).

Meta menzillerinin önemli bir içerimi, geniş bir ekonomik faaliyetler ağını harekete geçirmeleridir, ki bu da yeni sınırlara doğru bir genişleme ima eder. Örneğin modern altın çıkarma işlemlerini düşünün: Bu faaliyet kimyasal ayıraçlar, makineler, yakıt, inşaat malzemeleri ve işçiler için gıda gibi girdiler gerektirir. Bunların çıkarılması ve işlenmesi ise başka sınırları da genişletir.

Amerika'da şeker üzerinden gerçekleşen süreç daha sonra madenler, fosil yakıtlar, kereste ve tarım ürünleri (yani pamuk, soya fasulyesi ve tarımsal yakıtlar) üzerinden de gerçekleşmiştir (ve hâlâ gerçekleşmektedir). Bu tür hafriyatçılık faaliyetlerinde emek süreci çoğu zaman yerel halkları nitelikli iş fırsatlarından ve faydalardan dışlayan yöntemlerle düzenlenir. Bu faaliyetlerin ekolojik etkileri ise çok geniştir. Toprak üstündeki bitki örtüsü yok edilir ki bu genellikle ormansızlaşma ve büyük ölçekte biyolojik çeşitlilik kaybı anlamına gelir. Bu süreç giderek daha küçük alanlara doğru uzanır. Endüstriyel ürünleri artırmak için üretilen gübre ve tarım ilaçları toprağı, suyu ve bedenleri kirletir. Büyük miktarlarda su kullanılması suyun yerel kullanımlarıyla rekabet eder, suyun kullanılabilirliğini ve kalitesini etkiler. Madenlerin çıkarılması hidrojeolojik yapılarda geri döndürülemeyen değişiklikler yaratır. **Çevre Adaleti** ve Ekolojik İktisat, bu süreçlerin meta menzillerinde yaşayan yerel halklar üzerinde oluşturduğu ölçülmesi mümkün olmayan sonuçları irdeler. Geçimi ve kültürü yaşam alanlarına bağlı olan yerli ve köylü toplulukları, topraklarının nasıl çitlendiğine, ortadan kaldırıldığına veya kirletildiğine tanık olmuşlardır (Martinez-Alier ve diğ. 2010).

Nitekim 2000'li yılların özelliklerinden biri, topraklarındaki hafriyatçılık faaliyetleri ve benzeri yüksek etkili faaliyetlere karşı çıkan toplulukların yer aldığı toplumsal-çevresel ihtilafların önemli ölçüde artması olmuştur (Martinez-Alier ve diğ. 2010). Latin Amerika'da bu ihtilaflar **kalkınmanın** ne olabileceğine dair alternatif görüşlerin ortaya çıkmasını tetiklemiştir. Bu görüşler toplumsal bir amaç olarak **büyümeyi** sorgular, refah ve doğanın anlamını yeni bir çerçeveye oturtur. Afrika'da ise dayanışma, uzlaşma ve **özerklik** gi-

bi değerlere dayanan bir Afrika sosyokültürel çerçevesi olan **Ubuntu**'ya dönüş çağrıları ortaya çıkmıştır. Martinez-Alier (2012) Küresel Güney'de **Buen Vivir**'i ve Küresel Kuzey'de küçülmeyi savunan hareketler arasında ittifaklar kurmanın olanaklı olduğunu ileri sürmüştür.

Öte yandan hafriyatçılık sınırlarının genişlemesi ve bunun etkileri yalnızca Küresel Güney için endişe konusu değildir. Son dönemde Avrupa'yı etkileyen kriz ve bunu takip eden yapısal düzenlemeler, işgücü maliyetlerinin aşağı çekilmesi ve sağlık ve çevre düzenlemelerinin ortadan kaldırılmasıyla sonuçlanmış durumda. Geçmişte mümkün olmayan hafriyatçılık projeleri şimdi uygulanabilir hale geliyor. Kömür ve altın madenciliği Avrupa'ya geri dönüyor, Kuzey Yunanistan'da Halkidiki'de olduğu gibi şiddetli ihtilaflar yaratıyor. Bu eğilim önce ABD'de ve ardından Avrupa'da hızla genişleyen hidrolik kırma ve hem derin hem de çok derin olmayan deniz sondajı gibi yeni teknolojilerle daha da belirginleşiyor.

Fiziki sınırlar doyma noktasına ulaştıkça, sermayenin coğrafyaya bağlı olmayan yeni genişleme biçimleri de şekilleniyor. Sermaye birikiminin yeni sınırlarına örnek olarak yerli halkın bilgisinin, çevresel hizmetlerin ve karbondioksit salımlarının (karbon piyasası yoluyla) **metalaşma** süreçlerini verebiliriz.

Meta menzilleri ve küçülme birbiriyle dört şekilde bağlantılı. Birincisi, meta menzillerinin varlığı **kapitalizme** içkin olan ve durmaksızın gerçekleşen genişlemeye dayanıyor.

İkincisi, bu kavram bize **büyümenin**, gerçekleştiği yerden uzaktaki halklar üzerinde yüksek maliyetler yarattığını hatırlatıyor. Büyüyen küresel ekonomimize arz edilen ürünler belli yerlerden geliyor; bu yerlerde insanlar yaşıyor ve bu insanların hayatları, ölçümü mümkün olmayan toplumsal ve çevresel maliyetlerle değişiyor. Küçülmenin amacı sadece gerçekleştiği noktada insan tüketimini azaltmak değil, aynı zamanda hafriyat noktalarındaki üretim yapılarını sarsmak olmalıdır. Sonsuz ekonomik **büyüme** zorunluluğuna karşı etkin bir itiraz getirmek, bu sınırlarda yaşayan toplulukların yaşamlarında doğrudan ve olumlu etkiler yaratabilir.

Üçüncüsü, kaynakların kalitesi ve kullanılabilirliği azaldıkça

kaynak çıkarımının toplumsal ve çevresel etkileri de artıyor. Madencilik bağlamında bugün on yıl önce üretilen miktarda metal cevherini elde etmek için çok daha fazla miktarda atık ve kirlilik ortaya çıkarılıyor. Sorun artık kaynakların mevcudiyeti değil, bu kaynaklar çıkarılmaya devam ettiği takdirde toplumsal ve çevresel maliyetlerinin ne olacağı.

Dördüncüsü, Avrupa ve Amerika ekonomileri yakın geçmişte hammaddelerin çoğunu ithal ederken bunların şimdi kendi sınırları içinde çıkarılmasını destekliyor, böylece yeni endüstrilerin, dinamiklerin ve ihtilafların ortaya çıkmasına önayak oluyor. Dolayısıyla hafriyatçılık sınırının genişlemesi Küresel Güney'den Küresel Kuzey'e, kapitalist toplumların merkezine doğru uzanıyor.

Nihayet, hafriyatçı endüstrilere itiraz eden ve büyümeye dayalı kalkınma formülleri yerine yenilikçi alternatifler öneren hareketlerle küçülme hareketi arasında ittifaklar oluşturma fırsatları doğabilir gibi görünüyor.

15

Müşterekler

Silke Helfrich ve David Bollier

MÜŞTEREKLER anaakım politika ve iktisat dünyasının çeperinde, genel olarak hem piyasanın hem de devletin dışında gelişen geniş bir dizi öztedarik ve yönetişim sisteminden oluşur. Müşterekler toplumsal bir tutkal işlevi görür ve piyasa köktenciliğininkinden farklı bir mantığı kapsar, ancak esasen görünmezdirler. Genellikle paraya, yasal sözleşmelere veya bürokratik kararlara değil, özyönetim ve ortak sorumluluklara dayalıdırlar.

Müşterekler genellikle iki temel anlamda anlaşılır: bir yönetişim ve kaynak yönetimi paradigması olarak ve neredeyse tüm insani faaliyet alanlarında görülen bir toplumsal pratikler kümesi olarak. Bir yönetişim sistemi olarak bu terim, belirli kaynakların ortak yönetimini sağlayan normları, kuralları ve kurumları ifade eder. Toplumsal pratikler olarak müşterekler isimden ziyade fiil (toplumsal bir süreç) olarak kullanıldığında daha iyi anlaşılır. "Müştereksleştirmek" veya "müşterek haline getirmek"ten bahsetmek, "müştereklere" bir "şey" olarak değinmekten daha doğrudur. Müşterekler gökten düşmez. Müşterekler sadece kolektif maddi veya gayrimaddi kaynaklar değil, bir topluluğun (bir ağın veya tüm insanlığın) müştereken sahip olduğu ve yönettiği (veya müştereken sahip olması ve yönetmesi *gereken*) varlıklara dair ortak yönetim-koruma süreçleridir. Kolektif kullanım hakkımız olan bu şeyler doğanın armağanları olabileceği gibi, bilgi ve kültürel teknikler, kentsel mekân, kırsal peyzajlar ve sayısız başka örnekler gibi kolektif olarak üretilmiş olan kaynaklar da olabilir.

Bir topluluk veya ağ bir kaynağın bakımını üstlendiğinde o kaynak bir müştereğe *dönüşür*. Topluluk, kaynak ve kuralların hepsi birleşik bir bütündür.

Müştereklerin bu şekilde tanımlanması yerleşik iktisat ve hatta yerleşik müşterekler literatürü için muazzam kavramsal zorluklar doğurur. Her iki ekol de müşterekleri bir kaynağın kendisine içkin olarak görme eğilimindedir. Geleneksel iktisatta bir kaynak, dışlanabilir olması zorsa ve tüketimde "rekabetçi" ise (yani benim kaynağı kullanmam sizin aynı kaynağı kullanma kapasitenizi azaltıyorsa) müşterek olarak adlandırılır. Oysa kültür ya da bir yazılım kodu birilerinin kullanmasıyla azalmaz. Bunlar "rekabetçi değil"dir, ama yine de birçok insan bunlardan müşterekler olarak bahseder (Wikipedia ve özgür yazılım gibi). Bu durum tutarlı bir müşterekler yaklaşımının kaynak kategorilerine dayandırılamayacağının göstergesidir. Müşterekler bağlamında en önemli unsur, bir kaynağı (bu kaynak her ne olursa olsun) yönetmeye yönelik toplumsal taahhütler, bilgi ve pratiklerdir. Bir tatlı su kaynağı müşterek olarak –ayrımcı olmayan ama herkes tarafından sınırlı kullanımla– yönetilebilir, ya da çitlenip bir metaya dönüştürülebilir ve şişelenmiş su olarak satılabilir (bkz. **metalaşma**). Müştereklerin ve müştereklerleştirmenin merkezi noktası "müşterek havuz kaynağı" değil, aktif bir süreç olan "kaynakları ortaklaştırmak"tır. Hem rekabetçi (su, toprak, balık gibi) hem de rekabetçi olmayan kaynaklar (bilgi, kod gibi) ortaklaştırılabilir – veya ortaklaştırılamaz. Bu esas olarak bize kalmıştır. Bu nedenle müşterekler her şeyden önce, bir şeyi ortaklaşa kullanırken birbirimizle kurduğumuz ilişkilerle ilgilidir.

Bununla birlikte, bir müştereğin yaratılmasından *önce* kolektif bir düşünsel problemin üstesinden gelinmesi gerekir. Neyin nasıl paylaşılacağına dair herkesçe paylaşılan net bir görüşün olması elzemdir. Müşterekler kötü liderlik, uygunsuz yönetişim yapıları ya da piyasalaşmış dünyamızdaki iktidar ilişkileri nedeniyle başarısız olabilir.

Uluslararası Toprak Koalisyonu'na (International Land Coalition, ILC) göre, dünyada tahminen iki milyar insan ihtiyaçlarının temini için *doğrudan* müştereklere bağımlıdır. Müşterekler binlerce

yıldır en yaygın toplumsal yeniden üretim şekli olmasına rağmen, bir değişim modeli olarak gücü ancak son zamanlarda keşfedilmiştir. Konuya yönelik akademik ilginin çoğu, 1973 yılında Indiana Üniversitesi'nde Siyaset Teorisi ve Politika Analizi Atölyesi'ni kuran Vincent ve Elinor Ostrom'un "ortak mülkiyet rejimleri" konusundaki araştırmalarından kaynaklanır. Elinor Ostrom bu çalışmalarıyla 2009'da Nobel Ekonomi Ödülü'nü kazanmıştır. Müşterekler kavramı 1980'lerde yeni iletişim ve bilgi teknolojilerinin ortaya çıkmasıyla da yeni bir ivme kazanmıştır (bkz. **dijital müşterekler**).

Müştereklerin çoğu, bireysel mülkiyet hakları, piyasalar veya jeopolitik güçle ilgisizdir. Ortak bir kaynağın veya alanın etkin bir şekilde özyönetimini sağlayarak somut problemleri çözmeye ve insanların ihtiyaçlarını karşılamaya odaklıdır. Dolayısıyla müşterekler sürekli olarak piyasa güçleri, parlamentolar ve hükümetlerce istila ve tahrip edilir. Bu sürece çitleme adı verilir. Tarih boyunca çitleme pratiklerini meşrulaştıran anlatı, sosyal bilimlerde son 45 yıldır en çok alıntılanan eserlerden birinin –Garrett Hardin'in 1968'de yayımlanan "Müştereklerin Trajedisi" makalesinin– de temel argümanıdır. Bu makalenin yanıltıcı mesajı popüler tahayyülde bugün bile egemendir. Hardin okurlarına "herkese açık bir mera" resmi çizer ve herkes ortak bir arazide sığır otlatabiliyorsa, hiçbir çobanın kendini sınırlaması için rasyonel bir teşvikin bulunmadığını savunur. Her bir çoban bunun yerine mümkün olduğunca çok sayıda sığır otlatmayı seçecektir. Mera bu yüzden *kaçınılmaz* olarak aşırı ölçüde sömürülecektir. Hardin'in çözümü, özel kullanım haklarını koruyacak bireysel mülkiyet veya yetkililer tarafından yukarıdan aşağıya uygulanacak baskı ve kontroldür.

Hardin aslında bir müştereği değil açık erişim rejimini tanımlar. Bu açık erişim rejimi sınırların, kuralların ve kullanıcılar arasında iletişimin bulunmadığı herkese açık bir durumu tarif eder. Oysa bir müşterekte sınırlar, kurallar, izleme sistemleri, kuralları çiğneyenlerin cezalandırılma sistemleri ve toplumsal normlar vardır, ki bunların hepsi genellikle kullanıcılar tarafından kendi şartlarına uygun olarak geliştirilmiştir. Özyönetimi başarılı kılan koşullar, Elinor Ostrom'un 1990 yılında yayımlanan *Governing the Commons* (Müşte-

rekleri Yönetmek) kitabında tartıştığı tasarım ilkelerinde özetlenmiştir. Bu ilkelerin arasında açıkça tanımlanmış sınırlar, izinsiz kullanıcıların dışarıda tutulabilmesi, kaynakların tahsis ve tedarikine ilişkin (yerel koşullara uyarlanmış) kurallar, kullanıcı katılımıyla kolektif olarak yapılan düzenlemeler, izleme, kural ihlallerine yönelik yaptırımlar, erişilebilir ihtilaf çözüm mekanizmaları ve üst düzey yetkililer tarafından tanınma vardır.

Pek çok iştirakçi müştereklerin zenginlik yaratma biçimi olarak üretken tarafına işaret eder. Örneğin Yochai Benkler'in (2006: 63) dijital müşterekler tanımında, "merkezi olmayan ancak ne fiyat sistemine ne de yönetsel bir yapıya dayanan, daha etkili kolektif eylem pratiklerinin ortaya çıkışı"nı görürüz. Müştereklerin görece üstünlüğü işbirliğinden ileri gelir. Benkler buna "müşterek kullanıma dayalı akran üretimi" der; yani işbirliğine dayanan, mülkiyete tabi olmayan, "kaynakların ve çıktıların geniş ve gevşek bir ağ oluşturan bireyler arasında paylaşılması" temeline dayanan sistemler (*a.g.y.*).

Geçtiğimiz birkaç yıl boyunca, yeni filizlenmeye başlayan müşterekler hareketi akademisyenlerle birlikte çalışarak bir siyaset felsefesi ve politika gündemi olarak müşterekler söylemini geliştirdi. Bu ağ, çitlemeleri ve günümüzde etno-botanik bilginin, genlerin, yaşam formlarının ve sentetik nano-maddenin bireysel (kurumsal) mülkiyetini meşrulaştıran ahlaki ve politik gerekçelerle mücadele ediyor. Küçülme stratejilerinin, insanlar arasındaki bağları bir kenara atıp aşırı bireysellik dayatan ve yurttaşları salt tüketicilere dönüştüren bu (yeni) çitlemelere karşı çıkması gerekiyor. İşte bu zeminde müşterekler hareketi ile küçülme arasında bir ittifak ortaya çıkıyor.

Aslına bakılırsa her iki söylem de zenginlik mefhumunu "bağlantılılık yoluyla daha fazla özgürlük" fikrine bağlayarak yeniden yorumluyor. **Büyüme** eleştirisi çerçeveyi oluştururken (ne yapmalı?), müşterekler bu çerçeve içinde *nasıl* yaşamalı ve toplumsal ilişkileri *nasıl* yapılandırmalı sorularına dair bir anlatı geliştiriyor. Küçülme "tüketimciliğin zindanı"ndan çıkma gerekliliğinin aciliyetini anlamamıza yardımcı olurken, müştereklestirme "tüketim kültürünün ötesi"nin neye benzediğini gösteriyor. İştirakçiler bir "bolluk

mantığı" ortaya koyuyor: İlişkilerimiz, ağlarımız ve **kooperatif** yönetişim biçimlerimiz bol olursa herkese yetecek kadar üretim yapılabilir. Bu tür bir bolluk, **büyümenin** sınırlarına riayet eden *ve aynı zamanda* herkesin kendi kaderini belirleme özgürlüğünü artıran pratikler geliştirmemizi sağlayabilir.

Müşterekleştirme ayrıca üretimin ve tüketimin **maddesizleşmesine** üç şekilde aktif olarak katkıda bulunabilir. Birincisi, üretimi yerele geri çekebilir (birçok müşterek, coğrafi bir mekâna bağlıdır). İkincisi, müşterekleştirme, ortak ve tamamlayıcı kullanım yollarıyla kullanımı yoğunlaştırabilir ve bu da geri sekme etkilerini önleyebilir veya yoğunlaştırabilir (bkz. **Jevons Paradoksu**). Üçüncüsü, müşterekleştirme üretim ve tüketimi tek süreçte birleştirerek "üreticiliği" destekleyebilir. Bununla birlikte, toplumsal bağların güçlenmesinin kendi başına üretim ve tüketim süreçlerinin **maddesizleşmesine** önayak olacağını belirtmekte de fayda vardır, zira toplumsal bağlar ihtiyaç üretmekten ziyade ihtiyaç temellidir.

Kısaca, müşterekler ve küçülme birbirini tamamlayıcı niteliktedir. Müşterekler toplumsal adaletle çevresel kaygıları zıtlaştırmayan radikal demokratik çözümler önerir. Müşterekleştirme pratiklerinin serpilmesi ekonomik **büyümeye** ihtiyaç duymaz. Bunun yerine "daha fazlasına sahip olma"ya yönelik kültürel buyruğun yerini alternatif toplumsal alanlarla doldurmaya yardımcı olur. Bunu "birlikte yapma"nın "sahip olma"ya üstün gelebileceğini göstererek yapar ve "küçülme" ile "yaşam kalitesi" arasında daha yakın bağlar kurar. Dahası, müşterekler hareketinin (fikri) mülkiyet hakları üzerindeki odağı **kapitalizmin** ve dolayısıyla **büyümenin** temel bir direğini baltalar.

Eğer "ekonomi" dağıtılmış üretim, modülerlik, kolektif mülkiyet ve idare gibi ana müşterekler kavramlarıyla yeniden tahayyül edilirse, kapitalist mefhum ve kurumları (şirket, küresel pazarlar, rekabet, işgücü) reddederek iyi çalışan bir ekonomik sistem fikrini benimsemek mümkündür (bkz. **kapitalizm**).

16

Şenliklilik

Marco Deriu

IVAN ILLICH şenliklilik fikrini, 1825 yılında Jean Anthelme Brillat-Savarin tarafından yazılmış olan *Physiologie du goût ou méditations de gastronomie transcendante* (Lezzetin Fizyolojisi ya da Aşkın Mutfak Üzerine Düşünceler) metninden alır. Fakat Illich'in bu kavram üzerine fikirleri sofistike bir yapı gösterir ve sırf toplumsal bağın önemini hatırlatmaktan çok öteye gider. Illich'e göre "şenliklilik" kelimesi neşe ya da kaygısızlık demek değildir; daha ziyade modern araçların herkes tarafından ortak bir şekilde ve bu araçların kontrolünü elinde tutan bir uzmanlar zümresine bağlı olmaksızın kullanıldığı bir toplumu ifade eder.

Illich'in şenlikliliğe dair fikriyatı endüstriyel **büyümenin** bizi ayırdına varmaya zorladığı bir farkındalıktan kaynaklanır: Mutluluğun belirli "eşikleri" vardır ve bu eşikler geçilemez. Tıp, eğitim veya ekonomiyle bağlantılı kurumlar belirli bir aşamadan daha fazla büyüdüklerinde, başlangıçta tasarlandıkları amaçlar da değişir. Kurumlar toplumun kendine bir tehdit haline gelir.

Illich'e göre şenliklilik "endüstriyel üretkenliğin karşıtı"dır. Sanayinin ürettiği aygıtların artmasında görülen özgürlük gerçekte insanlığın yoksullaşmasını getirir ve olanakları sınırlar. Aslına bakılırsa endüstriyel araçlar genellikle Illich'in "radikal tekel" dediği şeyi ortaya çıkarır. Bu bağlamda tekel belirli bir kategorideki alternatiflere değil, endüstriyel olarak üretilen meta ve hizmet arzının insanları kendi kendilerine üretme veya ihtiyaç duydukları şeyleri piyasa dışında mübadele etme ve paylaşma özgürlüğünden mahrum

kıldığı gerçeğine işaret eder.

Bir yandan ihtiyaçlarımız metalara dönüşürken bir yandan da yeni metalar yeni ihtiyaçlar yaratır (bkz. **metalaşma**). Dolayısıyla refahın ölçüsü üretimde orantısız bir artış değil, ihtiyaçlarla metalar arasında makul bir denge olabilir, ki bu denge kullanım değeriyle mübadele değeri arasında bir sinerji sağlar. Bu mantık Illich'in katkısını, esasen üretimin çevresel etkilerine odaklanan geleneksel ekolojik düşünceden ayırır. Illich, eko-verimliliği daha yüksek ürünler söz konusu olduğunda bile varlıklı bir toplumun radikal tekel yoluyla insanları felç ettiğini ve **özerkliklerini** ellerinden aldığını söyler: "Motorlar güneş ışığıyla çalışsa ve araçlar havadan yapılmış olsa bile yüksek hızlı trafiğe bu radikal tekel eşlik eder" (Illich 1978a: 73).

Dolayısıyla toplumun yarattığı araçlar, toplumumuzun sürdürülebilirliğini sağlamakta, yalnızca çevresel değil aynı zamanda toplumsal anlamda da yetersiz kalır. Kontrolsüz sanayileşme görünüşte vazgeçilmez olan araçlar üretir, fakat bu araçlar temelde bireysel **özerkliği** değersizleştirir ve insanları, edinmek için hep daha fazla çalışmak zorunda kaldıkları metalara daha da bağımlı kılar. Illich'e göre bunun sonucu, yılgınlıktaki artış oranının üretim oranını aşması ve "yoksulluğun modernleştirilmesi"dir. Illich için şenlikli araçlar **özerkliğin** gerçekleşebilmesinin bir şartıdır; burada **özerklikten** kastedilen ise kaynak kullanımı ve bireysel ihtiyaçlarımızın karşılanması üzerinde kontrol gücümüzün olmasıdır.

Bu noktada Marx'ın yabancılaşma temasıyla bir bağlantı tespit edilebilir. Fakat Illich'in tanımladığı anlamda yabancılaşma üretim araçlarının mülkiyetine bağlı değildir. Zira mesele bir mülkiyet veya yeniden dağıtım meselesi değil, aracın kendisine içkin olan mantığa dair bir meseledir. Illich'e göre bazı araçlar kimin mülkiyetinde olduğundan ve kim tarafından kullanıldığından bağımsız olarak doğaları gereği yıkıcıdır. Zira kimi araçlar yoğun bir piyasa ekonomisine sahip olan endüstriyel bir toplumu vazgeçilmez kılacak yeni talepler ve yeni kölelik biçimleri üretmek üzere tasarlanmıştır.

Öte yandan, bir araç bireyin seçtiği bir amaç için kolaylıkla kullanılabiliyor ve adapte edilebiliyorsa ve özgürlüğü, **özerkliği** ve in-

san yaratıcılığını artırmaya yarıyorsa şenliklidir. Illich şenlikli olmayan araçlara örnek olarak otoyol ağlarını, uçakları, açık maden ocaklarını ve okulu gösterir; şenlikli araçlar olarak ise bisiklet, dikiş makinesi, telefon ve radyoya değinir. Fakat bazı cihazlar bağlamında şenliklilik konusu daha karmaşıktır. Örneğin bilgisayar ve interneti düşünün – bunlar Illich'e göre şenlikli olur muydu?

Şenlikli Toplum (1973) adlı eserinde Illich bilgisayar, bilgi teknolojileri ve daha genel olarak dijital medeniyet ve sibernetik diye adlandırılabileceğimiz şeyleri tartışmalı bulur. Diğer bazı metinlerinde de bilgisayarın "cisimsiz" (*disembodied*) düşünceyi teşvik edip etmediğini sorar. Illich insanların konuşmak ve düşünmek için bilgisayarlara daha fazla bağımlı hale gelebileceği korkusunu vurgular, tıpkı arabalara bağımlı olduğumuz gibi. *Okulsuz Toplum*'da (1973) bilgisayar ağlarını ve aynı şehirde (veya hatta uzak diyarlarda) benzer ilgilere sahip olan akran grupları arasında bağlantılar kurabilmeyi, geleneksel standart eğitim biçimlerine kıyasla alternatif bir buluşma, ilişki kurma ve öğrenme yolu olarak tanımlar (Illich 1971). *Convivial Tools* (Şenlikli Araçlar) internet portalını yöneten Michael Slattery bu nedenle Illich'in dijital devrimin öncüsü olduğunu iddia eder.* Slattery endüstriyel olarak üretilen ilk dizüstü bilgisayar olan Osborne 1'in tasarımcısı bilgisayar mühendisi Lee Felsenstein'ın Illich'in metnini okuduğunu ve tasarladığı bilgisayarı şenlikli bir araç olarak gördüğünü de hatırlatır. Fakat hız, zaman ve imge algısındaki ve yüz yüze ilişkilerin değerindeki değişime dair eleştirel değerlendirmelere bakarsak, Illich'in ağ toplumu hayranlarıyla aynı görüşü paylaştığını söylemek pek de mümkün değildir.

Her halükârda bu tartışma Illich'in şenliklilik tanımının belirsiz ve muğlak yönlerini ortaya koyar. Illich'in bireyin ve topluluğun karakter yapısından değil açıkça aracın yapısından bahsettiği doğrudur. Yine de şenlikli olan ve olmayan araçlar arasında fazlasıyla katı bir ayrım yapılması, Illich'in görüşlerinin iki önemli yönünün göz-

* Adı geçen web sitesi (convivialtools.org) kitabın Türkçeye çevrildiği 2019 yılında faal görünmüyor, fakat Michael Slattery'nin yönettiği benzer bir portal için conviviality.ouvaton.org'a bakılabilir. –*ç.n.*

den kaçmasına yol açabilir.

Birincisi, teknik araçlar bir boşluk içinde var olmaz; toplumsal ilişkilerin ve toplumsal cinsiyet ilişkilerinin oluşturduğu ağlara gömülüdürler. Illich nesnenin yapısını birinci sıraya veya ilişkilerin yapısının üstüne koyuyor gibidir. Bir açıdan bakıldığında ilk ateşli silahların, arabanın, jet uçaklarının veya atom bombasının icat edilmesine yol açan, belirli bir ilişkiler yapısıdır. Öte yandan şenlikli olmayan bir ilişki yapısı içinde herhangi bir aracın kullanımı –görünüşte şenlikli bir araç bile olsa– erkeklerin, kadınların ve çocukların **özerkliğini** ve seçme özgürlüğünü baltalayacaktır. Bu nedenle herhangi bir araç, toplumsal ilişkilerden ve toplumsal cinsiyet ilişkilerinden örülü bir ortama uyar ve belli bir derecede bu ilişkilerin yapısını ifade eder. Dolayısıyla toplumsal ilişkilerin ve aracın yapısı birbirini belirler, döngüsel ve tek yönlü olmayan bir biçimde gelişir.

Buradan ikinci noktaya varırız. Bazı araçlar –muhtemelen internet de dahil– belirsiz bir alanda yer alır ve bir ölçüde işlenebilirlik ve dinamizm sergiler. Bu araçlar bağlama göre, kullanım veya mübadele değerlerine daha fazla yaklaştırılabilir. Toplumsal ilişkilerin yapısı değişebiliyorsa, aracın şenlikli olma veya olmama niteliği de bir dereceye kadar değişebilir. Bu noktada Valentina Borremans'ın (1979: 4) ifade ettiği bir ihtiyacı hatırlamak önemlidir: Borremans şenlikli araçlar ve bunların kullanım değerlerini koruyabilecek kültürel, toplumsal ve politik koşullar üzerine araştırmalar için yeni bir disipline ihtiyaç olduğunu belirtmiştir.

Illich birçok kere şenlikli bir toplumda herhangi güçlü bir aracı veya merkezi üretim biçimini yasaklamaya gerek olmadığına işaret etmiştir. Önemli olan toplumun talepleri karşılamak için ürettiği araçlar ile kişisel tatmin ve yeniliği teşvik edecek araçlar arasında bir denge sağlanmasıdır. "Şenlikli yeniden yapılanma, mevcut sanayi tekelinin feshedilmesini gerektirir, endüstriyel üretimin tümden ortadan kaldırılmasını değil" (Illich 1975: 88). Şenlikli toplum hareketsiz veya donmuş değildir. "Değişmez bir toplum insanlar için mevcut sürekli değişim toplumu kadar dayanılmaz olacaktır. Şenlikli yeniden yapılanma değişim hızının sınırlandırılmasını gerektirir" (91).

Post-endüstriyel topluma geçiş, üretim biçimlerinin çeşitlendirildiği ve kişisel inisiyatife elverişli hale getirildiği bir toplum modeline doğru potansiyel bir açılımdır. Endüstriyel üretimin uzun vadede standartlaşmasına karşılık, şenlikli üretim kişisel yaratıcılığı ve işbirliğine dayanan yeniliği teşvik eder. Üretkenlikten şenlikliliğe geçiş belli açılardan ekonomik kıtlıktan arınağan ekonomisinin kendiliğindenliğine geçiştir.

Kuşkusuz Ivan Illich'in "şenliklilik" fikrine katkısı, Serge Latouche'tan (2010) başlayarak küçülme teorisyenleri için büyük bir ilham kaynağı olmuştur. Şenliklilik küçülme bakış açısının temel antropolojik yapıtaşlarından birini oluşturur; bu kavram ilişkiler, tanınma, keyif alma ve genel olarak iyi yaşamaya yer açma imkânına duyulan inancı temsil eder ve böylece endüstriyel ve tüketimci bir sisteme olan bağımlılığı azaltır.

Bununla birlikte Illich "küçülme" terimini hiç kullanmamıştır. Illich modernize edilmiş yoksulluğun tersinin, "şenlikli kanaatkârlık" olarak adlandırdığı bir "modern varoluş" biçimi olduğuna inanıyordu. Bu, "şenlikli araçların özgürlüğünü ve kullanımını güvence altına alacak" bir politik seçim süreciydi. Bu tanım, bugün iradi küçülme görüşüyle kastedilene çok yakındır:

> Modern varoluşu, post-endüstriyel bir ekonomide hâkim olacak, insanların piyasaya bağımlılıklarını azalttıkları bir yaşam tarzı olarak adlandıralım. İnsanlar bunu, teknik ve araçların temel olarak profesyonel ihtiyaç-üreticiler tarafından ölçülmeyen ve ölçülemeyen kullanım değerleri üretmek için kullanıldığı bir toplumsal altyapıyı –politik araçlarla– koruyarak yapacaktır. (Illich 1978b: 52)

17

Maddesizleşme

Sylvia Lorek

"MADDESİZLEŞME" (*dematerialization*) terimi, gezegenimizin üretim ve tüketim ihtiyaçlarını karşılamak için kullanılan materyallerin miktarında bir azalmaya (aslında muazzam bir azalmaya) karşılık gelir. Maddesizleşme, toplumsal metabolizmamızın (ne kadar) azalması gerektiğini gösterir. Geleneksel "boru sonu yaklaşımı" önlemlerinin aksine maddesizleşme, çevresel sorunların kaynağına inilmesini amaçlayan girdi odaklı bir stratejidir. Maddesizleşme kavramı, iklim değişikliği ve biyolojik çeşitlilik kaybı gibi mevcut çevresel sorunların, mal ve hizmet üretimi için kullanılan materyal ve enerji hacmiyle yakından ilişkili olduğunu savunur: Girdi azalırsa genel çevresel etki de azalacaktır.

Maddesizleşme, yenilenemeyen kaynakların tükenmekte olmasına ve balık ve kereste gibi önemli bazı yenilenebilir kaynakların üreme oranlarından daha yüksek oranda tüketilmekte olmasına bir cevap olarak da düşünülür. Bazı gösterge verilere göz atalım:

- "Konvansiyonel" ham petrol çıkarımı 2006 yılında zirve yaptı. Büyük rezervlerin çoğu 1960'larda keşfedildi ve bunlardan elde edilen üretim miktarı her yıl yüzde 4 ila 6 oranında düşüyor (ve "yeni" petrol bu düşüşe ayak uyduramıyor) (bkz. **zirve petrol**).
- Yüksek teknolojili sanayi toplumunu mümkün kılan yenilenemeyen 89 kaynağın 63'ü 2008 yılı itibariyle küresel çapta kıt hale geldi.

- İzlenen balık stoklarının yüzde 82'si 2008 itibariyle ya tamamen ya da aşırı tüketildi (1970'lerde yüzde 10 seviyesinde olan aşırı tüketim oranı yüzde 32'yi buldu).
- Dünyadaki ekilebilir arazinin yüzde 30'u verimsiz hale geldi; toprak erozyonu/bozulması doğal yenilenme oranının 10-40 katı oranında devam ediyor.

Maddesizleşme sıklıkla ayrıştırma (*decoupling*) terimiyle ilgili olarak kullanılır ve çoklukla da onunla karıştırılır. Kaynak ayrıştırması (*resource decoupling*), GSYH ile ölçülen ekonomik faaliyetlerde birim başına kullanılan kaynak oranının düşürülmesi anlamına gelir. Ayrıştırma genel olarak ekonomiye ve ekonomik faaliyetlere atıfta bulunurken, maddesizleşme referans noktası olarak dünyanın kapasitesini ve sınırlarını alır. Göreli ve mutlak ayrıştırma arasında genel bir ayrım bulunur. Kaynak kullanımındaki artış GSYH'deki artıştan daha az olduğunda göreli ayrıştırma sağlanmış olur. Mutlak ayrıştırma ekonomi büyürken kaynak kullanımının azalması veya en azından sabit kalması anlamına gelir. Maddesizleşme ise burada tanımlandığı şekliyle mutlak ayrıştırma, yani materyal ve karbon kullanımında mutlak bir azalma anlamına gelecektir. Mutlak bir ayrıştırma olasılığından genellikle, örneğin ekonominin materyal veya karbon yoğunluğunda "4 Faktör" veya "10 Faktör" azalma vizyonları bağlamında bahsedilir.

Kaynak kullanımında böylesi düşüşlerin, ekonomik **büyüme** dolayısıyla kaynak tüketiminde oluşan artışları telafi eden muazzam kaynak verimliliği artışlarıyla gerçekleşeceği beklenir. Mutlak bir ayrıştırmanın sağlanmasına dair stratejiler arasında, yeni teknoloji ve materyallerin geliştirilmesi, inşaat sektöründe kaynak üretkenliği standartları, ürünlerin dayanıklılığının ve geridönüşümünün artırılması ve yeni "kaynak-yaygın (*resource-extensive*) yaşam tarzları" olarak adlandırılan çeşitli yaklaşımlar vardır. Bu tür gelişmeler araştırma ve geliştirme faaliyetlerine destek, eko-verimli kamu alımlarının teşviki ve maddesizleştirilmiş ürün ve hizmetler için pazarların kurulmasına aktif destek gibi özel önlemlerin alınmasını gerektirir. Ayrıştırma taraftarlarınca genellikle öne sürülen diğer

öneriler ise dışsal çevre maliyetlerinin, özellikle de enerji vergileri veya hammaddelere uygulanan vergiler gibi piyasaya dayalı araçlar yoluyla içselleştirilmesidir.

Almanya veya ABD gibi bazı ülkeler kaynak verimlilik programlarının bir sonucu olarak ekonomilerinde mutlak ayrıştırmayı (yani GSYH'nin artmasına rağmen kaynak kullanımının sabit kalmasını) başardıklarını iddia ediyorlar. Gerçekteyse bu ülkelerdeki materyal ve karbon tüketimi artıyor, ama bu tüketim, materyalleri –giderek daha çok miktarlarda– ithal ettikleri ülkelerde gerçekleşiyor.

Mutlak ayrıştırmanın gerçekleşmekte olduğu izlenimi materyal akışlarının hesaplanma yönteminden kaynaklanıyor. Mevcut durumda küresel bir kaydırma söz konusu: Gelişmiş ekonomiler kendi topraklarındaki materyal çıkarımı, işlenmesi ve üretimi süreçlerini gelişmekte olan ülkelerden ithal edilen mallarda gömülü materyal kaynaklarla ikame ediyor (Peters ve diğ. 2011). Bu bir **çevre adaleti** meselesini gündeme getiriyor. Bölgelerarası fiziksel ticaret dengesi göz önüne alındığında, Avrupa en yüksek miktarda kaydırmayı gerçekleştirirken, çevre yükü en çok Avustralya ve Latin Amerika'ya düşüyor. Avrupa'da mutlak ayrıştırmanın gerçekleştiği izlenimini de bu kaydırma yaratıyor.

Avrupa Çevre Ajansı, materyal kullanımına dair verilerini iyileştirmek amacıyla ekonomilerin malzeme kullanımlarını üretim değil tüketim bazında hesaplayan programlar geliştirdi. Bu, bir ülke içinde tüketilen tüm nihai ürünlerin içerdiği toplam materyalin hesabının tutulması ve makine ve altyapı yatırımları da dahil olmak üzere tüm üretim zincirleri boyunca kaynak tüketiminin takip edilmesi anlamına geliyor (Avrupa Çevre Ajansı 2013).

Öte yandan çoğu ülkede göreli bir ayrıştırma görülüyor. Bu, materyal tüketiminin artmakta olduğu ancak bunun ekonomik üretimden daha yavaş gerçekleştiği anlamına geliyor. Dünya çapında materyal verimliliği 1980'den 2008'e kadar yüzde 37 arttı. GSYH yüzde 147, materyal tüketimi ise "yalnızca" yüzde 79 arttı. Fakat bu tür bir göreli ayrıştırma küresel ekonominin muazzam seviyede materyalize olmasını beraberinde getirdi. Aynı dönemde küresel biyokü-

le kullanımı yüzde 35, mineral çıkarımı yüzde 133, fosil yakıtların çıkarımı yüzde 60 ve metal çıkarımı yüzde 89 oranında arttı. Sera gazı salımlarındaki artış ise yüzde 42'yi buldu (Dittrich ve diğ. 2012).

Ayrıştırma taraftarlarının öne sürdüğü teknoloji ve piyasa temelli çözümler nüfus ve gelir artışının devamı durumunda karşılaşılacak zorlukların karşısında yeterli olmaktan çok uzak görünüyor. Sadece sürekli **büyümenin** ifade ettiği aktivite ölçeği bile göz korkutucu. Batılı yaşam tarzlarına talip 9 milyar insanın yaşadığı bir dünyada, 350 ppm sınırında –biliminsanlarının tehlikeli iklim değişikliğinden kaçınmak için gerektiğini söylediği sınır– kalmamız için her bir dolarlık üretimin karbon yoğunluğunun 2050'de bugünkünden en az 130 kat daha düşük olması gerekiyor. Yüzyılın sonuna gelindiğinde ise ekonomik faaliyetlerin atmosfere daha az karbondioksit salması değil, atmosferden karbon çekmesi gerekecek. **Jevons Paradoksu** ve verimlilik kazanımlarından tasarruf edilen paranın başka materyal/enerji yoğun ürünlere harcanması ihtimali göz önüne alındığında bunu gerçekleştirmek daha da zor görünüyor. Verimlilik kazanımları, kaynak kullanımının azalmaktan ziyade daha fazla artmasına neden olabilir.

Bu bağlamda, karbon ve kaynak üst sınırları mutlak maddesizleşme için daha uygun mekanizmalardır, zira bunlar "sızıntı" ve geri sekme etkisinin ortaya çıkması olasılığını azaltır (bkz. kaynak üst sınırları koalisyonu). Üst sınırların amacı, her yıl düşürülecek kaynak kullanım izinleri yoluyla kaynak kullanımında mutlak bir azalma sağlamaktır. Bu, üretim ve tüketim biçimlerinde sürekli bir değişim sağlayabilir ve düşük materyal girdisi olan ürün ve hizmetlere yönelik yenilikleri teşvik edebilir. Planlı bir kaynak üst sınırı daha kısa ekonomik döngüler ve daha yüksek kendine yeterlik aracılığıyla ekonomiyi (yeniden) yerleştirmeye katkıda bulunabilir, bu kitapta da değinilen **şimdi-burada** hareketi, **kent bahçeciliği** veya **toprağa dönüş** gibi girişimleri destekleyebilir.

Sistemde yapılacak küçük ayarlamalar, ihtiyatlılık ilkesine göre dünyanın güvenli kapasite sınırları içinde kalmak için materyal kullanımı ve karbondioksit salımında olması gereken radikal düşüşle-

rin sağlanmasına yetmeyecektir. Maddesizleşme **büyümeye** devam eden bir ekonomide görünüşe göre mümkün değildir. Bunun yerine toplumsal **metabolizmamızı** sürdürülebilir bir **durağan durum** seviyesine indirmek için kayda değer bir küçülme gereklidir. Üst sınırlar böyle bir küçülmeyi hayata geçirmek için siyaseten tasdik edilmiş yollardan biridir.

18

Harcama

Onofrio Romano

ENERJİ TÜKETİMİ iki kısımdan oluşur. Birincisi yaşamın korunması ve yeniden üretimi için gereklidir. İkincisi ise yaşamın üretken olmayan veçheleri için kullanılır: lüks, yas, savaş, din, oyunlar, gösteriler, sanat, sapkın cinsel aktivite. "Harcama" (*dépense*) olarak nitelendirilen tüm bu etkinlikler kendi içlerinde birer amaçtır. Her toplumun bir enerji fazlası vardır; bu enerji fazlası, yaşamın salt yeniden üretimi için gerekli olmayan enerji olarak tanımlanır.

Doğayı da içeren daha geniş bir anlamda harcama, fizyolojik sınırlarından dolayı canlı organizmalar tarafından kullanılamayan enerjinin payını belirtir. Enerjinin bu kısmı kendini tüketene kadar çevrede amaçsızca dolaşmaya devam eder.

George Bataille bu aşırı enerji tanımını ilk kez *La Critique sociale*'de (1/1933) basılan "Harcama Kavramı" adlı makalesinde öne sürer. Bataille'ın tüm teorik kurgularında olduğu gibi harcamanın da içeriği ve hatları esnektir ve aksiyomatik kategorilerle tanımlanmamıştır. Sadece bu makalenin yedi farklı versiyonu vardır. Bataille nihayetinde "genel ekonomi" için harcama mefhumundan yola çıkan teorik bir proje inşa etmeye çalışmıştır. Bu teorik projenin kısmi bir yorumu ilk kez *L'Économie à la mesure de l'univers* (Evren Ölçeğinde İktisat, 1946) ve *La limite de l'utile* (Faydanın Sınırları; ölümünden sonra derlenen toplu eserleri kapsamında 1976'da yeniden yayımlanmıştır) isimli metinlerde ortaya konmuştur. Projenin tamamı *Lanetli Pay* (1949) isimli eserinde ortaya çıkmıştır. Bu ça-

lışmayı *Histoire de l'erotisme* (Erotizmin Tarihi, 1957) başlıklı ikinci bir cilt ve *La Souveraineté* (Egemenlik, 1976) başlıklı üçüncü bir cilt takip etmiştir. Harcama fikrinin çağrışımlarını Freudyen kavramlar olan *Vergänglichkeit* (geçicilik) ve ölüm itkisinde (Freud 1990) bulmak mümkündür, ancak fikir esas olarak Marcel Mauss' un *Armağan*'daki (1925) potlaç analizinde karşımıza çıkar. Bütün bu çalışmalar, insanların ve toplumların –sözde "doğal" olan kendini ilerletme misyonlarının aksine– kayba yönelik tedirgin edici eğilimine dairdir.

Antropolojik bir çerçeveden bakıldığında enerji, eylemin yakıtı, yani bizi eyleme geçmeye çağıran yakıt olarak yeniden tanımlanabilir. Bataille enerjinin bir canlı tarafından geçim veya biyolojik büyüme için kullanılan kısmına "kölece" (*servile*) adını verir. Aslında salt biyolojik idame, mevcut toplam enerjinin oldukça küçük bir kısmı harcanarak sağlanabilir. Temel sorun bu tür kullanımlara adanan paydan artakalan enerji fazlasıyla ilgilidir. Enerji fazlası "egemen" (*sovereign*) bir kullanım gerektirir: Eylemin yakıtının yönü siyasi bir projenin felsefi niyetine dayanılarak seçilir (Romano 2014). Bizi "insan" yapan, aşırı enerjinin egemen kullanımlarıdır. Enerji fazlasının farklı kullanım biçimleri zaman ve mekân içinde farklılaşan toplum türlerini karakterize ve ayırt eder. Enerji fazlası kurban törenlerinde ya da bir festivalde kullanılabilir, savaşta veya barış içinde harcanabilir. Örneğin Tibet toplumu, enerji fazlasının neredeyse tamamını belirli bir keşiş sınıfını desteklemek için kullanır.

İnsanın enerji fazlasıyla karşılaşması çok önemli bir andır. Bu anlamda enerji fazlası "lanetli bir pay"dır: İnsanları yaşamın anlamını ve dünyadaki izleklerini sorgulamaya zorlar. Enerji fazlasının kullanılmıyor oluşu insanların kendi özgürlüklerini kullanmaktan âciz olduklarına işaret eder. Bu sebeple tüm insan toplulukları harcama için belli ritüel biçimleri –yani olanın ötesine geçen enerji imha biçimleri– tasarlamıştır.

Bu ritüel biçimlerinin kapsam ve karmaşıklığı farklıdır ve farklı işlevlere karşılık gelirler:

- İsrafı kontrol edilemeyen doğal süreçlerin alanından kültürel ve sembolik alana çekerek insanileştirmeye hizmet ederler.
- Kutsala erişmek için faydacı boyuttan (biyolojik-işlevsel) enerji salarlar – aslına bakılırsa, nesnelerin imhası faydalı şeyler olarak köle statülerini imha etmek suretiyle onları kutsalın alanına yerleştirmeyi amaçlar (kurban vermenin gerçek anlamı budur: ritüel yıkımlar yoluyla kutsalı üretmek).
- Fazla olanın gerginlik veren varlığını ve dolayısıyla var olma ve harekete geçme çağrısını fiziksel olarak yok ederler.

Harcama kavramı "**büyüme** toplumu"ndaki temel bir boşluğu tespit etmeye yardımcı olur. Enerji ve fazlalık sorununun giderilmesinde nasıl bir yol izlemeliyiz? Kölece uğrağı yüceltmek aslında bu toplumun temelindedir. Modernite, o zamanın topluluklarının üretim kapasitesini aşan beklenmedik bir demografik patlamanın (ve dolayısıyla toplumsal ihtiyaçların artmasının) tetiklediği varoluşsal bir aciliyet ve insan türünün hayatta kalma kaygısı bağlamında ortaya çıkmıştır. Bu dengesizlik, mevcut sembolik kodları bu yeni zorluğu karşılamaya yetmeyen geleneksel toplulukların yıkılmasına neden olmuştur. Bireyler karşılanmayan ihtiyaçlarını tatmin etmek için topluluklarıyla bağları koparmaya ve özerk bir şekilde yeni ve daha etkili –**büyümeye** odaklı– eylem tarzlarını benimsemeye çalışmıştır. Riesman (1950) Avrupa bağlamında bu önemli demografik değişimin ve bunun toplumsal sonuçlarının 17. yüzyılda ortaya çıktığını belirtir.

Bireyselleşme süreci toplulukları enerjiyi yönetme kabiliyetlerinden mahrum etmiştir, ki buna enerji fazlasını yakan harcama ritüelleri de dahildir. Hayatta kalmanın bu "asli aciliyeti"nin izlerini taşıyan modern toplum ise **büyüme** ivmesini durmadan sürdürmektedir. Asli aciliyetin süreklileştirilmesi enerji fazlası sorununu ortadan kaldırır; böylece eylemin "anlamı" meselesiyle yüzleşmekten kaçınabiliriz. Sürekli olarak hayatta kalma peşindeysek (ki bu da sürekli **büyüme** gerektirir) enerji fazlasının dayattığı "varlık" zorunluluğu ile karşı karşıya kaldığımızda ortaya çıkan felç durumundan kurtulmuş oluruz. Başka bir deyişle, hayvan kalmak bizi insan

olmanın yorgunluğundan kurtarır. Aynı zamanda harcamayı "resmi" kamusal alandan tahliye etmiş oluruz. Bunun yerine harcama "özelleştirilir" ve utanç içinde gizlenir, zira herhangi bir "boşa harcama" faaliyeti bu sözde daimi aciliyet durumuyla ahlaki açıdan uyumsuzdur.

Toplumun bireyselleşmesi bağlamında tek tek bireyler israf yükünü küçük takaslarla üstlenirler: Bataille'ın küçük burjuvazinin "kaba geğirtisi" olarak adlandırdığı, sapkın cinsellikten alkolizme, kumar ve gösterişçi tüketime kadar bir dizi eylemle. **Büyüme** çağında harcama artık görkemli ve kolektif değildir, sadece bireysel düzeyde enformel bir tüketim vardır. Dolayısıyla modern toplumlar enerji sorununu iki yönlü bir stratejiyle çözmeye çalışır: Enerjinin kölece kullanımını (yani **büyüme** saplantısını) daha önce benzeri görülmemiş bir seviyeye kadar genişletir ve harcamayı özelleştirirler. Fakat bu strateji elzem bir amaç olan mevcut enerjinin işlevlendirilmesi konusunda yetersizdir. Büyük miktarda enerji kullanılmadan kalır; dolaşımına ve insanlarda gerginlik yaratmaya devam eder. **Büyüme** toplumlarının kasıtlı ve sembolik felaket araçlarından (yani ritüel kolektif harcamadan) mahrum sakinleri, "gerçek" bir doğal felaketi hayal etmeye ve istemeye başlar.

O halde harcama, **büyüme** toplumundan çıkışı teoriye dökmek açısından kilit bir kavramdır. Bununla birlikte ve paradoksal bir şekilde, anaakım küçülme teorilerinin epistemolojik temelleri arasında anılmaz ve **büyüme** karşıtları için bir ilham kaynağı değildir. Bunun nedeni belki de harcamayı gerçekten sahiplenmenin, küçülme paradigmasının temelini oluşturan felaket ve kıtlığa dair bilişsel çerçevenin parçalanması anlamına gelecek olmasıdır. Harcama açısından bakıldığında, Batı toplumlarına musallat olan felaket tehdidi yalnızca, enerji fazlasından kurtulamamanın semptomudur. Küçülme destekçileri için ise bu "gerçek" bir risktir. Bu nedenle küçülme düşüncesi, neoliberal kapitalist yeniden yapılanmayı meşrulaştıran egemen kültürün örtük bir şekilde tabiyeti altındadır. Bu kültür modern yaşam tarzlarını sürdürmek için gereken kaynakların yetersiz olduğunu vurgular ve aslında **büyüme** toplumunun temel sorununu sadece tersine çevirir. Bataille'a göre:

Kural olarak, *tekil* varoluş her zaman kaynak yetersizliği nedeniyle yok olma riski taşır. Bu, kaynakların aşırı olduğu ve ölümün bir anlam ifade etmediği *genel* varoluşun zıddıdır. *Tekil* bakış açısından sorunlar *ilk aşamada* kaynak yetersizliğinden kaynaklanır. Oysa *genel* bakış açısından yola çıkılacak olursa, problemler *ilk aşamada* kaynakların fazlalığı nedeniyle ortaya çıkar. (Bataille 1988: 39)

Bireyselleştirilmiş varlık, varoluşunun kırılgan doğasıyla kuşatılmıştır ve bu nedenle de hayatta kalma problemini takıntı haline getirmiştir. İzole edildiğinde esasen kölece bir konumu benimser ve kaynak elde etmenin temel amaç olduğu bir hayvan durumuna döner. Enerji fazlasının ortaya koyduğu zorluk ancak bakış açımızı yeniden sistemik bir düzeye taşıyabilirsek görünür hale gelir. Küçülme taraftarlarının yaptığı şey, bireyselleştirilmiş öznenin tipik köle pozisyonunun genel sisteme aktarılmasından çok da öteye geçmez: İnsanlığın karmaşıklığı faydacı bir hayatta kalma mantığıyla desteklenen "ihtiyaçlar kuralı"na tabi kılınır. Kaynakların yetersizliğini vurgulayan bireysel bakış açısı genel kolektife uygulanır.

Bu nedenle küçülme teorisi iktisadın temel kaidesi olan kıtlık ilkesini yeniden işlevlendirme ve ona yeni bir ivme kazandırma riski taşır. **Büyüme** mitinin kullandığı **tahayyülün** aynısını tersten bir bakış açısıyla kullanarak **büyüme** mitinin bir yansımasını ortaya koyma riski taşır. Bu **tahayyül** dolaşımdaki tüm enerjinin bu kez "erdemli" yaşam tarzları ve etkin teknikler yoluyla varoluşun korunması için kullanılmasını içerir. Oysa küçülme projesi bundan ziyade hayatın anlamının kolektif inşasına ve politik **özerkliğin** yeniden kazanılmasına yönelik kaygılarını vurgulayarak daha geniş bir kapsam ve cazibe kazanabilir. Biz modernlerin enerji fazlası sorunsalıyla yüzleşmesinin tek yolu budur.

19

Depolitizasyon ("Politik Olan")

Erik Swyngedouw

"POLİTİK OLAN", olası sosyoekolojik düzenlere dair farklı imgelerin, bu vizyonların sembolik ve maddi kurumsallaşma biçimleri konusunda rekabet ettiği çekişmeli kamusal alandır. Politik-ekolojik geleceklere ve bunların nasıl gerçekleştirilebileceğine dair bir mücadelenin döndüğü –toplumsal yapıyı bölen heterojen görüş ve arzuları görünür ve algılanabilir kılan– alan tam da politik olanın alanını teşkil eder. Politik olan, bu nedenle, geniş kapsamlı bir kamusal alana, bir birlikte yaşama fikrine atıfta bulunur. Aynı zamanda (doğada ya da sosyal, bilimsel, kültürel veya politik felsefede) üzerine bir yönetim biçimi veya toplum inşa edilecek asli veya temel bir noktanın bulunmadığına işaret eder. Politik olan, agonistik pratiğe içkin bir alandır.

Bu nedenle, "küçülme" yönündeki dönüştürücü bir siyaset, dünyanın şu an içinde bulunduğu duruma uygun belli politikleşme biçimleri gerektirir.

"Küçülme" ihtiyacına dair normatif bakış açısı, iddialarını doğanın kapitalist metabolizmalarının entropik enerji açısından dengesizlikleri ve bu süreçlerin özündeki sosyoekolojik eşitsizlik ve ihtilafların analizi temelinde kanıtlar. Fakat "**büyüme**" temelinden "küçülme" temeline dayalı bir sosyoekolojik yapılandırmaya doğru dönüşüm için, "bilimsel" ve toplumsal argümanların yanı sıra politik olanlar da göz önüne alınmalıdır.

Ben politika yapmayı ve politikayı –politik olanın aksine– şöyle görüyorum: politik aktörler arasındaki güç oyunları ve bireylerle

grupların kendi çıkarlarının peşine düştüğü kurumsal ve yöntemsel bir düzenleme içinde kural ve pratikleri müzakere etme, formüle etme ve uygulamanın gündelik koreografileri. Öyleyse yönetimin kurum ve teknolojileri biçimindeki, çatışmaların çözümüne ve taraflı çıkarların elde edilmesine dair taktikler, stratejiler ve güç ilişkileri biçimindeki politika toplumu olumsal olarak kurar ve ona (istikrarsız) bir form ve geçici bir ahenk kazandırır.

Kamu yönetimi olarak politika ile içinde yaşamak istediğimiz çevrelere ve bu çevreleri nasıl yaratacağımıza dair agonistik çatışma ve mücadele alanı olarak politik olan birbirine zıt kavramlardır. Politika, politik olanı önce sabitlemeye ve nihayetinde reddetmeye ya da engellemeye meyleder. Bu süreçte politik olan politika tarafından sömürgeleştirilir veya yerine "topluluk" (hayali bölünmemiş bir birlik), belirli bir sosyolojik "halk" **tahayyülü** (millet, etnik grup veya başka bir sosyal kategori), "örgüt", "yönetim", "iyi yönetişim" konarak yüceltilir. Neoliberalizmin mevcut depolitize edici ikliminde, şeylerin ve insanların kamusal yönetimi hegemonik olarak ekonomik **büyüme** ihtiyacı ve **kapitalizmin** doğallaştırılması çevresinde formüle edilir. Ekonomik **büyüme** ihtiyacının doğallaştırılması, doğanın erişim, dönüşüm ve dağıtımının tek mümkün biçimi olarak piyasa ilişkilerinin ve güçlerinin sorgulanmadan seferber edilmesi anlamına gelir. **Kapitalizm** ise toplumsal-doğal metabolizmanın makul ve mümkün tek örgütlenme biçimi olarak ele alınır. En azından muhalif ses ve konumların meşruiyetinin tanınması anlamında politik olanın bu şekilde engellenmesi, bir depolitize etme süreci teşkil eder. Başka bir deyişle, depolitizasyon **büyümeyi** sürdürmeyi ve beslemeyi amaçlayan ve ekonomik zenginliğin kesintisiz birikimi olarak anlaşılan birbiriyle bağlantılı bir dizi idari ve teknik yönetim biçiminin artan egemenliği şeklini alır (bkz. Swyngedouw 2011). Örneğin günümüzün egemen ekolojik sorunu, sürdürülebilir kalkınmanın temelde –iklim değişikliğini hafifletmek için oluşturulmuş Kyoto protokolü gibi– teknik ve kurumsal bir yapılandırmanın seferber edilmesi anlamına gelmesidir. Burada amaç ekolojik kaygıları "hiçbir şeyin gerçekten değişmesine gerek kalmadan" (Swyngedouw 2010: 222) **büyümeye** dayalı kapitalist bir ekono-

miyle uyumlu kılmaktır. Neoliberal **büyümenin** bu daha genel çerçevesi tartışmaya açık değildir. Örneğin 2008 sonrası krizinin ulusal ve uluslararası seçkinler tarafından nasıl sermaye birikimi sürecini muhafaza edip nihayetinde güçlendirecek ve ekonomik **büyümeyi** sağaltacak şekillerde yönetildiğini düşünelim. Muhalif seslerin veya alternatif vizyonların agonistik tavırlarıyla boy göstermesini kabul etmeyen, daha doğrusu engelleyen ve birçoklarının mevcut düzenin post-demokratik yönetim biçimleriyle özdeşleştirdiği durum tam da budur. Bu, ekonominin depolitize edilmesi (yani neoliberal **kapitalizmin** egemen mevcut politika bağlamında tartışılmaz olması) ve politikanın ekonomizasyonundan (yani tüm kamusal meselelerin piyasa kurallarına ve ekonomik hesaba tabi kılınmasından) oluşan çifte bir zorunlulukla şekillenmiş bir süreçtir.

O halde küçülmeyi politize etmenin zorluğu, post-demokratik bir depolitizasyon çağında politik olanın yeniden ortaya çıkışını düşünmek ve uygulamaktır. Politik olan sonsuza kadar bastırılamaz; ortaya çıkma, ayaklanma, eşitlik ve eşitlikçi bir ortak varoluşun teatral sahnelenişleri etrafında dönen içkin bir pratik olarak kaçınılmaz bir biçimde geri döner. Politik olanın yeniden ortaya çıkması, var olan durumun kesintiye uğramasıyla gerçekleşir: bir isyan, başkaldırı, ayaklanma ya da yeni ortak varoluş pratiklerinin politize sahnelenişleri. Bu her zaman özgül, somut ve tikeldir; fakat aynı zamanda evrensel olanın metaforik bir yoğunlaşmasıdır. Bu süreç yeni eşitlikçi maddi ve söylemsel sosyoekolojik mekânsallıkların kurulu düzenin mevcut mekânsallıkları içinde ve onlar aracılığıyla üretilmesini ifade eder. Politikanın temeli olarak görüş ayrılığını savunur; mekânın (yeniden) tahsisi ve yeni sosyoekolojik nitelik ve ilişkilerin üretimiyle faaliyet gösterir (Wilson ve Swyngedouw 2014).

Bu tip yeni filizlenen yeniden politizasyon biçimlerinin ortaya çıkmasına dair örnekler, çeşitli direnişçi aktivizm türlerinde ve radikal hoşnutsuzluğun hızla çoğalan tezahürlerinde görülebilir. Bu örneklerin arasında İspanya'daki **Öfkeliler** hareketi, **Occupy!** hareketi ve diğer bir dizi isyan hareketinin yanı sıra, henüz emekleme döneminde olan küçülme hareketi ve daha eşitlikçi, kapsayıcı ve

ekolojik kaygılar etrafında oluşan diğer aktivist hareketlenmeler sayılabilir. "Politik olan"ın bu tereddütlü geri dönüşlerini tanımlayan tam da bu hareketlerin reel (demokratik veya değil) politika yapma biçimleri ve politikanın ifadeleri dışında faaliyet göstermeleridir. Başka bir deyişle, Miguel Abensour'un da iddia ettiği gibi, politizasyon **devletten** belli bir mesafe ötede gerçekleşir. Ayrıca bu tür yeni politik failler tarafından dile getirilen talep ve istekler, eşitsiz sosyoekolojik koşulların hüküm sürdüğü bir bağlamda eşitlik talebini ortaya koyar.

Bu neoliberal depolitizasyon bağlamında, sosyoekolojik sorunların yeniden politize edilmesi acil bir stratejik düşünce gerektirir. İlk olarak, postmodern kimlik politikası takıntısını kucaklamak ve olası varolma biçimlerinin çeşitliliğini veya dağınık direnişlerin ve bireyselleşmiş alternatif uygulamaların mikropolitikasını kutlamaktansa, önemli olan bölünme ve dışlamayı önlemek, "politik eylemi" vurgulamak ve evrenselleşmeyi amaç edinirken bir yandan da taraf olmayı gerektiren siyasi bir hakikat yöntemine sadakati ön plana çıkarmaktır. Bu yöntem herkesi katılmaya davet eden bir politize olma sürecine işaret eder (herkes bu daveti kabul etmeyecek olsa da). İsyancı eşitlikçi performansların etkili olmaları, pozitif bir buyruk olarak "direniş" çağrısında bulunan bir eylem fantazisini aşmalarına bağlıdır. Direniş eylemi ("mesela sınırsız **büyümeye**, neoliberalleşmeye, küreselleşmeye veya **kapitalizme** karşı direnmeliyim; yoksa kent, dünya, çevre, fakirler acı çekecek") ancak post-demokratik kisveye bürünmüş iktidarın çağrısına cevap verir. Çağrısı yapılan şey aslında direnişçi eylemdir, ama bu, polis düzenine dokunmaz. Salt birtakım direniş ritüelleri olarak politika siyaseten başarısızlığa mahkûmdur. Birçok toplumsal hareketin nihai ufku olarak direniş ve bunu besleyen çatışma, gerçek meseleyi, yani farklı bir sosyoekolojik post-kapitalist düzenin kurulması gerekliliğini maskeleyen bir taktik haline gelmiştir.

Bu nedenle ve ikinci olarak, dikkatler yeniden politizasyon yöntemlerine yöneltilmelidir. Mevcut durumun sembolik düzenlerinin sınırlarını çiğneyen ve dönüştüren bir müdahale olarak yeniden politizasyon, eski durumdan yeniye doğru bir kaymaya işaret eder. Bu

yeni durum artık eski sembolik çerçevelerle düşünülemeyecektir. Dolayısıyla politize olma, mevcut post-demokratik düzenin sembolik düzenini aşan uygulamaların başlatılmasıyla ilgilidir; bu nedenle de mevcut düzenin yeni bir simgeleştirmeyi mümkün kılacak şekilde dönüşümünü gerektirir. Küçülme hareketinin en çok umut vaat eden politize edici anları tam da bu tür taktikleri sürdürme ve besleme süreçlerinde yaşanır.

Üçüncüsü, (elitlerin) eyleme geçme, yeniyi tasarlama, (neoliberal anlamda) yaratıcı olma, farklı olma buyruğuna verilecek uygun tepki, harekete geçmeyi reddetmektir. Nüfus her seferinde belirli şekillerde hareket etmeye çağrılır: örneğin atıklarını geri dönüştürmeye ve ekolojik ayak izini azaltmaya. Böylece hiçbir şeyin gerçekten değişmemesi garantilenirken, bu tür bireyselleşmiş tüketici pratiklerinin sosyoekolojik düzeni daha adil ve ekolojik açıdan duyarlı bir yöne iteceği efsanesi sürdürülür. Harekete geçmeyi reddetmek aynı zamanda düşünmeye, ya da daha doğrusu yeniden düşünmeye bir davettir. Önümüzdeki acil görev, yeni eşitlikçi **tahayyüller** veya fantaziler oluşturmak ve sansürlenmiş, düzen dışına atılmış, askıya alınmış özgürleştirici düşünceyi diriltmektir.

Bütün bunlar, eşitliği politik olarak yeniden düşünmeye odaklanır. Bu yeni çerçeveye göre eşitlik, sosyolojik olarak doğrulanabilir bir kavram veya ütopik bir gelecekteki eşitsizlikleri (ütopyacı/normatif/ahlaki) giderecek bir politika alanı açan bir yöntem değil, demokratik politik olanın --olumsal da olsa– aksiyomatik olarak verili ve varsayılan koşuludur. Eşitlik, eşitliğin performatif sahnelenişlerinde belirir. Herkesin ortak varoluşun eşitlikçi ve özgür üretiminde aktif rol alma kapasitesinin eşitliği konusunda ısrar edilmelidir. Bunu başarmak ise öncelikle, sosyoekolojik şey ve hizmetlerin erişimi, dönüşümü ve dağıtımını örgütleme biçimimizin radikal bir şekilde politize edilmesini gerektirir. Uzlaşımsal elit fantazileri aşmak, eşitlikçi ve müşterek sosyoekolojik mekânsallıkların kolektif üretimini radikal bir biçimde tahayyül etmeye yönelik entelektüel ve politik bir cesaret gerektirir. Bu aynı zamanda **müşterek**-hayatı yaşamanın yeni politik yollarının açılmasını ve en önemlisi de seçim yapma, taraf tutma ve küçülme hareketinin de ait olduğu yeni

doğan politik zeminleri imleyen yer-zamanların kimisinde şimdiden kendini gösteren eşitlikçi-özgürlükçü pratiklere bağlılığı beyan etme cesareti gerektirir. Bu anlamda sosyoekolojik eşitlikçi-özgürlükçü pratikleri bugün için en büyük gereklilik olarak talep etmeliyiz. Küçülme ve eşitlikçi demokratikleşme, aslında zorunlu olarak birbirine bağlıdır.

20

Felaket Pedagojisi

Serge Latouche

EKOLOJİ ALANININ ilk öncülerinden olan Denis de Rougemont 1977'de şöyle yazmıştı:

Geldiğini hissediyorum, özenli fakat bilinçsiz çabalarımızın yarattığı bir dizi felaket. Eğer her şeyi paramparça edecek kadar değil ama dünyayı uyandıracak kadar büyüklerse, onlara ataletimizi yenebilecek yegâne öğrenme deneyimleri derim. (de Rougemont; Partant 1979'da alıntılanmıştır)

Partant'ın bu alıntıda ifade edilen, deneyimin insana ders verdiğine dair popüler kavrayışa dayanan fikri hem sarsıcı ölçüde radikal hem de yazgıcıdır. Aynı zamanda ne derece işe yarar olduğu da şüphe götürür. Ancak yine de bu fikir Jean-Pierre Dupuy'nin *Pour un catastrophisme éclairé* (Belirginleşen Bir Felaket İçin, 2002) adlı kitabının yayımlanmasıyla bir canlanma yaşamıştır.

Sözlükler felaketleri bir kişi veya grup için aniden oluşan vahim bir talihsizlik olarak tanımlar. Felakete örnek olarak birçok insanın ölümüne neden olan bir kaza verilebilir: bir tren veya uçak felaketi. Kelime anlamıyla, "trajediye yol açan belirleyici bir olay" dır bu. Fakat burada bizi ilgilendiren felaket veya yıkımlar Antroposen'le ilişkili olanlar, yani insan faaliyetleriyle değiştirilen veya beraber evrilen karmaşık bir sistemin, biyosferin dinamikleri: Çernobil veya Fukuşima, ama aynı zamanda iklim değişikliği veya biyolojik çeşitliliğin çöküşü. Üstünde ilerlediğimiz ölümcül yolu değiştirmek için **tahayyülün** özgürleştirilmesi gerekiyor, bunun içinse bu tür

"felaket dersleri"ne pek de güvenemeyiz. Fakat Fransa'daki alternatif hareketlerin gurusu ve küçülmenin müjdecilerinden François Partant, üretimci toplumun çılgınlığından bir anda silkinip çıkmak için bu tür tehditlere bel bağlamıştı. Partant'ın kitaplarından birine provokatörce *Que la crise s'aggrave!* (Bırakın Kriz Derinleşsin!) ismini vermiş olması tesadüf değildir. Düşünür 1978 tarihli bu eserinde, derin bir krizin insanlığın kendi kendini yok edişini engelleyecek tek yol olacağını iddia eder.

Bu vizyon yıkıcı mıdır? İlerlemeye tapanlar, medeniyetimizi tehdit eden tehlikeleri dile getiren herkesi derhal kötümserlikle suçlar. Felaket pedagojisinin ilk atom bombası deneyimini takiben nükleer kıyamete dair tartışmalar esnasında doğduğu bir gerçektir. Bu bağlamda aklıma özellikle Karl Jaspers veya Gunther Anders'in kitapları geliyor. Bu ayrıca son dönemde Jared Diamond (2005) tarafından popülerleştirilen fakat aslında yirmi yıl önce Joseph Tainter (1988) tarafından geliştirilmiş olan çöküş teziyle de ilintilidir. Diamond'a göre bir medeniyet yeni koşullara uyum sağlamaksızın çevresini tahrip ettiği zaman yok olur. Tainter'a göreyse tüm kompleks toplumlar çökme eğilimindedir, çünkü enerji edinme stratejileri azalan verimler yasasına tabidir.

Felaket pedagojisi felsefeci Hans Jonas'ın "korkunun sezgisel yöntemleri" (*heuristics of fear*) kavramıyla aynı çizgide yer alır. Bu kavrama göre, "talihsizlik kehanetine kulak vermek mutluluk kehanetine kulak vermekten daha iyidir" (1990: 54). Jonas burada mazoşistçe kıyameti yaşamayı değil, tam tersine onu defetmeyi umar. Görüşü "devekuşu siyaseti"nin intihar eğilimli iyimserliğine bir alternatiftir. Bizi büyük bir felakete götürmesi daha kesin olan, "belirginleşen felaket" tutumundan ziyade bu mutlu (ve pasif) iyimserliktir.

Felaket pedagojisi bu bağlamda filozof Jean-Pierre Dupuy'nin daha sonraki analizleriyle aynı hattadır. Dupuy'nin de bahsettiği bir tür felaket pedagojisi değil midir? Dupuy kendi felaketçiliğine bir öğrenme rolü biçerken Hans Jonas'a atıfta bulunur. Ancak Dupuy'nin anlayışında öğretici olan felaketin kendisi değil beklentisidir. Du-

puy teknokratlar için bir yönetişim *yöntemi*, büyük teknolojik riskler –özellikle de nükleer risk– karşısında önlem almayı tavsiye eden bir düşünce deneyimi önermiştir. Bu felaket pedagojisi, onarılamaz olanı engellemeyi, özellikle de bir çöküş veya nihai felaketi önlemeyi amaçlar. Ne Jonas'ın ne de Dupuy'nin yaklaşımı en kötünün gerçekleşmesi dileği değildir. Aksine her ikisinin niyeti de bunu önlemektir. İlki uyarıcı krizlerle yaşanan şok ve deneyimlere dayanırken, ikincisi ise bu deneyimleri engellemek ister.

Fukuşima gibi trajik bir deneyimden çıkarılan derslerin hakikaten yararlı olup olmadığını merak etmemiz normaldir. Naomi Klein (2008) ünlü eseri *Şok Doktrini: Felaket Kapitalizminin Yükselişi*'nde hayırlı bir felaket fikrine şiddetle karşı çıkar. Klein'a göre, neoliberal ve neo-muhafazakâr oligarşi alt sınıflar için yıkıcı fakat çokuluslu şirketler için kısa vadede kârlı olan çözümler dayatabilmek için felaketlerden yararlanır veya onları kışkırtır. Klein'ın kitabı, Louisiana'nın Katrina Kasırgası tarafından nasıl tahrip edildiğine ve bu felaketin Bush yönetimi tarafından ne kadar kötü idare edildiğine dair bir tabloyla başlar: kamu eğitim sisteminin imhası, yoksulların kentten dışlanması, yeniden yapılanma için dizginsiz spekülasyon. Klein metninde 11 Eylül 2001'den Irak Savaşı'na kadar birçok başka örneği inceler ve ikna edici argümanını güçlendirir.

Aslında bu iki tez, felaketin pedagojisi ve felaketlerin kâr için suistimali, birbirini dışlamaz. Sebep insanlığın akıllanmasının gerekmesi değil, kapitalist oligarşinin zayıflatılmasının ve etkisiz hale getirilmesinin gerekmesidir. Bağlama göre bazı durumlarda iktidar odakları felaketler karşısında baskın çıkabilir. Fakat kimi diğer durumlarda halkın baskısı bu iktidar odaklarının isteklerine rağmen hayat kurtarıcı çözümler ve değişimler ortaya çıkarabilir.

21

Entropi

Sergio Ulgiati

ENERJİ VE KAYNAK yıkımının bir ölçüsü olan entropi, termodinamiğin temel kavramlarından biridir. Entropinin tanımı için enerji kavramına daha yakından göz atmak gerekir. Enerji genellikle mekanik iş yapma kapasitesi veya daha genel anlamda her türlü fiziksel, kimyasal ve biyolojik dönüşümü içeren bir "sistem dönüştürme kapasitesi" olarak tanımlanır. Enerji bir dönüşüm sürecini gerçekleştirirken, bu süreci tekrarlama kapasitesini kaybeder; yani enerji (ısı şeklinde) korunur ama bu dönüşüm sürecini gerçekleştirmesini sağlayan bazı nitelikleri geri dönüşsüz bir biçimde kaybolur (örneğin konsantrasyon gradyanı, sıcaklık, basınç, yükseklik, bilgi). Buna benzer bir tanım ve davranış sadece enerji için değil, dönüşüm süreçlerini ancak doğal durumlarına kıyasla gradyan yitirerek destekleyebilen maddi kaynaklar için de geçerlidir. Gerçek bir işlem sırasında madde veya ısı değil (bunlar korunur) gradyan kaybedilir. İş yapma kapasitesinin azalması kabaca "entropi" olarak adlandırılır. Enerjinin korunumu "ısının korunması" (Termodinamiğin Birinci Yasası) olarak ifade edilebilir; süreçleri destekleme özelliğinin kaybı ise entropi kavramıyla ilintilidir. Bu, ısının yüzde yüzünün işe çevrilmesinin imkânsızlığını ifade eder ve fiilen dönüştürülmesi mümkün olan enerji miktarı anlamına gelen "kullanılabilir enerji" kavramını yansıtır.

Entropi kavramı, İngiltere'de 18. yüzyılın başlarından 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar süren Sanayi Devrimi esnasında ortaya çık-

mıştır. Buharla çalışan makinelerin geliştirilmesi (kömür madenlerinden dışarı su pompalamak ve kömür yanma ısısını işe dönüştürmek için) büyük teknolojik ve bilimsel araştırmaların da başlangıç noktası olmuştur. Bu çalışmaların sonucunda, Termodinamik Yasaları olarak bilinen ve enerji dönüşüm süreçlerinin temel prensiplerini tanımlayan genel bir çerçeve oluşmuştur. Isının işe dönüşümündeki kısıtları ilk olarak 1824 yılında Carnot tarafından anlaşılıp ifade edilmiş, daha sonra ise 1850'de Clausius ve 1851'de Thomson (Lord Kelvin olarak da bilinir) tarafından daha güçlü bir matematiksel ifadeye kavuşturulmuştur. Entropi aynı zamanda bir durumun olasılığıyla (Boltzmann 1872) ve daha az olası (daha düzenli, daha yoğun, daha yüksek kaliteli) durumlardan daha olası (daha az düzenli, daha seyreltik, daha düşük kaliteli) durumlara doğru gerçekleşen doğal evrim (ancak sistem dışından verilecek kullanılabilir enerjiyle durdurulabilecek evrim) ile de ilişkilendirilmiştir. "Entropi" terimi daha sonra iktisatta materyallerin yoğunluk, yapı ve içeriklerindeki kayıp ve bu kaybın geri kazanılmasının imkânsızlığı olarak tanımlanan kaynak yıkımı kavramına atıfla da kullanılmıştır (Georgescu-Roegen 1971).

Bir sistemin, örneğin A olarak adlandırılan durumunun her zaman sistemin standart durumuna (S_0) nazaran bir entropi değeri (S_A) vardır. Bir enerji dönüşümü meydana geldiğinde sistem farklı bir entropi değeri olan (S_B) yeni bir B durumuna geçer. Bu yeni değer dış ortamla yapılan ısı alışverişine ve bu alışverişin gerçekleştiği sıcaklığa bağlıdır. Isı transferinin yönüne bağlı olarak sistemin entropisi azalıyor veya artıyor, dış ortamın entropisi de sisteminkinin aksi bir yönde değişiyor olacaktır. A ve B durumları arasında geri döndürülemez bir dönüşümle oluşan entropi değişimi, geri döndürülebilir bir dönüşümle oluşan değişimden her zaman daha yüksektir (doğadaki gerçek süreçlerin hiçbiri geri döndürülemez). Eğer bir sistem izoleyse, yani çevresiyle arasında enerji (veya madde) alışverişi bulunmuyorsa entropi yasası geçerlidir: "Eğer izole edilmiş bir sistem A durumundan B durumuna dönüşüm geçiriyorsa, nihai durumun entropisi hiçbir zaman başlangıç durumunun entropisinden düşük olamaz", yani entropi her zaman artar. Bu, entropik yı-

kıma karşı koymak için dışsal enerjiyi kullanamayan ölü bir organizmanın durumudur. Bir binanın davranış biçimi de aynıdır: Binanın da entropisinin artmasını önlemek için dışarıdan enerjisi girdisine (bakım ve tamirat) gerek vardır. Başka bir örnek de fotosentezdir: Bitkiler güneşten enerji alır ve bunu polimer oluşturmak için kullanırlar, yani dış çevre entropisinin artmasına karşılık kendi entropilerini azaltırlar.

Entropi arttığında ne olur? Bu pratik açıdan ne anlama gelir? Tamamen termodinamik bir açıdan, bir sistemin entropisindeki artış artık evrim sürecini desteklemek için kullanılamayacak olan enerji (veya materyal kaynak) miktarını ölçer. Bir sistemin tüm enerjisi kullanılamaz hale geldiğinde sistemin daha fazla dönüşümü mümkün değildir. Bunun bir sonucu olarak "entropi" kelimesi genellikle bilim camiasında olduğundan daha serbest ve genel anlamlarda kullanılır ve sıklıkla karmaşa, düzensizlik, belirsizlik, fiziksel ve toplumsal bozulma, düşük kalite ve düşük kullanışlılık ile ilişkilendirilir. Kaliteli kaynakların azalmasını, atıkları, kimyasal madde ve ısı yayılması sonucu kirliliğin artmasını, dünya çapında mega kentlerde kötüleşen yaşam şartları sebebiyle toplumsal kargaşaların artmasını ve ekonomilerin çökmesini açıklamakta kullanılır ve doğru kaynak kullanımı ile doğal ve beşeri çevrenin yıkımının (örneğin bilgi birikimi kaybı) önlenmesine yönelik çağrılara temel teşkil eder.

İktisatçı Nicholas Georgescu-Roegen (1971), entropi kavramının madde yıkımına uygulanabileceğini ve bunun Termodinamiğin Dördüncü Yasası olarak tanımlanabileceğini vurgulamıştır (bkz. **biyoiktisat**). Maddeler yoğun ve düzenli olmaları sebebiyle üretim ve tüketim için değerlidir. Kullanım işlemleri esnasında çevrede çözündüğü ve yapısını kaybettiği için madde süreç içinde yıkıma uğrar. Çevrede çözünen maddenin (örneğin madeni paraların kaybettiği metal atomları) geri kazanılması muazzam (sonsuz) miktarda enerji gerektirir; bu da geri kazanımı neredeyse imkânsız kılar. Dördüncü Yasa, temelleri ve uygulanabilirliği açısından önemli tartışmalara neden olmuştur (örneğin Khalil 1990) ve daha ziyade İkinci Yasa'nın özel bir durumu olarak kabul edilmiştir (Bianciardi

ve diğ. 1993). Yine de altında yatan mantık, (ekonomik) **büyümenin** sınırlarını kabul eden termodinamik temelli bir kültürün ve neoklasik iktisada karşı olarak **biyoiktisadın** geliştirilmesine zemin hazırlamıştır.

Güneş enerjisinin yanı sıra derinlik ısısı ve gelgit momentumu gibi yenilenebilir kaynaklar madde ve enerji yıkımının aksi yönünde işler. Odum'un **emerji** kavramının da temelinde olan bu kuvvetli itici güçler, kullanılabilir kaynak ve havuzların kısıtları içinde biyosferin özörgütlenmesini destekler. Bu özörgütlenme sürecinde, ısı formunda entropi oluşur ve uzay boşluğuna salınır. Topyekûn çöküş perspektifinden daha az ürkütücü olan bu bakış açısı, salınımların (**büyüme** ve küçülmenin) ve kaynak kısıtlamalarının (**büyümenin** sınırlarının) varlığını tanıyarak, Doğa'nın birçok olasılığı ve modeli içinde barındıran düzenine uyum sağlama çağrısı yapar. Sonuç olarak entropi kavramını sadece düzensizlik ve yıkım kavramlarına indirgemek haksızlık olur. Biyosfer sınırlarının dikkate alınması koşuluyla hayati süreçler (fotosentez gibi) düzeni sağlar, yeni yapılar oluşturur, materyal toplar, enerji üretir ve girdi kaynaklarının yıkımı esnasında yeni bilgi de yaratır. Bu yeni bilgi de nihayetinde güneş enerjisinin entropik yıkımıyla beslenen (ve sınırlanan) yeni yaşam döngüleri için girdi haline gelir.

22

Emerji

Sergio Ulgiati

BİR SÜREÇTE çevre tarafından doğrudan ve dolaylı olarak sunulan kullanılabilir enerjinin (genellikle güneş enerjisi) toplamı olarak tanımlanan emerji, biyosferin dünyadaki yaşam süreçlerini desteklerken yaptığı işin bilimsel bir ölçütü olarak ortaya atılmıştır (Odum 1988, 1996). Bu "verici yanlı" bakış açısından, bir kaynağın "değeri" kaynak döngüsünün optimizasyonunu sağlayan evrimsel bir "deneme-yanılma" süreci içinde kaynağın doğaca üretimi ve toplumca işlenmesine bağlıdır. Anaakım iktisat teorileri değer kavramına parasal terimlerle (ödeme istekliliği, yani kullanıcı değeri açısından) yaklaşırlar. Buna karşın emerji temelli değer kavramı, doğa tarafından sürdürülebilir üretim ve madde döngüsü için sunulan birincil kaynakların (güneş enerjisi, jeotermal ısı vb.) miktarıyla ilgilidir (bizim bir varil petrol için ne kadar para vermek istediğimizden bağımsız olarak, petrol üretimi ve salınan karbondioksitin emilmesi aynı fotosentetik aktiviteyi gerektirir: Bu da arz yanlı değerdir). Yani emerji muhasebesi yöntemi, herhangi bir mal veya hizmetin üretiminde kullanılan piyasa içi ve dışı kaynakların, hizmetlerin, malların ve kaynak havuzlarının üretilmesi için gereken kümülatif güneş enerjisinin (seJ: Jul'ün güneş enerjisi eşdeğeri) çevresel değerini belirleyen nicel bir değerleme tekniğidir.

Güneş ışıması, kütleçekim potansiyeli ve yeraltı ısısı, madde ve bilgi döngülerini destekleyerek biyosferin gelişmesini ve çalışmasını sağlar. Döngüler sistemleri termodinamik denge noktalarından uzak tutup, onları canlı ve uyum sağlamaya yatkın kılar (örneğin karbon döngüsü: Ağaçlar fotosentez yoluyla karbondioksitten yap-

rak üretir; ölü yapraklar toprakta çürür ve organik üst toprak tabakasını oluşturur, bu da sonrasında mikroorganizmalar tarafından işlenip karbondioksit olur. Döngüler aynı şekilde su, azot, fosfor ve tüm ekosistem bileşenleri için her türlü ölçek ve zaman diliminde geçerlidir). Emerji enerji değildir; itici enerjileri süreçlere sağlanan çevresel desteğin ölçüsü olarak kullanır. Emerji muhasebesine enerji ve mineral kaynakları, zaman ve ekosistem hizmetleri dahildir. Güneş ışıması, kütleçekim potansiyeli ve yeraltı ısısının yarattığı çevresel akışlar mineralleri yerkabuğunda yoğunlaştırarak ve hava, su ve besin maddelerini döngüye sokarak organizmaların, türlerin, popülasyonların ve tüm toplulukların etkileşim içinde serpildiği yaşam destek sistemini oluşturur ve işletir. Bu çevresel itici güçlerin desteklediği ekosistemler, tüm türlere doğrudan hizmetler sağlamanın yanında gelecekte kullanılmak üzere kaynak depolarının oluşmasına da katkıda bulunur: a) yeraltı suyu, üst toprak tabakası, mevcut biyokütle ve biyolojik çeşitlilik gibi yavaş yenilenebilen depolar; b) fosil yakıt ve mineraller gibi yenilenemeyen depolar ("yavaş yenilenebilen" ve "yenilenemeyen" terimleri insan toplumlarının ömrüne göre belirlenir).

Emerji prosedürü kaynak girdi akışlarını gösterir ve bunlara çevresel dinamikler içindeki rol ve maliyetlerine göre arz yanlı nitelik faktörleri atar (dönüşümler veya Birim Emerji Değerleri [*Unit Emergy Values*], UEV); ekonomik performans, kaynak mevcudiyeti, çevresel bütünlük ve nihai ürünleri ilişkilendiren performans göstergeleri üretir. Bu şekilde bir sürecin veya sistem evriminin çeşitli niteliklerini açımlayan bir dizi performans göstergesi oluşturulabilir: yerel veya dış kaynaklar, yenilenebilirlik veya yenilenemezlik, verimlilik veya verimsizlik, dağınıklık veya yoğunluk, kaynak bazlı veya para bazlı ticari denge, statiklik veya dinamiklik gibi. Örneğin emerji yöntemi kaynak ticaretini parasal değer cinsinden değil barındırdığı çevresel maliyetler cinsinden hesaplar. Ticarette ekonomik denge aşağı yukarı tutturulmuş olsa bile çevresel açıdan denge olmayabilir; temel ham kaynak ihraç eden gelişmekte olan ülkeler, normalde ekonomilerini desteklemek için kullanabilecekleri çevresel zenginliği kaybetmiş olurlar; bu kayıp da genellikle kazanılan paranın emerji

eşdeğeriyle (yani bu parayla uluslararası piyasada satın alınan az miktarda işlenmiş kaynağın emerji değeriyle) telafi edilmez.

Ekonomik faaliyetler yeni akışlar ortaya çıkarır ve yeni depolar oluşturur. Petrol elektrik ve ulaştırma hizmetlerine, mineraller altyapılara, makinelere ve şehirlere dönüştürülür. Elektrik, makine ve altyapılar ise eğitim, sağlık ve eğlence hizmetlerine dönüştürülür. Böylece bir yandan toplumsal sistemin ilerlemesi için temel teşkil eden yeni bilgi depoları (üniversiteler, kütüphaneler, sanat ve müzeler, bilgi birikimi ve daha uzun zaman dilimlerinde kültürler, dinler ve lisanlar) yaratılırken, bir yandan da kaynak tabanını genişletmek veya dengelemek için hiyerarşik olarak alttaki katmanlara geribildirim sağlanır.

Odum (1988, 1996) zenginliğin gerçek kaynağının ancak emek ve ekonomik sermaye olduğuna dair yaygın kanıya bir alternatif ve ek olarak, asıl kaynağın doğal sermaye ve ekosistem hizmetleri olduğunu öne sürer ve insan toplumlarının doğal sermaye ve ekosistem hizmetlerinden beslendiklerini vurgular. Geleneksel enerji analizleri veya ekonomik analizler para veya enerji bazında değerleyemedikleri girdileri genellikle dikkate almazlar. Piyasalar sadece parasal değerleri dikkate alır, fakat ekonomiler doğanın temin ettiği birçok girdi sayesinde ayaktadır. Bu girdiler dikkate alınmaz ve doğru değerleri verilmezse sonuç yanlış kaynak kullanımı olabilir ve bu durumda sistemi gelecekte neyin beklediği kestirilemez. Bu insan-baskın akışları karmaşık değerlerini hesaba katacak biçimde ölçmek çoklukla mümkün olmamakla birlikte, bunların "üretim maliyetleri"ni hesaplamak ve emerji kavramı aracılığıyla biyosfer süreçlerinde bir değer hiyerarşisi oluşturmak daha kolaydır. Emerji, kaynakların doğa tarafından üretiminin maliyetine dayanan farklı bir değer kavramını savunur: doğanın yalnızca piyasadaki insanlar için değil daha geniş bir kullanıcı grubu, yani dünyadaki tüm türler için kaynak üretmeye yönelik "emeği". İnsanların bakış açısından piyasa değerlerinin maksimize edilmesi diğer türlerin hayatlarını idame ettirme biçimlerini tehlikeye atar. Emerji maksimizasyon değil optimizasyon gerektirir ve tüm türlerin haklarını tanıyan ve kaynakların niteliğini üretimlerinin ne gerektirdiği (enerji, zaman, ma-

teryal) açısından ele alan politika tercihleri talep eder.

Doğal süreçler uzun biyolojik zaman dilimleri içinde seçilmiş ve kullanım hızları mevcut kaynak akışına göre ayarlanmıştır. Fakat ne yazık ki fosil enerjilerin keşfinden sonra insan toplumları kaynakların yenilenme hızlarından daha çabuk nasıl sömürülebileceğini öğrenmiştir; bu da biyosfer taşıma kapasitesine ve mevcut depolara kıyasla kaynakların sürdürülebilirliği sorununu ortaya çıkarır.

Ekonomik **büyüme** ve performans, parasal terimlerle tam olarak ele alınması imkânsız olan çevresel sorun ve kısıtlardan (iklim değişikliği, enerji kıtlığı ve arzı, biyoçeşitlilik kaybı, tatlı su eksikliği) günden güne artan bir şekilde etkileniyor. Bir süreci devam ettiren toplam emerji gezegenin özörgütlenme faaliyetinin bir ölçüsü olarak düşünülebilir. Böyle bir ölçü sistemin büyüyebileceği maksimum boyutu gösterir, yani biyosferin taşıma kapasitesinin üst limitini temsil eder.

Çevresel kısıtlar ve genel sistem ilkeleri her çeşit sistemin **büyüme**, doruk noktasına ulaşma, alçalma ve restorasyon ("darbe paradigması") döngülerinden geçmesini zorunlu kılar. Bu bağlamda Odum ve Odum (2001) sürdürülebilirliği, sonsuza dek sürdürülecek bir **durağan duruma** ulaşmaktan ziyade kaynak salınımlarına uyum sağlama kapasitesi olarak anlamış ve mevcut uygarlığın müreffeh inişine ("alçalış" ya da bu kitaptaki gibi "küçülme" olarak da adlandırılabilir) dair yollar tasarlamıştır. Kısa darbe döngülerine (*pulsing cycles*) sahip olan orman ekosistemlerinde ağaçlar ilkbaharda çiçek açar ve büyür, yazın meyve ve tohum (depolanmış bilgi) üretir, sonbaharda yapraklarını döker (toprak mikroorganizmalarınca geri dönüştürülmek üzere) ve kışın mevcut kaynaklar (güneş enerjisi) azaldığında kendini yeniler. Buna oldukça benzeyen kaynak-temelli modeller insanlar dahil dünyadaki tüm canlı türler ve sistemler için de geçerlidir. Odum ve Odum'un (2001) belirttiği gibi, parçası olduğumuz daha uzun toplumsal döngülerin farkında olmamız bizim için zordur; ekosistemlerin daha kısa döngülerini ise kolayca tespit ederiz. Küçülme ve kaynak optimizasyonu, gömülü zaman ve niteliklere odaklanması sebebiyle emerji yöntemiyle doğru bir şekilde ele alınabilecektir.

23

Gayri Safi Yurtiçi Hasıla

Daniel O'Neill

GAYRİ SAFİ yurtiçi hasıla (GSYH) ekonomik aktivitenin bir göstergesidir. Bu gösterge bir yıl boyunca bir ülke sınırları içinde üretilen tüm nihai mal ve hizmetlerin toplam değerini ölçer. GSYH'nin selefi olan gayri safi milli hasıla (GSMH) ilk olarak 1930'larda Amerika'nın Büyük Buhran'dan kurtulmasına yardımcı olmak için geliştirilmişti. O dönemde Amerikan hükümeti ekonominin durumu hakkında kapsamlı verilerden yoksundu ve dolayısıyla uygulanan politikaların işe yarayıp yaramadığını bilmek zordu. İlk ulusal GSMH hesaplarını Rus-Amerikalı iktisatçı Simon Kuznets hazırladı. Kuznets'in temel fikri basitti: ekonomik üretim verilerini iyi zamanlarda yükselen kötü zamanlarda düşen tek bir sayıya indirgemek (Fioramonti 2013: 23-26).

Kuznets'in geliştirdiği ulusal hesaplar sistemi II. Dünya Savaşı esnasında paha biçilmez bir rol oynadı. Bu sistem Amerika'ya ekonomisindeki atıl kapasiteyi tespit etme ve birçoklarınca mümkün görülmeyen üretim seviyelerine ulaşma imkânı sağladı. Cobb ve diğerlerinin (1995: 63) belirttiği gibi, "Manhattan Projesi ABD'de çok daha fazla övgü aldı. Fakat bir teknik gelişme olarak GSMH hesaplarının geliştirilmesinin bundan aşağı kalır yanı yoktu".

Savaşın ardından yürürlüğe konan 1946 İstihdam Yasası GSMH'yi ABD'nin resmi ekonomik politikası haline getirdi. 1953'te Birleşmiş Milletler ulusal hesaplar sistemi için uluslararası standartlarını yayımladı ve böylece Simon Kuznets'in fikirleri küreselleşti. İktisatçılar doğru mali yönetim ve (GSMH tarafından ölçülen) ekono-

mik performansa dair ayrıntılı bilgi sayesinde nihayet korkutucu "iktisadi dalgalanmaları" yönetebileceklerine ve refah artışını sürdürebileceklerine inanmaya başladılar (Cobb ve diğ. 1995).

Buna rağmen GSMH küresel anlamda kabul görmemişti. Sovyetler Birliği fiziksel ürünleri içeren ancak hizmetleri dışarıda bırakan daha farklı bir ekonomik gelişme ölçüsü –net materyal hasıla– kullanıyordu. Sosyalist yaklaşımda hizmetler birincil gelir olarak sayılmamış, daha ziyade birincil gelir dağılımının sonucu olarak kabul edilmişti. Soğuk Savaş boyunca bu iki gösterge propaganda aracı olarak kullanıldı ve hem ABD hem de Sovyetler Birliği kendi göstergelerine göre birbirlerinden daha fazla ekonomik **büyüme** kaydettiklerini iddia etti. Fakat Sovyetler Birliği'nin 1991'de yıkılmasıyla sahne GSMH'ye kaldı (Fioramonti 2013: 34-40).

Aynı yıl gayri safi "milli" hasıla sessizce gayri safi "yurtiçi" hasıla olarak değiştirildi. Bu iki gösterge birbirine çok yakın olsa da aralarında önemli bir fark vardır. GSMH yönteminde çokuluslu bir şirketin kazancı bu şirketin mülkiyetinin ve dolayısıyla kârının aktığı ülkeye atfedilir. GSYH yönteminde ise kâr fabrikanın bulunduğu ve kaynak çıkartımının yapıldığı ülkeye atfedilir – kâr nihayetinde bu ülkeden çıkıyor olsa bile. Ulusal muhasebedeki bu değişikliğin küreselleşmeyi desteklemek başta olmak üzere önemli sonuçları oldu. Cobb ve diğer yazarların (1995: 68) deyişiyle, "Kuzey ulusları Güney'in kaynaklarını alıp gidiyor ve buna Güney için kazanç diyorlar".

Simon Kuznets daha 1934 gibi erken bir tarihte, "Milli gelir ölçümü bir ulusun refahına dair neredeyse hiçbir çıkarım sağlamaz" uyarısında bulunmuştu (Cobb ve diğ. 1995: 67). 1962 yılına gelindiğinde ise Kuznets, "Hedef 'daha fazla' büyümek ise, neyin ne amaçla daha fazla büyümesi gerektiği açıklığa kavuşturulmalıdır," diyerek kendi yarattığı hesap sisteminin kullanım ve yorumlanma şekline açıktan muhalif haline gelmişti (*a.g.y.*).

Buradaki temel sorun GSYH'nin iyi ve kötü ekonomik faaliyetler arasında bir ayrım yapmadan tüm faaliyetleri sayıyor olmasıdır. Benim bir bira ya da yeni bir bisiklet satın almam GSYH'ye katkıda bu-

lunur. **Devletin** eğitime yatırım yapması da GSYH'ye katkıda bulunur. Bu iki örnek de muhtemelen olumlu görülecek harcamalardır. Buna karşın temizlenmesi için vergi mükelleflerinin para ödemesi gereken bir petrol sızıntısı da GSYH'ye katkıda bulunur. Artan ve bir hayli masraflı olan boşanma vakalarında harcanan para GSYH'ye katkıda bulunur. Savaş, suç ve çevresel yıkım gibi faktörlerin tümü başlıca ulusal ilerleme göstergemize katkıda bulunur. Bu, dev bir "artı" düğmesi bulunan fakat "eksi" düğmesi olmayan bir hesap makinesidir.

Ayrıca GSYH haneiçi ve gönüllü emek gibi pek çok yararlı faaliyeti hesaba katmaz, çünkü bu faaliyetlerde para el değiştirmez. Eğer çamaşırlarımı kendim yıkıyorsam bu GSYH'ye katkıda bulunmaz. Fakat size çamaşırlarımı yıkamanız için 10 Amerikan doları verirsem ve siz de bana çamaşırlarınızı yıkatmak için 10 Amerikan doları verirseniz, temiz çamaşır sayısı aynı kalmasına rağmen GSYH 20 Amerikan doları artacaktır.

Diğer bir sorun da GSYH'nin gelir dağılımına dair hiçbir bilgi sağlamamasıdır. Kişi başına düşen GSYH artsa dahi, eğer ek gelir en yüksek gelir gruplarına gidiyorsa ortalama bir kişinin durumunda iyileşme olmaz. Eşitsiz bir gelir ve servet dağılımı o toplumdaki fırsatların eşitsiz olduğu anlamına gelir (van den Bergh 2009).

GSYH'nin sonsuza dek artmasını hedefleyen bir strateji, **büyümenin** varlıklı ülkelerde insanların yaşamlarını iyileştirmediğini gösteren bir dizi toplumsal gösterge ele alındığında özellikle endişe vericidir (bkz. **büyümenin toplumsal sınırları**). Yaklaşık 20.000 Amerikan doları seviyesinde bir yıllık ortalama gelirin üzerine çıkıldığında, fazladan paranın daha fazla **mutluluk** getirdiğine dair bir gösterge yoktur. ABD başkan adayı Robert F. Kennedy'nin GSYH hakkındaki tutumu bilhassa eleştirildi ve 1968'de şu uyarıyı yapmıştı: "GSYH ne zekâmızı, ne cesaretimizi, ne bilgeliğimizi, ne bilgimizi, ne şefkatimizi ne de ülkemize olan bağlılığımızı ölçer. Kısacası GSYH hayatı anlamlı kılan şeyler dışındaki her şeyi ölçer" (Fioramonti 2013: 81).

GSYH bu eleştirilere rağmen gücünü koruyor. İktisatçılar gruba uyma arzusunun bağımsız düşüncenin önünü kestiği ve tartışmalı

meselelerin gündeme getirilmesinden veya alternatif çözümler sunulmasından kaçınıldığı bir nevi "grup düşüncesi"nde kilitlenmiş durumdalar (Fioramonti 2013: 146-48). Bu yöndeki ampirik bulguların zayıf olmasına rağmen, politika yapıcılar yetersiz **büyümenin** ekonomik istikrarsızlığa ve işsizliğin artmasına neden olacağından korkuyor. Fioramonti (2013: 153-56) GSYH'nin bir sayıdan ibaret olmadığını ve toplumu ancak piyasaların zenginlik yaratabileceği fikrine dayanarak örgütlemenin bir yöntemi olduğunu savunur. Bu nedenle GSYH'ye karşı çıkmak piyasa ekonomisinin kendisine meydan okumaktır. Öyleyse GSYH'yi yerinden etmek temelde teknik değil politik bir projedir.

Bununla birlikte, GSYH'nin zayıf bir ilerleme ölçütü olduğuna ve bu konuda bir şeyler yapmak gerektiğine dair dünya çapında artan bir farkındalık mevcuttur. Eski Fransa Başkanı Nicolas Sarkozy tarafından kurulan ve Nobel ödüllü iki iktisatçı tarafından yönetilen Ekonomik Performans ve Sosyal İlerleme Ölçüm Komisyonu'na göre, küresel ekonomik krizin insanları gafil avlamasının sebeplerinden biri yanlış göstergelere odaklanmış olmamızdır (Stiglitz ve diğ. 2009).

Bu durumda, özellikle de toplum olarak hedefimiz **büyümeden** küçülmeye doğru değiştiği takdirde, doğru göstergeler nelerdir? Hedefin yönünü değiştirip GSYH'yi küçülmenin bir göstergesi olarak kullanmak (örneğin yıllık yüzde +3'ten yüzde –3'e) cazip görünebilecek olsa da iyi bir fikir değildir. GSYH'deki düşüş çevresel baskıda bir azalmaya işaret edebilir, fakat bu, yeni ekonomik aktivite seviyesinin çevresel açıdan sürdürülebilir olduğunu göstermez. Dahası GSYH'deki düşüş bize toplumsal ilerleme hakkında bir şey söylemeyebilir. GSYH zayıf bir ilerleme ölçütüdür ve zayıf bir göstergenin hedefini değiştirmek bu gerçeği değiştirmez. Ekolojik iktisatçı Herman Daly'den mealen aktaracak olursak, GSYH'ye dair yapabileceğimiz en iyi şey onu unutmaktır.

Küçülmeyi ölçmek için iki ayrı gösterge dizisi içeren farklı bir yaklaşım gereklidir: (1) toplumun kaynak kullanım düzeyinin zaman içinde nasıl değiştiğini ve bu kaynak kullanım düzeyinin ekolojik sınırlar dahilinde olup olmadığını ölçen bir dizi *biyofiziksel*

gösterge; ve (2) insanların yaşam kalitesinin iyileşip iyileşmediğini ölçen bir dizi *toplumsal gösterge*. Küçülmenin birçok amacı olabileceğini ve bunların her birinin kendine özgü göstergeler gerektireceğini vurgulamak için (tek bir göstergenin aksine) "bir dizi gösterge"den bahsediyorum. Bu, sadece fayda maksimizasyonu hedefine odaklanan neoklasik iktisat ile küçülme iktisadı arasındaki hayati farka işaret eder.

Kısmen ilk uluslararası küçülme konferansının (Paris, 2008) deklarasyonuna dayanarak, küçülmenin gerçek anlamda gerçekleşip gerçekleşmediğini ve bunun toplumsal olarak ne derece sürdürülebilir olduğunu ölçmek için bir dizi "Küçülme Hesapları" oluşturdum (bkz. O'Neill 2012). Bu hesaplar yedi biyofiziksel göstergeyi (materyal kullanımı, enerji kullanımı, karbondioksit salımları, ekolojik ayak izi, insan nüfusu, besi hayvanı nüfusu ve yapılaşma) ve dokuz sosyal göstergeyi (mutluluk, sağlık, adalet, yoksulluk, sosyal sermaye, katılımcı demokrasi, çalışma saatleri, işsizlik ve enflasyon) içeriyor. Bu gösterge dizilerinin hiçbiri GSYH'yi içermiyor ve hiçbir modern ekonomik gösterge dizisi de bunu içermemelidir.

GSYH toplum olarak karşılaşılan sorunların bugünden çok farklı olduğu bir dönemde gelişti. Artık savaş zamanı üretimini maksimize etme ihtiyacıyla karşı karşıya değiliz; bundan ziyade tek bir gezegenin çevresel sınırları dahilinde tüm insanların refahını iyileştirme ihtiyacıyla karşı karşıyayız. Eğer varlıklı ülkeler hedeflerini ekonomik **büyüme** peşinde koşmaktan sürdürülebilir küçülmeyi gerçekleştirmeye çevirirse, ilerlemeyi ölçme şekillerini de değiştirmeleri lazım. GSYH'yi terk etmeleri ve yerine daha isabetli bilgiler koymaları gerekecek.

"Büyümeye doğru": Brüksel'deki Avrupa Komisyonu. (Fotoğraf Filka Sekulova tarafından, Brüksel'deki Avrupa Komisyonu Merkezi olan Berlaymont Binası'nda çekilmiştir.)

24

Büyüme

Peter A. Victor

EKONOMİK BÜYÜME genellikle bir ekonominin belirli bir zaman diliminde –bu süre çoğunlukla bir yıldır– ürettiği mal ve hizmetlerdeki artış olarak tanımlanır. Ekonomik büyümenin esası normalde bir ülkenin **Gayri Safi Yurtiçi Hasıla**'sındaki (GSYH) artış olarak anlaşılır. Bu şekliyle basit görünse de, ekonomik büyümeyi ölçmek söz konusu olduğunda ortaya birçok soru çıkar. Örneğin hangi mal ve hizmetler ölçüme dahil edilecektir? Ya bu mal ve hizmetlerin kalitesi zaman içinde değişiyorsa ne yapmalı? Muzdan saç kestirmeye kadar çeşit çeşit mal ve hizmet nasıl olur da üst üste konup büyüdüğü ya da küçüldüğü söylenebilecek bir yekûn elde edilir?

1940'lardan bu yana Birleşmiş Milletler, GSYH ölçümü için tüm ülkelerce uygulanması teşvik edilen prosedürler oluşturmak amacıyla uluslararası bir çaba sarf ediyor. BM prosedürleri, GSYH hesaplamasının kapsam ve yöntemlerinin yanı sıra GSYH'de zaman içindeki değişikliklere dair bu sorulara (ve diğerlerine) cevap sunar. Ekonomik büyümeyi ölçerken temel ilke, üretilen mal ve hizmetlerin nicel artışlarından kaynaklanan GSYH artışları (yani "reel" GSYH'nin artışı) ile sadece bunların fiyatlarındaki artışlardan kaynaklanan GSYH artışları (yani "nominal" GSYH'nin artışı) arasında ayrım yapmaktır, Zaman içinde mal ve hizmetlerin hem miktarları hem de fiyatları değiştiğinden ve yeni mal ve hizmetler eskilerinin yerini aldığından, reel ekonomik büyümenin ölçümü oldukça zordur.

İktisadi düşünce tarihi ekonomik büyümeyi açıklama girişimleriyle doludur. Klasik iktisatçılar, özellikle de Adam Smith ve David

Ricardo, ekonomik büyümenin anahtarı olarak uzmanlaşma, işbölümü, piyasa hacmi ve karşılaştırmalı üstünlüğe dayanan dış ticaret hacmini vurgulamıştır. 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında, büyümeyi, genişleyen her ekonominin geçtiği varsayılan (ama çok farklı biçimlerde sonuçlanan) "aşamalara" göre sınıflandırma teşebbüslerinde bulunulmuştur. Karl Marx (1887) **kapitalizmde** ekonomik büyümenin kendi yıkımını getirecek tohumlar taşıdığını öne sürerken, ideolojik yelpazenin diğer ucundaki W. W. Rostow (1960) "yükseliş", "olgunlaşma" ve "yüksek kitle tüketimi"ni kendi kendini sürdürebilen bir ekonomik büyüme sürecinde farklı aşamalar olarak görmüştür. Bu iki perspektif arasında bir yerlerde de Joseph Schumpeter'in tespitleri bulunur. Schumpeter yeni üretim metotlarının eski teknolojileri ve bunları kullanan işletmeleri yıkması ve bunların yerine daha kârlı yeni işletmelerin geçmesi sürecini tarif etmek için kullandığı "yaratıcı yıkım" terimini popüler kullanıma sokmuştur.

İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi (1936) adlı kitabında John Maynard Keynes işsizliğin yetersiz harcamadan kaynaklandığını savunur. Keynes bir ülkenin harcamalarının diğer bileşenlerine (örneğin tüketim ve **devlet** masraflarına) kıyasla daha fazla inip çıkan yeni bina, ekipman ve altyapı yatırımlarının önemini vurgulamış ama yatırımın ekonomideki üretken kapasiteyi zaman içinde artırma rolünü fazla önemsememiştir. 1950'lerde ve 1960'larda yatırımın bu yönü neoklasik ekonomistlerin ilgi odağı haline gelmiş, sermaye birikimi ve teknolojik değişimin işgücü verimliliğini artırarak kilit bir rol oynadığı matematiksel ekonomik büyüme modelleri geliştirilmiştir. Genişleyen işgücüyle birlikte işgücü verimliliğinin (GSYH/çalışan işgücü) artması ekonomik büyüme sağlar. Fakat en ünlüleri Robert Solow olmak üzere bu ekonomistler, teknolojik değişimin ekonomik büyümedeki önemini teslim etmekle birlikte, geliştirdikleri modellerde değişimin nasıl ortaya çıktığını açıklamamışlardır. Akabinde bu konu 1980'lerin "endojen" büyüme teorisi başlığı altında ele alınmıştır; buna göre yatırım ve yenilik hakkında doğru varsayımlar altında ekonomik büyüme sürecinin sonsuza dek devam edebileceği öne sürülmüştür.

Endojen büyüme teorisine bir alternatif, ekonomik büyümeyi hem iktisadi hem de fiziki bir süreç olarak görenlerden gelmiştir. Bu grup, ekonomik büyümenin iktisadi ilkelere olduğu kadar doğa bilimlerinin ilkelerine de dayanması gerektiğini savunmuştur. Robert Ayres (2008), Robert Solow'un neoklasik büyüme teorisinde ihmal edilen değişkenin teknolojik değişim değil ekserji (yani enerjiden elde edilen faydalı iş) olduğunu iddia eder. Ayres Japonya ve ABD'nin yüz yıllık ekonomik büyüme tarihini analiz ederek, ekonomik büyümenin sermaye ve işgücü artışıyla açıklanamayan kısmını teknolojik değişime atfetmeye gerek olmadığını belirtmiştir. Ayres şu çıkarımda bulunur:

> Ekserjinin ... hakikaten de üretimin üçüncü bir faktörü olduğunu ... ve gelecekteki ekonomik büyümenin birincil ekserji maliyetinin azalmasına ve/veya azalan ekserji girdisinin çıkardığı faydalı işin devamlı artmasına bağlı olduğunu ... kesinlikle söyleyebiliriz. (Ayres 2008: 307)

Ekonomik büyüme eleştirilerinin geçmişi neredeyse ekonomik büyümenin kendisi kadar uzundur. Smith ve Ricardo'nun çağdaşı olan Malthus, nüfus artışının kaçınılmaz olarak gıda üretimindeki artışı aşacağını ve bu nedenle yaşam standartlarında sürdürülebilir bir artışın mümkün olmadığını savunmuştur. İktisatçıların çoğu Malthus'a karşı çıkmıştır, fakat Malthus'un doğal sistemlerin sürekli genişleyen ekonomileri destekleyebilme kapasitesine yönelttiği dikkat ekonomik büyüme eleştirilerinde halen önemli bir damardır. Günümüzde bu sınırlar "gezegensel sınırlar" olarak ifade ediliyor ve iklim değişikliği, biyolojik çeşitlilik kaybı, okyanus asitlenmesi, biyofiziksel döngülere müdahaleler ve iki asırdan beri ekonomik büyümenin bel bağladığı düşük maliyetli fosil yakıt kaynaklarındaki azalmaya işaret ediyor. Dolayısıyla ekonomik büyüme arzu edilse dahi mümkün olmayabilir. 1960'lı yıllardan bu yana birçok gelişmiş ülkede ekonomik büyüme oranındaki düşüş eğilimi, büyümenin çöküşünün beklenenden de yakın olabileceğini gösteriyor.

Fakat ekonomik büyüme zengin ülkelerde hâlâ bu kadar önemli mi? John Stewart Mill daha 1848'de, "artık toplumsal yaşam tarzı haline gelmiş birbirini çiğneme, ezme, iteleme ve birbirinin ense-

sinde soluma"yı eleştirerek (Mill 1848: 113) ekonomik büyümenin günümüzü çok andıran olumsuz yönlerini tasvir etmişti. Ezra Mishan'ın *The Costs of Economic Growth* (Ekonomik Büyümenin Maliyetleri, 1967) adlı kitabı ise son 40 yılın verileriyle endişe verici biçimde uyuşan genişleme ve yıkım senaryoları ortaya koymuş ve ünlü *Ekonomik Büyümenin Sınırları* (Meadows ve diğ. 1972) raporuyla daha da güçlenen hararetli bir tartışmaya yol açmıştı (Turner 2012).

Kimi diğer düşünürlerin itirazı ise ekonomik büyümenin gelişmiş ekonomilerde refahı artırdığı yolundaki zımni varsayıma karşıdır. Bu bağlamda araştırmacılar daha yüksek gelirin kişiyi daha mutlu edeceğini baştan varsaymak yerine bu sözde bağlantıyı irdelemiş ve kanıtlamakta zorlanmıştır (Layard 2005). Görünüşe göre gelişmiş ekonomilerde, birçok kişinin sahip olduğu belli bir gelir seviyesinin ötesinde gerçekleşen gelir artışlarının, kişilerce beyan edilen **mutluluk** seviyelerine ancak cüzi bir katkısı vardır.

Son olarak bir de ekonomik büyümeyle eşanlamlı kabul edilen GSYH artışlarının, gerçekten önemli olan şeylerin son derece kusurlu bir ölçütü olduğunu savunan eleştirel bir kanat vardır. GSYH refahla ilgisi olan veya olmayan her türlü nedenden dolayı artabilir. Normalde bir finansal alım-satım olmadan yürütülen faaliyetler ticarileştiğinde GSYH artacaktır. Bu, gelişmekte olan ülkelerde görülen alışılmadık ekonomik büyüme oranlarını da kısmen açıklayabilir. GSYH, üretimdeki reel artışlardan ziyade geleneksel ekonomik uygulamaların yerini ticarileşme ve **metalaşmanın** alması sebebiyle artar. Benzer şekilde kaynakların tükenmesi ve çevresel kirlenme pahasına GSYH'de artış yaşanabilir ve bu boyutlar yerleşik ekonomik büyüme ölçüsünce yansıtılmaz. Keza eşitsizlikteki artış: Bazı ölçümler küresel eşitsizliğin son yirmi yılda azalmış olduğunu gösterse de, dünya nüfusunun çoğunluğu gelir eşitsizliğinin bu dönemde arttığı ülkelerde yaşamaktadır. Ayrıca feminist akademisyenler, GSYH'nin bir refah ölçütü olarak yetersizliğine bir başka kanıt olarak kadın ve erkeklerin ekonomik koşulları arasındaki farkların görünmez kılınmasına dikkat çekmiştir (bkz. **feminist iktisat**).

Ekonomik büyümenin bu eleştirilerinin önemli olmasının iki

ana nedeni vardır. Birincisi, ekonomik büyümeyi temel politika hedefi olarak sürdüren ekonomiler tam istihdam, daha fazla boş zaman, daha zengin bir sosyal yaşam, daha fazla demokratik katılım ve dirençli bir çevre gibi mutluluk ve refaha daha doğrudan katkıda bulunan diğer hedeflere ulaşmakta başarısız olabilirler. İkincisi, kaynaklar ve ekoloji açısından sınırlı olan bir dünyada, zengin ülkelerin ekonomik büyümeyi hedeflemesi muhtemelen, büyümenin faydalarının daha belirgin olacağı gelişmekte olan ülkelerdeki ekonomik büyüme pahasına olacaktır.

Tüm bu nedenlerden dolayı, gelişmiş ekonomilerde yaşayanların büyüme olmadan ve hatta küçülerek yaşamayı düşünme zamanı gelmiştir.

25

Mutluluk

Filka Sekulova

MUTLULUK, öznel refahın bir bileşeni ve yaşam memnuniyetiyle aşağı yukarı örtüşen bir kavramdır, zira insanların beyanlarına göre yaşam memnuniyetiyle mutluluk arasında yüksek bir korelasyon vardır. Farklı felsefi akımların mutluluk mefhumları da farklıdır. Hedonik mutluluk, maddi nesneler veya zevkli deneyimler edinmekten doğan olumlu etkiler anlamına gelir. Hedonik mutluluk yaşam memnuniyetine ampirik olarak daha yakındır ve en düşük rakamın yaşamdan bütünüyle memnuniyetsiz, en yüksek rakamın ise yaşamdan bütünüyle memnun olmaya denk geldiği sayısal ölçekler vasıtasıyla işlevselleştirilebilir. Öte yandan ödemonik mutluluk kişinin en geniş potansiyeli ve yaşam amacıyla tutarlı bir şekilde yaşaması anlamına gelir. Ödemonik mutluluk kişinin pozitif psikolojik işleyişini değerlendiren anketler aracılığıyla formalize edilebilir. Bazı faaliyetler hem ödemonik hem hedonik mutluluk verirken, hedonik hazzın her çeşidi ödemonik mutluluğa yol açmaz.

Mutluluk literatürünün konumuzla bağlantılı olan ilk önemli boyutu, öznel refahı hem maddi hem de maddi olmayan bileşenleri içeren karma bir yapı/kavram olarak ele alıyor olmasıdır. Kişinin mutluluğunda parasal olmayan alanların (sağlık, sosyal sermaye, ilişkisel ürünler, medeni hal ve mizaç gibi) parasal alanlara (maddi koşullar veya harcanabilir gelir düzeyi gibi) nazaran daha fazla ağırlığı olduğu gösterilmiştir (Easterlin 2003). Parasal olmayan mutluluk alanlarındaki aksamalar, parasal alanlardaki aksamalara kıyasla kişinin refahında daha derin ve kalıcı kırılmalara neden ol-

ma eğilimindedir. Bu bulgular küçülme teorisiyle ve hayatın ekonomik unsurlarına atfedilen önemi insan ilişkilerine, toplumsal bağlara ve **şenlikliliğe** yönlendirme fikriyle aynı doğrultudadır.

İkinci bir önemli boyut iktisattaki fayda teorisiyle ilgilidir. Yaşam memnuniyetini faydanın kabataslak bir temsili olarak alırsak, mutlulukla ilgili araştırmalar bir tüketicinin belirli bir tüketim toplamını artırmaktan aldığı tatminin zaman içinde faydaya olumlu bir katkıda bulunmayı bıraktığına işaret eder. Bu nedenle mutluluk araştırmaları **büyümenin** salt faydacı bir iktisadi çerçevede bile düşünülen amaca ulaşamadığını gösterir.

Üçüncü bir bulgu Easterlin Paradoksu'yla ilgilidir. Bu paradoks, gelir seviyelerinde zaman içinde yaşanan artışla beyan edilen öznel refah seviyesi arasında bir bağlantı olmadığına işaret eder. Bu bağlantısızlık çoğunlukla iki sebepten ötürü ortaya çıkar. Bunlardan ilki toplumsal kıyaslamaların duygusal durum üzerindeki etkisi, yani iyi ya da "mutlu" bir yaşamın ne olduğuna dair çıkarımların belli bir referans grubu veya çevreye kıyasla yapılıyor olmasıdır (bkz. **büyümenin toplumsal sınırları**). Diğeri ise maddi beklentilerin duruma uyum sağlaması, yani isteklerin sürekli artması, bunun da gelir artışının refah üzerindeki potansiyel etkisini zaman içinde siliyor olmasıdır.

Peki bu üç görüş küçülme planlarıyla ne şekilde ilişkilidir? Akla ilk gelen cevap, küçülme tüketimde yaygın ve adil bir azalma biçimini alırsa, bu durumun öznel refahı olumsuz etkilemek zorunda olmadığıdır. Bunun ilk sebebi adaptasyondur. İnsanlar maddi koşullarındaki iyileşmelere alışma eğilimindedir. Örneğin piyango talihlilerinin zaman içindeki mutluluk seviyelerinin, kendileriyle benzer özelliklere sahip kişilerden oluşan bir kontrol grubuna kıyasla daha yüksek olmadığı ortaya çıkmıştır. Aynı şekilde düşük maddi tüketime adapte olmak da –sosyal statü dikkate alınırsa– mutluluk seviyelerinde kalıcı hasarlar yaratmayabilir. Bu da bizi ikinci nedene, yani toplumsal kıyaslamaya getirir. Tüketimde herkesin etkileneceği bir düşüş referans gelir standartlarını da aşağıya çekeceği için potansiyel olumsuz sosyal ve psikolojik etkiler dengelenecektir. Bununla birlikte, eğer küçülme ekonomik kriz zamanlarında olduğu

gibi, maddi bolluk içindeki bir toplumda küçük bir kesimin tüketiminin azalması şeklinde gerçekleşirse refah azalacaktır.

Küçülmenin birbirini tamamlayan eylemler, politikalar ve stratejiler içeren çokboyutlu bir dönüşüm olarak genel algısının ötesinde, bilindik küçülme önerilerinin bazılarının mutluluk üzerindeki etkilerini irdelemek mümkündür. Bu önerilerden biri genel hatlarıyla resmi çalışma saatlerinin azaltılması ve **iş paylaşımının** uygulanmasıdır. Mutluluk literatüründe yarı zamanlı çalışmanın daha yüksek yaşam memnuniyetiyle ilişkili olduğuna dair bazı kanıtlar vardır. Yine, eğer herkesin gelirinin artması hiç kimsenin mutluluğunu artırmıyorsa, (resmi çalışma saatlerinin azalmasından dolayı) herkesin gelirinin düşmesi muhtemelen kimsenin mutluluğunu azaltmayacaktır. Beklenti teorisi (*prospect theory*) doğrultusunda, maddi kayıpların aynı büyüklükteki maddi kazançlara nazaran daha acı verici olduğu iddia edilebilir. Fakat böyle bir asimetrinin uzun vadede varlığına ve kalıcılığına dair ampirik bulgular çelişkilidir.

Küçülme kapsamında **iş paylaşımı** önerisine, serbest zamanın yanı sıra, parasal olmayan karşılıklı ilişkilere ve birçoğu yeniden üretim olarak tanımlanabilecek topluluk faaliyetlerine adanan zamanın artması eşlik eder. Toplumsal ve aile içindeki etkileşimlerin (bkz. **bakım**) kalitesinin refahı belirleyen ana faktörlerden biri olduğu göz önüne alındığında, topluluk temelli çalışma payında artış mutluluğu azaltmayabilir. Öte yandan özgürlüğün –yani kişinin kendi zamanı ve yaşamı üzerinde kontrole sahip olmasının– yaşam memnuniyetindeki payının birçok ülkede sağlık, istihdam, gelir, evlilik veya dinden daha önemli olduğu görülmüştür. Dolayısıyla kişinin anlamlı olduğunu düşündüğü faaliyetlere ayıracağı zaman oranının artması yaşamdan duyulan memnuniyeti de artırabilir. Örneğin gönüllü çalışmanın empatiyi artırarak ve kişinin gayelerinde değişimler yaratarak mutluluğa olumlu katkı sağladığı bulunmuştur.

Dahası, küçülme teorisinde genellikle asgari ve azami ücret seviyeleri arasında demokratik olarak belirlenmiş sabit bir orandan bahsederiz (bkz. **temel ve azami gelir**). Gelir eşitsizliğinin yaşam memnuniyeti üzerinde oldukça olumsuz bir etkisi olduğu gösteril-

miştir. Eşitsizliğin yüksek olduğu bölgelerde yaşayanların sağlık ve mutluluk seviyeleri daha düşük olma eğilimindedir. Bu nedenle, küçülmenin bir getirisi olarak bireyler ve ülkeler arasındaki gelir farkı azalırsa, bununla ilişkili olarak rekabet de azalacağı için öznel refah artabilir.

Büyüme konusunda önemli diğer bir fikir, otomobil bağımlılığının ve daha genel olarak hızlı ulaşım yöntemleri ve çevreyi kirleten altyapıların azaltılmasıdır. Böyle bir dönüşümün, sosyal yoksunluk yaratmadan kentsel ve kırsal mekânlarda (vahşi) doğa için daha fazla alan açabildiği ölçüde refahı olumlu etkilemesi muhtemeldir. Ulaşım üzerine yapılan çalışmalara göre, motorlu bir araçta saatler harcamanın mutluluk üzerinde kalıcı bir olumsuz etkisi vardır. Ayrıca çevresel yıkımın refahı azalttığını belirten büyüyen bir literatür de mevcuttur. Örneğin yapılan birçok araştırmaya göre, hava kirliliği düşük mutluluk seviyesiyle ilişkilidir. Bu durum sözgelimi trafik sıkışıklığının refah için bir tehdit oluşturduğu Londra ve Çin'deki büyük şehirler için geçerlidir. Araç kullanımı açısından bakarsak, eğer bir şehirde yaşayanların çoğu arabadan toplu taşımaya geçerse veya işyerlerini yaşadıkları yerlere yakın olacak şekilde seçerse muhtemelen yaşam memnuniyetleri düşmeyecektir. Öte yandan temelinde otomobillerle ayakta duran bir toplumda aracınıza veda etmek rahatsız edici olabilir.

Küçülme üzerine yapılan kamusal tartışmalarda sık sık ortaya atılan bir diğer öneri, kamuya açık alanlarda reklamın yasaklanmasıdır. Literatür materyalizme yüksek değer atfeden ve finansal güvenliğe daha fazla önem veren bireylerin hayatlarından daha az memnun olma eğiliminde olduklarını gösteriyor (Kasser 2002). Bu da demektir ki eğer böyle bir önlem maddi arzuları düşürüyorsa refahı artırabilir. Dahası, televizyon izlemenin mutluluğun önemli bir bileşeni olan ilişkisel faaliyetleri baskıladığını gösteren küçük bir literatür de mevcuttur.

Daha soyut fakat klasik bir küçülme önerisi ise egemen **büyüme tahayyülüne** meydan okumak ve sosyal prestijin maddi varlık ve birikimle ilişkilendirilmesini önlemektir. Materyalist olmayan değerler ile refah arasındaki ilişkiyi araştıran az sayıda çalışmaya göre,

materyalist olmayan değerler daha yüksek yaşam memnuniyetiyle ilişkilidir. İçsel değerler (örneğin diğerkâmlık) genelde daha yüksek refah düzeyleriyle ilişkilidir ve kişinin temel ihtiyaçlarını karşılamak için daha az materyal kaynağa gereksinim duymasını sağlar. Öte yandan rekabet temelli tüketimin mutluluk üzerindeki olumsuz etkisi göz önüne alındığında, materyalist değerlere esir olmayan bir toplumsal **tahayyülün** tohumlarının bireysel ya da toplumsal seviyede atılması mutluluğu olumlu etkileyecektir.

Küçülme konusundaki kimi önerilerin mutluluk açısından sonuçlarına dair bu özet elbette kısmidir. Küçülmenin kendiliğinden "mutluluk" getirdiğine ve getireceğine inanmak saflık olur, keza toplumun tek hedefi de mutluluk olmamalıdır. Burada önerilen sav daha ziyade, yaşam memnuniyetinin küçülmeyle azalması ihtimalinin zayıf olduğudur. Bu ihtimal özellikle de şu koşullar altında düşüktür: gelir veya ücretli işlerdeki herhangi bir düşüşün ve serbest zaman ve **özerklikteki** artışın herkes tarafından eşit olarak deneyimlenmesi; ikili ilişkilere/topluluk hizmetine daha fazla zaman ayrılmasının ilişkisel ürünlerdeki artışlarla telafi edilmesi; hızlı ulaşım modellerindeki küçülmenin seyahate ayrılabilecek zamanın artmasıyla telafi edilmesi; lüks mal tüketimi ve konfordaki düşüşün paylaşım ve **şenlikliliğe** uyum sağlanarak telafi edilmesi. Başka bir deyişle, eğer küçülme birbirlerinin (olası) olumsuz etkilerini karşılıklı telafi eden çoklu eylem ve politikalardan oluşan bir çerçevede gelişiyorsa kişisel mutluluğu riske atmayabilir. Eğer küçülme mutluluğu belirleyen faktörler arasında, adapte olma olasılığımızın kısıtlı olduğu etkenlerde –örneğin serbest zamanın kullanımında, kentsel ve doğal çevrenin durumunda, sağlıkta, kişisel özgürlük ve sosyal ilişkilerin kalitesinde– düzelme yaratırsa öznel refah üzerindeki etkisinin kalıcı ve olumlu olması muhtemeldir.

26

Tahayyül; Özgürleştirilmesi

Serge Latouche

TAHAYYÜLÜN özgürleştirilmesi fikri ve projesinin iki ana kaynağı vardır: bir yandan Cornélius Castoriadis'in felsefesi, diğer yandan emperyalizmin antropolojik eleştirisi. Ekolojik eleştirinin yanı sıra bu iki kaynak küçülmenin entelektüel kökenlerini oluşturur. Castoriadis kanadında odak tahayyül üzerindeyken, emperyalizm antropologları arasında odak özgürleştirme (*decolonization*) üzerindedir. Bu iki kaynağa geri dönmek terimin tam olarak ne anlama geldiğini açıklığa kavuşturacaktır.

Castoriadis'in eserlerinin performatif "tahayyülü özgürleştirme" mefhumundan beslendiği aşikâr olsa dahi, bildiğim kadarıyla kendisi bu fikri hiç bu şekilde ifade etmemişti. *Toplum, İmgeleminde Kendini Nasıl Kurar?* kitabının yazarı olan Castoriadis'e göre, toplumsal gerçeklik "imgesel anlamlar"ın, yani duyguları harekete geçiren temsillerin hayata geçirilmesidir. Eğer **büyüme** ve **kalkınma** birer inanç, dolayısıyla da "ilerleme" ve ekonominin tüm temel kategorileri gibi imgesel anlamlar ise, **büyüme** ve **kalkınmanın** dışına çıkmak, onları hükümsüz kılmak ve ötelerine geçmek (meşhur Hegelci olumsuzlama) tahayyülün değiştirilmesini gerektirir. Bir küçülme toplumuna ulaşılması da bu nedenle kısmen tahayyülümüzün özgürleşmesi anlamına gelir: yani dünyanın değişimi bizi mahkûm etmeden önce dünyayı gerçekten değiştirmek. Castoriadis'ten çıkan dersin uygulaması tam da budur. Castoriadis şöyle der:

İhtiyaç duyulan şey benzeri görülmemiş boyutta yeni bir hayali yaratımdır: insan hayatının merkezine üretim ve tüketimin genişlemesinden başka anlamlar koyabilecek, insanların hayatlarına peşinden koşmaya değer bulacakları farklı hedefler getirecek bir yaratım. Yüzleşmemiz gereken muazzam zorluk budur. Ekonomik değerlerin merkezi (veya biricik) olmaktan çıktığı, ekonominin insan yaşamı için sadece bir araç olarak ait olduğu yere geri konduğu ve nihai bir amaç olmadığı, dolayısıyla gittikçe artan bu tüketim çılgınlığının reddedildiği bir toplumu arzu etmeliyiz. Bu sadece mutlak bir çevre yıkımından kaçınmak için değil, aynı zamanda ve özellikle çağdaş insanın ruhsal ve ahlaki yoksulluğundan kurtulmak için de gereklidir. (Castoriadis 1996: 143-4)

Başka bir deyişle, bu hiper-modern tüketim ve gösteri topluluğundan çıkmak gerekli olduğu kadar son derece arzu edilirdir de. Bununla birlikte, Castoriadis şöyle ekler:

Fakat bu tür bir devrim, Batı dünyasındaki insanların psikososyal yapılarında, hayata karşı tutumlarında, kısacası tahayyüllerinde ciddi değişimler gerektirecektir. Hayatta tek hedefin daha fazla üretmek ve tüketmek olduğu fikri, terk edilmesi gereken abes ve küçük düşürücü bir fikirdir. (Sözde) rasyonelliğin (sözde) hâkimiyetine ve sınırsız genişlemeye dair kapitalist tahayyül terk edilmek zorundadır. Bunu sadece erkekler ve kadınlar yapabilir. Tek bir birey veya bir kuruluş en iyi ihtimalle sadece buna dair olası yönelimleri hazırlayabilir, eleştirebilir, teşvik edebilir ve ana hatlarını çizebilir. (Castoriadis 2010b: 199)

Öte yandan, hâkim tahayyülden bir çıkış bulma çabası öncelikle bu tahayyülü nasıl benimsediğimize –yani dünyanın **metalaşmasıyla** birlikte zihinlerin iktisadileşmesi sürecine– bakmayı gerektirir. Castoriadis'e göre ekonomi bir icattır. *Toplum, İmgeleminde Kendini Nasıl Kurar?*'ın son sayfaları tam da bu konuya değinir. Bunlar Batı'nın modern tahayyülünde ekonominin nasıl kurulduğunu analiz ettiğim *The Invention of the Economy* (Ekonominin İcadı) kitabımda geliştirmeye çalıştığım fikirlerin tohumlarıdır (Latouche 2005).

Kalkınma ve **büyüme** Castoriadis tarafından kapsamlı bir analize konu edilmemiştir. Her iki konuda yaptığı açıklamalar bir tartışmanın sonunda veya diğer konulara yönelik düşünceleri arasında

sarf ettiği birkaç keskin cümleden ibarettir. **Kalkınmanın** krizini **kalkınmanın** imgesel anlamlarının ve özellikle de ilerlemenin bir krizi olarak analiz eder. **Kalkınmanın** inanılmaz ideolojik direnci ilerlemenin de bir o kadar şaşırtıcı olan direncine dayanır. Kendisinin de takdire şayan bir şekilde ifade ettiği gibi:

> Kimse artık ilerlemeye gerçekten inanmıyor. Herkes gelecek yıl biraz daha fazlasına sahip olmak istiyor ama kimse mutluluğun yıllık yüzde 3'lük bir tüketim artışında olduğunu düşünmüyor. Büyüme tahayyülü kesinlikle halen mevcut: Hatta Batı dünyasında yaşayan tek tahayyül bu. Batılı birey yakında yüksek çözünürlüklü bir televizyon seti alabilecek olması dışında hiçbir şeye inanmıyor. (Castoriadis 2010: 181)

Bir inancı kökünden söküp atma yöntemlerinden biri, Kuzey-Güney ilişkisinin analizinde kullanılan "özgürleştirme" metaforuyla ifade edilebilir. Antiemperyalist antropolojinin zihniyetle ilişkili olarak sıkça kullandığı şekliyle "sömürgeleştirme" terimi birçok kitabın başlığında görülebilir. Octave Manonni'nin sömürgeleştirilmişlerin psikolojisine dair eseri bu bağlamda ilklerden biridir. Daha bariz bir örnek ise, Balandier'nin müritlerinden Gérard Althabe'nin Madagaskar üzerine kaleme aldığı 1969 tarihli çalışması *Oppression et Liberation dans l'imaginaire*'dir (Tahayyülde Baskı ve Özgürleşme). 1988'de Serge Gruzinski, altbaşlığı Batılılaşma sürecine atıfta bulunan *La colonisation de l'imaginaire* (Tahayyülün Sömürgeleştirilmesi) adlı kitabını yayımlamıştır. Fakat Gruzinski'nin bahsettiği tahayyülün sömürgeleştirilmesi, hâlâ dar anlamda sömürgeleştirme sürecinin devamına ve yerlilerin dinlerinin misyonerler tarafından değiştirilmesine işaret eder. Bu din değişikliği hem zihinlerin kültürlerinden koparılması hem de emperyalist proje tarafından Hıristiyanlık ve Batı medeniyetine asimilasyondur. Bu, tahayyülde salt sembolik araçlarla yürütülmeyen gerçek bir baskıdır: Örneğin Yeni Dünya'da Engizisyon esnasında İspanyol işgalciler tarafından yaygın olarak insanların yakıldığı çarmıhları düşünün.

Büyüme ve **kalkınma** bağlamında, ilerleme ve ekonomi tahayyülünü tesis edip yerleştirmeyi amaçlayan ideolojik ve neredeyse dini bir zihniyet dönüşümü sürecinden bahsediyoruz. Yine de, Ami-

nata Traoré'nin (2002) yerinde ifadesiyle söylersek "tahayyüle tecavüz" halen semboliktir. Batıda tahayyülün sömürgeleştirilmesi dediğimizde hem mağduru hem de faili olduğumuz zihinsel bir istiladan bahsediyoruz. Bu kısmen gönüllü bir esaret ve büyük ölçüde bir özsömürgeciliktir.

Bundan dolayıdır ki "tahayyülün özgürleştirilmesi" terimi semantik bir kaymaya işaret eder. Buradaki özgünlük, antropologlar tarafından analiz edilen sürecin belli bir ters biçiminin vurgulanmasıdır. Bu, "yazılım" veya paradigmanın değişmesi, ya da Édouard Glissant'ın dediği gibi "tahayyülün gerçek devrimi"dir. Her şeyden önce kültürel bir devrimdir bu, fakat bundan ibaret değildir. Aynı zamanda ekonomiden çıkma, değerleri değiştirme ve dolayısıyla Batısızlaşma (*de-Westernizing*) ile ilgilidir. Bu tam da küçülme "yandaş"larının kalkınma-sonrası projesi bağlamında geliştirilen programa tekabül eder.

Egemen veya sömürgeci tahayyülden çıkış meselesi Castoriadis için olduğu kadar antiemperyalist antropologlar için de merkezidir. Fakat oldukça da zordur, zira diğer insanların –hele ki "**büyümeye**" bağımlılarsa– tahayyülü bir yana kendi tahayyülümüzü bile salt karar vererek değiştirmemiz söz konusu değildir. Bu bağlamda akla ilk gelen, Castoriadis'e göre asli bir rolü olan *paideïa*, yani eğitim ve yetiştirilmedir.

> Örneğin, bahsettiğimiz toplumda olmayan –ve çağdaş tartışmalarda kaybolan– bir şey varsa, ve o şey *paideïa* yani yurttaşın eğitimi ise, özgürlük ya da yurttaşların katılım fırsatı ne anlama gelir? Eğitim aritmetik öğretmek anlamına gelmez, bireye yurttaş olmayı öğretmek anlamına gelir. Kimse yurttaş olarak doğmaz. Peki ya nasıl yurttaş olunur? Öğrenerek. Bunu öncelikle yaşadığımız kente bakarak öğreniriz. Kesinlikle günümüz televizyonunu izleyerek değil. (Castoriadis 2010)

Ancak bu detoks, halihazırda bir küçülme toplumu kurulmamışsa tam olarak mümkün olamaz. Öncelikle tüketim toplumundan çıkmış ve bunun bizi kırılması gereken bir döngüye sokan "sivil sersemliği"nden kurtulmuş olmamız gerekir. Günümüz ideolojisinin bir aracı olan reklam saldırganlığını ifşa edip kınamak, Castoriadis'

in "tüketimci ve TV onanizmi" olarak adlandırdığı şeye yapılacak karşı saldırının başlangıç noktasıdır hiç şüphesiz. *La décroissance* gazetesinin "Reklam Avcıları" (Casseurs de pub) derneğinden türemiş olması tesadüf değildir. Reklam, büyüme toplumunun kilit itici gücüdür. Küçülmecilerin ve büyüme muhaliflerinin hareketi, doğası gereği ve geniş ölçüde reklam saldırganlığına karşı direnişle bağlantılıdır.

27

Jevons Paradoksu (Geri Sekme Etkisi)

Blake Alcott

SANAYİ DEVRİMİ'NİN altın çağında, tam da İngiltere'nin kömür rezervinin tükenmesinden endişe duyduğu sırada, William Stanley Jevons (Jevons 1865, Alcott 2005) iki durum gözlemledi: (1) uzun zamandan beri, eritilmiş demir için birim başına gereken kömür girdisi veya bunun için buharlı motorlar tarafından yapılan iş azalıyordu; ve (2) toplam kömür tüketimi artıyordu. Aynı şekilde, işgücü verimliliği artarken emek girdisine talep de artıyordu. Bu gözlemlerden yola çıkarak, kaynak kullanım verimliliğini artıran teknolojik değişimlerin, genel olarak kaynağın tüketim oranını düşürmektense artırdığı çıkarımını yaptı.

Bu iddia daha sonra elektrikle aydınlatma vakasıyla örneklendi: Bir lümen ışık üretmek için gereken elektrik miktarındaki 100 kat azalma, binaları ve yolları aydınlatmak için kullanılan elektrik miktarında 1000 kat artış meydana getirdi. Jevons bunu bir "paradoks" olarak adlandırdı, çünkü psikolojik nedenlerden dolayı bizler girdi-çıktı oranında bir birim düşüşün *toplam* girdi tüketiminde de düşüşe neden olmasını bekleriz. Buradaki girdi enerjinin yanı sıra pek tabii su, fosfor, ekilebilir toprak veya çalışma saatleri de olabilirdi.

İlk olarak birkaç tanımla başlayalım. Ortalama bir su ısıtıcısının su kaynatmadaki enerji verimliliğinin yüzde 10 arttığını varsayalım. Ayrıca, su ısıtıcısı sayısının ve su ısıtıcısı başına kaynayan su miktarının değişmediğini de varsayalım. Bu durumda suyu kaynatmak

için kullanılan enerji miktarı yüzde 10 oranında azalırdı. Daha önce suyu kaynatmak için kullanılan toplam enerjinin yüzde 10'u, teknik bir terim olarak mühendislik tasarrufu denen, mutlak tasarruf edilmiş enerji olurdu. Ama bu miktar sadece teoriktir. Gerçekte bu miktardan daha az tasarruf edilir, çünkü hem çıktı hem de enerji girdisi fiyatlarının düşmesiyle, anlık olarak tasarruf edilen enerji tüketiciler tarafından başka şeyler yapmak için kullanılır. Tedarikçiler arzı düşürmediği ve böylece fiyat düşüşünü önlemediği sürece, gizli tüketici talebi geçici olarak açıkta kalan bu enerjiyi tekrar tüketir. Bu yeni talebe geri sekme tüketimi denir.

Jevons geri sekme tüketiminin mühendislik tasarrufundan daha yüksek olduğunu ortaya koydu. Yani verimliliğin değişmediği varsayılan durumdan bile *daha fazla* enerji tüketiliyordu – buhar motorunun verimi James Watt'ın 1800'lerde bulduğu seviyesinde kalmış olsaydı, çok daha az kömür tüketirdik. Olası ikinci bir sonuç, geri sekmenin mühendislik önlemleriyle gerçekleşen tasarrufun yüzde 100'üne eşit olmasıdır. Bu ancak teknolojik verimlilik artışları girdi tüketimini etkilemediğinde yani bu tüketim artış yönünde seyrine devam ettiğinde gerçekleşir. Üçüncü bir sonuç ise tasarruf edilen enerjinin bir kısmına kalıcı olarak talep olmadığında gerçekleşir, bu durumda geri sekme yüzde 1 ile yüzde 99 arasında olur. Geri sekme yüzde 100'e yaklaştığında, verimliliği artırma politikaları uygun maliyetli olmaktan çıkar. Yüzde 100'e geldiğinde verimsiz olur; yüzde 100'ün üzerinde ise –Jevons Paradoksu– geri seker ve zarara yol açar.

Öyleyse daha yüksek verimliliği teşvik etmek veya mevzuata almak makul bir küçülme stratejisi midir? Şayet gizli talep ve nüfus artışı, verimlilik artışlarıyla geçici olarak tasarruf edilen tüm kaynakları yer bitirirse veya Jevons iddiasında haklıysa kesinlikle makul değildir. Tarihçiler, antropologlar ve psikologlar genellikle teorik olarak saklanabilecek olan bir enerjiyi sonuna kadar kullanmamızın gayet mantıklı olduğunu düşünürler. Daha fazla tüketici, yeni enerji keşifleri, yeni kullanım alanları ve madencilikte daha verimli teknoloji – bunların tümü genel enerji tüketim seviyesini etkiler. Fakat verimlilik artışlarının faydası da vardır. Bunlar toplumun ge-

nel satın alma gücünde artış yaratır, toplumun üretim olanaklarını genişletir, enerji için yeni kullanım alanlarının keşfedilmesini teşvik eder, gıda üretimini artırmak ve sağlıklı, ısıtılmış binalar sağlamak suretiyle nüfus artışını destekler.

Dünya çapında, belki de 200 yıldan fazla bir süredir, birim girdi başına verimin arttığına dair kanıtlar var: Bir saatlik çalışma, bir jul fosil yakıt, bir hektar tarım arazisi önceye kıyasla daha fazla mal ve hizmet üretiyor. Bunu, dünyadaki **gayri safi yurtiçi hasıla** (GSYH) toplamının, fiziksel olarak ölçülen girdilere –çalışma saatleri, enerji, tatlı su veya bakır, demir, toprak metalleri vs.– oranındaki artış olarak ölçebiliriz. Fakat bu verimlilik oranındaki artışa, bütün dünyada kullanılan enerji miktarında, çalışma saatlerinde veya çıkarılan maden miktarında bir azalma eşlik etti mi? Hayır. Aslında, büyük ampirik tabloya baktığımızda geri sekmenin en az yüzde 100 olduğunu görüyoruz. İlginçtir ki, çalışma saatleri için hiçbir tarihçi ya da ekonomist, geri sekmenin yüzde 100'den fazla olduğu dışında bir şey iddia etmiyor: Bu da yüksek verimlilik, ekonomik **büyüme** ve daha fazla iş anlamına geliyor.

Geri sekmenin yüzde 100'den az olduğuna inananlar elbette bugüne kadarki verimlilik artışının bir damla bile petrol tasarrufu sağlamadığını inkâr etmiyor. Bununla birlikte, verimlilik artışı olmasaydı bugüne kadarkinden çok daha fazla fosil yakıt yakılmış olacağını iddia ediyorlar. Bu da günümüzde geri sekme tartışmasının temelde teorik olduğu gerçeğine işaret ediyor. Elbette *doğrudan* geri sekme miktarını ölçmek için mikroekonomik yöntemler kullanabiliriz: Eğer bir tüketici yakıt tasarrufu daha yüksek olan bir araba kullanır ve daha önce yakıta harcadığı paradan tasarruf ederse, bu gelirin bir kısmı daha da fazla araba kullanmaya harcanır. Çıktı – yani kat edilen kilometre– artar ve bu yüzden geri sekme yüzde 0'dan fazladır (Khazzoom 1980). Bunun yanı sıra diğer dolaylı geri sekmeler de mutlaka gözlemlenir. *Gelir etkisi* denen faktör, tüketicinin tasarruf ettiği satın alma gücüyle bir alet, bir giyecek ya da bir uçak bileti satın almasını sağlar. Bu iki tür geri sekme bize çevresel olarak istediğimiz sayıyı yani toplam geri sekme miktarını verir. Bununla birlikte, dolaylı geri sekmenin ölçülmesi bir hayli zordur

ve ayrıca çeşitli ekonomik sektörler için dolaylı ve toplam geri sekmeyi, ne kadar iyi ölçülürse ölçülsün doğrudan geri sekme etkisinden türetmek için bir yöntem yoktur.

Dünya düzeyinden ziyade, bir veya birkaç ülke çerçevesinde yapılan geri sekme araştırmaları başka bir sorunla da karşı karşıyadır: Eğer bu çalışmalar yalnızca ülke içinde tüketilen enerji miktarını hesaba katar ve ülkelerin net ithalatında ürün ve hizmetler içinde (örneğin araçlarda veya bilgisayarlarda) "ihtiva edilen" enerji miktarlarını göz ardı ederse sonuç hatalı olacaktır. Bütün ülkeler için ortalama bir geri sekme değeri bulmadaki son zorluk, toplam geri sekme araştırmalarının yoksul toplumlarda, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD) ülkelerine kıyasla daha yüksek tahminler (genellikle geri tepme) vermesidir, bunun sebebi de muhtemelen buralarda tüketicilerin daha az doygun olmasıdır. Bu yöntemsel problemler göz önüne alındığında, 30 yıllık mikroekonomik çalışmadan sonra bile, toplam geri sekme tahminlerinin 10 kat değişiklik göstermesi şaşırtıcı değildir (Sorrell 2009).

Bu en azından demek oluyor ki, teknolojik verimlilikle gerçek tasarruflar sağlanacağını kesin olarak iddia etmek mümkün değildir. Bu durumda alternatif bir strateji olan "kararınca" yaşamaya – daha az çalışmaya, üretmeye ve tüketmeye– yönelmek cazip olacaktır. Fakat burada da bir geri sekme vardır: Eğer kendi başıma daha az enerji satın almaya karar verirsem, ortadan kalkan talep dünya enerji piyasasında enerji fiyatını cüzi bir miktar düşürür. Bu durum, her zamanki kadar çalışıp daha fazla tüketmek isteyen milyarlarca "marjinal tüketici"nin benim artık talep etmediğim enerjiyi talep etmesini mümkün kılar. Bu durum adilane bir tüketime katkıda bulunabilir ama enerji tasarrufuna katkıda bulunmaz. Tüm dünya nüfusu kararınca yaşamaya başlamadıkça –ki milyarlarca insanın istemsiz olarak yoksulluk içinde yaşadığını düşünürsek bu etikdışı olur– gönüllü olarak daha az enerjiyle yaşayabilenlerin feragat ettiği enerji talebine başka insanlar el koyar.

Geri sekme küçülmeyle alakalıdır çünkü sürdürülebilir boyuta küçülmesi gereken şey yararlılık, mutluluk, hatta GSYH'den ziyade, insanların sebep olduğu toplam biyofiziksel girdi-çıktı hacmidir;

yani tüketilen doğal kaynaklar ile bunların neden olduğu salım ve atıkların toplamı. Aslında, çok iyi bilinen ve bu çıktıyı doğrudan ve kati bir şekilde azaltan bir politika seçeneği bulunuyor: çıkartılan ve tüketilen yeraltı kaynakları miktarına ilişkin yasal sınırlar. Örneğin insan toplulukları akiferlerden yasal olarak ne kadar su pompalanabileceğini yüzyıllar boyunca sınırladı ve şimdi de Kyoto Protokolü* sera gazı salımlarını sınırlamaya çalışıyor.

Jevons'ın zamanında olduğu gibi, kaynak tüketimini fiziksel olarak tanımlanmış sınırlarla küçültmek yerine, birçok insan kaynağın daha verimli kullanılması gibi muğlak bir stratejiye güveniyor. Fakat bu şekilde tasarruf edilebilecek enerjiye ne oluyor? Tasarruf ediliyor mu? Bazılarımız **iş paylaşımı** gibi yöntemlerle daha az çalışıp daha düşük girdi-çıktı hacmiyle yaşamaya başlarsa, insanlığın geri kalanı serbest kalan kaynaklara talep göstermeyecek mi? Sonuçta bu kaynaklar kâr amacıyla satılmaya devam etmeyecek mi? Bu durumda girdi tüketimi geri sekebilir ve dahası bir çiçekle bahar olmaz. Toplum öncelikle kaynak tüketimini sınırlarsa, insanlar doğal olarak daha verimli ve kararında yaşayacak ve belki de bundan ötürü daha az mutlu olmayacaktır.

"İçimizdeki mühendisin" umudu teknolojik, birim başı verimlilik kazanımlarının bir şekilde genel tüketim ve kirlilik seviyelerini düşürmesidir ve çevresel bir strateji olarak verimlilik artışını gündeme getiren de budur. Fakat çevre, bizim insan verimliliği gibi oranlarımızı veya –onunla aynı kapıya çıkan– ekonominin **maddesizleşmesini** umursamaz. Hesabını yaptığımız kaynakların ne kadar fayda sağladığından bağımsız olarak çevre için yalnızca gerçek miktarlar önemlidir.

Jevons'ın nüfus artışı ve daha fazla maddi bolluk yoluyla insan etkisinin ekolojik olarak genişleyeceği iddiası doğruluk taşıyorsa, teknik ya da tamamen kişisel değişikliklerden vazgeçip doğal kaynakların toplu olarak sahip olunan **müşterekler** olduğu fikrine dayanan politik çözümlere yönelmeliyiz (Sanne 2000).

* 2016'dan beri Paris Anlaşması, Kyoto Protokolü'nün yerine geçmiştir. – *ç.n.*

28

Neo-Malthusçular

Joan Martinez-Alier

ARALARINDA Stanford Üniversitesi ekoloji profesörü Paul Ehrlich'in de olduğu "Neo-Malthusçular" olarak bilinen yazarlar, 1960 ve 70'lerde nüfus artışının tehlikelerine dikkat çektiler. Aslında uyarılarında haklılardı çünkü insan nüfusu 20. yüzyılda 1,5 milyardan 6 milyara çıktı. 2010'larda dünya nüfusu 7 milyara ulaştı, fakat şimdilerde doğurganlık (kadın başına düşen çocuk sayısı) birçok ülkede hızla düşüyor ve pek çok ülkede de istikrarlı olarak ikinin altında. 2050 yılına kadar dünya nüfusu yaklaşık 8,5 veya 9 milyar gibi maksimum bir seviyeye ulaşacak ve bunu takiben biraz düşecek. Nüfustaki azalma sadece kırsalda yaşanmayacak, kimi ülkelerde kentsel nüfus azalması da yaşanacak.

1968 yılında *Nüfus Bombası* adlı eserini yayımlayan Ehrlich, aşırı nüfusun çevresel yıkım faktörlerinden sadece biri olduğunu kabul ediyordu. Ehrlich gayet iyi bilinen bir denklem ortaya atmıştı: I = f (P, A, T). Bu denklem, çevresel etkinin (örneğin atmosferin yapısını değiştiren sera gazı salımlarının artması) nüfus büyüklüğüne, kişi başı gelire ("bolluk") ve kullanılan teknolojilere bağlı olduğunu gösterir. Ve nüfus gerçekten de önemli bir faktör olarak kalmıştır.

Küçülme hareketi, nüfus artışını nadiren tartışmıştır. Bir bütün olarak hareket, nüfus artışının karşısında konumlanmakla birlikte, kişi başına tüketimdeki sosyal eşitsizliğe daha fazla vurgu yapar. Bu, diğer sol akımlar için de geçerlidir.

Küçülme taraftarları, Paul Ehrlich gibi Neo-Malthusçuların ve hatta Garrett Hardin'in 1960 ve 70'lerde çokça vaaz ettiği tepeden inme nüfus politikalarından ve göç kısıtlamasından hoşlanmazlar. Zorunlu kısırlaştırmadan ve Çin devletince uygulanan aile başına bir çocuk politikası gibi **devlet** tarafından dayatılan politikalardan da hoşlanmazlar. Fakat Marksistlerin aksine küçülme taraftarları nüfus hakkında kaygılanırlar yahut kaygılanmalılar. 1798 tarihli *Nüfus İlkesi Üzerine Bir Deneme*'sinde Malthus'un tarımsal üretimin büyümesi hakkındaki görüşünün karamsar olduğu doğrudur. Malthus emek girdisi getirisinin azaldığına inanıyordu. Nüfus artışı tarımda çalışmaya hazır daha fazla insan sağlayacak, ama üretim nispeten daha az artacaktı. Dolayısıyla nihai sonuç bir gıda eksikliği krizi olacaktı. Marksistler Malthus'u sevmiyordu çünkü Malthus azalan verime inanıyordu ve hatta yoksulların ekonomik durumunun iyileştirilmesinin faydasız olduğunu, zira böyle bir iyileşmenin doğurganlığı artıracağını ima ediyordu. Tam anlamıyla bir gericiydi. Marx krizlerin sömürülen proletaryanın satın alma gücüne kıyasla aşırı yatırım yapılması nedeniyle ortaya çıktığını öne sürdüğünden, Marksistler Malthus'un gıda krizlerine yaptığı vurgudan da hoşlanmıyordu. Marksistlere göre nüfus artışı, **kapitalizmin** ucuz emeğe duyduğu ihtiyaçtan kaynaklanır ve Engels'in de belirttiği gibi, kapitalist olmayan bir sosyal oluşumda nüfus çok daha iyi kontrol altına alınabilirdi.

Küçülme taraftarları tüm bu argümanların farkındadır ve Malthus'un gerici politikalarından hoşlanmamalarına rağmen bir noktada haklı olduğu ve nüfusun kontrolsüzce büyüyemeyeceği düşüncesindedirler. Küçülme taraftarları, insan nüfusunun artmasının doğal çevre için ciddi bir tehdit unsuru olmadığını iddia eden iyimser ekonomistlere karşı çıkar. Bu ekonomistler teknolojik ilerlemeyle hektar başına verimin ve hatta saatlik çalışma başına verimin artabileceğini belirterek nüfus artışını destekler. Nitekim 1965 tarihli *The Conditions of Agricultural Growth* (Tarımsal Büyümenin Koşulları) kitabında Ester Boserup, nüfus artışının üretimin artmasına sebep olduğunu (Malthus'un argümanının tersi) çünkü nüfus artışının daha kısa rotasyonlarla daha yoğun üretim sistemlerine (topra-

ğın dönüşümlü işlenmesinden sulamalı, çifte mahsul almaya kadar) izin verdiğini açıklar. Bu durum beşeri iktisat tarihinin uzak geçmişte kalmış dönemleri için geçerli olabilse de, Avrupa'da tarım 19. yüzyılın ortalarından bu yana guano gibi ithal gübrelere ve daha sonra kimyasal gübrelere gittikçe daha fazla bel bağlamıştır. Modern gıda sisteminde fosil yakıt enerjisi oldukça yoğundur. Ekolojik ekonomi açısından bakıldığında tarımsal üretkenlikte bir artış olmadığı söylenebilir.

Küçülme taraftarları Malthus'un değil, 1900 yılı civarında Avrupa ve ABD'de ortaya çıkan, "bilinçli üreme" yanlısı olan radikal, feminist Neo-Malthusçuların mirasçılarıdır. Neo-Malthusçular yoksul kadın ve erkekleri gönüllü olarak "bilinçli üreme" kapasitesine sahip bireyler olarak görüyordu (Masjuan 2000, Ronsin 1980). Feminist ve proto-çevreci bir hareketti bu. Günümüzdeyse zenginlerin Neo-Malthusçuluğu, nispeten yüksek üreme oranına sahip olan dünya yoksullarını potansiyel göçmenler olarak görüp kendi çevrelerine tehdit addeder. Hardin buradan yola çıkarak "cankurtaran sandalı etiği"ni geliştirmişti. Bu bağlamda tepeden inme nüfus kontrolü politikalarına ihtiyaç vardı. Halbuki 1900'deki Neo-Malthusçuluk, nüfus politikalarını yukarıdan dayatan bir doktrin değildi.

Küçülme taraftarları kendilerini "tabandan gelen" feminist Neo-Malthusçulara yakın hisseder ve iyimser ekonomistlerin nüfus artışıyla ilgili görüşlerini paylaşmazlar. Yaşlılara emekli maaşlarını ödemek için gittikçe daha fazla genç insanın istihdamına ihtiyaç duyulduğu ve bu gençlerin de zamanı geldiğinde emekli olarak bir nevi demografik Ponzi piramidinde yerlerini alacakları iddiasını tiye alırlar.

Neo-Malthusçu anarko-feministler, kadınların sahip olmak istedikleri çocuk sayısını seçmekte özgür olduğunu vaaz ediyordu. Bunların birçoğu çevre sorunları konusunda açıkça endişeliydi ve kendilerine dünyanın kaç kişiyi sürdürülebilir bir şekilde besleyebileceğini soruyordu. Bu başarılı uluslararası sosyal hareket (ABD'den Emma Goldman ve Margaret Sanger ile Fransa'dan Paul Robin gibi liderlerle) kendini kasıtlı bir şekilde Neo-Malthusçu olarak ad-

landırıyor, fakat Malthus'un aksine, nüfus artışının yoksul sınıflar arasında gönüllü kararlarla durdurulabileceğine inanıyordu. Gönüllü vazektomiler dahil doğum kontrolü öneriliyordu. Bu Neo-Malthusçu hareket, nüfus artışına kısıtlamalar getirme konusunda devletten talepte bulunmuyordu. Aksine, bu hareket kadın özgürlüğüne, aşırı nüfusun ücretler üzerindeki olumsuz etkisinin önlenmesine, çevreye ve insan geçimine yönelik tehdidin bertaraf edilmesine dayanan "tabandan yukarı" aktivizmi baz alıyordu. Bir nüfus patlaması öngörülmüştü ve bu öngörü ileriye dönük fikir ve davranış biçimlerinin ortaya atılmasına yol açtı. Fransa ve başka yerlerde, Neo-Malthusçular zamanın siyasi ve dini otoritelerine karşı "rahimlerin grevi" (*la grève des ventres*) fikriyle, ayrıca antimilitarist ve antikapitalist duruşla meydan okudular. Nüfusu gönüllülük ilkesiyle kontrol etmek, "yedek işçi ordusu"nun ucuz emeğini kapitalizme sunmayı reddetmek anlamına geliyordu.

Hareket Avrupa ve ABD dışında Arjantin, Uruguay ve Küba'da etkindi. 1932 yılında Brezilya'da, Maria Lacerda de Moura *Amai e... não vos multipliqueis* (Birbirinizi Sevin ve Çoğalmayın) adında bir kitap yazdı. Güney Hindistan'da, E. K. Ramaswami (Periyar) 1926'da Özsaygı Hareketi'ni kurdu. Kast sistemine karşı ve kadın özgürlüğü yanlısı siyasi bir felsefe geliştirdi. Hindu dinindeki kanın saflığı görüşüne ve bunun sonucu olan kadın cinselliğinin kontrolüne karşı gelerek doğum kontrolünü vaaz etti (Guha 2010). Bundan altmış yıl sonra, nüfusbilimciler Tamil Nadu'daki düşük doğum oranını açıklamaya çalışırken, kadınların eğitim seviyesinin düşük olduğunu (Kerala'ya kıyasla) ve yoksulluk oranının yüksek olduğunu fark ettiler, dolayısıyla Periyar'ın öncü olduğu siyasi irade ve sosyal reform hareketlerinin demografik dönüşümde rol oynamış olması mümkün.

Françoise d'Eaubonne (1974) "ekofeminizm" kelimesini tanıttığında, kendisi radikal Neo-Malthusçu akımın son dönem militanı olarak aktifti ve o dönem hâlâ kürtaj hakkı ve sadece kadınların cinsel özgürlüğü için değil (bu konuda zaten çok ilerleme kat edilmişti) Avrupa'da halen suçlu addedilen eşcinsellerin cinsel özgürlüğü için de savaşıyordu.

Sonuç olarak, son 200 yıl içinde çok çeşitli Malthusçuluk ve Neo-Malthusçuluk versiyonları oldu:

- Malthus'a göre, insan nüfusu savaş ve salgın hastalık vasıtasıyla ya da daha düşük bir ihtimal, cinsel perhiz ve geç yaşta evlilik gibi sebeplerle kontrol edilmediği sürece katlanarak büyür. Gıda, azalan getiriler nedeniyle, emek girdisinin büyümesine nazaran daha az büyüyecek, dolayısıyla geçim krizleri yaşanacaktır.
- 1900'ün Neo-Malthusçuları, insan nüfusunun doğum kontrolü yoluyla kendi büyümesini düzenleyebileceğine inanıyordu. Bunun için kadınların özgürlüğü gerekliydi ve bu da kendi içinde arzu edilir bir şeydi. Yoksulluk, sosyal eşitsizlikle açıklandı. Düşük ücretlerin ve doğal kaynaklar üzerindeki baskının önlenmesi için "bilinçli üreme" gerekliydi. Bu, Avrupa'da ve Amerika'da (daha fazla asker isteyen) **devletlere** ve ayrıca Katolik Kilisesi'ne karşı, yukarıya doğru örgütlenen başarılı bir hareket oldu.

  1960 ve 70'lerin Neo-Malthusçularının ortaya çıkış nedeni, geç kalınmış demografik geçişler ve 1900'ün Neo-Malthusçularının büyük çoğunlukla başarısız olmasıydı. Bu ikinci kuşak Neo-Malthusçular uluslararası kuruluşlar ve bazı hükümetler tarafından desteklenen tepeden inme bir doktrini ve pratiği savunuyordu. Nüfus artışı, yoksulluğun ve çevresel yıkımın ana nedenlerinden biri olarak görülüyordu. Bu nedenle devletler doğum kontrol yöntemleri tedarik etmeli, hatta bunu bazen nüfusun (özellikle de kadınların) önceden rızası olmasa bile yapmalıydı.

Küçülme taraftarlarına göre birinci ve üçüncü maddeler son derece itici, fakat ikinci madde akla yatkındır. **Büyüme** mekanizmasına karşı müşterek bir özkısıtlama eylemi olarak üremenin gönüllü yollarla sınırlanması fikri, küçülmeye ilham vermeye devam ediyor. Örneğin uzun yıllardır Avrupa Parlamentosu üyesi ve küçülme taraftarı olan Yves Cochet, üçüncü çocuk grevi (*grève du troisième enfant*) önerisinde bulundu (Guichard 2009).

29

Zirve Petrol

Christian Kerschner

COLIN CAMPBELL ve Aleklett Kjell, 2002 yılında ASPO'yu (Zirve Petrol Araştırmaları Derneği) kurduklarında "zirve petrol" (*peak-oil*) kavramını geliştirdiler. Gözlemciler sık sık zirve petrolü petrolün "tükenmesi" olarak yanlış yorumlayıp, bu terimi genellikle 1970 ve 80'lerin biyofiziksel sınırlar (kaynak sınırları) tartışmasıyla eşleştirir. Bu tartışma bir gerçeği gözden kaçırıyordu: Yenilenemeyen kaynaklar sadece sınırlı miktarda olmakla kalmayıp (ekonomik olarak çıkarılabilen fiziksel cevher miktarı), tıpkı yenilenebilir kaynaklar gibi akış halindedir. Dolayısıyla bu kavram yenilenebilir kaynaklara da uygulanabilir, ki literatürde bunun örneklerini zaten görebiliriz: zirve su (*peak-water*), zirve verimli toprak (*peak-fertile-land*) vs.

Bir "kaynak akışı", jeolojik, ekonomik, çevresel veya sosyal dış kısıtlamalar göz önüne alındığında, birim zaman başına (genellikle gün) çıkarılabilecek fiziksel miktardır. Bu nedenle zirve, "dış kısıtlamalar göz önüne alındığında, bir kaynağın mümkün olan en yüksek akış hızı (yani üretim ve tüketimi)" olarak tanımlanabilir. Zirve petrol literatürüne göre petrolde bu oran günde yaklaşık 85 milyon varildir (mb/d). Zirve noktaları, kaynak kıtlığı ve bunun toplumsal etkileri açısından hayati anlardır. Buna karşın, kaynakların tükenmesi için kalan süre (sık sık bahsedilen bu süre, kaynağın halihazırdaki tahmini miktarının mevcut yıllık tüketim akışlarına bölünmesiyle hesaplanır) oldukça yanıltıcıdır. Örneğin British Petroleum,

bu rakamların petrol için yaklaşık 40 yıl, gaz için 60 yıl ve kömür için 120 yıl olduğunu tahmin ediyor. Bu gibi rakamlar kaynak kıtlığına karşı harekete geçilmesi gereken zamanın hâlâ uzakta bir yerde olduğuna dair yanlış bir izlenim yaratıyor.

Bu nedenle, zirve petrol kavramının en temel mesajı petrol tedariğindeki kısıtlamaların sanılanın aksine çok daha yakın olduğudur. Bunun ne zaman gerçekleşeceği, asıl meslekleri bu fenomenin nicelik boyutuyla, yani akış hızları ve geri kazanılabilir stoklarla ilgilenmek olan jeologların baskın olduğu "yeraltı" zirve petrol literatürünün konusudur. Petrol jeoloğu King Hubbert, nihai ham petrol üretimini göstermek için üretim ve keşif eğilimlerini yansıtan bir eğri metodolojisi geliştirmiştir. Hubbert ABD için petrol üretiminde zirveyi neredeyse tam olarak öngörmüş (Hubbert'in tahmini 1971'di, asıl zirve ise 1970 sonbaharında gerçekleşti) ve 2000 yılında dünyadaki petrol üretiminin zirve yapacağını tahmin etmişti. Campbell ve Laherrere (1998), Hubbert'ın çalışmalarını güncelleyerek zirveyi 2006'ya çektiler. Daha sonra bu öngörü, ASPO'nun 2002 tarihli ilk basın bülteninde tekrar güncellendi ve zirvenin 2010'da 85 mb/d'lik bir akış hızında gerçekleşeceği belirtildi. Şimdilik bu tahmin geçerli görünüyor çünkü üretim an itibariyle yaklaşık o düzeylerde yatay seyrediyor. "Yeraltı" Zirve Petrol araştırmalarının şimdiye kadar gerçekleştirilmiş en kapsamlı meta-analizi, geleneksel petrol üretiminde zirvenin jeolojik nedenlerden ötürü 2030'dan önce gerçekleşmesinin muhtemel olduğu ve 2020'den önce gerçekleşme ihtimalinin de yüksek olduğu sonucuna vardı (Sorrell ve diğ. 2010).

URR (*ultimately recoverable resource*; nihai çıkarılabilir kaynak) petrol üretiminde zirvenin zamanlamasıyla ilgili tartışmalara odaklanır. Bu, üretilecek belirli bir kaynağın tahmini toplam miktarıdır (geçmişte ve gelecekte). ASPO, hesaplamalarında konvansiyonel petrol için 1900 Gigavaril (Gb) ve konvansiyonel olmayan petrol (yani derin deniz, ağır petrol, katran kumları, kaya petrolü ve gazı, petrol kayası ve kutup petrolü) için 525 Gb'yi baz alır. Tarihsel olarak bugüne kadar yaklaşık 1160 Gb petrol tükettiğimizi düşünürsek, kaynağı neredeyse yarıladığımız anlamına gelir bu. Dün-

ya petrol üretiminde zirvenin yaklaştığını reddedenler çok daha yüksek URR tahminlerinde bulunuyor. IEA (Uluslararası Enerji Ajansı) tahminlerini konvansiyonel petrol için 1300 Gb ve konvansiyonel olmayan petrol için 2700 Gb olarak yapıyor. Kaya petrolü ve kaya gazı çıkarmak için hidrolik çatlatma teknolojisindeki son gelişmeler, bu tür iyimser görüşlere yeni bir "gaz" vermiş oldu. Bununla birlikte, IEA değerlerinin önemli bir kısmı, nerede bulunabileceği belirtilmeyen "henüz bulunamamış" petrole dayanıyor ve birçok analiste göre "kaya petrolü tantanası" her an patlayabilecek bir balondan ibaret.

URR konusu tartışılırken, zirve petrol inkârcıları bu konunun belirleyici değişkenini çoğu zaman göz ardı ederler: kaynaktaki olası akış hızı. Sorrell, Miller ve diğerleri (2010), mevcut petrol sahalarındaki azalma oranları göz önüne alındığında (yılda yüzde 4), dünyanın mevcut talebine ayak uydurabilmek için her üç yılda bir Suudi Arabistan'ın günlük üretim kapasitesine denk bir petrol üretim kapasitesi keşfedilmesi gerektiğini ortaya çıkardı. Suudi Arabistan'ın kapasitesi yaklaşık 264,2 Gb ve dolayısıyla Kanada'nın 170,4 Gb'lik katran kumları genellikle bunların olası bir halefi olarak görülüyor. Bununla birlikte, Suudi petrol sahaları dünya pazarına günde yaklaşık 10,85 mb petrol çıkarırken, Alberta'nın katran kumları 1,32 mb/gün olan mevcut üretim seviyesini artırmakta güçlük çekiyor.

Olası petrol akış hızı, jeoloji dışında diğer birçok kısıt tarafından belirlenir. Mesela petrol üreten birçok ülke, iç talepteki (genellikle sübvanse edilen) artışlara bağlı olarak petrol ihracatını önemli ölçüde azalttı. Jeopolitik sebepler de aynı şekilde bir kısıt olabilir. Fakat en önemlisi, zirve petrolün nitelik boyutu –ki bu konu "yeruüstü" zirve petrol literatürüne aittir– akış hızlarında belirleyici olabilir.

Zirve petrol kavramının ikinci temel mesajı, bu fenomenin mevcut sosyoekonomik sisteme ciddi şekilde zarar vereceği gerçeğidir. Bunun temel nedeni ise yüksek kalite petrolün ilk önce çıkarılmış olmasıdır (en iyisi ilkidir prensibi). Düşük kalite petrol sadece elde edilen kaynağın birim başına daha yüksek bir ekonomik maliyeti

olmasına değil, aynı zamanda sosyal ve çevresel maliyetlerinin de daha yüksek olmasına yol açar. Kaynağın kendi kalitesini ve konumunun kalitesini ayırt edebiliriz. Kaynak açısından bakıldığında, günümüzde ağır petrole (örneğin katran kumları) veya yüksek düzeyde kirletici madde (çoğunlukla kükürt) içeren petrole gittikçe daha fazla bağımlı oluyoruz. Konum açısından baktığımızda ise zor jeolojik şartlar (örneğin derin deniz, petrol içeren kayaçlar, sıvı tuz tabakaları, dağınık cepler/kaya), jeopolitik şartlar (örneğin düşman rejimler, siyasi istikrarsızlık) ve coğrafi şartlarla (örneğin kutup petrolü, sert hava koşulları, açık deniz) karşı karşıya kalıyoruz. Petrolün **meta menzilleri** genişliyor.

Artan keşif, maden işleme ve üretim maliyetleri kaçınılmaz olarak birim yatırım başına enerji getirimizi (EROI, *energy return on investment*) düşürüyor, ki bu değer yıllar içinde zaten çoğu enerji kaynağı için azalıyordu. EROI, toplam enerji üretiminden, bir enerji kaynağını keşfetmek, işlemek ve rafine etmek için gereken miktar düşüldükten sonra geriye kalan net enerjidir. 1970'lerde, ABD'de bu gösterge yerli petrol için yaklaşık 30'da 1 idi. 2005'te bu rakam çoktan yarıya inmişti. Buna karşın, katran kumlarındaki oran 2 ila 4'te 1'dir (Murphy ve Hall 2010). Hidrolik çatlatma (*fracking*) tekniğiyle üretilen kaya petrolü ve gazında EROI'nin tam olarak ne olduğunu bilmek için henüz çok erken. Uzmanlar kaya petrolü kuyularının çok pahalı olduğuna ve buralarda zirve eğiliminin çok hızlı olduğuna işaret ediyor (sismik ve çevresel etkilerinden bahsetmiyoruz bile). Ayrıca yenilenebilir enerji biçimlerinin çoğu (hidroelektrik hariç) çok düşük EROI değerlerine sahiptir.

Enerji analistlerine göre, ana enerji kaynağımızın niteliğindeki değişimin ekonomiler için önemli sonuçlar doğurması kaçınılmaz. "Olduvai teorisi"nin takipçileri yakın zamanda bir toplumsal çöküş bile öngörüyorlar. Bazılarına göre, 2008 ekonomik krizi temel olarak kaynak kıtlıklarının yol açtığı yüksek petrol fiyatlarına ve mevcut küresel iktisadi kriz de petrol üretiminin zirve değerine ulaşmış olmasına dayanıyor. Öte yandan, teknolojik yeniliklerin yardımıyla herhangi bir kaynağın ikame edilebileceğine inanan ortodoks iktisatçılar böyle bir ilişkiyi inkâr etmeye devam ediyorlar. Bu inanca

dair sorunlardan biri, çoğu ikamenin düşük EROI'leri dışında, daha önce petrol için tarif edilen dinamiğin diğer kaynaklar için de geçerli olmasıdır. Cevher seviyeleri azaldıkça, bu minerallerin (örneğin zirve fosfor) ve metallerin (örneğin zirve bakır) fiyatı artar ve bunların bazıları yenilenebilir enerji teknolojisi için son derece gereklidir, özellikle de nadir toprak mineralleri (örneğin terbiyum, itriyum ve neodim).

Başka bir deyişle, kaynak zirveleri insan toplumunun önemli biyofiziksel sınırlara ulaştığını vurgular. Bu açıdan ekonomik küçülme bu noktadan sonra bir seçenek değil, bir gerçekliktir. Küçülme hareketinin önündeki zorlu mücadele, toplumsal açıdan sürdürülebilir karbon-sonrası topluma doğru bir yol geliştirilmesine yardımcı olmaya yöneliktir. Kimi enerji analistleri, bu tip kontrollü veya müreffeh bir küçülmenin mümkün olmadığını çünkü ekonomik sistemin çok karmaşık ve özelleşmiş olduğunu, dolayısıyla da sorunsuz bir şekilde değiştirilmesinin çok zor olduğunu iddia ediyorlar. Bu kişilere göre bu meseleyi kurcalamak yarardan fazla zarara neden olabilir. Bu nedenle, uyum politikalarını dikkatle tasarlamak için petrol üretiminde zirvenin ekonomik hassasiyetlerini incelemek önemlidir (örneğin Kerschner ve diğ. 2013). Düşüş eğrisini azaltmak ve adaptasyona daha fazla zaman vermek için biyofiziksel sınırları kaynak üst sınırlarıyla gönüllü olarak ötelemek bir başlangıç noktası olacaktır. Fakat küçülme hareketinin amacı sadece petrol üretiminde zirveyi en düşük sosyal maliyetle "atlatmak" değil, bu krizi günümüzün sosyoekonomik oluşumlarını ve yenilenemeyen kaynakların umursamazca sömürüsü üzerine kurulu bir medeniyeti sorgulayan daha adil ve sürdürülebilir bir dünya yaratmayı teşvik etmek için kullanmak olmalıdır.

30

Sadelik

Samuel Alexander

GÖNÜLLÜ SADELİK, geniş anlamda, bilinçli bir şekilde israfı ve kaynak yoğun tüketimi en aza indirmeyi amaçlayan bir yaşam tarzı olarak anlaşılabilir. Fakat bu aynı zamanda, materyalizmden beslenmeyen memnuniyet ve anlam kaynakları aramaya daha fazla zaman ve enerji yönlendirerek "iyi hayatı" yeniden tasavvur etmekle ilgilidir. Başka bir deyişle, gönüllü sadelik hiçbiri para veya çok para gerektirmeyen hayat gayeleri (sosyal katılım, aileyle daha fazla zaman geçirme, sanatsal veya entelektüel projeler, ev temelli üretim, daha tatmin edici bir iş, politik katılım, manevi keşif, rahatlama, zevk arama vb.) adına daha fazla zaman ve özgürlük için minimal ve "kararında" bir maddi hayat standardını benimsemeyi içerir. Kişisel, toplumsal, politik, insani ve ekolojik gerekçelerle çeşitli şekillerde savunulduğu gibi, gönüllü sadelik insanların, doğadan istenen adil payın aşırısını tüketmeyerek anlamlı, mutlu, özgür ve sınırsız çeşitlilikte yaşayabileceği varsayımına dayanır (genel olarak bkz. Alexander ve Ussher 2012).

"Gönüllü sadelik" terimini, Richard Gregg adında bir sosyal felsefeci 1936 yılında ortaya attı, ama bununla kastettiği yaşam tarzı elbette insan medeniyeti kadar eskidir. Tarih boyunca her zaman, maddi zenginlik ve mülkiyet odaklı maddeci hayatlar yaşamanın erdemine yönelik şüphelerini dile getiren birey ve topluluklar olmuştur. Sadeliğin tarihi, yirmi dokuz yaşında kraliyet soyundan olmanın yüzeysel şatafatını geride bırakan ve çileciliğe dayalı bir hayat tarzı benimseyerek tinsel hakikati arayan Siddhartha Gautama –

Buddha– ile başlatılabilir. Siddhartha'nın, kendini dünyevi tatminlerden mahrum bırakma niyetiyle açlıktan ölmenin kıyısına geldikten sonra, yolunu yeniden gözden geçirdiği ve yıllar süren bir iç mücadeleden sonra, Budistlerin tabiriyle "Orta Yol"da –dünyevi tatmin ile çileciliğin ortasındaki meditatif özdisiplin yolunda– aydınlanmayı bulduğu söylenir. Maddi açıdan sade bir hayat sürmenin manevi değeri hakkında benzer bir mesaj, dünyanın hemen hemen tüm dini ve ruhani metinlerinde (pratiklerinde her zaman olmasa bile!) ve dünyadaki yerel bilgelik geleneklerinin birçoğunda bulunabilir.

Yaşamın sadeliği, antik Yunan ve Roma'nın büyük filozofları –özellikle Kinikler ve Stoacılar– arasında da birçok taraftar bulmuştu. Sadeliğin en radikal dışavurumlarından birinde, bir Kinik olan Diyojen özgür ve anlamlı bir yaşamın geleneksel zenginlik hesaplarıyla ölçülemeyeceğini göstermek için gönüllü olarak yoksul bir hayat benimsemişti. Daha az aşırı olan Stoacılar ise –Epiktetos, Marcus Aurelius ve Seneca gibi– yoksulluktan ziyade disiplinli ve düşünceli ölçülülüğü salık veriyordu. Stoacılar insanların ne kadar dünyevi zenginlik ve şöhret kazandıklarını her zaman kontrol edemeyeceklerini, ama bu tür şeylere karşı tutumlarında kontrol sahibi olduklarını veya olabileceklerini savunuyordu. Benzer şekilde, Çinli filozof Lao-Tzu bir keresinde, "Yeteri kadarına sahip olduğunu bilen zengindir," diyerek, yeteri kadarına sahip olup bunun bilincinde olmayanların da yoksul olduğunu ima etmişti.

İngiltere'deki Viktorya dönemine geçecek olursak, önemli "ahlakçılar" olan John Ruskin ve William Morris'in eserlerinde sade yaşam hararetle desteklenir. Ruskin, parayı takasın tarafsız bir buluşma noktası olarak ele almayı reddetmiş ve para ekonomisinin yarattığı mesafenin, tüketimin toplumsal ve çevresel sonuçlarını gözden ırak kılma yöntemlerini vurgulamıştı. Ruskin, insanlara maddi şeylerin değerli amaçlara ulaşmaya yardımcı oldukları sürece ve ölçüde değerli olduğunu anlamaları çağrısı yapıyordu. Bu bakış açısını, kendi özdeyişi olan "Zenginlik yoktur, yaşam vardır," ifadesiyle özetlemişti. William Morris bu düşünceyi önemli açılardan geliştirdi ve tüketimin her zaman işgücüne bağlı olduğuna dikkat çek-

ti. Morris, eğer insanlar "çılgın ve lüks" tüketim kalemini azaltırsa, "beyhude uğraşlar"da muazzam düşüşlerin sağlanabileceğini öne sürüyordu. Öte yandan Avrupa'daki bohemler sanatları uğruna ve keyifleri için sade hayatlar yaşama eğilimindeydi. Yine oldukça farklı gruplar olan Amişler, Trappist keşişleri ve Quaker'lar dini inanca dayanan sade yaşam çeşitlerinin örnekleridir. 20. yüzyılda Gandhi, Lenin, Tolstoy ve Rahibe Teresa gibi önemli şahsiyetler de maddi açıdan son derece sade hayatlar yaşamayı seçmişti.

ABD'nin hiper-tüketimciliğin doğuş yeri olduğu düşünüldüğünde, aslında ABD'de her zaman için gizli bir "sade yaşam ve üstün düşünce" eğilimi olduğunu keşfetmek bazılarını şaşırtabilir (Shi 2007). 19. yüzyılın ortalarında New England Deneyüstücüleri sade yaşamın harikulade versiyonlarını geliştirmişti. Bu grup, yaratıcılık ve tefekkür lüksünü edinebilmek için mütevazı yollarla yaşayan Henry Thoreau'nun da (bkz. Bode 1983) içinde olduğu, renkli bir şair, mutasavvıf, sosyal reformcu ve felsefeci grubuydu. Deneyüstücülerin liderlerinden olan Ralph Waldo Emerson bir keresinde şöyle demişti: "Bedeli çok büyük olan bir varlığa sahip olmaktansa olmamak daha iyidir." ABD'nin erken dönemlerinde yaşamış olan diğer bazı Amerikalılar, vurgunculukla sivil erdem arasındaki gerilime dikkat çekmiş ve sade yaşam ile gelişen demokrasi arasında yakın bir ilişki olduğu konusunda ısrar etmişlerdi. Ayrıca, Benjamin Franklin'in düşüncesizce **borca** giren tüketicilerden yakınarak yaptığı uyarılar da vardı:

> Bu gereksiz şeyler yüzünden borçlanmak için deli olmak lazım! Borçlandığınızda ne yaptığınızı düşünün; başkasına özgürlüğünüz üzerinde bir güç veriyorsunuz. ... Özgürlüğünüze sahip çıkın ve bağımsızlığınızı koruyun, ... özgür ve iradeli olun. (Franklin 1817: 94)

Daha yakın tarihlerde, ABD Başkanı Carter, "Bir şeylere sahip olmak ve bir şeyler tüketmek, anlam arayışımızı tatmin etmez," gerekçesiyle maddi kısıtlamalar getirilmesini savunuyordu. Zevkü safa ve tüketime tapmanın "yanlış bir özgürlük fikrine" dayandığını düşünüyor ve bir "tinsel kriz"den dem vuruyordu (genel olarak bkz. Shi 2007).

"Modern" sadelik hareketi olarak adlandırılabilecek olan şeyin tarihi, genel anlamda 1960 ve 70'lerin Kuzey Amerika ve Avrupa karşıkültürlerine uzanır, çünkü bu hareketler genellikle sade yaşamı destekleyen derin tüketimcilik-karşıtı ve çevreci duygulara sahipti. Bu, özellikle Helen ve Scott Nearing'in ilham verici yaşamlarıyla örneklenen ve günümüzde neo-kırsalcılarda yankı bulan, o dönemin "**toprağa dönüş**" hareketi için geçerliydi. Daha yakın zamana gelirsek, Geçiş Şehirleri, Permakültür ve Eko-köy hareketleri de tüketimci yaşam tarzlarından uzaklaşıp daha az tüketime dayalı, daha az enerjiye gereksinim duyan yaşam tarzlarına doğru ilerlemeyi savunuyor (bkz. **eko-topluluklar**). Bu hareketler, an itibariyle etkileri minimal olsa bile, çözümün kendisini yaşayarak alternatif bir toplum inşa etmeye çalışıyor. Ayrıca, "yeterlilik ekonomisi"ni (Alexander 2012a) veya "daha sade bir yol"u (Trainer 2010) savunan, daha odaklanmış sadelik teorileri de bulunuyor. Bu teoriler çeşitli şekillerde siyasallaştırılmış sade bir yaşam kültürüne dayanan düşük enerjili, oldukça yerelleşmiş **durağan durum** ekonomileri yaratma amacıyla toplumun yeniden yapılandırılmasını savunuyor (bkz. **depolitizasyon**). Politikası olmayan bir sade yaşam hareketinin, politik ve makroekonomik yapıları değiştirmek için yeterli olamayacağına şüphe yok. Sade yaşam hareketlerinin sistemden "kaçmak" için değil, onu radikal bir şekilde "dönüştürmek" için çabalaması gerekiyor.

Küçülmeyi planlı bir daralma süreci olarak gören salt makroekonomik bir bakış açısı, küçülme geçişine eşlik edecek ve belki de ondan önce gelmesi gereken kültürel değer ve uygulamalara dikkat çekmekte sınıfta kalıyor. Ne de olsa, eğer bir kültür genellikle daha yüksek düzeyde gelir ve tüketim arayan bireylerden oluşuyorsa, böyle bir kültürün **büyüme** ekonomisi arzu etmesi ve buna ihtiyaç duyması doğaldır. Dolayısıyla bir küçülme ekonomisi ve politikasının ortaya çıkması için, kültürel düzeyde insanların yüksek tüketimli zengin yaşam tarzlarından vazgeçmeye veya buna direnmeye ve onun yerine daha az veya kısıtlanmış tüketimli "daha sade" yaşam tarzlarını benimsemeye hazırlıklı olmaları gerekiyor. İdeal olarak bu, gönüllü bir geçiş olabilir –"planlı bir ekonomik daralma"–

ama durgunluk ve hatta çöküş yoluyla insanlara dayatılan bir geçişe de dönüşebilir. İyimserlik için bazı nedenler var: Tarih boyunca, Doğu'dan Batı'ya, insanlar felsefe, dindarlık, sanat eseri yaratma, hedonizm, devrimci veya demokratik siyaset, insani hizmet ve ekolojik aktivizm gibi çeşitli zenginleştirici arayışlar uğruna hayatlarını sadeleştirdiler. Aynı zamanda, daha materyalist değerler genellikle gönüllü sadelik değerlerine baskın çıktı. Fakat ciddi bir ekolojik limit aşımının ve ekonomik istikrarsızlığın yaşandığı bu çağda, sade yaşam tarzının zamanı sonunda gelmiştir belki de. Küçülme hiç şüphesiz buna bağlı.

31

Büyümenin Toplumsal Sınırları

Giorgos Kallis

TEMEL MADDİ ihtiyaçları karşılayan belli bir ekonomik **büyüme** seviyesinin üzerinde, gelirin giderek artan bir kısmı "statü malları" olarak adlandırılan mallara gider (Hirsch 1976). Özel bir emlak, pahalı bir araba, nadir bir resim, en iyi özel üniversitelerden birinden diploma; bunların hepsi statü mallarıdır. Bu tür mallara erişim, kişinin toplumdaki konumunu belirtir ve göreli gelire bağlıdır. Normal malların aksine, akranlarımızın sahip olduğu statü malları ne kadar fazlaysa, bunlardan duyduğumuz memnuniyet azalır. Statü malları doğası gereği sınırlıdır, çünkü sınırlılık onların özünde vardır. Tanım gereği, herkes yüksek statüye, *nadir* bir tabloya veya *en pahalı* arabaya sahip olamaz. Ekonomik **büyüme**, statü mallarına duyulan arzuyu asla tatmin edemez. Daha da kötüsü, **büyüme** statü mallarını daha az erişilir hale getirir. Ekonominin maddi bileşeni daha üretken hale geldikçe, doğası gereği kısıtlı olan statü yükseltme amaçlı tüketim daha da pahalı hale gelir. En iyi üniversiteden alınan diplomanın hayat boyu masrafına ya da manzaralı bir evin yükselen fiyatına bir bakın... Statü malları bu nedenle **büyümenin** sınırlarından, yani **büyümenin** devamının sınırlarından ziyade, **büyümenin** toplumsal sınırını, yani topluma sağlayabileceklerinin sınırını belirtir.

Bununla birlikte, varlıklı ekonomilerde **büyüme** arzusunu hayatta tutan şey tam da statü mallarına erişme hayalidir. Fikir önderi Daniel Ben-Ami'yi ele alalım, kendisi küçülmeye karşı gelen bir ki-

tapta "Herkes için Ferrari" hayalini savunur. Bir an için onun argümanını takip edelim ve petrol üretiminde zirvenin veya iklim değişikliğinin henüz çok uzakta olduğunu çünkü *teoride* teknolojik ilerlemenin bu sınırları aşabileceğini varsayalım. Hadi herkesin Ferrari sahibi olduğu durumda bisikletten bile daha yavaş akacak bir trafik tıkanıklığı olmayacağını da varsayalım. *Teoride*, şehirler ve otoyollar tam hızda çalışan 7 milyar Ferrari'yi barındıracak şekilde yeniden inşa edilebilir. Bununla birlikte Ben-Ami'nin hayalindeki esas sınır, herkesin Ferrari'ye sahip olduğu durumda Ferrari'nin artık bir "Ferrari" olmayacak olmasıdır. Bu durumda Ferrari, kitlelerin arabası olan bir Fiat Cinquecento'ya denk olacaktır. Dolayısıyla hayran bakışlar, zenginlik ve konumu ifade eden daha hızlı bir arabaya kayacaktır. Bu durumda yeni modele erişimi olmayanlar, aynı bugün Ferrari'ye sahip olmayanlar kadar hayal kırıklığına uğrayacaktır. Statü mallarının peşinde koşmak sıfır toplamlı bir oyundur (Frank 2000).

Fakat bu sıfır toplamlı oyunun ciddi bir toplumsal maliyeti vardır (araziyi yeniden yapılandırmak için veya havayı 7 milyar Ferrari'den temizlemek için israf edilecek kaynakları bir düşünün). Böyle sıfır toplamlı statü oyunlarında israf edilecek kişisel ve kamusal kaynaklar, başka yerlerde faydalı bir şekilde kullanılabilirdi (Frank 2000). Aslında bolluk toplumlarında sosyal gelirin artan bir kısmı özel, statü yükseltme amaçlı tüketime harcanırken, herkes için yaşam kalitesini artıracak kamu malları çürümeye bırakılır (Galbraith 1958). Statü yükseltme amaçlı tüketim aynı zamanda serbest zamanın maliyetini de artırır, keyif alınan boş zamanları daha az çekici kılar, sosyalleşmeye zarar verir ve aileye, arkadaşlara, topluluğa veya siyasete ayrılan zamanı azaltır (Hirsch 1976). Zaman bütçelenir ve gittikçe para birimiyle ölçülür; sonuç olarak sosyal ilişkiler metalaşır. **Metalaşma** ayrıca statü mallarına ayrıcalıklı erişimi devam ettirmek için uygulanan çitlemelerin de bir sonucudur (örneğin plaj veya üniversite ücretleri; Hirsch 1976). Bir kısırdöngü içinde, daha fazla mal ve hizmet para ve statü rekabetinin etkisi altında kaldıkça, para aşkı daha da kabararak daha fazla sosyal ilişki ve seçeneğe zarar verir (Hirsch 1976, Skidelsky ve Skidelsky 2012).

Toplumsal sınırlar tezi küçülme için merkezidir. Mesele sadece büyümenin, toplumsal ve çevresel maliyetleri yüzünden sonsuza dek sürmeyecek olması ya da ekonomik olmaktan çıkması değildir. Mesele, büyümenin "anlamsız" olması, sebebi olmayan bir hedef ve erişilemeyecek bir hayal olmasıdır (Skidelsky ve Skidelsky 2012: 7). Büyümenin sebebi yoksulluğu ortadan kaldırmak olamaz çünkü bolluk ülkelerindeki mevcut yoksulluk esasen statüye bağlıdır. Bolluk ülkelerinde herkesin temel maddi ihtiyaçlarını karşılamaya yetecek kaynak mevcuttur; bu nedenle statüye dayalı eşitsizlikler kitlesel büyümeden değil dağıtımdan kaynaklanır (Hirsch 1976). Eğer artan verimlilik ve büyüme statü mallarını daha pahalı kılıyorsa, bu durumda küçülme bunları daha ucuz hale getirecek, refahı artıracak ve toplu kaynakları statü yükseltme amaçlı gereksiz tüketimden kurtaracaktır. Küçülme ilkeleri böylelikle bir iyileşmeye yol açabilir ve sıkça iddia edilenin aksine eğitim, sağlık veya kamu altyapısında bir bozulmaya yol açmaz.

Fakat bu hikâyede keşfedilmemiş bazı meseleler var. İlk olarak, özellikle gönüllü sadelikle ilgili olan küçülme literatürünün genelinde, statü yükseltme amaçlı ve sınıfsal tüketimden kaçınma, ahlaki ve bireysel bir mesele olarak sunulur. Bu bakış açısı yanlıştır: Statü yükseltme amaçlı tüketim kişisel bir ahlaksızlık değildir. Statü yükseltme amaçlı tüketim bireylerin anaakımın bir parçası olarak kalmak uğruna uyum sağladığı yapısal bir toplumsal olgudur. "Sidik yarışı"ndan çıkmanın ve vites küçültmenin, bunu yapan ilk bireyler açısından saygınlık kaybı, daha az iş fırsatı ve gelir kaybı gibi riskleri vardır (Frank 2000). Ekonomik güvensizlikle yaşayan ve daha az ayrıcalıklı geçmişlerden gelen insanlar, bu tür riskleri almak konusunda doğal olarak daha az cüretlidir. Ayrıca, ortalama yaşam tarzına uyma ve çok fazla farklılaşmama arzusunun ardında sağlıklı bir miktar toplumsal ahlak vardır. Aslında, geç kapitalizmde, birikimi körükleyen ve sürekli yeni statü malları yaratan farklılaşma arzusudur. Paradoksal bir şekilde, tutumlu ve "sade" yaşam tarzı saygınlığın ve statünün göstergesi oldu, zira bu yaklaşım ilk olarak, böyle bir yaşam tarzını takdir edebilen ve ona gücü yeten eğitimli ya da sanatçı seçkinlerce benimsenmişti (Heeth ve Potter

2004). İlk olarak 1960'larda **toprağa dönüşçüler** tarafından kullanılan kot pantolonları düşünün, ya da popüler kültür karşıtlarının "keşfettiği" ve **eko-toplulukların** yerleştiği ücra taşra köşelerinde mülk değerlerinin yükselişini. Biraz trajik bir şekilde, statü yükseltme amaçlı tüketimden kaçmak isteyenler yeni statü mallarının öncüleri haline geldi.

Eğer problem yapısal ise, çözüm de yapısal olmalıdır. Bazı ekonomistler hükümetlerden statü mallarını daha pahalı hale getirmelerini istiyor. Öneriler arasında, lüks malların vergilendirilmesi veya vergilendirmenin gelirden tüketime kaydırılması, yani temel olarak tasarrufların vergilendirilebilir gelirden (zenginlerin çok daha fazla tasarruf sağladığı gerçeğini hesaba katmak için keskin bir şekilde artan oranlarla; Frank 2000) düşülmesi yer alıyor. Diğerleri daha da ileri gidiyor. Önerilerden biri radikal bir yeniden bölüşüm, zira herkes benzer zenginlik seviyelerine sahip olursa kimse statü malları için fiyat artıramaz. Diğer bir öneri ise, statü mallarının ticari sektörden çıkarılması (**metalaşmanın** tersine çevrilmesi) ve bunların kamuya açık hale getirilmesi ya da kamuya açık, piyasa dışı yollarla bölüştürülmesi yönünde (Hirsch 1976). Örneğin eğitim sadece kamu hizmeti olsa ve okullara giriş sadece kura yoluyla belirlense, ebeveynler veya okullar arasındaki çoğu savurgan "sidik yarışı" harcamalarının önü alınabilir ve toplam eğitim maliyeti düşebilirdi.

Bununla ilgili ikinci bir konu, statü rekabetinin **kapitalizm** bünyesindeki vergi ve düzenlemelerle dizginlenip dizginlenemeyeceği veya bunun aşılmasının **kapitalizmden** başka bir sisteme geçişi işaret edip etmediği. Joseph Schumpeter'in belirttiği gibi, eşitsizlikler rastlantısal değil, aksine **kapitalizm** dinamizminin merkezindedir. Statü mallarına erişim eşitsizliği, maddi ihtiyaçlar karşılandıktan sonra dahi **kapitalizmin** herkesten sürekli olarak sosyal enerji elde etmesi için gerekli olan yaygınlaşmış bir doyumsuzluğu sürdürür. Öte yandan, tüm insan topluluklarında statü malları ve parasal rekabet var olmuş olsa da, bunları "önceden bağlı oldukları gelenek ve dinin sınırlarından çıkaran" yalnızca **kapitalizmdir** (Skidelsky ve Skidelsky 2012: 40). Doyumsuzluğun psikolojik kökleri olabilir,

fakat bunu bir medeniyetin psikolojik temeli yapan **kapitalizmdir**. "Yeteri kadar şeye" sahip olduğu için tatmin olan bir toplumun biriktirmek için bir nedeni olmayacak ve artık kapitalist olmayacaktır (Skidelsky ve Skidelsky 2012).

Sosyalist ekonomiler statü mallarını kanunla, yeniden bölüştürme ve zorunlu kolektifleştirme yöntemiyle bastırdı. Fakat statü rekabeti, bürokrasideki pozisyonlar ve Batı'dan gelen az bulunan mallar etrafında tekrar gün yüzüne çıktı. Bazı kadim topluluklar rekabeti sembolik spor etkinliklerine, festivallere ve armağan alıp vermeye kanalize etmişti. Antropologlar ayrıca ilkel eşitlikçi toplumlarda da makamların var olduğunu belgelediler, ama bunlar çok önemli değildi, çünkü bu makamlar ya rotasyon sistemiyle değişiyordu ya da toplumsal olarak kontrol ediliyordu, böylece hiçbir bireyin veya grubun çok fazla güç kazanmaması sağlanıyordu. Herhangi bir kolektifin (ulus, topluluk veya diğerleri), küreselleşmiş iletişimin ve referans noktalarının çağdaş dünyasında böyle eşitlikçi bir yönde ilerlemeye karar verdiğini varsayarsak, meselelerden biri şudur: Kolektif üyeleri neden kendilerini daha az eşitlikçi kolektiflerin varlıklı bireyleriyle karşılaştırmasın ve daha fazlasını istemesinler? Sosyalist ülkelerde yaşanan kısmen buydu. Statü malları için rekabet yapısal bir sorun olsa da, bunun çözümü asla sadece tepeden dayatılamaz. Bu, kolektif üyelerinin hür bir şekilde katıldıkları, ahlaki-politik bir özsınırlama, **sadelik** ve eşitlik projesinin parçası ve bileşeni olmalıdır.

Üçüncü Bölüm

EYLEM

32

Toprağa Dönüşçüler

Rita Calvário ve Iago Otero

TOPRAĞA DÖNÜŞÇÜLER (neo-kırsalcılar), tamamen yeni bir tarımsal veya zanaatkâr yaşam tarzı benimsemek için şehirlerden kıra göç eden, hiçbir tarımsal geçmişi olmayan kimselerdir. Bu insanlar daha basit, kendi kendine yeten, otonom (ücretli emekten ve piyasadan bağımsız), doğaya yakın ve ekolojik bir yaşam arayışı içindedir. Bunu yaparken materyalist anaakım kültürü, modern tarım uygulamalarını ve agro-gıda sisteminin küreselleşmesini eleştirirler. Toprağa dönüşçüler seçimlerini bir hayat projesi ve ekolojik sürdürülebilirliğe giden toplumsal dönüşümün bir yolu olarak görürler. Bu görüşleri, onların neden küçülme geleceğine doğru giden çeşitli sosyoekolojik değişim stratejilerinin aktörleri olarak görülebileceğini açıklar.

Küçük ölçekli organik (doğal) tarım, tüketimin ve üretimin yeniden yerelleşmesi, alternatif ekonomiler ve ağlar toprağa dönüşçülerin "kırsal"la ilişkilendirilen özelliklerinden bazılarıdır. Bu özellikler kırsalın diğer yüzleriyle (örneğin agro-işletmelerle) çatışır. "Radikal kırsallıklar" çoğunlukla kır-kent ayrımını söylemsel olarak desteklese bile, alternatif ekonomiler ve ağlar aracılığıyla "şehir" ile kurulu bağlar yaygın olarak görülür.

Toprağa dönüş, Batı ülkelerinin tarihinde hiç de yeni bir şey değildir. **Kapitalizmin** yaygınlaşmasından sonra "kırsal"ın, rasyonel soyutlamayı, emeğin ve toprağın **metalaşmasını**, modern **devleti** ve siyaseti, bireysel yabancılaşmayı ve toplumsal bağların çözülmesini eleştiren bir rolü olmuştur. Küçülme söyleminde de güçlü bir şekil-

de görülen bu eleştiriler, tarihsel süreç boyunca farklı aktörler tarafından farklı şekillerde ifade edilmiştir. Örneğin kırsal bölgeler, seçkinlerin kaybolmuş bir geçmiş için yas tuttuğu yerlerken, aynı zamanda, ütopyacı sosyalistlerin ve özgürlükçülerin yeni bir toplumsal düzen arayışlarını gerçekleştirdikleri yerlerdir. Ayrıca giderek kötüleşen sanayi istihdamının koşullarından ve kent hayatından kurtulmanın yeri de kır olmuştur. **Devletler** de kırdan kente göçün, küçük ölçekli tarımsal **kapitalizmin** ya da bildiğimiz "köylülüğün" teşvik edicilerinden olmuşlardır çünkü kırsalın kendi kendine yetebilmesini, daha az yardıma ihtiyacı olmasını ve kriz dönemlerinde şehirlerdeki huzursuzluğa müdahalede kullanılabilmesini, toplumsal yeniden üretim maliyetlerini kaydırmak için bir yol olarak görüyorlardı.

1960'lar ve 70'ler **kapitalizmin** yeniden yapılandırılması, kırsal değişim ve toprağa dönüş hayalleri açısından oldukça önemli bir dönemdir. Hippiler, 1968 hareketleri ve bunlara paralel olarak daha geniş bir kent-karşıtı süreç, yani daha kaliteli bir yaşam için şehirlerden göçen ama hiçbir karşıkültürel hedefi olmayan insanlar, toprağa dönüşçülerin sayısını artırmıştır. Toprağa dönüş, artan çevre bilincini, tüketimciliğe tepkiyi ve 70'lerin enerji krizinden sonra ekonomik **büyümenin** sınırları söylemlerini yansıtır. Toprağa dönüş, hem "doğa"ya dönmekten hem de meta fetişizmini, ücretli emeğin yabancılaşmasını, gelişmenin ve teknolojinin modern değerlerini reddeden ideal bir toplumdan ilham alır. Bu deneyimlerin ve toplulukların bazıları iç anlaşmazlıklar, hayal kırıklıkları, borçlar ve yoksulluktan dolayı sona ermiş, birçoğu ise sorunlarını çözebilmiştir ve bugün hâlâ ayaktadır.

Toprağa dönüş hareketinin halen devam ediyor olması, insanların kırsalla olan ilişkilerinin değişmesiyle yani kırsalın gittikçe artan şehir nüfusunun hobi alanı haline gelmesiyle kısmen de olsa açıklanabilir. Kırsal bölgeler, büyüyen hizmet sektörünün, tüketimci yaşam tarzının, tüketimci kimliklerin ve kültürün sonucunda değişmiştir. Toprağa dönüşçüler, ironik bir şekilde, kırsalın mutenalaştırılması ve **metalaşmasının** öncüsü olmuş, yeni bir tüketim talebi olarak "doğa" ve "kırsallığın" (yeniden) üretimini kolaylaştır-

mışlardır. Başlangıçta radikal olan toprağa dönüşçülerin faaliyetlerinin yeni oluşan pazarlarla uyum sağlaması ve nostaljik kır atmosferi yaratmak için **devlet** fonlarına erişmeleri sapma örneklerinden bazılarıdır. Aslında bu sapmalar, daha geniş bir çerçeveden bakacak olursak, 1960'larda günlük yaşamın yabancılaşmasına yöneltilen eleştirinin yerini 1970'lerin ortalarında "**kapitalizmin** yeni ruhu" nun almasının yansımasıdır. **Özerklik**, ağlar, yaratıcılık, esneklik, bireysel karar alma ve özgürlük baskın (neoliberal) söyleme dahil olmuştur. Başlangıçtaki antikapitalist duruşlarının yok olması, toprağa dönüş hareketinin toplumsal eleştirisinin gücünü azaltmıştır.

Toprağa dönüşçüler geçimlerini farklı yollarla sağlarlar. Alternatif ekonomilerin ve ağların yükselişi, küreselleşen endüstriyel tarım sistemleriyle rekabet etmenin yollarını sunmuştur. Bazı yazarlar, alternatif ekonomilerin ve ağların **kapitalizm** dışında alanlar yarattığını ve **kapitalizmin** ideolojik hegemonyasına direnen ve onu bozan yerel karşı güç ağları oluşturduğunu savunur. Bu görüş, toprağa dönüş deneyimlerini ve projelerini (**kapitalizm** sonrası) küçülme toplumu **tahayyülü** inşasının bir yolu olarak görmemizi olanaklı kılar. Öte yandan başka yazarlar tüketici egemenliği, **devletin** güçsüzleşmesi ve kendine güvenen, düzenli topluluklar gibi fikirleri savunan alternatiflerin neoliberal öznellikler ve uygulamalar yaratacağını savunur. Rekabetçi, kapitalist piyasalarda alternatif projelerin kendi amaçlarından vazgeçmeden hayatta kalabilmelerinin zor olduğunu savunanlar da vardır. Bir diğer eleştiri ise, bu tip girişimlerin küçük, yerel ve marjinal kalarak konvansiyonel tarım ve dağıtım kanallarıyla boy ölçüşemeyeceği, kaliteli gıdaya erişimdeki toplumsal eşitsizliğin temel sebepleriyle mücadele edemeyeceği yönündedir. Ayrıca mikro seviyede kendine yeterlik, makro seviyede sermaye birikimini artırabilir.

Toprağa dönüşçüleri küçülmeye geçişin bir aktörü yapan, baskın gıda sistemini ve giderek daha fazla metalaştırılan kırsalı dönüştürebilme potansiyelleridir. En büyük güçlük ise, kırsal alanın ve gıda sisteminin çok küçük bir yüzdesi olmanın ötesine geçmektir. Bunu yapabilmek için ve sistemin parçası haline gelme riskine karşı, kapitalist toplumsal ilişkilerden kurtulmaya çalışan diğer ak-

törlerle stratejik birliktelikler oluşturmak ve beraber hareket etmek hayati önem taşır. Yerel deneyimlerin biçimlerinden çok gittikleri yön önemlidir. Nefes alma alanları yaratan küçük pencereler açmak küçülme **tahayyülünü** besleyebilir ve bireylerin güçlenmesini sağlayabilir. Fakat küresel kapitalist piyasadan kurtulmanın formülü geniş çaplı ve birbirine eklemlenen, yerel ağların önemli rol oynadığı, kolektif toplumsal değişim mücadelesidir. Ağ tabanlı hareketler, arsa spekülasyonuyla, doğal kaynakların özelleştirilmesiyle, kırsalın mutenalaştırılması ve metalaştırılmasıyla ve agro-şirketlerin yaygınlaşmasıyla mücadelede önemli rol oynamıştır. Bu ağların oluşması, yerel bölgelerde yaşayanlara direnme kapasitesi kazandırma yoluyla onları güçlendirmek ve var olan direnme kapasitelerini artırmakla mümkün olmuştur. **Müştereklerin** yeniden sahiplenilmesi, bu tip yerleşik toplumsal hareketlerin kilit noktasını oluşturur. Bu sahiplenme kendi çıkarını savunmaktan çok, **kapitalizmin** getirdiği özel mülk ilişkilerinin aşılması ve insanların kendi topraklarıyla tekrar bağ kurması olarak görülmelidir.

33

Temel ve Azami Gelir

Samuel Alexander

KAPİTALİST TOPLUMLAR, yoksullukla mücadele etmek için iktisadi pastayı farklı dağıtmaktansa genellikle pastanın büyümesine güvenirler. Eğer ekonomik **büyümeden** vazgeçilir ve planlı ekonomik küçülme süreci başlatılırsa, yoksullukla mücadelenin çok daha doğrudan yöntemlerle yapılması gerekecektir. Diğer birçok şeyin yanında, mülkiyet ve vergi sistemlerinin, sermayeyi yeniden dağıtacak ve herkesin "yeterince" gelirinin olmasını sağlayacak şekilde yeniden yapılandırılması gerekecektir (Alexander 2011). Temel Gelir* ve Azami Gelir, ekonomik **büyümeye** bel bağlamadan bu eşitlikçi amaçlara ulaşmak için kullanılabilecek iki politikadır.

Temel Gelir birçok farklı biçime sahip olsa da ana fikir gayet açıktır. Temel Gelirin ideal ve en radikal halinde, bir ülkede sürekli ikamet eden herkesin, **devletten** periyodik (örneğin iki haftada bir) ödeme alması ve bu ödemelerin bir kişinin minimal ama onurlu bir standartta yaşamasına yeterli ekonomik güvenceyi sağlaması gerekir. Taraftarları, Temel Gelir ödemelerinin **devlet** tarafından *garanti* edilmesi gerektiğini, çalışma performansından *bağımsız* ve *evrensel* olması gerektiğini savunur.

Bazı Temel Gelir taraftarları, tam olarak yerleşmiş bir Temel Gelir sisteminde diğer **devlet** ödemelerinin (işsizlik maaşı, aile yardımları, emeklilik gibi) kaldırılabileceğini de belirtirler, zira Temel

* Temel yurttaşlık geliri olarak da kullanılır. *–ç.n.*

Gelir herkesin onurlu, düzgün bir hayat sürebileceği asgari geçimi sağlayacaktır. Günümüzün "sosyal yardımları" en zengin ülkelerde bile yoksulluğu ortadan kaldıramamıştır; dolayısıyla Temel Gelirin ahlaki çekiciliği, yoksulluğa doğrudan müdahale etmesinden gelir. Bu politika, bir ekonomide servetin dağıtımına, herkesin onurlu bir yaşam için "yeterli" gelire sahip olması garanti altına alınarak başlanması gerektiği fikrine dayanır. Temel Gelir programları, ücretsiz sağlık hizmeti veya gıda, giysi ve barınma ihtiyaçlarının karşılanması gibi parasal olmayan destekleri de içerebilir.

Temel Gelir Sisteminin uygulanabilirliği genellikle iki noktada sorgulanır (Fitzpatrick 1999). İlk itiraz, Temel Geliri çalışma performansından bağımsız kılmanın "beleşçi"lerin artmasına ve kaçınılmaz bir şekilde ekonomik çöküşün gerçekleşmesine neden olacağı yönündedir. Fakat bu itiraz, insanlara dair tartışmalı bir kavrayıştan ileri gelir. "Beleşçilik" problemi bir ölçüde var olacaktır, ama şöyle bir argüman da öne sürülebilir: İnsanlar izole, tembel ve kendi toplumlarında parazit gibi yaşamaktansa, içinde bulundukları topluluğun işlerine dahil olmayı anlamlı ve tatminkâr bulurlar. Ayrıca belli bir azınlığın topluluğa katkı sunacak, verimli hiçbir iş yapmaması katlanılır bir toplumsal yüktür – hatta belki günümüzdeki yoksulluk seviyelerinden daha katlanılırdır. Alternatif olarak, Temel Gelir bir tür toplumsal katkıyı şart koşabilir, bu katkı "formel ekonomi"nin dışında olsa bile.

İkinci itiraz ise daha pragmatik ve oldukça önemli bir konu olan Temel Gelirin finansal olarak uygulanabilirliğini sorgular. Fakat bu mesele, finansman sorunu olmaktan çok siyasi kararlılıkla ilgilidir çünkü **devlet** gerekli veya yararlı amaçlar için **para** bulacak güce sahiptir. Hem **devlet** bütçesine çok yük olmamak hem de yumuşak bir geçiş süreci için bir politika önerisi, Temel Gelir ödemelerinin çok düşük seviyeden başlatılması ve kademeli olarak onurlu yaşama yetecek seviyeye çıkarılması olabilir. Bir başka seçenek ise Negatif Gelir Vergisi sistemidir. Bu sistemde, Temel Gelirden farklı olarak, asgari geçim seviyesinin altında gelire sahip olan kişilere ödeme yapılır. Bu sistem, düşük gelire sahip kişilerin asgari bir gelire ulaşabilmelerini sağlar ama bunu alternatif bir yöntemle yapar.

Zaman içinde Negatif Gelir Vergisi sistemi evrilerek Temel Gelir sistemine dönüşebilir.

Başarılı bir Temel Gelir sisteminin derin ve geniş kapsamlı toplumsal faydaları olacaktır. Yoksulluğun ve ekonomik güvencesizliğin ortadan kaldırılmasının ötesinde, çalışanlara ücretli işlerinden bağımsız bir mülkiyet hakkı sağlayacağından onların pazarlık gücünü artıracak ve çalışma koşullarının iyileştirilmesini talep etmek için güç verecektir. Ayrıca, insanlar hayatta kalabilmek için ne yabancılaştırıcı, sömürücü veya aşağılayıcı işlere girmek zorunda kalacaklardır ne de ekonomik güvenceye ulaşabilmek için toplumsal ve siyasi **özerkliğin** feda edilmesi yönünde gerçek bir baskı oluşacaktır. Buna ek olarak, Temel Gelir, ücretlendirilmeyen emeğin ve diğer toplumsal katkıların değerinin tanınmasını sağlayarak ekonomiye katılımı, geleneksel emek piyasası ya da "formel ekonomi" çerçevesinden çıkarıp çok daha geniş bir çerçeveye yerleştirir (bkz. **bakım, Yeni Ekonomi**). Bu ve birçok nedenden ötürü, Temel Gelir, kapitalist toplumların hiçbir zaman erişemeyeceği daha demokratik ve eşitlikçi bir toplum oluşturacaktır. Bu yüzden de birçok küçülme savunucusunun desteğini alır.

Küçülme destekçileri, Temel Gelir, bir diğer adıyla "taban" gelir uygulamasının yanında "tavan" gelir uygulamasının, yani herhangi bir kişinin gelirine üst sınır konmasının da gerektiğini belirtirler. Bazen "azami gelir" olarak da adlandırılan bu sistem Temel Gelir gibi farklı şekillerde uygulanabilir. Örneğin, vergilendirilebilir gelir arttıkça artan ve belirli bir seviyeden sonra gelirin yüzde yüzüne ulaşan vergi oranıyla bu gerçekleştirilebilir. Bu sayede bir tarafta süper zenginlerin diğer tarafta Temel Gelirle geçinenlerin olduğu, sınıflara ayrılmış bir toplumun oluşması önlenebilir. Bu gibi politikaları, yüksek servet eşitsizliğinin toplumu yıprattığını ve daha eşit toplumların tüm toplumsal ve ekonomik göstergelerde daha iyi seviyelerde olduğunu gösteren deliller de destekler (Pickett ve Wilkinson 2010). Ayrıca temel maddi ihtiyaçlar karşılandıktan sonra gelirin, öznel refaha veya **mutluluğa** katkısının çok düşük olduğunu gösteren bir sosyolojik araştırma da "azami gelir" fikrini destekler (Alexander 2012b). Söz konusu araştırma, yüksek gelirin

mutluluğu artırmak için harcanmasının israf olduğunu gösterir ve bu da azami gelir uygulamasını, boş yere tüketimden kaçınabilmek ve daha eşitlikçi toplumlar yaratabilmek için önemli bir araç haline getirir. Azami gelir uygulamasından elde edilecek vergi Temel Gelir sisteminin finansmanında kullanılabilir.

34

Topluluk Para Birimleri

Kristofer Dittmer

PARANIN TANIMI genel olarak üç ana fonksiyonu üzerinden yapılır: değer ölçme, mübadele ve değer saklama görevleri. Para birimleri, paranın mübadele aracı olarak kullanılmasının ürünüdür. Topluluk para birimleri (TPB) konvansiyonel paralar gibi değildir, yani hiçbir ulus-**devlet** bu paraların hukuken arkasında durmaz. Birçok farklı amaç için TPB'ler geliştirilmiştir ve alternatif, tamamlayıcı veya yerel para birimleri olarak da adlandırılırlar. Kesin bir tanım yapmaya çalışmak pek akıllıca olmayacaktır, ama bu terim genellikle sivil toplum ve bazen de yerel düzeydeki kamu otoriteleri tarafından yaratılmış olan para birimlerine atıfta bulunur.

1980'lerin başlarından itibaren topluluk para birimleri dünyanın her yerinde, Büyük Buhran'dan beri görülmedik ölçüde yaygın bir kullanıma kavuşmuştur. Halihazırdaki beş önemli topluluk para birimi şunlardır: LETS (Yerel Mübadele Sistemi ya da Düzeni), zaman bankaları, HOURS*, takas piyasası para birimleri ve çevrilebilir yerel para birimleri (konuya kitap ölçeğinde bir giriş için bkz. North 2010). Bu birimlerin birçoğu uluslararası yeşil hareket tarafından yaygınlaştırılmıştır ve bundan ötürü de "Küçük güzeldir" ve yerel topluluk ekonomisi gibi yeşil ilkeleri benimser. Topluluk para birimlerinin ideolojik kökenleri, 19. yüzyılın ütopyacı sosyalistlerinden Owen ve Proudhon'un parasal yenilikler yoluyla daha ilerici piyasalar inşa etme çabalarına kadar uzanır. Günümüzde solun toplu-

* New York, Ithaca'da kullanılan, ABD'nin en eski yerel para birimi. *–ç.n.*

luk para birimleriyle yaptığı deneyler, piyasa temelli yaklaşımın sosyalist ülkelerdeki merkezi planlamanın iflası ışığında tekrar değerlendirilmesi olarak görülebilir. E. C. Riegel geleneğinden gelen sağcı liberterler de, her ne kadar "ortak kredi sistemleri" gibi farklı isimler kullansalar da, topluluk para birimlerini destekler.

Topluluk para birimlerinin küçülmeyle ilişkisi ise küçülme denince neden bahsedildiğine bağlıdır. Küçülme, bir anlamıyla, insanların daha fazla acı çekmemek ve çevresel yıkımı durdurabilmek için (ekonomik) **büyüme** temelli bir toplumu isteyerek terk etmeleri olarak düşünülebilir. Alternatif bir şekilde ise, küresel **kapitalizmin** kronik yetersiz **büyüme** seviyeleri olarak tecelli etmiş (birçok küçülme destekçisi tarafından çok da uzak olmayan bir gelecekte gerçekleşeceği öngörülen) uzun süreli kriz bağlamında düşünüldüğünde küçülme, ekonomik **büyümenin** olmadığı bir topluma, toplumsal eşitliği gözeterek geçişin bir yolu olarak görülebilir. Güncel topluluk para birimleri deneyleri **kapitalizmin** olağan iniş çıkışları çerçevesinde gerçekleştiğinden dolayı, ekonomik performansları daha çok bu iki senaryonun ilkiyle ilişkilidir. Bu anlamda topluluk para birimlerinin **büyüme** yolundan gönüllü bir ayrılığı kolaylaştırdığı söylenemez. Küçülmeye yönelik potansiyelleri ise dört farklı başlıkta toplanabilir ki bunlar aynı zamanda topluluk para birimi sistemlerine katılanları ve onları kuranları harekete geçiren en yaygın nedenlerdir: *topluluk inşası*, yani yerel sosyal ağların geliştirilmesi ve canlandırılması; *alternatif değerlerin* ticaret aracılığıyla yayılması (yani ırk, sınıf, toplumsal cinsiyet ve doğayla ilgili anaakım değerlere meydan okunması); üretken faaliyet üzerinde daha çok söz hakkına sahip olunan *alternatif geçim kaynaklarına* erişimin kolaylaşması (böylece insanların çevresel sonuçlarını düşünmeden iş bulma zorunluluğunun azalması); *eko-yerelleşme*, yani tüketim ve üretim ağlarının ekolojik ve siyasi kaygılar güdülerek yerelleşmesi. LETS, zaman bankaları, HOURS ve çevrilebilir yerel para birimleri üzerine yazılmış akademik literatürü gözden geçiren yakın tarihli bir araştırma, bu dört kritere göre bakılınca yerel para birimlerini küçülme doğrultusunda kullanılabilecek araçlar olarak görmenin zor olduğuna işaret eder (Dittmer 2013).

Topluluk para birimlerinin küçülmenin ikinci anlamıyla olan ilişkisi, henüz uzun dönemli bir kapitalist kriz yaşanmadığı için daha spekülatiftir. Geçmişte topluluk para birimlerinin, geleneksel paraya erişimin kısıtlandığı ve genel anlamda ihtiyaçların karşılanamamasına ve üretken kapasitenin kullanılmamasına neden olduğu dönemlerde rol oynadığı olmuştur. 2001-2002 krizi sırasında Arjantin'deki takas ağlarının milyonlarca insana sağladığı fayda buna güzel bir örnektir (bkz. Gómez 2009, North 2007). Fakat büyük ölçüde kriz öncesi dönemde orta sınıf hanelerinin biriktirdiği varlıkların ikinci el takasına dayanan bu ağlar, halihazırda bulunan birikimlerin azalmasıyla beraber yok olmuş veya işlevsiz hale gelmişti. Neyse ki krizin bu aşamasında hükümet tarafından önemli sosyal politikalar yürürlüğe konmuştu. Daha uzun vadeli bir krizin etkilerini hafifletmek için –ki öyle bir ortamda sosyal politikaların daha zayıf olacağını varsayabiliriz– üretim sektörleri üzerinde Arjantin takas deneyiminden çok daha kapsamlı bir pozitif etki olması gerekir.

Klasik üretim sektörlerinin topluluk para birimlerini kullanmasına ilişkin en büyük zorluklardan biri, geniş ölçekli dolaşımla birlikte kaynaklara erişimin gittikçe kolaylaşması ile para birimi yönetiminin zorlukları arasındaki çelişkinin aşılmasıdır. Dünya genelindeki topluluk para birimleri bu çelişkiden, para arzını geleneksel para birimlerine dayandırarak bir ölçüde kurtulmuştur, ama bu yöntem para kıtlığının olduğu dönemlerde işe yaramayacaktır. Arjantin'de katılımcıların büyük çoğunluğuna hizmet eden büyük ölçekli para birimleri, kötü para yönetimi ve kalpazanlığın yaygınlaşması sonucu oluşan hiperenflasyon yüzünden çökmüştü. Bu olayın da gösterdiği gibi, büyük ölçekli para sistemleri yüksek miktarda finansal ve organizasyonel kaynak gerektirir ve genelde istikrarlı para birimlerinin tarihsel olarak **devletler** tarafından yaratıldığı söylenebilir (bkz. **kamusal para**). Bu durumdan ötürü **devlete** direnen ve maddi olarak anlamlı para birimi sistemlerini sürdürebilmek oldukça zordur. Yine de Arjantin'deki bazı küçük ağlar büyüklerinin çökmesine rağmen varlıklarını sürdürmeye devam edebilmiştir. Ama krizin en kötü zamanları geçtikten sonra bu ağlar az sayıda insana

fayda sağlamaya devam etmiş ve ekonomik faydadan çok toplumsal fayda sağlamıştır. Belki de uzun süreli bir krizde bu küçük ağlar daha kalıcı roller oynayabilir. Büyük ölçekli ve hesap verme zorunluluğu olmayan ağlarla kıyaslandığında, küçük deneyimlerin demokratik yönetişim konusundaki potansiyelleri küçülme destekçilerinin ilgisini çekmeye devam edecektir. Büyük insan nüfuslarının kendi başlarının çaresine bakmak zorunda kalacağı, hükümetler ve kapitalistlerce umursanmayacakları uzun süreli bir **kapitalizm** krizi senaryosunda topluluk para birimleri özellikle faydalı olabilir.

35

Kooperatifler

Nadia Johanisova, Ruben Suriñach Padilla ve Philippa Parry

KOOPERATİF terimi birçok sektördeki çeşitli şirket tiplerince uygulanabilir bir organizasyon yapısını ifade eder. Çoğu kooperatif kendisini, 19. yüzyılın ortalarında Avrupa'da ortaya çıkmış küresel bir hareketin parçası olarak görür. Uluslararası Kooperatif Birliği (International Co-operative Alliance, ICA – bir milyar insanı temsil eden bir kooperatif ağları federasyonu) kooperatifi şöyle tanımlar: "ortak ekonomik, toplumsal ve kültürel ihtiyaçlarını karşılayıp gayelerine ulaşmak için, demokratik bir şekilde yönetilen ve mülkiyeti ortaklaştırılmış şirketler aracılığıyla bir araya gelmiş insanların otonom birlikteliği". 1995 yılında ICA, kooperatifçiliğin yedi ilkesini kabul etmiştir: gönüllü ve herkese açık üyelik; demokratik üye denetimi (bir üye bir oy ilkesi: üyeler kooperatif yönetimine katılır ve seçilmiş temsilciler üyelere hesap vermek zorundadır); üyelerin ekonomik katılımı; **özerklik** ve bağımsızlık; kooperatif ilkelerini ve değerlerini öğretmek ve yaymak; kooperatifler arası işbirliği; içinde bulundukları toplulukların sürdürülebilirliğiyle ilgilenmek (Birchall 1997: 64-71).

Birçok sektörde faaliyet gösteren kooperatiflerin üç ana tipi vardır: üretici veya işçi kooperatifleri (ilk kez İtalya ve Fransa'da ortaya çıkmıştır), tüketici kooperatifleri (ilk kez Rochdale Pioneers tarafından İngiltere'de kurulmuştur) ve kredi kooperatifleri veya birlikleri (ilk kez Almanya'da kurulmuştur). Bir diğer önemli grup

ise (özellikle İskandinavya'da başarılı olan) çiftçi alım satım kooperatifleridir.

Kooperatifçilik zorlu tarihsel süreçlerden geçmiş bir uygulamadır. Diktatörler tarafından kullanılmıştır (örneğin Franco dönemi İspanyası, komünist Çekoslovakya). 1950'lerde ve 60'larda kooperatifçilik birçok hükümet tarafından ayrım gözetmeksizin teşvik edilmiştir, sonrasında ise Orta ve Doğu Avrupa'da ve Küresel Güney'de neoliberalizmin etkisi altında olan ülkelerin çoğunda gözden düşmüştür (Birchall 1997: 143, 169). Güçlü etik değerlerle yola çıkan bazı modern kooperatifler, bu değerlerden kopmuş ve sadece kâr amacı güden kurumlar haline gelmiştir. Pek çok başarılı kooperatifin değerlerini terk etmelerinin ve anaakımlaşmalarının arkasında çeşitli nedenler yatar.

Nedenlerin biri rekabetçi ortamdaki ekonomik baskıyla ilişkilidir. Ekonomik olarak hayatta kalabilmek için bir kooperatif, çalışan sayısını azaltmaya, üretimi taşeronlaştırmaya veya ürünlerinde yerel ve adil ticaret malzemelerini daha az kullanmaya gidebilir. Bir diğer neden ise ölçekle ilgilidir. Büyüyen kooperatiflere, katı kooperatif kuralları çerçevesinde üyeleri tarafından sağlanan sermaye yeterli gelmeyebilir. Böyle durumlarda kooperatif yapısının ortadan kaldırılması tercih edilebilir. Ayrıca iş hacmi ve üye sayısı arttıkça kooperatifin yönetimi daha karmaşık hale gelir. Bu da üyelerin kooperatif kimliğinden uzaklaşıp pasifleşmelerine ve yöneticilerin güçlerinin gittikçe artmasına yol açar. Britanya'daki kimi yapı kooperatifleri yukarıda bahsettiğimiz gibi değişim süreçlerinin sonunda, üyelerin oylarıyla, bildiğimiz sermaye şirketlerine dönüşmüştür. Avusturya kredi birlikleri hareketi içinde, üye kooperatiflerin güçlerinin federasyonlar (çatı örgüt) tarafından gasp edildiğine dair suçlamalar yöneltilmiştir.

Kooperatiflerin etik değerlerine bağlı kalmalarını sağlamanın çeşitli yolları vardır. Önemli bir etken, kooperatif ilkelerini öğretmeye verilen önem ve üyelerin yönetime katılmalarını teşvik eden etkili politikalardır. Bir diğeri ise anaakım ekonomiye muhtaç kalmamak için kooperatifler arası ağları güçlendirmektir. Bu sürece etik yatırım ve topluluk bazlı yatırım kurumları da dahil edilebilir.

Richard Douthwaite'in "topluluk pazarı" dediği şeye –örneğin kooperatif bir gazetenin okur-üyeleri veya topluluk destekli tarım sistemlerinin müşteri-üyeleri– sahip olan kooperatifler, müşteri motivasyonunun kaynağı olarak sadece fiyata bel bağlamak zorunda değildir. Son olarak, kooperatifi büyütmeye (bir büyük kooperatif) değil de kooperatifleri çoğaltmaya (birçok küçük kooperatif) yönelik stratejiler, üye sadakatini ve katılımını korumaya yardımcı olabilir.

Mülkiyeti harici hissedarlara ait olan, anaakım, kâr amacı güden şirket modeline kıyasla kooperatif tipi şirket modeli küçülme ekonomisine aşağıdaki nedenlerden dolayı daha uygundur (Johanisova ve Wolf 2012: 565):

- Ortak mülkiyet kuralları: Üyelerin kooperatifteki hisseleri genellikle başkalarına devredilemez ve normalde ancak orijinal değeri kadar bir bedele geri satılabilir ("hisse başı değer"). Bu sayede **büyüme** için **büyüme** yaklaşımı cazip gelmez çünkü üyelerin sahip oldukları hisselerin değeri kooperatif büyüse de aynı kalır. Hisseler üzerine spekülasyon yapılamayacağı için uzun vadeli ve konum bazlı üyelik daha yaygındır. Üyelerin toplulukla ve çevreyle ilgili uzun vadeli değerleri göz önüne alması daha muhtemeldir.
- Yönetim yapısı: Demokratik yönetim yapısı, karar alma alanını geniş bir paydaşlar yelpazesine açar. Kooperatif yapısı sahipler, hissedarlar, işçiler ve tüketiciler arasındaki mesafeyi azaltır ve karşılıklı olarak ihtiyaçları tatmin etme mantığıyla işler.
- "Efendi değil köle" olarak para: Bir kooperatif hissedarların kârlarını maksimize etme zorunluluğuna tabi değildir. Bu sayede organizasyonun uzun vadede varlığını sürdürmesi, iş güvencesi ve çevresel kaygıların dikkate alınması gibi amaçlara erişilebilir. Ayrıca üyelerine hizmet sunan bir kooperatif sahte ihtiyaçlardansa gerçek ihtiyaçları karşılamaya daha yatkındır. Üçüncü kooperatif ilkesinde belirtildiği gibi, kooperatif için çalışan veya aktif biçimde katılım sağlayan üyeler ile kooperatife emeğini değil de parasını koyan üyeler kârdan pay alma konusunda aynı haklara

sahiptir, dolayısıyla finansal varlıklar kooperatif içerisinde daha adil dağılır.

Büyük anaakım kooperatiflerin ve bunların federasyonlarının çok azı küçülme ve çevre hareket ve tartışmalarıyla etkileşim içine girmiştir. Bununla beraber küçülme fikirleri ve uygulamalarıyla örtüşen, yeni kooperatif yapı örnekleri sunan iki yeni alandan bahsedebiliriz.

İlki, henüz nispeten genç olan Dayanışma Ekonomisi (veya Toplumsal ve Dayanışmacı Ekonomi) hareketidir. Küreselleşme karşıtı hareketlerle şahlanan Dayanışma Ekonomisi, toplumsal adaleti çevre meseleleriyle ilişkilendirerek toplumsal değişim konusundaki farklı yaklaşımları birleştirir. Haziran 2012'de gerçekleştirilen Rio+20 zirvesinden hemen sonra Uluslararası Toplumsal ve Dayanışmacı Ekonomiyi Yaygınlaştırma Ağı (International Network for the Promotion of the Social and Solidarity Economy, RIPESS) aşağıdaki bildiriyi yayımlamıştır:

> Bütün kıtalarda ... birçok ekonomik ve toplumsal girişim bulunuyor. ... Bunlar pek çok sektörde faaliyet gösteriyor ... ve hayatın, çoğulculuğun, özyönetimin, çevresel ve toplumsal adaletin sermaye ekonomisinden farklı bir ekonomiyi yani dayanışma ekonomisini tanımladığı farklı kalkınma modelleri, organizasyon şekilleri ve toplumlar inşa etme olasılığının somut ve canlı örneklerini teşkil ediyor. (RIPESS 2012)

RIPESS tarafından temsil edilen organizasyonlar arasında en yaygın olanı kooperatifçiliktir.

Örneğin Katalan yenilenebilir enerji kooperatif olan Som Energia üyeleri, hanelerinde yenilenebilir enerjiye erişebiliyor ve isterlerse yeni yenilenebilir enerji projelerine yatırım yapabiliyorlar (www.somenergia.coop, erişim tarihi 12 Ocak 2014).

İkinçisi ise "Sürdürülebilirlik için Tabandan Gelen Yenilikler" (STGY) çatısı altında birleşmiş çeşitli girişimlerdir. Bu konsept toplulukların kendileri tarafından geliştirilen girişimleri kapsar ve daha çok Küresel Kuzey ülkelerinde görülür. Tabandan Gelen Yenilikler, topluluğun güçlenmesini ve sürdürülebilmesini amaçlayan değerle-

ri baz alan tüketim ve üretim yapıları geliştirir (Seyfang 2009). Bunlara, yerel organik gıda ağları ve tüketici grupları, takas pazarları ve zaman bankaları, yerel para birimleri, topluluk bahçeleri, toplu konut evleri vs. dahildir. STGY'ler, çevrecilik ve toplumsal adalet değerlerini birleştiren gayriresmi kooperatif yapılarıdır (Suriñach-Padilla 2012). Avrupa ülkelerinde küçülmeyle ilişkili hareketler STGY'leri, amaçlarına ulaşabilmek için en önemli siyasi araçlardan biri olarak görür (örneğin İspanya'daki Decrece Madrid veya dünya genelindeki Geçiş Şehirleri Hareketi).

36

Borç Denetimi

Sergi Cutillas, David Llistar
ve Gemma Tarafa

BORÇ, KİŞİLER ARASINDAKİ ahlaki bir yükümlülüktür. Bir kişinin borcunu ödemesi demek diğer tarafa karşı olan yükümlülüklerini yerine getirmesi demektir. Bu yükümlülükler genelde, işin doğası gereği, parasaldır. Yükümlülükler bazen şiddet tehdidi ve güçlü olanın baskısı altında, yani adil olmayan koşullar altında belirlenir. Bu borçlar meşru değildir ve ödenmemelidir. Borç karşıtı hareket, yurttaş denetiminin önemi hakkındaki farkındalığın artmasını sağlamıştır. Bu denetimlerde yurttaşlar hangi borçların meşru olduğuna, borçtan kimin sorumlu olduğuna ve hangi borçların feshedilmesi gerektiğine karar verirler.

Güçlü toplumsal sınıflar borcu, hiyerarşik düzeni korumak için kullanırlar. Bunu, geleneklerin ve yasaların borç ödemelerini önceliklendirmesi sayesinde yaparlar. Kayıtlara göre, Bronz Çağı'nda bile adil olmayan borçlara karşı eylemler düzenlenmiştir. Mezopotamya'da köylüler, yükümlülüklerin yerine getirilmediği durumda borçlunun ve ailesinin köleleştirilebildiği sisteme karşı sık sık isyan etmişlerdir (Toussaint 2012). Baskın sınıflar, toplumsal düzeni devam ettirebilmek için belli aralıklarla devasa borçları silmiş ve köylülerin haklarını iade etmişlerdir. Antik Yunan'dan Roma'ya ve ortaçağa kadar borçların iptali, artan eşitsizliklerin ve krizlerin körüklediği toplumsal karışıklıkların yatıştırılmasında kullanılmıştır.

Amerika'nın keşfi ve **kapitalizmin** yayılmasıyla beraber muazzam bir işgücü hareketliliği oluşmuştur. Borçlar, vergiler ve enflasyon bireyleri ücret karşılığında çalışmaya zorlamıştır. Borç, kitleleri, iktidarda olanlara itaat etmeye, borçlarını ve vergilerini ödeyebilmek için çalışmaya itmiştir. Böyle bir ortamda borç silmek gibi eylemler tabu haline gelmiştir ve borcun ödenmediği durumlarda aşağılanma ve toplumsal hakların kaybı kaçınılmaz olmuştur.

Günümüzde küresel **kalkınmayı** teşvik etmek için 1944 yılında kurulan Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası gibi uluslararası kurumlar sisteme egemen durumdadır. 1970'lerde başlayan neoliberal kuralsızlaşma dönemi finansallaşmaya yol açmıştır. **Kapitalizmin** bu yeni evresinde, finans sektörü üretim sektörüne kıyasla büyümüş ve onu kontrol altına almıştır. Finansallaşma borç üretiminin artmasını ve karmaşık finansal ilişkileri beraberinde getirir. Bu durum, borçlu veya finansal olarak bağımlı olan ülkelere, yükümlülüklerini yerine getirmedikleri zaman baskın güçler tarafından sert müdahaleler yapılmasını ve baskı uygulanmasını meşru kılarak emperyalizmin yeniden üretilmesine katkıda bulunur.

Borç, materyal ve enerji bazlı **büyümeyi** desteklemiş ve borçların ödenmesi gerekliliği bu **büyümeyi** meşrulaştırmıştır. Fakat borçlar maddi refahtan çok daha hızlı büyüdüğü için bu döngünün sonuna geliyor olabiliriz. Kallis ve diğerlerinin (2009) hipotezine göre enerjinin, materyalin ve yeniden üretimin "gerçek reel ekonomi"sinin (*Oikonomía*) kısıtları "reel" üretim ekonomisini kısıtlar. **Büyüme**, finansal sistemlerde sermayenin dolaşımı sayesinde kâğıt üzerinde refah oluşturularak, belli bir süre devam ettirilebilmiştir. Bu çerçeveden bakınca küçülmeyle borç arasındaki ilişki ortaya çıkar. Birincisi, **büyüme** borçların ödenebilmesi için bir zorunluluk olarak gösterilse de aslında borç, sürdürülemez **büyümeyi** sürdürebilmek için yaratılmıştır. İkincisi, borçların adil dağıtılması ve meşru olmayan borçların silinmesi, sürdürülebilir bir "küçülme" için –yani kemer sıkma politikalarıyla dayatılmayan bereketli bir küçülme için– gereklidir. Yurttaşlarca gerçekleştirilen borç denetimlerinin amacı tam da bunu sağlamaktır.

Günümüz borç denetimi hareketlerinin kökenleri, 1990'ların başlarında küresel Güney'deki en yoksul ülkelere ait borçların büyük bir kısmının silinmesi amacıyla kurulmuş *Jubilee 2000*, *CADTM* (*Üçüncü Dünya Borçlarının Silinmesi Komitesi*) ve *Jubilee South* gibi küresel koalisyonlara dayanır. Zaman içinde, özellikle de 2007'de kriz Küresel Kuzey'i vurduğundan beri hareket gittikçe küresel ve çokboyutlu (gezegenin ekolojik kısıtlarını da tanıyan) bir hale gelmiştir. Bu ortamda ortaya çıkan yurttaş borç denetimi hareketleri, gücün kötüye kullanılmasıyla oluşmuş ve adil olmayan düzenin devamlılığını sağlayan borçları gayrimeşru olarak tanımlamıştır (Ramos 2006). Norveç ve Ekvador dikkate alınması gereken iki sembolik örnektir. 2006 yılında verdiği kredilere karşı sorumluluklarını gözden geçiren Norveç yedi ülkenin borcunu silmiştir. 2007 yılında ise Ekvador Kamu Kredi Denetleme Komisyonu (CAIC) Ekvador'un borçlarını denetlemiş ve bunları gayrimeşru ilan etmiştir.

Yukarıdaki örnekler hem **devlet** hem de sivil toplum öğeleri içeren karma denetimlerdir. Brezilya, Filipinler ve daha birçok ülkede sadece sivil toplum kuruluşları tarafından denetimler yürütülmüştür. Mısır, Tunus, Yunanistan ve Portekiz'de sivil denetim süreçlerini başlatan toplumsal hareketler hükümetlere borç denetimi yapmaları için baskı oluşturmuştur. Tüm bu hareketlerin ortak talebi, borçların nasıl yaratılacağı, hangi bireylerin borç yaratılmasından sorumlu olacağı ve bu borçların ortaya çıkardığı etkiler üzerinde söz hakkına sahip olmaktır. Hareketler, sorumlu tarafların hesap verebilir olmasını talep eder ve vahşi **kapitalizme** alternatif ekonomik modeller önerir. Sivil denetimler genelde şu aşamaları içerir: bilgiye erişim, veri analizi, aktif destek, ağ kurma, yayılma, kamu eğitimi ve sorumlu tarafların kovuşturmaya uğraması.

İspanya'da Yurttaş Borç Denetleme Platformu'nun (PACD) desteğiyle sivil bir denetim süreci gerçekleşiyor. PACD, farklı yönetim kademelerinde İspanya ulusal borcunun genel analizlerini yapıyor ve sektör bazlı (sağlık, eğitim, çevre veya elektrik sektörü) borç değerlendirmesi raporları sunuyor. Bu çabanın amacı, borç krizinin

neden ve sonuçlarını anlamak için bir yöntem olarak denetimleri yaygınlaştırmaktır. Bu sürecin vazgeçilmezlerinden biri borçla ilişkili tüm bilgilere kalıcı erişim talebidir ve en önemlisi de siyasi, toplumsal ve ekonomik meseleler konusunda sivil toplumun güçlendirilmesinin teşvik edilmesidir. PACD, denetimini bir sivil denetim olarak görür; organik bir şekilde oluşmuş çeşitli çalışma gruplarının herkese açık, kolektif, kalıcı ve merkezi olmayan süreçlerin sonunda konsensüs usulüyle karar aldığı bir denetimdir bu. Bu şekilde yapılan denetimler sadece uzman analiziyle sınırlı değildir; aksine bütün tarafların bilgi talep etmelerini, hükümetten açıklama beklemelerini, ilgili bilgileri paylaşmalarını, kendi bakış açılarından verileri analiz edebilmelerini, düzensizlikleri ortaya çıkarmalarını ve alternatifler önermelerini sağlar.

37

Dijital Müşterekler

Mayo Fuster Morell

BİLİŞİM VE İLETİŞİM teknolojilerinin yaygınlaşması sayesinde, günümüzde birey toplulukları ortak hedefler güdüyor ve teknolojinin aracılık ettiği iletişim kanallarını kullanarak birlikte çeşitli kaynaklar üretiyorlar (Benkler 2006). Dijital müşterekleri, kolektif biçimde yaratılmış, herkese açık olan dijital enformasyon ve bilgi kaynaklarını paylaşan "çevrimiçi yaratım toplulukları" olarak tanımlayabiliriz. Genelde bu kaynaklar kişilere aittir ve/veya topluluklar içinde ya da arasında serbestçe paylaşılır ve üçüncü kişilerin erişimine de açıktır. Tekrar tekrar kullanılırlar ama meta olarak ticaretleri yapılmaz. Dijital müşterekler inşa eden ve paylaşan çevrimiçi toplulukların üyeleri, etkileşim süreçlerinin ve ortak kaynakların yönetimine müdahale edebilir (Fuster Morell 2010).

Dijital müşterek topluluklarının ilk kökeni *hacking* kültürüne dayanır. *Hacker* etiğinin ayırt edici özelliği bilgi yaratma ve paylaşma tutkusudur. 1950'lerde çoğu yazılım, geliştiriciler arasında ücretsiz bir şekilde dolaşabiliyordu. Fakat 70'lerde yazılım konusuna mülkiyet temelli bir bakış egemen olmaya başladı. Yazılımın ücretsiz olma özelliğini koruyabilmek için Richard Stallman (Ücretsiz Yazılım Hareketi'nin kurucusu), "Genel Kamu Lisansı"nı –ücretsiz yazılım için bir hukuki çerçeve– hazırladı. Dijital müştereklerin ve genel olarak siber kültürün bir diğer kökeni ise 1960'ların karşıkültür hareketidir (Turner 2006). **Toprağa dönüş** toplulukları, internetin toplumsal faydalarını ilk fark edenlerdendir ve dijital kültürü et-

kilemiş olan The Well gibi "sanal" topluluklar yaratmışlardır. Dillerinden, terimlerinden ve ekosistemik düşünce yapılarından anlayabileceğimiz üzere çevrecilik ve ekoloji, bu internet topluluklarının önemli ilham kaynaklarındandır.

İnternetin ve kişisel bilgisayarların yaygınlaşması engelleri azaltarak yeni "özgür kültür" ifadelerinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Amaçları, kolektif bir biçimde kültürel içerikler üretmek ve bilgiye evrensel bir erişim sağlamak olan bu toplulukların en bilinen örneği Wikipedia'dır.

Bir diğer önemli organizasyon ise dosya paylaşımı ve uçtan uca (*peer-to-peer*) mimarisi kullanarak kültür ürünlerine erişimi ve bunların dolaşımını kolaylaştıran İsveçli Pirate Bay'dir.

Dijital müştereklere dair idealler bilim dünyasına da ulaşmıştır. 1990'larda Güney Afrika'da AIDS tedavisinde kullanılan anti-retroviral ilaçlara erişim mücadeleleri ve açık erişim yoluyla akademi camiasının kamusal karakterini yeniden oluşturmayı hedefleyen hareketler (akademik dergilere ücretsiz erişim sağlayan Public Library of Sicence gibi) buna örnek olarak gösterilebilir.

Son olarak, "patentli yazılımlara" karşı toplumsal hareketler Avrupa'da bu tip patentlerin verilmesini engellemiştir. Yasaları değiştirerek interneti şirket çıkarlarına uygun hale getirmeye yönelik bir dizi çaba Avrupa'da ve başka yerlerde engellenebilmiştir.

2001 yılındaki "dot.com" çöküşünün ardından, çevrimiçi işbirliğinin gerçekleşebilmesi için servis ve altyapı sağlamak amacıyla üretilmiş yeni bir ticari model –sonradan verilen adıyla bilişim ekonomisi, Web 2.0 veya Vikinomi– ortaya çıkmıştır (Tapscott ve Williams 2007). Google'ın sahibi olduğu YouTube ve Yahoo'nun sahibi olduğu Flickr (fotoğraf paylaşım platformu) bu yeni modelin örneklerindendir. Bu gibi siteler çevrimiçi işbirliğini popülerleştirse de, bunların kullanım koşullarını müşterekler mantığından çıkararak şirketlerin ana sağlayıcı olduğu bir ortama dönüştürür. Wikipedia gibi dijital müştereklerde topluluk, altyapı tedarikine katılır ve sürecin tasarımı üzerinde daha fazla kontrole sahiptir. Şirket mantığı altında ise kontrol kaynaklarının çoğu altyapı sağlayıcısının elinde bulunur ve kullanıcıların sürece katılımı bir hayli kısıtlıdır.

Örneğin Flickr kullanıcıları platformun tasarımı üzerinde söz hakkına sahip değildir, karar alma mekanizmalarına katılamazlar ve topluluk içindeki iletişim kurallarını değiştiremezler.

Küçülme ve dijital müşterekler hareketinin önemli ortak noktaları vardır. İkisi de anaakım tüketim kültürünü sorgular. Dijital müşterekler "türetici" (tüketici-üretici) figürünü öne çıkarır: çevrimiçi topluluğa dahil olan ve bir yandan değer tüketirken diğer yandan değer üreten birey. Ürünler ve oluşturulan değerler meta değildir ve kamu hizmetleri gibi herkesin erişimine açıktır. Dijital müşterekler, küçülmenin **metalaşma** karşıtı çağrısını hayata geçirir. Dahası dijital müştereklerde, yaratılan değer herkesin erişimine evrensel bir şekilde (internet bağlantısı ve "görünürlük" dışında ayrımcılığa yol açacak mekanizmalar kurmadan) açıktır. Son olarak, müşterek değerlerin üretilmesi veya yaratılması ticari kaygılar gütmeden ve gönüllülüğe dayalı bir şekilde gerçekleşir. Üretilen değere erişim bu değerin üretiminden bağımsızdır. Dijital müşterekler hareketlerinden bazıları, geleneksel para sistemine olan bağımlılığı azaltabilmek için **temel gelir** veya çevrimiçi para birimlerini (bkz. **topluluk para birimleri**) destekler. Küçülmeciler gibi dijital müşterekçiler de reklam konusuna eleştirel yaklaşır ve reklamlardan olabildiğince uzak durmaya çalışırlar (örneğin Wikipedia'nın sıfır reklam politikası en önemli prensiplerinden biridir).

Ayrıca dijital müştereklerde üretim araçları, toplumsal gerekliliklerı ve ortak amaçları gözeten toplulukların kontrolü altındadır (halbuki kapitalist sistemlerde üretim araçları, tek amaçları kâr etmek olan kapitalistlere ait özel mülkiyetlerdir). Dijital müştereklerde bilgi, insanlık mirasının bir parçası olarak ve bilgiye erişim insan hakkı olarak görülür. Bu bağlamda dijital müşterekler bilgiye erişimi (özelleştirmeler veya **metalaşma** yoluyla) kısıtlayan neoliberal politikalara karşı durur.

Geleneksel **müştereklerden** farklı olarak, yeni gelişen bilişim ve iletişim teknolojileri rekabete konu olmayan ve tükenmek bilmeyen bir enformasyon ve bilgiye erişilebilirlik kazandırır. Diğer yandan ise dijital müşterekler, doğal kaynakların tükenmesine sebep olan altyapılara bağımlıdır (cep telefonlarında kullanılan nadir ma-

teryaller, bilgisayarlar için gereken elektrik, okyanuslardaki kablolar, elektromanyetik alanlar). Bazı dijital müşterek grupları çevre üzerindeki etkileri konusunda hassas olsa da, çoğunluğu için çevre öncelikli konulardan biri değildir ve bu konuda küçülmecilerden öğrenecekleri çok şey vardır. Enerji kısıtları da dijital müşterekler topluluklarının öne çıkardığı bir konu değildir. Toplulukların çoğu, işbirliği kapasitesinin ve iletişim bazlı verimliliğin artışı sayesinde ekonomik gelişmenin sürdürülebileceğini düşünür. Fakat çevre sorunlarıyla ilgili konularda veya küçülmecilerin desteklediği ama dijital müşterekçilerin paylaşmadığı "daha azla yetinme" tahayyülü gibi konularda farklılaşsalar da, dijital müşterekçiler ve küçülmeciler değer üretimi ve tüketimiyle ilgili mevcut paradigmanın değişmesi ve müştereklerin yeniden siyasallaştırılması konularında yakınlaşırlar.

38
İtaatsizlik

Xavier Renou

SİVİL İTAATSİZLİK bir siyasi direniş yöntemidir ve adil olmadığı düşünülen bir yasaya karşı kolektif bir itaatsizlik eylemi anlamına gelir. 19. yüzyılda ABD'li Henry David Thoreau (2008) Meksika ile savaşa karşı gerçekleştirdiği ilk eylemlerini "sivil itaatsizlik" olarak tanımlamıştır. Bu tanıma uymak için bir kişinin vicdan adına yasa çiğnemeye hazır olması gerekir. Thoreau'ya göre bu asla bireysel çıkarlar için gerçekleştirilen gizli bir suç değil aksine alenen yapılması gereken bir şeydir. 20. yüzyılda Hint aktivist ve sivil itaatsizliğin önde gelen figürlerinden Gandhi (2012) bu eylem biçimine önemli bir boyut eklemiştir: şiddetsizlik vurgusu. Bu, hasma, hasmın kişiliğine ve psikolojisine, ailesine ve mallarına olabildiğince az zarar verilmesini gerektirir. Gandhi amaç uğruna her şey mubahtır görüşünü reddeder. Ona göre amaç yöntemde saklıdır yani adil olmayan yöntemlerle adil hedeflere erişilemez. Halkı hedeflerin adil olduğuna ve mücadelenin desteklenmesi gerektiğine ikna edebilecek tek şey şiddetsiz eylem biçimleridir.

Sivil itaatsizliğe oldukça yakın olan doğrudan eylem ve (işbirliği yapmamak olarak da adlandırılan) vicdani ret, sivil itaatsizliğe ve itirazın kolektif biçimde örgütlenmesine geçişin ilk adımlarıdır. 16. yüzyıl düşünürlerinden Fransız La Boetie'ye (2012) göre diktatörler halkı baskı altında tutabilmek için halkın işbirliğine ihtiyaç duyarlar, zira diktatörler hiçbir zaman her bir bireyi teker teker gözetleyecek ve emirlere uymalarını sağlayacak polis gücüne sahip değildir. Bir başka deyişle diktatörün gücünü devam ettirebilmesi

için bizim korkakça kabullenişimize ve itaatimize ihtiyacı vardır. Vicdanımızı yaralayan şeyler konusunda işbirliği yapmayı bırakmak ahlaki bir zorunluluktur ve tutarlı olmayı sağlar. Başkalarının (seçilmiş kişilerin) bizim adımıza bir şeyler yapmasını beklemeden, karşı olduğumuz konuyla ilgili doğrudan harekete geçmeyi ifade eden doğrudan eylem iki yönlü bir fikirdir. Bu kavrama göre sorunların ve bunların kaynaklarının doğrudan çözümüne yönelik harekete geçilmelidir. Şiddetsiz doğrudan eylem bu siyasi stratejinin bir versiyonudur. Şiddet kullanımını kesin bir dille reddeder ve dolayısıyla herhangi bir yasayı çiğneme zorunluluğu olmasa da sivil itaatsizliği andırır. Bir kişinin adil olmayan bir yasaya itaat etmemesi bir sivil itaatsizlik biçimidir; suların kirlenmesine karşı evine kuru tuvalet yaptırması da şiddetsiz bir doğrudan eylem biçimidir ama tamamen yasaldır.

Geçmişte sivil itaatsizlik, eşit haklar (kadınlar, siyahlar ve eşcinseller için), emek, bağımsızlık (Hindistan ve Zambiya gibi), barış (nükleer bomba denemelerine, Vietnam Savaşı'na karşı yapılan muhalefet gibi) ve siyasal özgürlük (Batılı, Doğulu ve son dönemde Arap diktatörlerin düşüşlerindeki gibi) mücadelelerinde güçlü bir araç olarak önemini göstermiştir.

Sivil itaatsizlik, küçülme fikri ve hareketiyle birçok ortak noktaya sahiptir. Giderek büyüyen farkındalık sayesinde, sivil itaatsizliği ve doğrudan eylem yöntemlerini kullanan çok sayıda mücadele, küçülmeyle ilişkili değerlerden, taleplerden veya tasavvurlardan ilham almış ve hatta bazen onlar adına yürütülmüştür. Maden projelerini durdurmak, enerji ve su politikalarında radikal bir değişim gerçekleştirmek (İtalya, Fransa ve Yunanistan'da suyun özelleştirilmesine karşı olan hareketler), havaalanları, otoyollar ve hızlı tren hatları gibi devasa altyapı projelerine karşı çıkmak (İspanya, İtalya, Fransa) için yapılan eylemler buna örnek gösterilebilir. Küçülme ilkelerine göre yaşayabilmek zaman zaman itaatsizliği zorunlu kıldığı için de sivil itaatsizlik içeren bazı mücadeleler doğrudan küçülme aktivistleri tarafından gerçekleştirilmiştir. Örneğin 2011'de Fransa'da ücretsiz barınmaya (çadırlar, karavanlar, işgal evleri) ve kişilerin kendi evlerini yapma haklarına karşı hazırlanan bir yasaya

itiraz etmek için birçok şehirde işgal kampları oluşturularak başarılı bir mücadele verilmiştir. 1990'ların sonunda yine Fransa'da genetiği değiştirilmiş tarım ürünlerine karşı gerçekleştirilen kitlesel hareket, küçülme hareketinden oldukça etkilenmiştir (İspanya ve Belçika'da da benzer eylemler yapılmıştır). Aynısı geleneksel tohumların ticareti ve kullanılabilmesi adına (Hintli aktivist Vandana Shiva tarafından başlatılan uluslararası bir sivil itaatsizlik kampanyası olan "Tohumlar için Eylem"i takiben) başlatılan mücadele için de söylenebilir. Sivil itaatsizlik, reklam karşıtı eylemlerde (aktivistlerin reklam panolarını boyaması) veya yeni işgalci teknoloji karşıtı hareketlerde de (İngiltere ve Fransa'da nanoteknoloji karşıtı eylemler gibi neo-Ludist seferberlikler) kullanılmıştır. Katalan küçülme aktivisti Enric Duran'ın sembolü haline geldiği "finansal sivil itaatsizlik" mücadelesinin amacı küçülme hareketine finansman sağlamaktı. Duran, 39 ayrı bankadan aldığı 492.000 avroya (kendi sözleriyle) "el koyarak" tam da 2008 krizi öncesinde, sürdürülemez olan İspanyol kredi ve bankacılık sistemine dikkatleri çekmişti. Parayı, çoğu küçülmeyle ilişkili olan alternatif hareket ve projeleri fonlamak için kullanan Duran, borcu ödemeye niyeti olmadığını ve bunun sonuçlarıyla yüzleşip hapse girmeye hazır olduğunu beyan etmişti.

Yukarıda bahsettiğimiz siyasal mücadeleler küçülme aktivistlerine, bir yasayla mücadele edilmesi gereken durumlarda sivil itaatsizlik yönteminin zorunlu olabileceğini hatırlatır. Bu kişiler etraflarındaki dünya yıkılırken yaşam tarzlarını değiştirerek sadece kendilerini kurtarma ve 19. yüzyılda "ütopyacı sosyalistlerin" veya 1970'lerde hippilerin denediği gibi kapitalizmle ve üretimci anlayışla sadece başkalarına iyi örnek olarak mücadele etme yoluna gitmezler.

Diğer yandan sivil itaatsizlik ve şiddetsiz doğrudan eylem yöntemleri, çevreyle veya ilerici değerlerle ilişkisi olmayan (örneğin kürtaj karşıtı) bazı grupların da sıkça başvurduğu yöntemler arasındadır. Her şeye rağmen bu taktikler değerlerden bağımsız değildir ve sağlam değerler tarafından desteklenmedikleri takdirde başarılı olamayacaklardır. Bu değerler genellikle küçülme değerleriyle örtüşür. Birinci değer olan doğrudan eylem (doğrudan demokrasi de

buna dahildir) çoğunlukla konsensüs temelli karar alma süreçlerine ve lidersiz hareketlere atıfta bulunur. İkinci değer olan pragmatik yaklaşım dogmatik tutumlar ve fazla soyut ve gerçekçi olmayan hedefler yerine, deneme yanılma bazlı süreçleri kullanarak farklılıklara açık olmak ve gerçekçi hedefler seçmekle ilgilidir. Üçüncüsü, aktivistler herkes gibi yanılabileceklerini ve vicdanlarının etkisi altında kalabileceklerini bildikleri için şiddet kullanımından kaynaklanabilecek geri dönüşsüz zararlar vermemeyi, şiddetsiz yöntemleri tercih ederler. Bu şiddetsizlik canlıları ve genel anlamıyla mal varlığını kapsar.

Son olarak, sivil itaatsizlik tarihinin en önemli figürlerini küçülme ilkelerine çok benzeyen ilkeler doğrultusunda yaşamaya iten, değerlerle eylemler arasında tutarlılık sağlama arayışıdır. Thoreau kendine yeterliği savunmuş ve uygulamıştır, Tolstoy ve Gandhi varlıklarını paylaşmış ve gösterişsizliği benimsemiştir. Bu figürlerin üçü de çevre ve yaşayan tüm varlıklar için güçlü kaygılar güdüyordu. Ayrıca Gandhi pragmatik, alternatif/yapıcı bir programın uygulanabilmesi için sivil itaatsizlik kampanyalarının gerekliliği konusunda ısrarcıydı. Engelleyici nitelikteki sivil itaatsizlik eylemleri, yapıcı programlarla ve baskıcı uygulamalara karşı zaferin getirebileceği pozitif alternatiflerle desteklenirse hem ivme hem de güç kazanacaktır.

Birçok sivil itaatsizlik aktivisti küçülmeyi yapıcı bir program olarak yani mücadele ettikleri şeye karşı –ki bu genelde **kapitalizmdir**– olası bir cevap olarak görür. Küçülmeyle ilişkili çözümler yukarıda bahsedilen eylemlerin çoğunda sivil itaatsizlik aracılığıyla dile getirilmiştir. Bunlara örnek olarak vegan, organik veya geri dönüştürülmüş ücretsiz gıdaların kullanıldığı kolektif mutfaklar, alternatif para birimleri ve takas, kuru tuvaletler ve güneş enerjili düşük teknolojili duşlar gösterilebilir. Bu sivil itaatsizlik eylemleri aynı anda hem güçlü bir direnişin hem de küçülmeyle uyumlu alternatiflerin inşasının mümkün olduğunu kanıtlar.

39

Eko-Topluluklar

Claudio Cattaneo

EKO-TOPLULUKLAR, insanların ekolojik ilkelere uygun bir şekilde yaşamaları ve çalışmaları için özel olarak planlanmış yaşam alanlarıdır. Bu topluluklar paylaşımı (ayrıca bkz. **iş paylaşımı**) teşvik eder ve daha sürdürülebilir yaşam tarzları, doğrudan demokrasi ve **özerklik** aracılığıyla refaha erişmeyi hedefler.

Eko-topluluklar eko-köyleri de kapsar. Gilman (1991: 10) eko-köyleri şöyle tanımlar: "insan faaliyetlerinin, sağlıklı insan gelişimini destekleyen ve belirsiz gelecekte başarıyla varlığını sürdürebilecek, doğaya zarar vermeyen bir şekilde doğayla entegre olması". En yaygın örnek eko-köyler olsa da herhangi bir binada veya şehirlerde de (bazen konut paylaşımı şeklinde) eko-topluluklar kurulabilir.

Eko-topluluklar genellikle yüz veya yüzün altında katılımcıya sahip olan küçük ölçekli topluluklardır. Şehirlerde projeler gerçekleştirilse de eko-toplulukların çoğunluğu doğal üretim araçlarına erişimin kolay ve kiranın ya da mülk edinmenin daha ucuz olduğu kırsal kesimlerde kurulur. Katılımcılar küçük ölçekli organik tarım ve permakültür uygularlar, zanaat atölyelerinde üretim yaparlar, inşaat veya "kendin yap" uygulamalarına katılırlar ve yenilenebilir enerjiyi veya üretimde ve ulaşımda enerji tasarrufu sağlayan yöntemleri, örneğin bisikleti (bkz. **şimdi-buradacılar**) tercih ederler. Kullanılan materyallerin ve üretim süreçlerinin çevreye etkisi azdır, malzemeler genellikle ya geridönüşüm ürünüdür ya tekrar kullanı-

lıyordur ya da tamir edilmiştir. Bu tür tarım, üretim ve materyal kullanım pratiklerinin birleşimi, üretim araçlarının ortak olduğu şenlikli toplum fikriyle örtüşür (Illich 1973, bkz. **şenliklilik**).

Eko-topluluklar hem maddi hem de manevi **müştereklerdir** çünkü toprağı ve doğal kaynakları komünal bir şekilde yönetirken, topluluğun korunmasına ve yeniden üretilmesine katkıda bulunan ortak kimliğin güçlenmesini sağlayan değerleri, inançları, kurumları ve süreçleri de yaratırlar.

Kendi ütopyalarını yaratmak ve yaşayabilmek amacıyla yeni alanlar oluşturan bu kişiler, *In Context* ve İspanyolca yayımlanan *Integral* gibi dergilerden ilham alan **toprağa dönüş** dalgasının da bir parçasıdır. Hareket 1960'larda ortaya çıkmış ve 1994 yılında Küresel Ekoköy Ağı (Global Ecovillage Network) kurulmuştur.

Farklı eko-topluluk çeşitlerini de ortaya koyan bazı dikkate değer örnekler şöyledir: Tennessee'de Kaliforniyalı vegan hippilerin beraber satın aldığı bir arsaya kurulmuş olan The Farm; Virginia kırsalında bulunan ve yapılandırılmış işgücü-kredi sistemine dayanan eşitlikçi Twin Oaks Topluluğu (Kinkaid 1994); Bask Bölgesi'ndeki bir işgal köyünde ticari bir fırını komünal bir şekilde işleten Lakabe ve son olarak Mayıs 1968 hareketinin bir ürünü olan, asıl arazisi Güney Fransa'da bulunan ama Fransa, İsviçre ve Almanya'da satın alınmış arazilerde kardeş toplulukları olan Longo Mai.

Grup kimliği oluşturulması, bazı kültürel ve siyasi değerlerin (bazen ruhani değerlerin) paylaşılması ve basit birlikte yaşama ilkelerinden ortak bir yaşam projesine kadar tüm örgütsel pratiklerin inşası, hareketin ütopyacı değerlerini gösterir.

Eko-topluluk, birey ile geniş anlamıyla toplum arasında yer alan bir yapıdır. Çevresel (eko-) ve toplumsal (topluluk) boyutları bu toplulukların ayırt edici özelliğidir ve eko-topluluk üyeleri bu boyutların (post-) endüstriyel toplumlarda çoğunlukla bulunmadığı görüşündedir.

Topluluklar arasında, bireyin topluluk içindeki alanına ve toplumdaki **özerklik** derecesine bağlı olarak farklılıklar mevcuttur. Bunlar her eko-topluluk projesinin gelişimi sırasında ortaya çıkan önemli konulardır.

Birey/aile ölçeği ile toplumsal ölçek arasında köprü kuran eko-toplulukların iç yapıları, gerek projenin doğasını ve ekolojik boyutunu gerekse bireyle komünal ekonomiler arasındaki entegrasyonu belirleyen, kendi kendini örgütleyen karar alma süreçlerinden oluşur. Genelde yatay karar alma ve temsiliyete dayanmayan katılımcı süreçler yaygındır. Kimi topluluklar uzlaşı usulünü tercih ederken diğerleri çoğunluk kuralını uygular.

Eko-topluluklar bir bakıma Aristocu (güzel yaşama sanatı ve "ev yönetimi" anlamına gelen) *oikonomies* kavramına atıfta bulunur. Para temel bir rol oynamaz ve ihtiyaçları karşılayabilmek için kullanılan bir araçtan ibarettir. Eko-topluluklar birikimi önler çünkü topluluklar belirli bir refah seviyesini tüm üyelerine garanti eder. Toplulukların ekonomik modelleri bir hayli çeşitlilik gösterir. Bazıları bütün parayı üyeleri arasında paylaştırırken diğerleri bireysel ekonomik alanı daha geniş tutar. Eko-toplulukların bir versiyonu olarak görebileceğimiz kırsaldaki işgal alanlarını inceleyen bir çalışma, toplulukların izolasyon seviyesiyle komünalizm seviyesi arasındaki ilişkiyi ortaya koymuştur. Büyük şehirlere yakın olan eko-toplulukların daha yüksek bireysel (parasal) ekonomik alana sahip olmaları beklenebilir (Cattaneo 2013).

Parasal gelir kaynakları topluluktan topluluğa epey çeşitlilik gösterir. Genel olarak işbirliğine dayalı özyönetim prensipleri yaygındır ve eko-topluluklar, pazarlarda veya çiftlikte satabilmek için kolektif bir şekilde meta üretirler. Fransa'daki Longo Mai gibi daha büyük topluluklar ise bağış toplayarak ve kitle fonlaması yaparak geçimlerini sağlar. Üyeler arasında parasal entegrasyonun yüksek olduğu topluluklar "integral kooperatif" ilkeleriyle çalışır yani işçiler, üreticiler ve tüketiciler tek vücut olmuşlardır.

Eko-topluluklar küçülme toplumunun nasıl görünebileceğine dair bize ipuçları verir. Herhangi bir ütopyacı girişimin gerçekleşmesi, bu işi yapmayı güçlü bir şekilde istemeye ve yola çıkılan fikirlerle çelişebilecek bir pragmatizme bağlıdır. Toplumsal geçişin başlangıcı konusunda bize fikir verebilecek olan başlangıç aşamasında işlerin halledilmesi en önemli öncelik haline gelir. Böylesine zorlu koşullarda, kendi kendine dayatılmış kemer sıkma ve üyelerin

kendi kendilerini sömürmesi sıklıkla görülür. Bir eko-topluluk özörgütlenme yöntemiyle, toplumun genelinden bağımsız yaşamayı seçer. Marcuse'nin *Tek Boyutlu İnsan* kitabında da belirttiği gibi, bir toplum dışsal kontrol mekanizmalarından ve manipülasyondan arınırsa ihtiyaçlarını ve bu ihtiyaçları giderme yollarını kendisi belirleyebilir. Topluluk üyeleri kendi hayatlarının dümenini ellerine almayı seçer ve normalde kapitalist piyasalara ve **devlete** ait olan ekonomik ve sosyopolitik otoritenin kaynağını topluluğa vererek küçülme **tahayyülünü** teşvik ederler.

Eğer topluluk bu ilk aşamayı atlatabilirse, sağlam bir ekolojik performans ve toplumsal **şenliklilikten** oluşan bir küçülme uygulamasının ortaya çıkması muhtemeldir. Eko-toplulukların madde ve enerji tüketimlerinin seyri konusunda ampirik veri yoktur. Tahminen, çoğu eko-topluluğun ilk aşamasında kişisel madde ve enerji kullanımı keskin bir şekilde azalır, sonrasında ise olgunlaşma süreciyle beraber daha konforlu yaşam koşullarının eskisinin yerini almasıyla tekrar artar (fakat genel anlamıyla toplumun ortalama tüketiminden daha az tüketeceklerdir).

Eko-topluluklar gönüllü **sadelik** uygulamaları geliştirir. **Sadelik** küçülme **tahayyülünün** bir parçası olsa da, kimi sadelikçiler toplumsal sorunlarla ve siyasi meselelerle ilgilenmedikleri için eleştirilir. Eko-topluluklar politik veya apolitik olarak sınıflandırılmaz. Bir aşırı ucu, "cankurtaran sandalı" olarak tanımlanabilecek, açıkça belirlenmiş "kapalı sınırları" olan topluluklardır. Diğer uçtakiler ise –özellikle radikal sol fikirlerle nitelenen topluluklar– sınırların ötesinde işbirliği ihtiyacının farkındadırlar ve evrensel toplumsal değişimden yanadırlar. Çoğu eko-topluluk kısıtlı gücünün farkındadır ve Holloway'in "gücü ele geçirmeden dünyayı değiştirme" yaklaşımına benzer bir felsefe benimsemiştir. Bu felsefe, sistemin giderek artan ölçülerde stratejik bir şekilde terk edilmesini ve kapitalist kurumların rollerinin, boyutlarının ve gücünün azalmasını sağlayacak olan taban-taban ağlarının (taban-tavan ağlarından ziyade) kurulması ve yaygınlaşmasıyla hayata geçirilebilir (Carlsson ve Manning 2010). Bu gibi uygulamalar genellikle ekolojik kaygıları olan insanlarla sınırlı kalmıştır ve toplumun diğer kesimlerine hitap etme-

yi henüz başaramamıştır. Süregelen ekonomik ve ekolojik kriz ekotoplulukların sayısının artmasını ve karşıkültür hareketinin sınırlarını aşabilecek toplumsal bir fenomen haline gelmesini sağlayacak bir fırsat olabilir.

40

Öfkeliler (İşgal Et/Occupy)

Viviana Asara ve Barbara Muraca

ÖFKELİLER (Indignados) veya İşgal Et hareketi kemer sıkma politikalarını, yüksek işsizlik oranlarını, gittikçe kötüleşen toplumsal eşitsizlikleri ve "gerçek" demokrasi ve toplumsal adalet adına kampanya yürütüp sonrasında şirket çıkarlarına ve finansal **kapitalizme** uygun politikalar güden hükümetleri eleştirmek için 2011 yılında başlatılmış olan ve halen devam eden bir harekettir. İki hareket, sırasıyla İspanya'da ve ABD'de ortaya çıkıp başka ülkelere yayılan iki ayrı dinamiğin sonucudur ama kökenleri farklı olsa da talepleri, şehir alanlarının işgalinde kullandıkları yöntemler ve doğrudan demokrasiye bel bağlamaları birbirine çok benzer.

2011 yılının başında İspanya'da farklı kolektiflerin ve ağların oluşturduğu "Gerçek Demokrasi Şimdi" adındaki yeni bir platform, Facebook'ta paylaştığı bildiriyle halkı "Politikacıların ve bankerlerin malı değiliz" sloganı altında 15 Mayıs'taki eyleme davet etti. Bildiride aktivistler "ekonomik güçlerin diktasına", parti diktatörlüğüne, ekonomizmin baskınlığına, toplumsal eşitsizliklere ve siyasetçilerin, bankacıların ve sermaye sahiplerinin yozlaşmasına olan öfkelerini (İspanyolca *indignados* kelimesi "öfkeliler" anlamına gelir) ortaya koyuyorlardı. Yapılan çağrı sonucu İspanya'nın dört bir tarafındaki 50 şehirde sokaklar on binlerce insanla doldu ve takip eden birkaç gün içinde işgal hareketi dünya genelinde 800 şehre yayıldı. İspanya'daki birçok işgal kampı haziran-temmuz aylarına kadar varlıklarını sürdürdü. Bu kamplar zengin tartışmalar yapılması-

nı, çalışma gruplarının ve komisyonların yaygınlaşmasını, birçok şehirde uzun ve zorlu süreçlerin sonunda hareketin asgari talepleri konusunda fikir birliğine varılmasını sağladı. Barselona Bildirisi'ndeki bazı talepler şunlardı: siyasetçilere, bankerlere ve yüksek gelirlilere ayrıcalık tanınmaması, herkes için kabul edilebilir bir maaş ve yaşam kalitesi, ev sahibi olma hakkı, kamu hizmetlerinin kalitesinin yükseltilmesi, özgürlüklerin kısıtlanmaması (internette bilgi edinme hakkı ve ifade özgürlüğüyle ilişkili), doğrudan demokrasi ve çevre sorunları. Kampların gönüllü (ve bazen gönülsüz) olarak kaldırılması sonrasında bazı çalışma grupları, komisyonlar ve meclisler toplanmaya devam etti ve mahalle meclislerinin önemi gittikçe arttı. Hareket, genel grevler ve Eylül 2012'deki sembolik parlamento "kuşatması" gibi eylemlerde görünürlüğünü korusa da daha durgun bir sürece girdi. Hareketin birinci yıldönümü için hazırlanan bildiride, bankalara kurtarma paketlerinin verilmesinin reddi, yurttaş **borç denetimi** uygulaması, eğitim, **temel gelir** uygulaması ve ekonomik yeniden dağıtım, işlerin yeniden dağıtımı, güvencesiz işlerin reddi ve ev işlerine (yani **bakım** işlerine) değer biçilmesi gibi konulara değiniliyordu.

Wall Street'i İşgal Et (Occupy) Hareketi ise 17 Eylül 2011 yılında yaklaşık 100 kişinin Manhattan'ın finans bölgesinde yer alan Zuccotti Parkı'nı işgal etmesiyle başladı. *Adbusters* dergisinin temmuz ayında Wall Street'i işgal çağrısından sonra devasa bir işgal ortaya çıktı ve hareket Amerika'nın her yerindeki şehirlere yayılarak kasım ayına kadar devam etti. Zenginliğin adil dağıtımı, bankacılık sisteminin yenilenmesi, şirketlerin siyasiler üzerindeki etkilerinin kısıtlanması, adaletsizlik ve eşitsizlik sorunlarını aşabilmek için sistem değişikliği, Wall Street'i İşgal Et hareketinin temel taleplerindendi.

Bu iki hareket benzer yapılara ve karar alma mekanizmalarına sahiptir: Genel Meclis (GM) karar alma yetkisine sahip olan (herkese açık) tek aygıttır. Spesifik konular ise komisyonlar ve çalışma grupları aracılığıyla ele alınır ve bu gruplar GM'ye periyodik olarak rapor verir. Kararlar genelde el kaldırılarak konsensüs usulüne göre alınır. Meclislerin çalışma yöntemi, hareketlerin temel taleplerin-

den olan "gerçek" demokrasi talebini yansıtır ve konsensüs bazlı demokratik karar alma ve özyönetim biçimlerini uygular. Günümüz temsili demokrasi sistemleri, finansal **kapitalizmin** çıkarlarına hizmet eden ve halkların iradesini temsil etmekten âciz olan yozlaşmış bir "plütokrasi" veya "şirket-parti sistemi" olarak görülüp eleştirilir.

Kendilerinden önceki toplumsal hareketler gibi, İşgal Et ve Öfkeliler de liberal demokrasinin minimalist, bireyci ve liberal vizyonuna açıkça meydan okuyan farklı demokrasi anlayışlarıyla tanışabilmek ve bunları deneyimleyebilmek için önemli bir alan açmıştır (Della Porta 2013). Bazı aktivistler parlamenter sistem yerine doğrudan demokrasi meclislerinin ve özörgütlenme biçimlerinin yaygınlaşmasını talep ederken, bazıları kurumsal siyaset içinde fiili katılımı güçlendirmeyi ve yerelde doğrudan demokrasinin uygulanabilmesi için seçim yasalarını yenileyerek temsil yöntemlerini geliştirmeyi amaçlar.

Fakat "gerçek" demokrasinin uygulanabilmesi için temsil ve karar alma mekanizmalarının değişmesi yeterli değildir. Bunların yanında sosyal haklar ve servetin yeniden dağıtımı, insanların etkili bir şekilde demokratik süreçlere katılımını sağlamak için gerekli koşullardır. Günümüz demokrasileri ekonomik güçler tarafından gasp edilmiştir; oysa gerçek demokrasi mahallelerin, işyerlerinin ve üretimin demokratik (öz)yönetimi anlamına gelen ekonomik demokrasiyi gerektirir. Gerçek demokrasi Asara'ya göre "demokrasiyi yaşamın her boyutunda hayal etmektir" (bkz. Asara 2016).

Kemer sıkma politikalarına ve (liberal) temsili demokrasinin demokratik olmayan yapısına karşı salt bir tepki olmanın çok ötesine geçen Öfkeliler hareketi, günümüz toplumlarının üretimci, ekonomist, bireyci ve tüketimci değerlerine radikal bir kültürel eleştiri getirir. Küçülme ve Öfkeliler/İşgal Et hareketleri arasındaki ortak noktalar açıkça görülebilir: Çoğu küçülme perspektifiyle uyumlu olarak, sistem değişikliği talebi, süregelen çokboyutlu –sadece ekonomik ve siyasi değil, ekolojik ve kültürel (değerle ilişkili) boyutları da içine alan– bir sistemsel kriz algısıyla birleşir. **Büyümenin** devamlılığı için eylem yapmaktansa iki hareket de küçülme,

yeniden dağıtım ve toplumsal adalet taleplerinin iç içe geçtiği farklı sosyoekonomik modeller önerir (Asara 2016). Hareketin prefigüratif politikası ve bunun irngesel karşılığı da (işgaller, kamplar, meydanların geri kazanılması, **kent bahçeleri**, kolektif mutfaklar ve işgal alanlarının temizlenmesi veya takas ve parasız ticaret gibi) küçülme söylemiyle örtüşür.

İçinde bulunduğumuz kriz, demokrasiyle **kapitalizm** arasındaki kırılgan ittifak için bir dönüm noktası teşkil ediyor. Aslına bakılırsa bu ittifak, ekonomik **büyümeyle** refah **devleti** arasındaki bereketli döngüyle kitle partileri ve partiler arası rekabetin oluşturduğu konjonktürün sonucunda ortaya çıkmış gibi görünüyor (Offe 1984, Macpherson 1977). Aynı zamanda, eski ekonomik **büyüme** temelli bolluk ve özgürlük vaadi geçerliliğini yitirmişken yerine gelen, krizin tek çaresi olarak sunulan ve **büyümeyi** sağlayabilmek için uygulanan kemer sıkma politikaları demokrasiyi tehlikeye atıyor.

Öte yandan hegemonik neoliberal program, baskın bir uzlaşı oluşturma becerisi açısından meşruiyet krizinde gibi görünüyor. Öfkeliler veya İşgal Et gibi toplumsal hareketlerin ne zaman hegemonya karşıtı bloğun nüvesini oluşturmaya başlayabileceğini henüz bilmiyoruz. Ama bu hareketler özgün reçeteleri sayesinde uzun vadeli dönüşümün sıçrama noktası olabilir. Reçete şu şekilde özetlenebilir: yaratıcı pratikler sayesinde farklı muhalefet biçimlerinin birleşmesi; karar alma süreçlerinin, daha yaygın bir uzlaşı platformu yaratabilecek çoğulculuğu ve açıklığı; alternatif bir değer sistemine yapılan vurgu ve son olarak küresel ağ kurma ve iletişim beceresi. Bu hareketlerin, "şimdi ve burada" uygulanacak toplumsal alternatif vizyonlar inşa etmeye çalışan "prefigüratif politikaları" güçlü ve çekici bir potansiyele sahiptir.

41
İstihdam Garantisi
B. J. Unti

İSTİHDAM GARANTİSİ (İG), gerekli niteliklere sahip olup iş arayan herkese hükümetin iş imkânı sağlaması yönünde bir politika önerisidir. Öneri, kapitalist ekonomilerde kronik bir istemsiz işsizlik durumu olduğu yolundaki tespitten kaynaklanır. Birden çok uygulama şekli önerilse de genel yaklaşım, hükümetin gerekli finansmanı sağlayarak, çalışabilecek durumda olan ve iş arayan herkese adil bir maaş ve yan imkânlar paketi vererek *evrensel* istihdam garantisi sunmasıdır (Mitchell 1998; Wray 1998, 2012). Çoğu öneri ayrıca İG programlarının merkezi olmayan bir şekilde yönetilmesini talep eder, yani yerel yönetimlerin, kâr amacı gütmeyen kurumların ve yerel örgütlerin İG projelerini oluşturmaları ve denetlemeleri beklenir. Hükümet tarafından hazırlanan maaş ve yan imkânlar paketi aynı zamanda tüm ekonomide geçerli olan asgari ücret seviyesini de belirler. Asgari ücret tespit edildikten sonra, hükümetin satın almaya söz verdiği işgücü miktarının iş döngüsüne uygun bir şekilde değişmesine izin verilir. Bunun sonucunda, hükümetin bütçe açığı tam istihdamı sürdürecek şekilde otomatik olarak döngüye karşı çalışır.

İstihdam garantisi fikri 1930'ların başlarında ortaya çıkmıştır. Tıpkı merkez bankasının kredi sunmada son çare olması gibi, hazinenin de iş sunmada son çare olması gerektiği savunulmuştur (Wray 2012: 222). Missouri Üniversitesi'ndeki Tam İstihdam ve Fiyat İstikrarı Merkezi (CFEPS), Newcastle Üniversitesi'ndeki Tam İstihdam ve Eşitlik Merkezi (CofFEE) ve New York'taki Levy Eko-

nomi Enstitüsü ekonomistleri, Keynes, Lerner ve Minsky'nin çalışmalarını geliştirerek İG önerilerini daha incelikli hale getirmişlerdir.

İG destekçileri, bu garantinin faydalarının istihdam yaratmanın ötesine geçtiğini savunur. İşsizliğin yok edilmesi yoksulluk, eşitsizlik, suç, boşanma, ev içi şiddet, ayrımcılık, ruh hastalıkları ve uyuşturucu bağımlılığı gibi toplumsal ve ekonomik sorunların çözülmesine yardımcı olacaktır (Wray ve Forstater 2004). Halihazırda var olan sosyal yardım programları da (**temel gelir** önerisi gibi) benzer sorunları çözmeye çalışsa da, İG savunucularına göre bu gibi programlar işsizlere istihdam garantisi sağlamadığı müddetçe birilerine bağımlı olma damgasını beraberinde getirir. İG programı sadece istihdam sağlamayacaktır, bunun yanında kurslar verecek, işçilere beceri ve deneyim kazandıracaktır. En önemlisi ise, geliri değil istihdamı bir hak haline getirerek, çalışmak isteyenlere topluluklarına verimli bir şekilde katkıda bulunma fırsatı sunacaktır. Programın faydaları sadece katılımcılarıyla sınırlı değildir. İG, özel sektördeki iş koşullarının da düzelmesini sağlayacaktır çünkü özel sektör çalışanlarının İG programına ne zaman isterlerse dahil olma hakları bulunduğundan, özel sektördeki işverenler İG koşullarından daha iyisini veya en az İG'nin sağladığı maaşları, personel sosyal haklarını ve koşulları sağlamak zorunda kalacaklardır (Wray 2012: 223-24). Bu bakımdan İG birçok politika hedefine erişmek için bir araç olarak görülebilir. Küçülme vizyonuna dair bir örnek ise İG programının dört günlük çalışma haftasını başlatarak özel sektörü de aynısını yapmaya itebilecek olmasıdır. Son olarak, İG kapsamındaki işler özel sektörün üretmediği kamusal ürün ve hizmetlerin üretimini gerçekleştirecek biçimde düzenlenebilir.

İG'ye yapılan en yaygın iki itiraz enflasyonla ve İG'nin finansmanıyla ilgilidir. Geleneksel görüşe göre tam istihdam ve fiyat istikrarı birbirine zıt hedeflerdir çünkü sıkı işgücü piyasaları maaşların ve fiyatların artması yönünde bir baskı oluşturur. Dolayısıyla işsizlik enflasyonla mücadelenin zorunlu maliyeti olarak görülür. Öte yandan İG destekçileri böyle bir programın, programa kayıtlı tampon işgücü stoğu yaratarak ve gevşek işgücü piyasalarına izin ve-

rerek, fiyat istikrarını *artıracağını* savunur (Mitchell 1998, Wray 1998). İG'nin uygulandığı bir ülkede, hükümet tüm işgücünü asgari fiyattan satın almaya ve asgari fiyatın üstündeki bir ücret karşılığında özel sektöre "satmaya" söz verir. Tampon işgücü stoğu, yedek *çalışanlar* ordusu gibi hareket ederek dinamik bir ekonomi için gerekli esnekliği sağlar (Forstater 1998). Genişleme evresinde maaşların artmasına yönelik baskı hükümetin işgücünü "satmasıyla" kontrol altına alınır. Eğer İG programının işçi havuzu enflasyonist maaş taleplerini kısıtlayamayacak kadar küçülürse, hükümet zorunlu olmayan harcamaları kısarak veya vergileri artırarak tampon stoğunu yenileme kapasitesine sahiptir. Döngünün diğer tarafında ise bu tampon stoğu, gelirler ve toplam talep için bir taban fiyat belirleyerek deflasyonist baskılara karşı gelebilir. Son olarak, işgücü tüm malların üretiminde kullanılan bir girdi olduğu için işgücü fiyatının istikrarlı olması tüm ekonomide fiyat istikrarını sağlamaya yardımcı olacaktır (Wray 2012: 224).

İG programının parasal maliyetini tahmin eden çalışmalar ABD için maliyetin GSYH'nin %1'inden az olacağını gösteriyor. Parasal maliyetin çoğu işsizlik sigortası ve sosyal yardım gibi programlara yapılan harcamaların azalmasıyla karşılanacaktır (Wray 1998). Daha da önemlisi İG destekçileri –modern para teorisiyle uyumlu olarak– kendi para birimlerine sahip olan ülkelerin İG programını finanse edebileceğini savunur. Olacağı düşünülen finansman problemi, neoklasik iktisadi teoride **devletin** para hesaplarıyla hanelerin para hesapları arasında kurulan yanlış bir analojiden kaynaklanır. Bu analoji, hane halklarının parayı *kullandıklarını*, **devletin** ise parayı *basıp dolaşıma soktuğunu* göz ardı eder (bkz. **kamusal para**). **Devlet** para basma ve dağıtma tekeline sahip olduğundan dolayı, mantıken, **devletin** parayı piyasaya sürerkenki (yani harcarkenki) birincil amacı bu parayı tahvil satışları ve vergiler yoluyla geri toplamaktır. Geleneksel görüşe göre **devletin** harcama yapabilmek için halkın parasına ihtiyacı yoktur; aksine halkın, vergi ödeyebilmek ve tahvil alabilmek için **devletin** parasına ihtiyacı vardır. Ve bağımsız bir **devlet** para basma yoluyla harcama yaptığından, kendi para biriminde olan satılık ne varsa –iş arayanlar da dahil– satın alabilir

(Wray 1998, 2012).

İG, küçülme vizyonuyla birçok açıdan uyum içindedir. En başta, toplumsal ve ekonomik adalet konularında bariz bir potansiyeli vardır. Programın ortaya çıkış nedeni işsizlik sorununu çözmek olsa da, süregelen çevre yıkımının ışığında, İG sosyoekonomik ve çevresel sorunları aynı anda çözebilecek eşsiz bir potansiyele sahiptir.

Kısa vadede İG kapitalist toplumların karşı karşıya kaldığı, istihdamla çevre arasındaki zahiri çelişkiyi azaltabilecek bir araçtır. Toplam talebi ve **büyümeyi** artırarak istihdamı sağlamaya çalışan geleneksel politikaların aksine İG, toplam talepten bağımsız olarak tam istihdamı garantiler. İstihdamı toplam talepten ayrıştırmak, **büyümenin** azaldığı hatta negatif olduğu dönemlerde bile tam istihdamın sürdürülebilmesini sağlayacaktır.

Uzun vadede ise İG, çevresel ve toplumsal yıkıma sebep olan, kâra dayalı üretim biçimlerinden, temel toplumsal ve ekolojik gereksinimlerin karşılanması üzerine kurulu bir sisteme geçmek için bir yol teşkil edebilir. İG'nin en parlak özelliklerinden biri kâr amacıyla kısıtlanmamış olmasıdır. Bu sayede insanların birikim alanı dışında da geçimlerini kazanabilme şansı ortaya çıkar. Ve İG işlerinde üretim ticaret için değil kullanım için yapıldığından dolayı, bu işler özel sektör tarafından yapılmayan ve yapılamayacak olan ekolojik açıdan sürdürülebilir projelere ve üretim yöntemlerine doğru yönlendirilebilir (Forstater 1998, Mitchell 1998). İG programına dahil olan işçiler demokratik bir şekilde, toplumsal bir değere sahip olan her türlü işe atanabilir. Bu da iş tanımımızın çocuk bakımı, yaşlıların ve engellilerin bakımı (bkz. **bakım**), eğitim, yaşam alanı restorasyonu, **kent bahçeciliği**, sanat vb. alanlara doğru genişlemesini sağlayacaktır. İG, diğer küçülme politikalarını tamamlayıcı, destekleyici veya kapsayıcı nitelikte açık uçlu bir politika aracıdır.

42

Para; Kamusal

Mary Mellor

KAMUSAL PARA hareketinin temelinde, paranın kamusal bir kaynak olarak görülmesi yatar (Mellor 2010). Paranın borçtan bağımsız bir şekilde ve demokratik denetim altında yaratılmasının ve dolaşımının, büyük boyutlardaki toplulukların toplumsal adalet ve ekolojik sürdürülebilirlik gerekliliklerini yerine getirmesine yardımcı olacağını öne sürenler vardır (Robertson 2012). Kamusal para kavramını desteklemek için yeni paranın modern ekonomilerde nasıl yaratıldığını anlamak önemlidir (Ryan-Collins ve diğ. 2011). Modern ekonomilerde yeni paranın iki kaynağı vardır: merkez bankaları gibi mali otoritelerin yarattığı para (Baz Para veya Yüksek Güçlü Para olarak da adlandırılır) ve banka sistemi aracılığıyla yaratılan para (Kredi Parası olarak da adlandırılır). Ulusal para birimlerinin (kâğıt ve madeni) üretimi kamusal mali otoritelerin tekelindedir ama kamusal para elektronik olarak da basılabilir, tıpkı merkez bankalarının 2007/2008 finansal krizine tepki olarak tedavüle soktuğu yüksek miktardaki yeni para gibi (parasal genişleme).

Yeni paranın iki kaynağı (mali otoriteler ve banka kredisi) arasındaki temel fark şudur: Kamusal mali otoritelerin yarattığı para borç *olarak da* piyasaya sürülebilirken, banka kredisi *sadece ve sadece* borç şeklinde piyasaya sürülebilir (Ingham 2004). Bankaların para basmasına izin verilmez (kâğıt ve madeni parayı merkez bankasından satın almaları gerekir) ama bankalar banka hesabına rakamlar ekleyerek (konut kredisi gibi) borçluya (kişisel, ticari veya kamusal) yeni para vermek suretiyle kredi hesapları açabilirler. Geleneksel bankacılık teorisine göre mali otoriteler, bankaların kredi

yoluyla yarattıkları yeni para miktarını kontrol etme becerisine sahiptir; ama finansal krizin de gösterdiği gibi, banka kredileri kolaylıkla kontrolden çıkabilir. Modern ekonomilerde paranın çoğu –İngiltere örneğinde %97'si– bankacılık sektörü tarafından borç olarak yaratılır ve dolaşıma sokulur (Jackson ve Dyson 2013). Para arzı özelleştirilmiş durumdadır ve para ticari kaygılarla üretilir. Para arzının borç olarak "özelleştirilmesinin" arkasında birden çok etken vardır: neoliberal ideoloji ve kuralsızlaştırma; artan kamusal ve özel borçlar; kâğıt ve madeni paranın azalan kullanımı ve banka hesapları arasında yapılan transferlerin artması; banka hesaplarının devlet tarafından garantiye alınması; merkez bankalarının son çare olarak başvurulabilecek sınırsız kredi kaynakları olarak görülmeleri.

Konunun küçülmeyle bağlantısı yeni paranın yaratılması esnasında borcun oynadığı rolle ilişkilidir. Yeni kamusal para borç şeklinde değil de harcama yoluyla tedavüle sokulabilirken (örneğin bankalar için değil halk için parasal genişleme) bankacılık sistemi aracılığıyla üretilen para her zaman borç olarak tedavüle girecektir. Para, krediyi veren kuruma faiziyle beraber geri iade edilmek zorundadır. Bu durum devasa bir **büyüme** dinamiği yaratır. Eğer yaratılan paranın neredeyse tamamı faiziyle beraber ödenecek krediler şeklinde piyasaya sürülüyorsa, para arzının sürekli yeni borçlarla orantılı olarak genişlemesi gerekir. Eğer bankaların kredi verme veya insanların borç alma istekleri yok olursa para arzı da yok olacaktır. Bu gibi krizlerde yeni paranın tek kaynağı **devlet**/merkez bankasıdır. Fakat acil durumlarda piyasaya sürülen kamusal para doğrudan ekonomiye aktarılabilse de, günümüzde para politikası paranın bankacılık sistemine veya hükümetlere borç şeklinde verilerek piyasaya sürülmesini şart koşar. Kamusal parayı (onu faizle borç verecek olan) bankacılık sektörüne borç olarak verip de paranın sahibi olan halka borç olarak vermemenin arkasında bir mantık vardır. Halk, bankaları kurtarmak için kullanılan parayı borç almış sayılır, bu da **devlet** bütçesinde açığa ve kemer sıkma politikalarına yol açar.

Banka eliyle yaratılan borçlar ve bunun beslediği **büyüme** dinamiğini yok etmenin en basit yolu bankacılık sisteminin yeni para yaratma hakkını ortadan kaldırmak veya büyük ölçüde kısıtlamak-

tır. Bankalar birçok insanın zaten bankaların yaptığını düşündüğü şeyi yapmakla sınırlı kalacaktır: yani tasarrufları, borç almak isteyenlere kredi şeklinde vermekle. Para bankalara borçlanarak yaratılmak yerine yeni kamusal para borçtan bağımsız bir biçimde kamunun ihtiyaçları doğrultusunda ekonomiye sürülebilecektir. Güncel durumda kamusal harcamalar yapabilmek için paranın ticari dolaşımı sonucunda kâr oluşması ve oluşan kârın vergilendirilmesi beklenmek zorundadır. Yani kamusal harcamalar ticari sektörün büyümesine bel bağlamış durumdadır. Aynı şekilde birçok insan ihtiyacı olan malları ve hizmetleri doğrudan üretemez. İnsanlar paraya erişebilmek için ya kâr amacı güden özel sektörde ya da kâra bağımlı kamu sektöründe çalışmak zorundadır.

Kamusal bir kaynak olarak yeni kamusal paranın yaratılması önerisi, bu yeni paranın demokratik denetim altında ulusal mali bütçe veya bağımsız bir mali otorite aracılığıyla yaratılmasını öngörür (Jackson ve Dyson 2013). Kamusal para borçtan bağımsız bir biçimde doğrudan harcama olarak dolaşıma sokulacaktır. Kendine yeterliğin ve ihtiyaç bazlı ekonomik faaliyetlerin sürdürülmesini sağlayacak miktarda para dolaşımda tutulacaktır (Mellor 2010). Kamusal para ulusal, bölgesel, yerel ve hatta uluslararası düzeyde basılıp dolaşıma sokulabilecektir. Yeni para, sağlık ve **bakım** hizmetleri veya düşük karbonlu enerji sistemleri gibi önemli kamu faaliyetlerini finanse etmek için kullanılabilecektir. Ekonomide esneklik, paranın **temel gelir** ya da toplumsal yatırımlar için fon olarak veya topluluk bazlı ekonomik kalkınma amaçlı kullanılmasıyla sağlanabilecektir. Yeni para, kamu yararı için kullanıldığı sürece, borç vermeleri için ticari bankalara aktarılabilecektir. Vergilendirme ise enflasyon tehlikesinin olduğu durumlarda piyasalardan parayı çekmek için kullanılacaktır. Vergi ayrıca, doğal kaynakların en verimli şekilde kullanılmasını teşvik etmek ve servetin yeniden dağıtımı için kullanılabilecektir. Kamusal para meselesinin özü, parayı kâr ve **büyüme** odaklı kontrol mekanizmalarından kurtarmak ve ait olduğu yere yani kamuya –bu sefer demokratik denetim altında ve ekolojik sürdürülebilirlik ve toplumsal adalet çerçevesinde– geri vermekte yatar.

43

Yeni Ekonomi

Tim Jackson

TOPLUMUMUZ büyük bir ikilemle karşı karşıya: **Büyümeye** direnmek ekonomik ve toplumsal çöküş riskini barındırıyor ama **büyümeyi** inatla sürdürmek de uzun vadede hayatta kalabilmemiz için gerekli ekosistemleri tehlikeye atıyor. Ekonomik durgunluğa verilen yanıt, tüketim harcamalarının yeniden canlanmasını sağlayarak **büyümeyi** tekrar başlatmaktı. Bu fikri sorgulayanlar ise ya gülünç devrimciler ya da günümüzün Ludistleri (makine-kırıcıları) olarak yaftalandılar.

Tepemizde böylesine kafa karıştırıcı giysilere bürünmüş bir gulyabani dolanırken, **büyümeyi** yeniden başlatmak ilk akla gelen hamle gibi görünüyordu. Ve aynı tas aynı hamam devam etmek dışında bir şey yapmaya en çok yaklaştığımız an, ufukta yeni bir ihtimalin belirdiği an oldu: Birleşmiş Milletler Çevre Programı'ndan Achim Steiner'in sözleriyle, ekonomik krizden "**büyüme** için farklı bir motor" yaratma ihtimali. Yeşil **büyüme**, ekonomik toparlanmanın kutsal kâsesi haline geldi.

Bu fikir özünde ayrışmayı (*decoupling*) gerçekleştirmeye yöneliktir (bkz. **maddesizleşme**). **Büyüme** devam ederken doğal kaynak kullanım yoğunluğunun (ve girdi-çıktı hacminin) azalması öngörülür. Fakat en azından yeşil ekonomi fikri, ayrışmanın teknoloji sayesinde gerçekleşeceği hayalinin –yani Batılı hayat tarzını arzulayan 9 milyar insanın olduğu bir dünyada üretilecek her bir dolarlık çıktının karbon yoğunluğunun 2050'ye kadar bugünkünden 130 kat düşük kılınacağı beklentisinin– aksine alternatif bir ekonominin na-

sıl olabileceğine dair izler barındırıyor. Yeni ekonomide insanların ne satın alacağı ve hangi işletmelerin neler satacağı hakkında ipuçları veriyor. Bu görüşün temelinde üretimin ve satışın "maddi" ürünlerden sıyrılıp maddi kaynak kullanmayan "hizmetlere" kayması yatıyor.

Çözümün, bazı Batı ülkelerinin son dönemdeki gelişmelerini karakterize eden "hizmet bazlı ekonomiler" olmayacağı açıktır. Bu ülkelerin çoğu ağır sanayinin payını azaltmış, tüketim mallarını ise ithal etmeye devam etmişlerdir ve ödemeleri yapabilmek için finansal sektörlerini büyütmüşlerdir.

Peki bu yeni ekonomide verimli ekonomik faaliyeti tam olarak ne oluşturacaktır? Enerji arzı yerine "enerji hizmetleri" satmak, araba yerine hareketlilik satmak, geridönüşüm, tekrar kullanım, *leasing*, belki yoga dersleri, saç bakımı, **kent bahçeciliği** vs. Binaları kullanmadığımız, son modayı işe karıştırmadığımız ve hizmetlere ulaşmak için arabaya ihtiyaç duymadığımız sürece listeyi daha da genişletebiliriz. O korkunç "yaprak üfleme makineleri" yerine bildiğimiz, naçizane süpürgeyi kullanmak bir örnek olabilir.

Esas soru ise şudur: Bu faaliyetlerden ekonomilerin büyümesini sürdürmeye yetecek kadar para kazanılabilir mi? Doğrusunu söylemek gerekirse, cevabı bilmiyoruz. Tarihin hiçbir döneminde böylesi bir ekonomik düzen yaşanmadı. Bu haliyle daha ziyade, *The Independent*'ın pazar ilavesinin "çadır ekonomisi" diyerek ânında kenara atacağı bir fikir gibi geliyor kulağa.

Fakat bu, altta yatan görüşü çöpe atmamız gerektiği anlamına gelmiyor. Yeni ekonomi nasıl olursa olsun, temelinde insani gelişmeye anlamlı katkılar sağlayacak, istihdam yaratan ve düşük karbonlu ekonomik faaliyetler yatmalıdır. Burası açık ve nettir.

Bu yüzden **büyüme** varsayımından başlamak yerine, belki de önce sürdürülebilir bir ekonominin neye benzeyeceğini ve nasıl davranacağını tanımlamakla işe başlamalıyız. Bir çeşit istikrarın – veya dirençliliğin– önemli olduğu aşikâr. Ekonomilerin çökmesi insanlığın gelişmesini doğrudan tehdit ediyor. Eşitliğin önemli olduğunu biliyoruz. Eşitsizliklerin yüksek olduğu toplumlar, bireyleri toplumsal konumları için rekabete iterek verimsiz bir rekabet türü-

nün oluşmasına sebep oluyor (bkz. **büyümenin toplumsal sınırları**) ve refahı sadece doğrudan değil, aynı zamanda ortak yurttaşlık duygusunu aşındırarak da etkiliyor.

Genel anlamıyla iş –sadece ücret karşılığında yapılan değil– bu yeni ekonomide de önemini koruyacaktır. İş birçok sebepten ötürü hayati önem taşır. Ücretli işçilik elbette insanların geçimlerini sağlamalarına katkıda bulunur, ama bunun dışında ücretli emek toplumsal yaşama katılımın da bir yolunu teşkil eder. İşlerimiz aracılığıyla toplumsal dünyamızı oluşturup değiştiririz ve kendimize uygun bir konum buluruz.

Belki de en hayati mesele, ekonomik faaliyetlerin ekolojik olarak kısıtlanması gerekliliğidir. Sınırlı kaynaklara sahip olan bir gezegenin kısıtları ekonominin çalışma prensiplerine doğrudan dahil olmalıdır. Ekosistem hizmetlerine değer biçilmesi, ulusal muhasebenin yeşillendirilmesi, ekolojiyle sınırlandırılmış üretim fonksiyonun tanınması – tüm bunlar sürdürülebilir ekonomi çerçevesinin olmazsa olmazlarıdır.

Ve yerel ölçekte, bu yeni ekonomik faaliyetlerin yerine getirmesi gereken bazı basit operasyonel prensipleri tanımlamak mümkündür. Aşağıdaki üç kriteri karşılayan faaliyetlere ekolojik girişimler diyelim:

- İnsani gelişmeyi iyi yönde etkilemek,
- Toplumu desteklemek ve makul bir geçim düzeyi sunmak,
- Mümkün olduğunca az enerji ve madde tüketmek.

Fark ettiyseniz, gelişmeye katkıda bulunması gereken sadece ekonomik faaliyetlerin çıktıları değildir. Tedarik sistemlerimizin yapısı ve organizasyon şekli de önemlidir. Ekolojik girişimler, uzun vadede toplumun iyiliği için çalışmalıdır.

İlginç bir şekilde, ekolojik girişimlerin bir nevi prototipleri diyebileceğimiz girişimler vardır. Yeni ekonominin tohumları yerel, topluluk bazlı sosyal girişimlerde şimdiden mevcuttur: topluluk bazlı enerji projeleri, yerel çiftçi pazarları, yavaş gıda (*slow food*) **kooperatifleri**, spor kulüpleri, toplum sağlığı ve fitness merkezleri, yerel tamirat ve bakım hizmetleri, el işi atölyeleri, yazma merkez-

leri, su sporları, müzik ve tiyatro grupları ve yerel eğitim ve beceri merkezleri. Ve evet, belki de yoga (veya dövüş sanatları ya da meditasyon), kuaförlük ve bahçecilik de bunlara dahil edilebilir.

İnsanlar genellikle hem üretici hem de tüketici olarak bu faaliyetlerde, hayatımızın çoğunu kaplayan zaman fakiri, materyal zengini süpermarket ekonomisinden çok daha yüksek bir tatmin ve huzur buluyorlar. Dolayısıyla bu tip topluluk bazlı sosyal girişimlerin günümüz ekonomisinin ufacık bir parçasını oluşturması ironik bir durum. Tüketim toplumunun kenarında köşesinde kalan, göz ardı edilmiş bir çeşit "Külkedisi" ekonomisini temsil ediyorlar.

Bu faaliyetlerin bazıları resmi anlamda ekonomik faaliyet olarak bile görülmüyor. Bazen yarı zamanlı ve hatta gönüllülüğe dayalı istihdam sağlıyorlar. Üretimleri genellikle emek yoğun. **Gayri safi yurtiçi hasılaya** katkıları varsa bile işgücü verimliliğinin artışı yerlerde sürünüyor. Şayet perakendeci modeli maddesel olmayan hizmetlere kaydırırsak ekonomik **büyüme** hemen durmayacak ama ciddi bir şekilde yavaşlayacaktır.

Büyüme saplantılı, yoğun doğal kaynak tüketen tüketim ekonomisinin merkezindeki deliliğe tehlikeli bir biçimde yaklaşıyoruz. Önümüzde insanlara anlamlı, tatmin edici işler ve kendilerini geliştirme fırsatları sunabilecek, topluluğa katkıda bulunabilecek ve doğal kaynak tüketimini azaltabilecek bir sektör var. Ama buna rağmen değersiz görülüp kötüleniyor çünkü insanlara gerçek anlamda istihdam sağlıyor.

Bu tepki işgücü verimliliği fetişinin aslında ne olduğunu bize gösteriyor: insan topluluklarının, istihdamın ve çevrenin altını oymanın tarifi. Tabii ki emek verimliliğinin artması her zaman kötü değildir. Bazı alanlarda işgücü kullanımının azaltılması mantıklıdır, özellikle de tatmin edici olmayan işlerde. Ama işgücü kullanımını her zaman minimize etmeye çalışmak ve bunu bir zorunluluk olarak görmek sağduyuya aykırı bir yaklaşımdır.

Aslına bakılırsa maddesizleşmiş hizmetlerin verimlilik artışına sebep olmamasının arkasında oldukça iyi bir neden yatar: Bu işlerin çoğuna değer katan, insan girdisidir. İnsan ilişkilerine dayalı işlerde işgücü verimliliğini artırma çabası hizmetlerin kalitesini düşürür.

Tüm bunların dışında, çalışmak insanların, toplumsal hayata anlamlı bir şekilde katılmalarının yollarından birini teşkil eder. Bunu yapabilme becerimizin düşürülmesi veya iş hayatının kalitesinin düşürülmesi insani gelişmeye doğrudan bir saldırıdır. Bu şartlar altında işgücü verimliliğini artırma çabaları hiçbir anlam ifade etmez.

Özetle, maddesizleşmiş hizmetlerin ekonomik **büyümenin** yeni motoru olması yönündeki öneriler gerçekten de anlamlı olabilir. Ama hayati bir nokta atlanmış olabilir. Hizmet sektörünün payının gittikçe arttığı bir ekonomide, üretimin de giderek artacağı (veya artması gerektiği) fikri pek de mantıklı değildir.

Öte yandan bu konularla ilgili ilerleme kaydettiğimizi de söyleyebiliriz. Bu yeni Külkedisi ekonomisi gerçekten de farklı bir toplumun ipuçlarını veriyor. Yeni tip ekolojik girişimler insani gelişme olanakları sunacak. İnsanlar için bir geçim kaynağı olacak ve onlara toplumsal hayata katılma imkânı verecekler. Güvenliği sağlayacak, aidiyet duygusunu artıracak ve ortak çabaların meyvelerini paylaşma becerimizi artıracaklar, ama aynı zamanda kişisel potansiyellerimizi gerçekleştirmemize de olanak sağlayacaklar. Dahası, ekolojik sınırlar içinde kalma şansımızı artıracaklar. Yeni ekonomi gerçekten de Külkedisi'ni baloya davet etmek anlamına geliyor.

44

Şimdi-Buradacılar

Chris Carlsson

ŞİMDİ-BURADACILAR bana göre, piyasa ekonomisinin az değer biçtiği veya görmezden geldiği önemli işlere sanatsal bir bakış getiren tamirciler, mucitler ve doğaçlama yapmayı seven insanlardır. Kökenleri son yirmi-otuz yılda ortaya çıkmış uygulamalara dayanan bu hareketin emekle olan ilişkisi, geleneksel ücretli çalışma sahasının ötesinde önemli bir siyaset çizgisini –kendi kendini özgürleştiren sınıfsal siyaseti– vurgular. Bu uygulamalar **kent bahçeciliğini**, genellikle "bisiklet mutfağı" denilen kendin-yap tipi bisiklet tamir **kooperatiflerini**, özgür ve açık kaynak yazılımları hazırlayan ve toplumsal iletişimi geliştirip yaygınlaştıran *hacker* kolektiflerini, geri dönüştürerek kıyafet yapan kişileri, biyoyakıt **kooperatiflerini** ve daha birçoğunu kapsar. Bu faaliyetlerin birçoğunun ortak noktası, insanların, zamanlarını ve teknoloji bilgilerini piyasalardan çekmeleri ve –karşılığında ücret almadan– teknolojiyi beklenmeyen biçimlerde kullanarak modern **kapitalizmin** atık yığınına yeniden el koymalarıdır. Geniş bir açıdan bakacak olursak, **kapitalizm** sonrası toplumun, toplumsal ve teknolojik temellerini icat ederler. Giderek daha çok insan iş ilişkilerinin yozlaştığını fark ediyor ve parasal ölçütleri reddeden faaliyet ağları yaratıyor. Açık bir şekilde beyan edilmemiş olsa dahi, ütopyayı şimdi ve burada kurmaya yönelik aktiviteler küçülme hareketiyle kesişiyor. İnsanlar zamanlarını ve teknoloji bilgilerini piyasadan çektiklerinde ve emeklerini nereye harcayacaklarını seçtiklerinde, durmadan **büyümeye** bağımlı olan pi-

yasa toplumunun mantığına kısa devre yaptırıyorlar ve küçülmenin sloganı olan "ekonomiden çıkışı" gerçekleştiriyorlar. **Kapitalizmin** atık yığınının parçası olarak ıskartaya çıkarılmış veya geri dönüşmüş materyalleri kullanmaları da, tanımı gereği "**büyüme**"nin tersi olan üretken faaliyetlere kaydıklarını gösteriyor.

Ücret-emek ilişkisinin dışında kalan, kişilerin kendi yönettikleri işler en iyi, sınıfsal bir bakışla ve en nihayetinde sınıfsız bir toplum çerçevesinde kavranabilir. İki hayati öğe *zaman* ve *teknosfer*'dir. İnsanlar işlerinden kalan zamanlarda yani "boş vakitlerinde" bu tip faaliyetlere katkı sağlarlar. Genellikle çok zaman alan ve yorucu olan bu faaliyetler paylaşmayı ve karşılıklı yardımlaşmayı gerektirir ve yeni türde toplulukların başlangıcını oluşturur. Bu ise işçi sınıfının "yeniden oluşmasını" temsil eder – her ne kadar katılımcıların çoğu böyle bir çerçeveyi benimsemese de. İnsanlar kendi seçtikleri ve kendi tasarımları olan amaçlara erişebilmek için teknolojiyi yaratıcı bir biçimde kullandığından, bahsi geçen faaliyetler mevcut işlerinden yapacak daha iyi şeyleri olan "işçilerin" ücret-emek kısıtını (kısmen) aşması anlamına gelir. Ücret-emek ilişkisinin zorlayıcı kısıtlarından ve rasgele oluşan hiyerarşiden kurtuldukları zaman insanlar *sıkı çalışır*. Onlar, geç **kapitalizmin** atık yığınlarını ve açık alanlarını kullanan, hayatın amacını yeniden tanımlarken yeni pratikler yaratan tamirciler ve ustalardır.

Kendisini demokratik olarak niteleyen toplumlarda, en büyük kamusal sırrımız olan çalışmayla ilgili kamusal tartışmalara çok ender rastlanır. Hayatlarımızı şekillendiren temel kararlar üzerinde kamusal bir denetim yoktur: *Ne* iş yapıldığı, *nasıl* yapıldığı, kiminle çalışacağımız ya da daha genel anlamda, bilimsel araştırmanın doğası, isteyeceğimiz ya da reddedeceğimiz teknoloji tipleri (mevcut seçeneklerin sonuçları hakkında halka yönelik bilgilendirmeye bağlı olan tercihler) hakkında pek konuşulmaz. Tam da bu derin yarıkta, çoğumuzu ortak emeğimizle (yeniden) ürettiğimiz dünyadan ayıran sınıf fenomeni ortaya çıkar.

Teknolojiyi yaratıcı ve deneysel biçimlerde kullanan şimdi-buradacılar toplumun gidişatı üzerine bir gerilla savaşı veriyorlar. Çeşitli davranışları ve küçük, "görünmez" yöntemleriyle hayatımızı şu

anda güzelleştirdikleri gibi, aynı zamanda piyasa zihniyetinden kopuşun teknik ve toplumsal temellerini de oluşturuyorlar.

Kapitalizm para ve piyasa mantığını yerküremizin dört bir tarafına amansızca yayarken aynı zamanda düşüncelerimizi ele geçirmeyi ve arzularımızı, davranışlarımızı kontrol etmeyi amaçlıyor. Fakat bunlar olup biterken, bir taraftan da yeni gelişen pratikler siyasetin tanımını değiştiriyor ve belirsizlik alanları açıyor. **Sendikalar** ve partiler gibi geleneksel siyasi örgütlenmeler yerine insanlar somut projeler çevresinde bir araya geliyor.

Yanlış bir şekilde sermaye ve iş camiasına atfedilen yenilikçilik ve yaratıcı zekâ küresel ölçekte ekolojiye uygulanıyor. İstenilse önlenebilecek olmasına rağmen yaygınlaşan küresel felaketlerin karşısında yerelde örgütlenen arkadaş ve komşu grupları modern hayatın önemli teknolojik temellerini yeniden tasarlıyorlar. Bu yeni tasarımlar, garajlarında ve arka bahçelerinde modern hayatın kalıntılarını kullanan arkadaşların beraberce yaptığı "araştırma ve geliştirme" programlarından doğuyor. Günümüz **müşterekleri**, bozulmuş bisikletler, atık kızartma yağları, terk edilmiş araziler ve boşta kalan radyo bantları biçimini alıyor. Özgün fikirli insanların özgürce işbirliği yapması sonucu ortaya çıkan "gerçekten serbest" piyasalar, meta karşıtlığı, festivaller ve ücretsiz hizmetler ekonomi karşıtlığının yaratıcı *ürünlerini* teşkil ediyor. Bu insanlar, tepeden inme bir kurumsal değişim beklemiyorlar, tam tersine eski dünyanın kabuğundan yeni bir dünya inşa ediyorlar.

Bu harekette kapitalist işbölümü çerçevesinde işçilerin özgürleşmesi uğruna verilen bir mücadele görmüyoruz (ki bu, sendikal stratejilerden en fazla umulabilecek şey olurdu, *şayet* böyle bir ihtimalin olabileceğini varsayarsak). Bunun yerine, **büyüme** odaklı, güvencesiz piyasa sisteminin dayattığı aşırı çalışmaya ve bölünmüş bir hayatın anlamsızlığına karşı çıkan insanlar görüyoruz. Bu kişiler sadece işçi olarak görülmekten kurtulmanın yollarını arıyorlar. Giderek daha çok insan için tüketimciliğin sonsuz döngüsü ve aşırı çalışmak, kaçmaya çalıştıkları şeyler haline geliyor. Dolayısıyla birçok insan için zaman paradan daha değerli. Hizmetlere ve mallara erişim, ekonomi diktasına biat edilmesini sağlayan önemli teşvik

mekanizmalarından biriydi, ama bazı köşelerde kof maddi servetin çekiciliği ve ekonomik hayatın dayattığı düzen çatlıyor.

Küçülme politikasının da kökeninde bu yatıyor. Parasal ekonominin dışında yer alan yaratıcı verimliliğin ve göreliliğin savunulması, görünmez ekonominin kesintisiz mantığına atılan koca bir tokattır. Bu bağlamda küçülme maddi refahın çöküşü mânâsına değil, daha az çalışabilmek, daha az atık üretmek, istediğimiz ve ihtiyacımız olan her şeye sahip olabilmek ve hayattan doyasıya keyif alabilmek için insan faaliyetlerinin kendi isteğimize göre tasarlanması ve yeniden düzenlenmesi mânâsına geliyor. Hayatın bu biçimde yeniden düzenlenmesini sağlayacak olan insanlar ise günümüz küresel **kapitalizmini** oluşturan ve yürütenlerden başkası değil. Bir başka deyişle, bunu ancak beraber başarabiliriz. Neyi nasıl yaptığımızın kontrolünü geri almak, bitmeyen **büyüme** döngüsünden kurtulmanın ilk adımını oluşturuyor, küçülmeyi benimsemiş bir topluluğa doğru atılacak ilk hayati adım...

45

Post-Normal Bilim

Giacomo D'Alisa ve Giorgos Kallis

POST-NORMAL BİLİM (PNB), "verilerin kesin olmadığı, değerlerin tartışma konusu, risklerin yüksek olduğu ve acil kararların alınmasının gerektiği" durumlarda sorun çözmek için kullanılır (Funtowicz ve Ravetz 1994). İklim değişikliğinden kimyasal atıklara, çevre kirliliğinden nükleer santrallere kadar birçok çevre sorunu bu tanıma uyar. Etik açıdan çetrefilli konularda olduğu gibi (örneğin biyomedikal bilimler) çevre, kalkınma ve eşitlik tartışmalarında da bir "geniş paydaşlar topluluğu" oluşturulmalıdır. Sadece biliminsanlarının değil konuyla ilgisi olan tüm meşru katılımcıların dahil olduğu bu topluluk bilimsel girdinin kalitesini de artıracaktır (Funtowicz ve Ravetz 1994).

PNB kavramını daha iyi anlamak için onu bir taraftan "teorik" (temel ya da normal) bilimlerle, diğer taraftan da sorun çözme odaklı "uygulamalı" bilimler ve "profesyonel danışmanlık" ile karşılaştırabiliriz. Laboratuvar araştırmalarına dayalı teorik bilimlerde alınan kararlar bir risk teşkil etmez çünkü sürece dışarıdan katılımcı olmadığı gibi, araştırma (çoğunlukla) araştırmacının inisiyatifindedir. Belirsizlik de oldukça düşüktür: Bir araştırmaya ancak, bir problemi çözme ihtimali varsa başlanır. Uygulamalı bilimler ise teorik bilimlerin bir uzantısıdır; belli ürün veya süreçleri uygulamak veya geliştirmek için kullanılır. Ama riskler ve belirsizlikler nispeten düşüktür ve standart istatistiksel araçlarla kontrol altında tutulur. Profesyonel danışmanlık ise uygulamalı bilimlerden daha geniş bir alana sahiptir ve bir "uzmanın" muhakemesini ve yaratı-

cılığını kullanmasıyla gerçekleşir. Mesela kırık bir bacağı ameliyat eden bir cerrah uygulamalı bilimlere bir örnekken, bir patoloğun veya psikiyatrın alanı profesyonel danışmanlığa girer. Profesyonel danışmanlık alanında belirsizlikler ve riskler daha yüksektir çünkü danışmanın, müşterisinin ihtiyaçlarını karşılaması gerekir.

Konuyu daha iyi anlatabilmek için barajları ele alalım (Funtowiz ve Ravetz 1994). Uzunca bir süre barajların tasarımı ve konumları uygulamalı bilimlerin alanında kaldı. Taşkın denetimi, su depolama ve sulama hedefleri çerçevesinde, belirsizlikler istatistiksel teknikler aracılığıyla yönetiliyordu. Baraj meselesiyle ilgili tartışmalar başladığında profesyonel danışmanlık da işin içine girdi; kâr-zarar analizi, uygun konum, çevre etkisi gibi konularda hesap kitap yapılmaya başlandı. Konu siyasi arenaya da taşındı ve konuyla ilgili her grup kendi uzmanlarını/danışmanlarını harekete geçirdi. Şimdi ise baraj mantığı ve su yakıtlı **büyüme** sorgulanıyor. Farklı risklerden ve belirsizliklerden endişelenen gruplar, hidrolik biliminden toplumsal ve dini perspektife kadar geniş bir yelpazeden eleştiriler yapıyor. İşte tam da bu gibi durumlar PNB'nin alanına giriyor.

PNB'nin epistemik postülaları ilk kez Jerome Ravetz'in *Scientific Knowledge and its Social Problems* (Bilimsel Bilgi ve Toplumsal Sorunları; 1971) adlı eserinde ortaya konmuştur. Küçülmeciler için önemli bir düşünür olan Jacques Ellul gibi, Ravetz de (2011) "endüstriyel bilimi", "girişimci" zihniyetinden ve "denetimsiz teknoloji" üretmesinden ötürü eleştirir. Ravetz, zanaattan endüstriyel bilimlere geçiş sürecinin, işçilerde yarattığı etkinin aynısını biliminsanlarında da yarattığını savunur, yani onlar da üretim süreci üzerindeki kontrollerini ve yön belirleme güçlerini kaybetmişlerdir. Bir başka deyişle biliminsanlarının araştırma alanındaki **özerklikleri** gittikçe azalmıştır. Endüstriyel bilimin kârı ve finansmanı öncelik haline getirmesini eleştiren Ravetz'e göre, bilim bir üretim aracına indirgenmiştir ve biliminsanlarının (ahlaki) niteliklerine ve becerilerine dayalı geleneksel kalite biçimlerinin yerini kârlılık ve teknolojik uygulanabilirlik kaygısı almıştır.

1980'lerde Ravetz ve Funtowicz ortak çalışmalar yürütmeye başlamış ve *Uncertainty and Quality in Science for Policy* (Politika

Üretmede Kullanılan Bilimde Belirsizlikler ve Kalite) adlı bir kitap yayımlamışlardır. Bu kitabın en önemli katkısı, NUSAP (*Numeral Unit Spread Assessment Pedigree*; Sayısal Birim Yayılımı Değerlendirme Çizelgesi) adında bir notasyonel sistem tasarımı olmuştur. Sistemin amacı, politika üretimindeki belirsizliklerin ele alındığı süreçlerin kalitesini değerlendirmek ve kaliteli olmalarını sağlamaktı. Yazarlar, geçmiş çalışmalarında Ravetz'in eleştirdiği denetimsiz teknolojinin müsebbibi olduğu büyüyen (küresel) çevre sorunlarından, nükleer enerji ve GDO gibi yeni teknolojilerin yaygınlaşmasından ve yeni teknolojinin ürettiği iklim değişikliği gibi sorunlardan yola çıkmışlardı. Bu fenomenlerin nedenleri ve etkileri konusunda büyük bir belirsizlik vardı; riskler oldukça yüksekti (tüm insanlığın varkalımı ve refahı tehlikedeydi); ve indirgenemez değer çatışmaları vardı (gelecekteki ve günümüzdeki kuşaklar arasında tercih yapmak, bir türü ya da bir topluluğu diğer bir türe veya topluluğa tercih etmek gibi). Funtowicz ve Ravetz bu koşullarda artık normal bilimde uğraştığımız basit "bulmacalar"dan bahsedemeyeceğimizi savunuyordu. Tek bir "hakikat" arayışı bilimsel faaliyetlerin düzenleyici ilkesi olamaz çünkü işin içine indirgenemeyen (ölçülemeyen ve ancak zayıf bir şekilde kıyaslanabilen) değerler girer. Örneğin deniz seviyesindeki artışın yarattığı belirsizlik, prensipte hesaba dayalı yöntemlerle çözülebilecek metodolojik veya teknolojik bir belirsizliğe indirgenemez; deniz seviyesindeki artışın etkilerinin değerlendirilmesi, aynı zamanda bir epistemolojik belirsizlik içerir. PNB, laboratuvarda geliştirilen ve uygulamalı bilim aracılığıyla doğanın fethedilmesinde kullanılan (Kuhncu anlamda) normal bilimin artık küresel çevre sorunlarını çözebilecek uygun araçlar olmadığına işaret eder.

"Kalite güvencesi" PNB'nin temel unsurlarından biridir. Kalite belirsizliklerin uygun bir şekilde idare edilmesinden ibaret bir süreç değildir; daha ziyade mevzubahis konuyla ilgili çeşitli bakış açılarından doğan farklı kaygılara cevap verebilecek bütünleşik bir toplumsal süreçtir. PNB indirgemeci rasyonelliği (bilimsel verileri baz alarak optimum çözümleri arama sürecini) terk edip prosedürel rasyonelliğe (üzerinde ortaklaşılan ve "tatmin edici" çözümler bulma-

yı amaçlayan süreçlere) geçmeyi içerir (Giampietro 2003). Normal bilimlerin hakem denetimi yöntemi PNB için gerekli olmakla beraber yeterli değildir. Genişletilmiş bir paydaşlar topluluğunun kaliteyi sağlaması gereklidir. Bu topluluk sadece belirli konularda diplomaları olan uzmanları değil, meselenin çözümüne katkı sunmak isteyen uzman harici kişileri de içerir. Bu sayede sürdürülebilirlikle ilgili kararlar, uzmanlardan oluşan bir kurula değil de "uzman bir topluluğa" yani değerlendirme sürecinde oluşan genişletilmiş bir paydaşlar grubuna devredilir. Bu uzman topluluğun bilginin çeşitliliğini (bilimsel, yerel, yerli ve geleneksel), değerlerin çoğulculuğunu (toplumsal, ekonomik, çevresel, etik) ve inanışları (maddi, ruhani) içeren bir "genişletilmiş olgular" konfigürasyonunu ifade edebilmesi gerekir. Tüm bunlar, "bilimsel olgular"la birlikte meselenin analizi için gerekli bilgileri oluşturacaktır. Uygulamalı bilimler ve profesyonel danışmanlık genel faaliyetin parçası olabilir ama karar alma sürecine egemen olmamaları gerekir. Yanlış anlaşılmasın: Uygulamalı bilimlerin veya profesyonel danışmanlığın tek başına yeterli olacağı birçok bağlam olabilir, ama en acil çevresel, ekonomik ve toplumsal sorunlarımızın çözümü için bunlar yeterli değildir.

Bugüne kadar küçülmeciler biliminsanlarını, özellikle de ekonomistleri, hakikatin tek temsilcileri gibi davranarak toplumsal alanı ele geçirmekle ve onu depolitize etmekle suçlamışlardır (bkz. **depolitizasyon**). Yine de farazi bir küçülme toplumunda bilimin yerinin ve sorunların çözüm yönteminin ne olacağı üzerine çalışmalar kısıtlıdır. Sorun çözme odaklı bilimler küçülmeye doğru dönüşümün önemli bir bölümünü –örneğin bir dizi toplumsal-çevresel eylem planından birini seçerken olduğu gibi– oluşturmaya devam edecektir. Ayrıca küçülmüş ve niteliksel olarak dönüşmüş farazi bir küçülme toplumunda da sorun çözme odaklı bilime ihtiyaç duyulacaktır, zira bizim kuşağımızın bırakacağı mirasın yani barajların, nükleer santrallerin, zehirli atıkların ve bozulmuş iklimin yönetilmesi gerekecektir. Birkaç nedenden ötürü, "küçülme toplumu için bilim" fikrinin başlangıç noktası PNB'den başkası olamaz.

İlk neden, küçülmecilerle PNB'nin ortaya çıktığı ekolojik eko-

nomistler topluluğu arasındaki güçlü bağdır. Çoğu ekolojik ekonomi eğitimi almış yeni nesil küçülmeciler, PNB'nin epistemik mantığıyla yoğrulmuşlardır. Uluslararası küçülme konferanslarının çalışma mantığı dahi ilhamını PNB'den almıştır; amaç yetkili uzmanların tekelini kırmak ve küçülme araştırmaları için "genişletilmiş bir paydaşlar topluluğu" yaratmaktır (Cattaneo ve diğ. 2012).

İkinci neden, Ravetz'in denetimsiz teknolojiye yönelik eleştirisinin küçülmenin temel teorileriyle de uyumlu olmasıdır. PNB'nin epistemolojik kökenleri küçülmenin teknoloji hakkındaki eleştirileriyle büyük ölçüde örtüşür. Illich'in büyük ölçekli teknoloji gerektiren radikal tekelleşmeye yönelik eleştirisi (bkz. **şenliklilik**) ve Ellul'un otonom bir "teknolojik sistem"den yani sırf keşif yapmak için keşif yapan özgönderimsel bir sistemden kaçınılması gerektiği iddiası bunun iki örneğidir.

Üçüncü neden ise, PNB taraftarlarınca desteklenen bilimin demokratikleştirilmesi talebinin, küçülmecilerin Batı toplumlarındaki (sözde) demokratik kurumların –bilimsel kurumlar da dahil olmak üzere– yeniden şekillenmesi ve uzmanların tekelinden kurtarılmasına yönelik çağrılarıyla benzerlik göstermesidir (Cattaneo ve diğ. 2012).

Ve sonuncu neden, PNB ile küçülmenin temel ilkelerinin (diyalog, değerlere verilen önem, geçerli bakış açılarının çoğulculuğu, belirsizliklerin farkında olunması ve kolektif karar alma süreçlerinde uzman tekelinin kırılması) birbiriyle örtüşmesidir.

46

Sendikalar

Denis Bayon

BATI ÜLKELERİNDEKİ ve dünya genelindeki başlıca işçi sendikaları tarihsel ve pragmatik nedenlerle ekonomik küçülme fikrine karşı çıkıyorlar. Proleter devriminin gerçekleşmeyeceği belli olduğundan beri, işçi sendikaları tam istihdam ve işçilerin ekonomik **büyümedeki** paylarını artırmak için mücadele eden reformist kurumlar şeklinde çalışıyor. Sanayileşmiş ülkelerde sendikaların uyguladığı bu strateji 1950'lerden 1980'lere kadar bir hayli başarılı oldu. Sonuç olarak toplumsal eşitsizlikler ve yoksulluk oldukça azaldı. Bazı "sınıfsal mücadele sendikaları" kapitalist olmayan kurumların (sosyal güvenlik, kamusal sağlık hizmetleri, eğitim, kültür vb.) gelişmesi için mücadele etmiş olsalar dahi hiçbir zaman ekonomik **büyümeyi**, toplumsal ve endüstriyel işbölümünü ya da çevrenin maruz kaldığı büyük yıkımları eleştirmediler.

Özellikle 2008 yılından beri hissettiğimiz şiddetli kapitalist kriz, işçi sendikalarını iki farklı yöne itti. Bir tarafta, istihdamın azalması ve iflasların tarihsel ölçekte artması gibi bir durumla karşı karşıya kalan büyük sendikalar küçülme veya "ortak kanaatkârlık" fikirlerine her zamankinden daha kapalı görünüyor. Kısa vadede tüm çabalarını işleri ve maaşları korumaya adayan bu sendikalar, **büyümeyi** artırıcı politikaları da destekliyor. Diğer tarafta ise bazı sendikalarla küçülme aktivistleri arasında yeni ittifaklar kuruluyor. Bekleneceği üzere bu ilişki, tarihsel olarak büyük sendikaların reformist stratejilerine karşı çıkan küçük, hatta marjinal sendikaları veya büyük sendikaların aykırı fraksiyonlarını içeriyor. Bunların

çoğunun kökleri devrimci sendikalizme uzanır veya en azından bu akımın etkisinde kalmıştır. Örnek olarak Fransa'dan Ulusal İşçi Konfederasyonu (Confédération Nationale du Travail, CNT) veya Dayanışmacı Sendikal Birlik (Union Syndicale Solidaire, SUD), İspanya'dan ise Genel Emek Konfederasyonu (Confederación General del Trabajo, CGT; 65.000 üyesiyle dünyanın en büyük özgürlükçü sendikası) gösterilebilir.

Fransız CNT sendikasının küçülme yanlısı duruşu biliniyor. Sendika yakın zamanda verdiği bir beyanda şöyle demişti: "Doğanın savunulması **kapitalizme** karşı bir mücadeleyi içerir; işçi sendikamız ekolojiktir ve küçülme yanlısıdır" (Confédération Nationale du Travail 2011). İspanyol CGT'ye göre ise doğanın ve emeğin sömürülmesi sınıf mücadelesine benzer bir strateji gerektirir ve bu strateji ilhamını küçülme fikrinden alabilir. Reformist sendikalar ve kapitalist ideologlarca savunulan, **büyüme** sayesinde birbirine daha bağlı bir toplumun oluşacağı teorisine karşıt olarak CGT, toplu üretimin ve tüketimin zorunlu kıldığı "köle gibi yaşamı" reddeder (*"modo de vida esclavo"* – Taibo Arias 2008). Sendika, doğal kaynakların aşırı tüketiminden kaynaklanacak *zorunlu* bir ekonomik küçülmenin yaratacağı muhtemel felaketlere de dikkat çeker. Yunanistan'da ve İspanya'da 2008 yılından beri süregelen ekonomik durgunluğun şiddeti, ekonomik ve toplumsal çöküşün nasıl bir şey olacağının göstergesidir.

Tabii ki bu devrimci sendikalar, (zaten az olan) etkilerini toptan kaybetmek istemiyorlarsa tehdit altında olan işleri savunmak durumundadırlar. Sonuç olarak da zaman zaman kendilerini, ekolojik ve etik yanı sorgulanabilir işleri (araba sanayisi, nükleer santraller, zehirli fabrikalar) savunurken bulurlar. Ama bunlar tam da küçülme hareketinin, akademiden ya da küçük bir aktivist grup olmaktan çıkıp milyonlarca sanayi, tarım, özel veya kamu sektörü çalışanının günlük yaşantılarına erişebilmesi için aşması gereken zorluklardır.

Sanayi, hizmet veya idare sektöründe çalışan ücretli işçiler ne sermaye ne de işleri hakkında tam söz hakkına sahiptir. Kendi çiftliklerinde ekolojik üretim pratikleri geliştirebilen ve tüketicilerle kooperatif ağları kurabilen çiftçilerin tersine, ücretli çalışanlar kü-

çülme yönünde bir üretim modeline uygun değildir. Fakat kimi iyi işaretler de yok değil: İşçilerden talep edilen fedakârlıklar üst eşiğe ulaştığı için daha fazla sömürünün gerçekleşemeyeceğini umabiliriz. Dahası mevcut kriz, işten çıkarmalara veya "zararına satışlara" karşı yapılan işgaller ve grevler sonrasında sendikaların da destekleriyle işçilere ait **kooperatiflerin** yeniden kurulması için uygun ortam sunuyor. Bunlara örnek olarak Yunanistan'daki Vio-Me fabrikası, Chicago'daki New Era Windows fabrikası, Fransa'da çay üretimi yapan Scop Ti ve dondurma üretimi yapan La Belle Aude ile Arjantin'deki 300'den fazla imalathane gösterilebilir. Üretim araçlarının işçilerin ellerine geçmesiyle beraber mesleki hastalıklarla ilgili duyarlığın artacağını düşünürsek, bu fabrikalarda ekoloji ve sağlık konularının öne çıkması muhtemeldir.

Bildiğimiz kadarıyla, iş ile küçülme arasındaki ilişki üzerine ufuk acıcı tartışmalar yapan tek sendika, Ecologistas en Acción (Ekolojistler Eylemde) derneği ile olan ortaklıkları sayesinde İspanyol CGT'dir. Sendikanın hazırladığı ilgi çekici bir belgede klasik "iş" tanımı genişletilmiş ve sadece özel veya kamu sektörü patronları tarafından ödenen ücretlerin gerekçesi olan (ve "emek gücü"nü tanımlayan) "sinir, kas ve beyin kullanımı"nı değil ev işlerini ve kolektif işleri de (gıda, sağlık, çocuk eğitimi, yaşlı bakımı, komşuluk ilişkilerinin geliştirilmesi, kültür) kapsamıştır. Bu tanıma insanların kendileri için yaptıkları işler de (yemek, sağlık, kültür) girer (bkz. **bakım ekonomisi** ve **feminist iktisat**) (Confederación General del Trabajo y Ecologistas en Acción 2008: 18-19). Bu yaklaşım "emek", "iş" (ikisi de gerekliliğe tabidir ve özgürlüğün tersidir) ve "eylem" ("insan özgürlük alanı"na denktir; bkz. Arendt 1958) arasındaki geleneksel karşıtlığı sorgular, dolayısıyla "işgücünün eleştirisi" olarak bilinen güncel teorilerden belirgin bir şekilde ayrılır. İşgücünün sömürüldüğü gerçekliği karşısında bazı sendikacılar somut işleri **kapitalizmin** tahakkümünden kurtarmayı ister – bir başka deyişle emek piyasasının ortadan kaldırılmasını.

Son zamanlarda Avrupa ülkelerinde, maaş alınması meşru olan işlerin genişletilmesini amaçlayan artan bir sınıf mücadelesi görüyoruz. Bu bakış açısına göre örneğin işsiz addedilen bir kişi aslında

iki sebepten işçi sayılmalıdır: Birincisi, hiçbir emlak gelirine (faiz, kâr) sahip değildir ve ikincisi, iş aramanın, **bakım** hizmetlerinin ve ev işlerinin kendisi birer iştir. Bu yüzden bütün işsizler maaşa bağlanmalıdır, halbuki günümüzde neoliberal politikaların tehdidi altında olan işsizlik maaşı ve diğer desteklere uygulanan kısıtlamalar ve sınırlar yüzünden sadece işsizlerin küçük bir kısmı bu gelire sahip olabiliyor. Bu nedenle, bazı büyük sendikalarda bile "profesyonel sosyal güvenliğe" ve çalışan veya çalışmayan tüm işçileri kapsayan makul (hakkaniyetli) bir maaşın güvence altına alınmasına yönelik talepler artıyor. "**Temel gelir**" önerisinden farklı olarak bu talep, birçok gelişmiş ülkede halihazırda var olan sosyal güvenlik kurumlarının geliştirilmesiyle gerçekleştirilebilir. Ekonomik krizlerden ötürü artan yoksulluk göz önüne alındığında bu gibi isteklerin önceliklendirilmesi gerekiyor, çünkü insan emeğinin anlamını ve amacını sorgulayan işçilerin maruz kaldığı toplu işsizlikten kaynaklanan "istihdam şantajı" ancak bu şekilde sonlandırılabilir.

"İşgücü"nün sonu mânâsına gelen böyle bir iş mefhumu küçülme projesinin önkoşuludur. **Büyüme** ekonomisi "muazzam bir çevre kirliliği birikimi" olarak karşımıza çıkarken, radikal sendikacılara göre ekonomik küçülme üretimin (dolayısıyla çevre kirliliğinin) büyük oranda azaltılmasını ve işlerin yok edilmesini, bir başka deyişle sermaye tarafından sömürülen işgücünün yok edilmesini savunur. Öte yandan iş var olmaya elbette devam edecektir! Sermayenin egemenliğinden kurtulmuş insan işleri, yeni araçlar veya mevcut araçların alternatif kullanımı sayesinde daha işbirlikçi ve sürdürülebilir bir toplum yaratabilir. Eğer işlerin kontrolü çalışanlarda olursa bu işlerin çevre duyarlığının da daha yüksek olması muhtemeldir, zira **kapitalizmin** mülkiyet kuralları ve **büyüme** tahakkümü doğrultusunda işgücü çevreye zarar vermeye *zorlanır*. Bu yüzden küçülme hem insanın hem de doğanın sermaye tarafından sömürülmesini sona erdirebilecek potansiyel bir yol gibi görünür. Küçülme aktivistleri ve radikal (belki de bütün) sendikacılar için ortak bir amaç.

47

Kent Bahçeciliği

Isabelle Anguelovski

KENT BAHÇECİLİĞİ insanların şehirlerde sebze ve bitki yetiştirdikleri bir pratiktir. Kent tarımı terimiyle dönüşümlü olarak kullanılsa da bahçecilik daha küçük ölçeklidir. Günümüzde "hobi bahçeleri" olarak bilinen bahçelerin ilk örnekleri 19. yüzyılda Almanya'da gıda güvencesizliğine cevaben ortaya çıkmıştı. I. ve II. Dünya Savaşları ile Büyük Buhran sırasında ABD'de, Kanada'da, İtalya'da ve Büyük Britanya'da ortaya çıkan "özgürlük bahçeleri" ve "zafer bahçeleri" nde (İtalya'da *orticelli di guerra*) insanlar, sebze-meyve ve şifalı bitkiler yetiştirerek gıda üretimi üzerindeki baskıyı azaltmaya ve savaş çabasına destek olmaya çalışıyorlardı. ABD'deki bahçelerin çoğu Avrupalı göçmenler, özellikle de İtalyanlar tarafından işleniyordu. Bugün ise dünya genelinde 800 milyon insan kent tarımıyla uğraşıyor, fakat bu bahçelerin çoğu –özellikle de Küresel Kuzey'de olanlar– çiftçilerin ve ailelerin günlük ihtiyaçlarını karşılayamayacak kadar küçük. Son yıllarda kent tarımının siyasi görünürlüğü de artmış durumda. Örneğin Michelle Obama'nın Beyaz Saray'da çocuklarla birlikte bir bahçe yapmasına medyada epey yer verilmişti.

Bahçeciliğin bilinen birçok faydası vardır. Birincisi, kent tarımı yerel, çevreye etkisi düşük olan taze gıdayı teşvik ederek sera gazı salımını azaltma hedefini destekler. Bahçecilik şehirlerdeki mahallelerin çevre kalitesini de artırır. Bunu yağmur suyunun betonda birikmek yerine toprak tarafından emilmesini sağlayarak, havayı ve yağmur suyunu filtreleyerek, kentsel ısı adalarının etkisini düşüre-

rek, merkezi olmayan kompost sistemleri sayesinde kentsel atıkları bahçelere gömerek ve toprak erozyonunun azaltılmasına yardımcı olarak yapar. Bazı durumlarda bahçecilik aşırı kirlenmiş topraklarda yapılır, dolayısıyla yoğun teknik desteğe ihtiyaç duyulur. Şehrin çeşitli yerlerinde bahçeler ortaya çıktıkça, eskiden gri görünen mahalleler de (Philadelphia'nın batısındaki Haddington gibi) yeşillenir. Birçok örnekte bahçeler civarlarını güzelleştirir, fakat kent bahçelerinin kurulması yatırımcıların gözünde mahallelerin değerlerini artırdığı için mutenalaştırma ve mahallelinin yerinden edilmesi gibi riskleri ortaya çıkarır. Nitekim Delhi, New York ve Boston gibi şehirlerde kent bahçeleriyle ilgilenenler gerçekten de daha ziyade mahalleye yeni gelmiş, daha yüksek gelirli sakinlerden oluşuyor. Düşük gelirli ve azınlık mensubu bahçecilerin sayısı ise giderek azalıyor.

Toplumsal açıdan bakacak olursak, bahçenin temizliğiyle ve bakımıyla uğraşan, üretime katılan mahalleliler arasındaki ilişki bahçecilik sayesinde güçlenir ve yenilenir. Mahalleli ile mahalle arasındaki ilişki kuvvetlenir ve mahalle kavramı daha anlamlı bir hale gelir. Projeler genellikle kolektif bir biçimde özel kullanım için alanlar oluşturulmadan ve çitleme yapılmadan gerçekleştirilir. Yetiştiriciler tüm sorumlulukları paylaşır ve arazinin spekülatif amaçla kullanımından çok daha farklı bir kullanımını tahayyül ederler (bkz. **müşterekler**). Bahçeler ağ oluşumunu, gruplararası iletişimi kolaylaştırır, insanların mahallelerinden gurur duymasını sağlar ve yurttaşların katılımını teşvik eder (Lawson 2005). Bahçecilik toplum sağlığı açısından da faydalıdır. Rahatlatıcı, iyileştirici etkilerinin ve travma sonrası iyileşmeye olan faydasının yanı sıra bahçeler, evlerinde izole bir yaşam sürmeye eğilimli insanlar için dinlenme ve serbest zamanı değerlendirme amacıyla kullanılabilecek alanlar oluşturur.

Kent bahçeciliğinin sonuncu ve belki de en önemli faydası ise şehir genelinde gıda erişimi konusundaki eşitsizliği, gıdaya erişimi kısıtlı olan düşük gelirlilere ve azınlıklara makul fiyatlarda gıda temin ederek azaltmasıdır. Örneğin 1993 yılında Los Angeles'ta 5,6 hektarlık bir alana kurulan LA Bölgesel Gıda Bankası'nın güney

merkez bahçeleri 350'den fazla Latin kökenli ve yoksul aileye taze gıda yetiştiriyordu – ta ki 2006 yılında belediye tarafından yerle bir edilene kadar. Küresel Güney'de ise şehir mimarisinin her zaman bir parçası olan bahçeler Harare, Nairobi, Rosario, Delhi ve Havana gibi yerlerde hükümetler, STK'lar ve çiftçi grupları tarafından gittikçe artan bir şekilde destekleniyor (Mougeot 2005).

Marx tarafından geliştirilen metabolik yarılma teorisi, küçülmeyle kent bahçeciliği arasındaki ilişkiyi incelemek için faydalı bir araçtır. Kent bahçeciliği metabolik yarılmanın üç boyutuna da hitap eder: ekolojik, toplumsal ve bireysel yarılma. İnsanların daha fazla birikim için sürekli olarak yeni alanlar aramasından, buna göre üretimin yeniden ölçeklendirilmesinden ve akabinde teknolojik gerekliliklerin sağlanmasından (mesela suni gübreler) ötürü biyofiziksel metabolik ilişkilerde (mesela beslenme zinciri) meydana gelen yarılma ekolojik yarılmadır. Toprağın, emeğin ve gıdanın **metalaşması** toplumsal yarılmayla ilgilidir. Buna örnek olarak kırsal nüfusun yaşadıkları topraklardan atılmaları gösterilebilir. Sonuncu boyut olan bireysel yarılma ise insanların doğaya ve kendi emeklerinin sonucu olan ürünlere yabancılaşmasıdır (McClintock 2010).

Kent bahçeciliğinin, ekolojik yarılmanın etkilerini hafifletecek önemli potansiyelleri arasında besin zincirini yeniden ölçeklendirmek, petrol bazlı gıda üretimine olan bağımlılığı düşürmek ve toprağa azot bağlayan bitkiler sayesinde organik atıkları geri dönüştürmek vardır. Kent bahçelerinin toplumsal yarılmaya yanıtı ise boş ve az kullanılan arazilerin işlenmesi, yoksul mahallelerde (ve ötesinde) endüstriyel tarımın, buna bağlı süreçlerin ve paketlenmiş gıdaların yaygınlaşmasının sınırlanması ve küçük ölçekli yahut kendine yetecek kadar üretimin sağlanmasıdır ki piyasa, toprağı ve insanları tamamen kontrol edemesin (birikim, makro ölçekte dolaylı olarak devam edecektir). Alternatif bir gıda hareketi olan kent bahçeciliği, kapitalist güçler tarafından çitlenene kadar müşterek olarak tanımlanan kaynakların (bkz. **metalaşma**) geri kazanılmasına katkıda bulunacaktır. Makul fiyatlı gıdaya herkesin erişebileceği sistemler tasarlayacaktır. Son olarak, şehirlerde yapılan bahçecilik insanların metabolizmalarıyla ve gıda tüketim ve üretim süreçleriyle olan iliş-

kilerini yeniden kurmalarını sağlayarak bireysel yarılmanın önlenmesine katkıda bulunacaktır.

Kent bahçeciliği ve küçülme birbirleriyle yakından ilişkilidir. Can Masdeu (Barselona) sakinleri veya Urbainculteurs (Quebec) liderleri gibi kent bahçeciliğiyle uğraşan aktivistler, gıdanın mahalleliye faydalı yöntemlerle ve onların üretime katılmasıyla yetiştirildiği, küçük ölçekli, ticari olmayan ve çevre açısından düşük etkili çiftçiliğin değerini göstermeyi hedefliyorlar. Bunlar düşük karbonlu ekonomiye ve yoğun, endüstriyel, kâr odaklı şirket tarımının alternatifine geçişi gerçekleştirmeye çalışan mahalli girişimlerdir. Kent bahçeciliği genellikle kapitalist olmayan bir uygulamadır. Kent bahçeciliği sayesinde gıdanın üretildiği ve tüketildiği yer arasındaki mesafe kısalır. Kent bahçeciliği üreticilerle tüketiciler arasında bire bir ilişkilerin oluşmasını sağlar ve "yurttaş tarımı"na –yani çiftlik, gıda ve topluluk arasındaki ilişkinin yeniden oluşmasına– öncülük edebilir (Lyson 2004). İnsanların, gerek gıdalarının kökeni ve kalitesi gerekse çiftçilerin üretim süreç ve araçları üzerinde kontrol sahibi olmaları konularına yönelik ilgi ve farkındalıkları giderek artıyor. Çiftçi pazarlarına ve gıda **kooperatiflerine** yönelik artan talep, bu ilgiye bir örnek teşkil ediyor.

48

İş Paylaşımı

Juliet B. Schor

DARALMAKTA OLAN kapitalist bir ekonomide azalan üretimi karşılamak için daha az insana gereksinim olacaktır. Çalışma saatleri de buna paralel olarak düşecektir. Bu tarz ekonomilerde beklenen, çalışma saatlerindeki azalmanın karşımıza işsizlik olarak çıkmasıdır. Planlı küçülmede ise tüm işçilerin çalışma saatleri azaltılarak iş paylaşılacaktır. Böylece bir kısım insanın işsiz kalmasının önüne geçilebilecektir. Buna iş paylaşımı denir.

1980'lerden beri Avrupa'daki ekonomi politikalarının önemli bir parçası olan iş paylaşımı, Kuzey Amerika'da daha az yaygın olan bir uygulama. 2008'deki küresel finansal panikten beri en zengin ülkelerde çalışma saatleri azalmış durumda. Bazı Avrupa ülkelerinde kısa çalışma saatlerine yönelik politikalar krizlere cevap olarak yürürlüğe konuldu. Almanya, İtalya, Fransa, Avusturya ve Büyük Britanya çalışma saatlerini azaltma yolunda ilerliyor. Ancak ABD'deki ve Hollanda'daki ekonomik toparlanma, durgunluk dönemlerindeki kısa çalışma saatlerini tersine çevirdi. İsveç ve İspanya'da çalışma saatleri bugün kriz öncesinden bile daha fazla. Ülkeler arasında, ortalama çalışma saati büyük farklılıklar göstermeye devam ediyor. İşveren verilerine göre Alman işçiler yılda ortalama 1396, İngilizler 1660, Amerikalılar ise 1708 saat çalışıyorlar. Bazı anaakım ekonomistler yüksek işgücü maliyetlerinin istihdam yaratılmasının önünde bir engel olduğunu savunuyor, fakat güncel kriz, yüksek ücretlerden ziyade düşük toplam talepten ve finans sektöründeki yozlaşmanın uzun vadeli etkisinden ötürü ortaya çıktı. Aslında

reel ücretler 2008'den beri birçok ülkede azalmış durumda.

Küçülme hareketi iş paylaşımının Küresel Kuzey'de geçici bir politika olmanın ötesine geçerek genişlemesini sağlamayı amaçlıyor. Eğer bir ekonominin çıktıları istemli olarak azaltılıyorsa çalışma saatlerinde de benzer bir azalma gerçekleşmek zorundadır, tabii işgücünün ve işgücü verimliliğinin de azaldığı durumlar hariç. Fakat işgücünün azalması, düşük doğurganlık oranlarına sahip olan Avrupa ülkelerinde bile pek olası görünmüyor çünkü bu zengin ülkeler iklim mültecilerini almak zorunda kalacaklar (iklim değişikliğinden en çok etkilenecek olan Küresel Güney'deki nüfus yapısı dikkate alınırsa bu mültecilerin çoğunun çalışma yaşında olacağı tahmin ediliyor). Aynı şekilde işgücü verimliliğinin de artmaya devam etmesi muhtemel görünüyor. Dijital teknolojilerdeki yenilikler, özellikle işgücünün yoğun olarak kullanıldığı hizmet sektöründe, insan emeğine yönelik ihtiyacı bir hayli azaltabilir. Ayrıca ekolojik anlamda daha verimli üretim yöntemlerinin gelişmesine bağlı olarak üretkenliğin hatırı sayılır ölçüde artma potansiyeli de var. Buna yöneltilen bir karşısav ise ucuz enerjinin sona ermesinin daha fazla işgücü girdisi gerektireceği yönünde (bkz. **metabolizma**). Verimlilik artışı ve enerji maliyetleriyle ilgili bu iki karşıt görüşten hangisinin ağır basacağını şimdiden söylemek imkânsız çünkü enerji kullanımı ve verimlilik birbirlerinden bağımsız değil, ama işgücü piyasasını dengede tutabilmek için ne kadar iş paylaşımı yapılması gerektiğini belirleyecek olan değişkenler de bunlar.

Peki çalışma saatleri nasıl bir şekilde azaltılmalı ki küçülme hareketinin temel amaçlarıyla uyumlu olsun? Anaakım iş paylaşımı mantığı işçinin kaybettiği maaşın en azından bir kısmının işsizlik sigortası aracılığıyla ödenmesini zorunlu kılıyor. Yıllık çalışma saatlerinin azaltılmasına yönelik desteğin sürmesi için kaybolan gelirin yerine konması önemli, özellikle de düşük ücretli çalışanlar için. Çeşitli küçülme senaryolarında genelde ücretlerin sabit kalacağı ve çalışma saatlerindeki azalmanın verimlilik artışıyla finanse edileceği varsayılıyor. Çalışma saatlerini ücretleri sabit tutarken azaltmak, saatlik ücretlerin artmasına neden olacak ve işverenleri daha az işgücü talep etmeye itebilecektir.

Bir başka yaklaşım ise haftalık çalışma süresinin dört güne indirilmesi, kalıcı yarı zamanlı işler (kariyer olanağı ve sosyal haklara erişim sağlayacak biçimde) ve iş paylaşımı gibi yöntemler aracılığıyla gelirin gönüllü bir şekilde zamanla takas edilmesini öngörüyor. 1970'lerde ortaya çıkmış olmalarına rağmen bu yaklaşımlar birkaç Batı Avrupa ülkesi hariç dünya genelinde nadir olarak görülüyor. Geliri zamanla takas etme fikri yüksek eğitimli profesyonellerde mavi yakalılara kıyasla çok daha yaygın. Çalışma saatlerinin gönüllü bir şekilde azaltılmasının önündeki birincil engel, yüksek ücretli çalışanların daha kısa süre çalışmalarına direnmeye devam eden işverenlerden gelen muhalefet. 2000 yılında Hollanda hükümetinin çıkardığı tarihi bir yasa, çalışanlara çalışma saatlerini düşürme hakkını verdi. Bir diğer seçenek ise erken veya kademeli emeklilik sistemleri sayesinde çalışma yaşamının süresini kısaltmaktır – potansiyeli olan bir yaklaşım, ama emeklilik sisteminin ciddi bir reformunu gerektiriyor.

Küçülme fikrinin destekçileri iş paylaşımını da savunur çünkü iş paylaşımı başka faydalar da sağlar. OECD'nin zengin üyeleri üzerine yapılmış güncel bir araştırma, kısa çalışma saatleri olan ülkelerin çok daha düşük karbon emisyonlarına ve ekolojik ayak izlerine sahip olduklarını gösteriyor. Çalışma saatleri daha kısa olan ülkeler üretim kapasitelerinin tamamını kullanmıyor ve dolayısıyla çevreyi daha az kirletiyorlar. Bu ülkeler daha az büyüme eğiliminde oluyor ve bu ülkelerdeki çalışanlar işe gidip gelirken daha az zaman harcıyorlar. İş paylaşımının ikinci bir faydası ise insanların, boş vakitleri arttıkça, daha sürdürülebilir yaşam tarzları benimseyebilmeleri, çünkü çevre etkisi düşük faaliyetler genellikle daha fazla zaman alır. Hareketlilik buna çok iyi bir örnektir: Bir yerden bir yere daha hızlı gitmek daha çok karbon tüketimi gerektirir.

İş paylaşımının üçüncü faydası bizzat boş zamanın değerinden gelir. Küresel Kuzey'de iş-merkezli toplumlarda aile, topluluk ve siyasi yaşam, kişilerin toplumsal faaliyetlere vakit ayıramamasından ötürü zarar görüyor. Toplumsal ilişkiler zaman yoğundur; uzun çalışma saatleri toplumsal bağlara yapılan yatırımı azaltır, yüksek televizyon izleme oranlarının ortaya çıkmasına ve yorgunluğa sebep

olur. Benzer şekilde kısa çalışma saatleri demokratik yönetime katılımı sağlamak için elzemdir.

Küçülmenin önündeki en önemli zorluklardan biri, eksik istihdamı ve yarı zamanlı çalışmayı, arzu edilen yaşam tarzının bir parçası haline getirmektir. Birçok küçülme savunucusuna göre tam istihdam döneminin yüksek iş temposu artık erişilebilir değildir, ayrıca ekolojik olarak da sürdürülemezdir. Alternatif ise kamusal mallar, temel gelir ve ucuz ama yüksek kaliteli mallara ve hizmetlere erişim sağlamaktan geçer. Böylece az çalışmak, özgürce seçilmiş bir yaşam tarzının parçası olabilecektir. İnsanların ihtiyaçlarının karşılanmasının yenilikçi yollarına, barınma, enerji ve ulaşım gibi temel hizmetlerin kamusal veya toplulukça denetimi de dahildir. İnsanların araçlarını, tüketim mallarını, evlerini ve arazilerini kiralamalarını, paylaşmalarını veya erişime açmalarını sağlayan internet bazlı uçtan uca paylaşım yöntemleri gittikçe yaygınlaşıyor (bkz. **dijital müşterekler**). Aynı şekilde **kent bahçeciliği**, takas sistemleri, zaman bankaları ve **topluluk para birimleri** de yayılıyor. Bu zaman-yoğun pratikler ve yaşam tarzı ancak ve ancak çalışma saatlerinin makul seviyelere inmesiyle mümkün hale gelebilir. Küçülme hareketine göre kısa çalışma saatlerine geçiş, mal ve hizmetleri tüketme ve üretme şeklimizde de değişiklikler yaratacaktır.

Dördüncü Bölüm

İTTİFAKLAR

49

Buen Vivir

Eduardo Gudynas

KÖKENİ GÜNEY AMERİKA'YA dayanan "Buen Vivir" (iyi yaşam) terimi, **kalkınma** hakkındaki geleneksel fikirlere yönelik eleştirilere ve ortaya atılan alternatiflere atıfta bulunur. **Kalkınma** teorisi ve uygulamalarıyla ilgili olarak, daha yüzeysel olanlardan daha derin olanlara kadar birçok farklı soruyu ve alternatifi bir araya getirir.

Buen Vivir fikrinin doğrudan öncüleri, And Dağları'ndaki bazı yerli grupların benimsediği çeşitli kavramlar arasında bulunabilir. Terimin günümüz anlamlarına yakın ilk kullanımı 1990'larda özellikle Peru'da ortaya çıkmıştır ve takip eden yıllarda Bolivya'ya ve Ekvador'a da yayılmıştır. Buen Vivir teriminin üç farklı kullanımı vardır:

- Genel kullanım: Çeşitli geleneksel **kalkınma** teorilerinin genel bir çerçevede eleştirilmesinde kullanılır. Şirketlerin uygulamalarını sorgulamak (örneğin çevre kirliliğine yol açan şirketleri ifşa etmek) için veya ilerici Güney Amerika yönetimleri tarafından gerçekleştirilen alternatif projelerin sloganı olarak kullanılmıştır (örneğin Quito şehrindeki yaya yolu inşasının veya sosyal yardım projelerinin, Venezuela'daki nakit para transferi programının Buen Vivir olarak sınıflandırılması).
- Dar kullanımı: Günümüz **kapitalizminin** daha derin bir eleştirisine tekabül eder ve **kapitalizm** sonrası başka tür bir **kalkınma** tipinin benimsenmesi çağrısında bulunur. Bu gibi eleştirilerin çoğu sosyalist gelenekle ilişkilidir, çeşitli arzulanır **kalkınma** tiplerine ilişkin tartışmalar içeren derin bir sorgulama söz konu-

sudur. Bu kullanım ekonomik **büyümenin** amacını veya doğanın faydacı biçimde kullanılmasını eleştirmez, ama kaynakların mülkiyeti ve **devletin** kaynak dağılımındaki rolü üzerinde durur. Bu bağlamdaki en bilindik ifadelerden bazıları, Buen Vivir'in Ekvador'da "biyososyalist cumhuriyetçilik" veya Bolivya'da "bütüncül **kalkınma**" olarak kullanılmasıdır.

- Tözel kullanım: Bütün **kalkınma** tiplerinin teorik temellerinin radikal biçimde eleştirilmesiyle ve dolayısıyla hem post-kapitalist hem de post-sosyalist alternatiflerin savunulmasıyla ilişkilidir. Bu alternatifler yerlilerin duyarlıklarından ve bilgilerinden ilham aldığı kadar eleştirel Batı düşüncesinden de ilham alır. Tözel kullanım, hâlâ gelişmekte olan çoğulcu ve kültürlerarası fikirler bütününü ifade eder. Buen Vivir'in özgün formülasyonu budur; diğer iki kullanımı daha sonra ortaya çıkmıştır.

Buen Vivir küçülme kavramına en çok bu son kullanımıyla yaklaşır. Diğer iki anlamı ise daha çok "kalkınma alternatifleri" olarak görülebilir – yani sanayileşme ihtiyacı, kalkınma masalı veya toplumla doğayı ayıran ikilik gibi temel fikirleri sorgulamadan, sadece araçsal değişiklikler yapmak. Buen Vivir'in tözel anlamı ise "kalkınmaya bir alternatif" oluşturur (Escobar 1992).

Buen Vivir'in tözel anlamı henüz gelişmekte olan çoğul bir alan olsa da halihazırda önemli ve tutarlı öğeleri vardır. Buen Vivir farklı tipteki geleneksel **kalkınma** şekillerini, bunların teorik ve pratik temellerini, kurumlarını ve meşrulaştırıcı söylemlerini radikal biçimde eleştirir. Buen Vivir özellikle, önceden belirlenmiş tarihsel "**kalkınma** etapları"nın bütün ülkeler tarafından (sanayileşmiş ülkeleri taklit ederek) takip edilmesi gerektiği fikrini reddeder ve tarihsel süreçlerin çoğulluğunu savunur. Gelişme kavramını ve ondan türeyen (özellikle **büyüme** gibi) kavramları veya refahın sadece ürün tüketimine bağlı olduğu gibi fikirleri kabul etmez.

Tözel anlamı çerçevesinde Buen Vivir, bilginin çeşitliliğini savunur. Batılı düşüncenin baskınlığı, yerini "kültürlerarası" fikirlerin savunulmasına bırakır. Bu bağlamda Batılı fikirler doğrudan reddedilmez ama diğer birçok seçenekle beraber değerlendirilir. Toplum-

doğa ayrımı kabul edilmez ve bu ayrımın yerini, o bölgede bulunan doğadaki diğer canlıların veya öğelerin dikkate alındığı genişletilmiş topluluklar kavramı alır. Buen Vivir yalnızca genişletilmiş veya göreli ontolojiler barındıran topluluklarla mümkündür. Bunu sağlamak için doğanın içsel değerini kabul etmek, dolayısıyla sadece insanlara bir değer atayan Batı'nın insanmerkezli bakışından kurtulmak gerekir. Buna ek olarak Buen Vivir, doğanın insan tarafından araçsallaştırılmasını da reddeder.

Bu ve benzer faktörler yüzünden Buen Vivir tarihsel, toplumsal ve çevresel bağlama göre hareket eden, özcü olmayan bir perspektiftir. Bu özellik terimin altında yatan çoğulculuğu da açıklar.

Bu çoğulculuk farklı şekillerde ortaya çıkabilir. En çok bilinen biçimlerinden biri, Bolivya'daki Aymara halkının duyarlıklarını ifade eden *suma qamaña*'dır. Bu kavram topluluk dahilinde derin ilişkiler kurularak ulaşılabilecek bir mutluluk/refah ya da tatminkâr bir hayat anlamına gelir. "Topluluk" kavramı ise bir bölgedeki (*ayllu*) diğer canlıları ve öğeleri de içerecek şekilde genişletilmiştir. Tatmin olma hissi ancak bu gibi genişletilmiş akılcılık ve duyarlıklar çerçevesinde mümkün olabilir.

Ekvador'daki *sumak kawsay* fikri de oldukça iyi bilinir. Bu kavram bir öncekine oldukça benzer ve sadece maddiyata dayalı olmayan, genişletilmiş topluluk çerçevesindeki hem toplumsal hem de ekolojik bir refah sistemine gönderme yapar. *Suma qamaña*'nın tersine *sumak kawsay* Bolivya'daki *ayllu* kavramına benzer bir öğe içermez.

Birçok yerli halk benzer kavramlara sahiptir: Guaraní halkının *ñande reko*'su, Ekvador'daki Ashuarlar'ın *shiir waras*'ı veya Güney Şili'deki Mapucheler'in *küme mongen*'i gibi. Buen Vivir, Batı düşün geleneğinin eleştirel damarından da beslenir. En önemli iki kaynağından biri doğa haklarını savunan **çevrecilik** diğeri ise ataerkil zihniyeti sorgulayan ve **bakım** etiğini talep eden yeni feminizmdir.

Dolayısıyla Buen Vivir farklı kaynaklardan doğan bilgilerin birleşimidir ve sadece "yerli halkların" bilgisi olarak sınırlandırılmaz. Çünkü tek ve biricik bir yerli halk bilgisinden bahsedemeyiz; sömürgeciliğe ait bir kategoridir bu. Dolayısıyla Buen Vivir belli yerli

toplulukların belli kavramlarını ve duyarlıklarını kapsar. Her bir topluluğun farklı kültürel geçmişleri olduğu için Aymara topluluklarının Buen Vivir kavramı olan *suma qamaña*, Ekvador'daki Kichwa halkının *sumak kawsay*'ından farklıdır. Bunlar toplumsal ve çevresel bağlamla olan ilişkilerin ürünüdür ve dahası modern düşünceyle farklı şekillerde melezleşmiş veya karışmıştır. "İyi yaşam" gibi kavramların Aristocu yahut Batılı anlamlarıyla ise hiçbir ilişkileri yoktur.

Buen Vivir geçmişe dönüş demek değildir. Daha ziyade günümüz sorunlarıyla geleceğe bakarak mücadele etmek demektir. Bu kültürlerarası bir bağlamda gerçekleşir ve karşılıklı zorluklar barındırır (Batılı eleştirel düşünce için genişletilmiş topluluklar kavramının özellikle insan olmayan boyutunu anlamak, kimi yerli topluluklar için ise erkek şovenizmini aşabilmek gibi). Buna verilebilecek örneklerden biri, üçüncü nesil insan haklarına (hayat kalitesi ve sağlık) dayalı **çevre adaletinden**, özellikle doğa haklarına (insanlar tarafından biçilen değerden bağımsız) dayalı ekolojik adalete geçişin yol haritasını çıkarmaktır.

Buen Vivir, bilhassa **kalkınmayı** ve genel anlamda modernliteyi eleştiren farklı pozisyonların yakınlaştığı ortak bir platform veya alan olarak yorumlanmalıdır. Buen Vivir, hisleri ve duyguları tamamlayıcı nitelikte alternatifler önerir.

Buen Vivir bir birim olarak, akademik bir disiplin veya bir eylem planı olarak görülmemelidir. Batı terminolojisiyle ifade edecek olursak, "siyaset felsefesi" içinde konumlandığını söyleyebileceğimiz başka bir seviyedeki bir fikirler ve duyarlıklar kümesidir, katılımcılık ve eşitlik fikirleri gibi.

Radikal ve özgün anlamıyla Buen Vivir, Bolivya'nın ve özellikle de Ekvador'un yeni anayasalarını etkilemiştir. Öte yandan bu iki ülkede de Buen Vivir'in özünde olan radikal **kalkınma** eleştirisi, siyasi kararlar ve çıkarılan yeni yasalarla kısıtlanmıştır. Bunun yerine **kalkınmanın** daha kabul edilebilir farklı bir biçimi (Bolivya'daki "bütüncül **kalkınma**" buna örnek gösterilebilir) veya dar anlamıyla söylersek Bolivya'ya özgü sosyalist bir seçenek getirilmiştir (Gudynas 2013).

Tözel anlamıyla Buen Vivir günümüz **kalkınma** paradigmalarının teorik temellerini kabul etmediği için küçülmeyle ilişkilendirilebilir. Bu yakınlık Buen Vivir'in **büyüme** ve tüketimcilik eleştirilerinde iyice ortaya çıkar. Her halükârda Buen Vivir **büyüme** tartışmasının yerine toplumsal ve çevresel hedefleri koyar. Dolayısıyla Güney Amerika bağlamında bazı sektörlerin küçülmesini savunur ve tüketimciliği reddeder. Öte yandan ekonomik **büyümeye** yol açacak olsa bile sağlık ya da eğitim gibi belli sektörlerin geliştirilmesini destekler. Bu açıdan bakacak olursak küçülme bazı bağlamlarda bir amaç değil de ortaya çıkabilecek sonuçlardan biri olarak görülebilir. Küçülmeden farklı olarak Buen Vivir kültürlerarası yaklaşımından ötürü, insanlığa, topluma ve doğaya dair mevcut görüşü değiştirmek gibi daha iddialı amaçlara sahiptir.

50

Kalıcılık Ekonomisi

Chiara Corazza ve Solomon Victus

"KALICILIK EKONOMİSİ", Madras'ın yerlisi olan Hintli-Hıristiyan J. C. Kumarappa'nın (1892-1960) ortaya koyduğu bir ekonomik modeldir. Hint köyleri için tasarlanmıştır ve Gandhi'nin iktisat ilkelerinden ilham alır. Amacı insanların kendi kendilerini yönettiği küçük ölçekli demokrasiler kurmaktır. Bunu da temel ihtiyaçları karşılayarak, küçük köy sanayilerine ve bireysel tüketim için yapılan tarıma destek olarak gerçekleştirmeyi planlar. Kalıcılık ekonomisine göre herkes ya tarım yaparak kendine yeterliğini sağlamak ya da bir zanaat icra ederek köye hizmette bulunmak zorundadır (misal *khadi* denen geleneksel elyapımı Hint kumaşını dokumak, marangozluk, demircilik, çömlekçilik, su yönetimi, el becerisine dayalı aktiviteler gibi) (Kumarappa 1958a). Sonrasında çiftçiler ve zanaatkârlar ürünlerini para kullanmadan takas edecek ve bu sayede köy kendi kendine yeten bir hale gelecektir. Köy konseyinin (*panchayat*) görevi köyün yönetimini denetlemektir. Kalıcılık ekonomisinde gelecekte kendi kendilerine yetebilecek nitelikte insanların yaratılması için gençlerin ve çocukların eğitiminde kadının rolü çok önemlidir (Kumarappa 1958a).

Kumarappa kalıcılığı şu şekilde tanımlar: "Doğanın kalıcılığının sırrı birçok etkenin birbiriyle yakın işbirliği içinde yaşamın kalıcılığını sağlamak için çalışmasındadır" (1945: 1). Kumarappa'ya göre doğa hayatın kalıcılığını sağlayabilme kapasitesine sahiptir ve insanların ondan bir şeyler öğrenmesi gerekir. Batı ekonomik sistemi doğası itibariyle geçicidir, büyük ölçekli üretime, ithalat odaklı piyasalara, tüketimciliğe ve bireyselciliğe dayalıdır (1958a). Kalıcı-

lık ekonomisi, iktisadı "parçalara ayrılmış" bir disiplin olarak değil de aksine doğayla beraber, onun kaynakları ve gelecek kuşaklarıyla birlikte var olan bir alan olarak görür. Ekonominin, etiğin ve siyasetin ayrılmazlığını idrak eder.

Kalıcılık ekonomisi "Gandhici iktisat" tabirinden daha az bilinir çünkü "Gandhici iktisat" deyince Gandhi ile alakalı tüm ekonomik fikirler akla gelirken, kalıcılık ekonomisi çok daha spesifik alternatif bir ekonomik modeli tanımlar. Gandhi'nin ekonomiye dair fikirleri iki ana ilke üzerine kurulmuştu: Hakikat ve Şiddetsizlik. Gandhi ayrıca *swaraj* (kendi kendini yönetme), *sarvodaya* (herkes için refah), *swadeshi* (kendine güvenmek), elyapımı *khadi* gibi bağlantılı kavramlar da kullanıyordu. *Charkha*'yı (çıkrık) ekonomi programının sembolü yapmıştı (Kumarappa 1951).

Kalıcılık ekonomisi 1940'larda geliştirildi. O dönemde Hindistan uzun süredir bağımsızlık mücadelesi içindeydi ve Kumarappa 1942'de Quit India Hareketi sırasında bir yılı aşkın bir süre hapiste kalan Gandhi ile 1929'dan beri yakinen birlikte çalışıyordu. Kumarappa'nın, Hint köylerinin ekonomik durumunu yakından izlemek için birçok fırsatı olmuştu. Bir zamanlar kır hayatının can damarı olan sayısız zanaatın ve köylü tarımı uygulamalarının İngiliz sömürgeciliği tarafından ortadan kaldırılmasını ve Hint köy ekonomisinin İngiliz sanayisine hammadde üretir hale gelmesini gözlemlemişti. Böyle bir bağlamda kalıcılık ekonomisi aslında umutsuzluktan doğmuştu. Kumarappa'yı harekete geçiren, Hindistan'ın asırlık refah, sürdürülebilirlik ve kendine yeterliğini küçük ölçekli tarım aracılığıyla herkesin geçimini sağlayabileceği şekilde tekrar kurma arzusuydu.

1945'te Kumarappa *Economy of Permanence* (Kalıcılık Ekonomisi) adlı kitabını yayımladı. Hapiste yazılmış olan bu kitap, yazarın 1930'ların ortasından itibaren kırsal Hindistan'da uyguladığı ve deneyler yaptığı bir model öneriyor ve sadece akademik bir fikir sunmanın ötesine geçiyordu. Gandhi ve Kumarappa, o dönem İngiliz tekstil sanayisiyle rekabet etmekte zorlanan Hint zanaatkârlığını desteklemek için iki örgüt kurmuştu: Hindistan Eğiriciler Derneği ve Hindistan Köy Endüstrisi Derneği.

Bu derneklerin amacı Hint *khadi*'sini, Hint geleneksel üretimini, beceri ve tekniklerini ve eski zanaat öğretilerini teşvik etmek, bunları geliştirmek ve köylülerin kendilerine yeterli hale gelmesine yardımcı olmaktı. Genel olarak amaç, Kumarappa'ya göre doğrudan İngiliz sömürge vergi sistemiyle ilgili olan yoksulluğun bitirilmesiydi.

Hindistan'ın bağımsızlığından sonra kalıcılık ekonomisi, yeni kurulan ülkeye uygun bir model olarak sunuldu. Fakat Kumarappa'nın fikirleri 1947'de Bağımsız Hindistan'ın ilk seçilmiş başbakanı olan Cevahirlal Nehru'nunkilerle çatışıyordu. Fabiancı sosyalist, Batılılaşmış ve modernitenin büyüsüne kapılmış olan Nehru, Gandhi'nin ve Kumarappa'nın fikirlerinin uygulanamaz olduğuna ikna olmuştu. Kalkınmacı zihniyete paralel bir sanayi politikası izleyen Nehru, ucuza, yüksek miktarlarda üretim yaparak küçük zanaatçılarla acımasız biçimde rekabet eden ve dolayısıyla işsizliğe yol açan endüstrileşmeye (tıpkı Gandhi gibi) karşı olan Kumarappa ile çatışmaya girdi. Nehru'yla Kumarappa arasındaki tartışma Hint ekonomik kalkınma planının merkezinde ne olacağıyla ilgiliydi: şehirler mi, köyler mi? Gandhi manevi anlamda Kumarappa'yı desteklese de siyasi açıdan Nehru'yu destekliyordu. Bu iki model arasında bir uzlaşma sağlama çabası ise boşa gitti. Gandhi'nin ölümünden sonra Nehru, siyasi gücü sayesinde kent merkezli sanayileşme politikaları uygulayarak Kumarappa'nın modelinin rafa kaldırılmasına sebep oldu.

Kumarappa ulusal siyasi arenadan çıktıktan sonra kalıcılık ekonomisini savunmaya tabanda devam etti. Bugün kalıcılık ekonomisi prensiplerini uygulayan birçok organizasyon hâlâ etkinliklerini sürdürüyor ve yenileri de kuruluyor. Bunlara örnek olarak Jaipur'da 1965 yılında kurulmuş olan Gram Swaraj Kumarappa Enstitüsü ve 1956'dan beri Tamil Nadu'da varlık gösteren Gandhi Niketan Ashram'ın izindeki, Kumarappa Kırsal Kalkınma ve Teknoloji Enstitüsü gösterilebilir. Modelin popülerliği özellikle neo-Marksist Hintliler arasında giderek artıyor.

Küçülme düşünürleri ve uygulayıcıları Gandhici ekonomi fikrinden ilham alabilir. Kalıcılık ekonomisiyle küçülme arasında bir-

çok ortak nokta vardır: doğal kaynakların hassas dengesinin farkında olunması, taban hareketlerinin yaratıcı ve devrimci potansiyellerine olan ilgi, ekonomizme alternatif bir yol fikri, sadece maddiyata dayalı mutluluğa karşı ruhani değerlere verilen önem, organik tarım, emeğe verilen değer, başkalarına özen göstermek, karşılıklı yardım, kişilerarası ilişkilerin canlandırılması ve gereksiz tüketime karşı bir alternatif olarak kalıcılık.

Bugüne kadar konu hakkında araştırma yapılmamış olsa da, Kumarappa'nın ekonomi modeli küçülmeye dolaylı olarak önemli ölçüde ilham vermiştir. Aslında Kumarappa Ivan Illich ve Ernst Schumacher gibi küçülme öncülerini etkilemiştir. Schumacher, *Küçük Güzeldir* adlı kitabında Kumarappa'dan alıntı yaparak, bilimin ve teknolojinin yeniden uyarlandığı kalıcılık ekonomisi hakkında çalışma yapılması çağrısında bulunur. Illich ise Kumarappa'nın etkisini kabul etmiş ve Kumarappa'nın son günlerini geçirdiği T. Kallupati'yi ziyaret etmişti (Victus 2003). Illich, Kumarappa'nın bütüncül yaklaşımından, Schumacher ise teknolojiye olan yaklaşımından etkilenmişti. Hint bakış açısına göre küçülme, Gandhici ekonomi fikrinin Batı'daki karşılığıdır.

Velhasıl, kalıcılık ekonomisi pratikte küçülmeye oldukça yakındır. Bu model, neoliberalizm ve Hint ağır sanayisi ve şirketleri tarafından tehdit altında olsa da günümüzde geçimlik faaliyetlerle yaşayan birçok Hint köyünde uygulanıyor. Geçmişteki ve günümüzdeki Hint toplumsal hareketlerinin ve organizasyonlarının birçoğu, Gandhi'nın ve Kumarappa'nın **büyüme** ve **kalkınma** konusundaki fikirlerinden, dolaylı olarak veya doğrudan etkilenmiştir: Lakshmi Ashram, Chipko Hareketi, Narmada Bachao Andolan, Navdanya, Halk Hareketlerinin Ulusal İttifakı, Gram Swaraj Kumarappa Enstitüsü ve Kumarappa Kırsal Kalkınma ve Teknoloji Enstitüsü gibi. Bu hareket ve organizasyonlar organik tarımı, küçük barajları, merkezi olmayan kalkınmayı, yerel sanayileri ve üretimi teşvik eder. Dolayısıyla bunlar Batı'daki küçülme hareketinin Hindistan'daki doğal müttefikleridir.

51

Feminist İktisat

Antonella Picchio

FEMİNİST İKTİSAT, ekonomiye olan bakışımızı değiştiren bir perspektif sunar. Bu yeni perspektif kadınları, cinsiyet farkını toplumsal ast-üst ilişkisine dönüştürmüş olan erkek normlarınca tanımlanamayan otonom özneler olarak görmeyi içerir. Feminist görüş, indirgemeci ve çarpıtıcı erkek önyargılarından (Elson 1998) uzaklaşarak ekonomiye daha derin ve kapsamlı bir bakış sunar. Daha derindir çünkü kadının tecrübeye dayalı bilgisi gerçek hayatın karmaşıklığını daha iyi kavramamızı sağlar. Daha kapsamlıdır çünkü iktisadi analize, ev işlerini ve piyasa dışı aktiviteleri de ekler.

Bakış açısını değiştirme gücü, 1960'ların sonu ve 70'lerin başındaki uluslararası feminist hareketin ürünüdür. O zamanlar –şimdilerde de olduğu gibi– feminist siyaset akımı kadın bedeninin, devlet ve kilise tarafından üretim ve üreme aracı olarak görülmesine ve kadın bedenlerinin üzerindeki erkek kontrolüne karşı direnişe odaklanmıştı (Dalla Costa ve James 1972).

Feminist iktisadi düşünce hızla yayılan bir araştırma alanıdır; farklı paradigmalara, ampirik metotlara ve yaklaşımlara açık olan heterojen ve pragmatik bir çabadır. Ana tartışma konuları ve araştırma alanları ise şunlardır:

- Ekonomik verilerdeki cinsiyetliliğe son vermek, sürmekte olan fakat görmezden gelinen cinsiyet eşitsizliği çeşitlerini ortaya koymak ve bunların işgücü piyasalarına, kalkınma süreçlerine, ticaret ve kamu politikalarına olan etkilerini incelemek,

- Ekonominin mikro ve makro boyutlarını piyasa dışı aktiviteleri de dahil edecek şekilde genişletmek,
- Ekonomi analizinde ve politikalarında toplumsal boyutların konumunu belirlemek,
- Anaakım ve heteredoks teorilerin insanların toplumsal yeniden üretimine dair metodolojik körlüklerini feminist bakış açısından eleştirmek.

Bu topluluğun en önemli akademik kurumlarından biri *Feminist Economics* dergisini yayımlayan IAFFE'dir (Uluslararası Feminist Ekonomi Derneği).

Şahsi feminist analizime göre ekonomik sistemler, üretim araçlarıyla insanın toplumsal yeniden üretimi arasındaki ilişkilerle belirlenir. Üretim ve yeniden üretim ilişkileri, bu işgücü türlerinin bölüşümüne, gelirin ve kaynakların dağılımına, cinsiyete bağlı ve sınıfsal güç ilişkilerine dayanır (Picchio 1992).

Kapitalist sistem belirli tarihsel süreçler üzerinden biçimlenmiştir: meta üretimi, piyasalar, gelir dağılımı ve nüfusun toplumsal olarak yeniden üretimi. Tüm bu süreçler döngüsel bir akış içinde birbirleriyle bağlantılıdır ve otomatik olarak sürdürülebilir olmayan bu akış, tekrar eden krizler aracılığıyla yeni koşullara uyum sağlar.

Kapitalist sistemin temelinde emek ve ücret piyasası vardır – yani bir meta (bkz. **metalaşma**) olarak görülen çalışma kapasitesinin (emek) satılması ve alınması. Klasik siyasi iktisatçılar (Smith, Ricardo ve Marx) ücreti, "çalışan nüfusun" çalışmaya devam edebilmesi ve (onların tabiriyle) "ırkının" devamını sağlayabilmesine yönelik geleneksel ihtiyaçların normal maliyetine denk görüyordu. Aslında kapitalist bağlamda işçilerin hayatları kâr edebilmek için verimlilik ve toplumsal denetim sınırları içinde tutulması gereken birer üretim aracı olarak görülür. Hayatların sermayeye dönüştürülmesini içeren bu süreç, **kapitalizmde** iktisatla etik arasındaki bağlantıyı kalıcı, cinsiyet ve sınıf çatışmasını ise kaçınılmaz kılar.

Kapitalizm tehlikeli ve tabiatı gereği yıkıcı bir sistemdir: Bir bütün olarak bakacak olursak **kapitalizm**, gerek çalışan nüfusun refahı ile kâr arasındaki çatışmadan ötürü, gerekse üretimin gerçek

maliyetini gizlemek ve toplumsal sorumluluklardan kurtulmak için doğanın sömürülmesinden ötürü sürdürülebilir değildir.

İktisadi teoriler, tedarik sisteminin işleyişi konusunda tarafsız veya masum değildir. Ana iktisadi paradigmaların kâr, sermaye, ücret ve gelir dağılımı tanımları farklı farklıdır. Özellikle, çalışan nüfusun toplumsal olarak yeniden üretiminin diğer yapısal süreçlerle olan ilişkisi büyük paradigma farklılıkları içerir. Klasik iktisatta kâr, üretim ile çalışan nüfusa kalanlar (ücretler, kamu hizmetleri ve yardımları) arasındaki fark olarak tanımlanır ve bu artık değerin dağıtım süreci sınıflararası güç ilişkisiyle açıklanır. Bu yüzden çalışan nüfusun yeniden üretim süreci, değer biçme ve gelir dağılımı analizlerinin merkezinde ve yapısal bir çatışmanın özünde yer alır.

Artan güvencesizliklerin, toplumsal eşitsizliklerin, yeni savaş ihtimallerinin ve çevre yıkımının olduğu bir bağlamda, küçülme eleştirisinin akla getirdikleri ve yerel şenlikli yaşam deneyimleri çekici görünüyor. Üstelik bunlar yerel seviyede daha insani yaşam standartları yaratabilme kapasitesine sahipler. Yine de feminist perspektiften bakınca bunların kimi kısıtları olduğu söylenebilir. Feminist makroekonomi ve küçülme, yapısal süreçlere bakışlarında ve kâr ile (çalışan) nüfusun temel ihtiyaçları arasındaki dağılıma gösterdikleri ilgi konusunda ayrışıyor. Küçülme üretim ve tüketim meselelerini temel ihtiyaçlara özellikle vurgu yaparak kapsamlı bir şekilde ele alıyor ama içinde bulunduğumuz kapitalist sistemdeki toplumsal yeniden üretimin cinsiyet ve sınıf siyasetlerine yeterince ilgi göstermiyor.

Mikro seviyede, ürün ve hizmetlerin doğrudan (aracısız) kullanılmasını sağlayacak bir sistem sağlıklı, sosyal, adil bir hayat ihtiyacını hesaba katıyor olabilir, ama makro seviyede küçülme söylemleri **kapitalizmin** temellerini sorgulamıyor. Güncel kriz, ortada kamu harcamalarını yönetme gücü bahşedilmiş –yani yaşayanların bedenlerinin ve zihinlerinin ne kadar acı çekeceğine karar verebilen– ufak bir grup finansçının olduğunu gösteriyor. Biraz duyarlı her insan böyle bir duruma tepki göstermeli, ama üretim ve tüketim biçimimizi sadece ahlaki noktalardan eleştirmek de tatmin edici değil. Esas mesele böylesine yıkıcı ve yabancılaştırıcı dinamiklerin kök-

lerinde yatan yapısal güçleri tespit etmek ve etkisiz hale getirmek.

Kapitalist sistemin maddi ve manevi özelliklerini anlamak için onun yapısını ve dinamiklerini kavrayan teorilere ihtiyacımız var. Klasik artı değer yaklaşımı bu işe uygun gayet sağlam araçlar sunuyor. Bu yaklaşım üretimin ana motivasyon kaynağının (çalışan) nüfusun refahının sürdürülebilirliğine ters düşen artı değer olduğunu göstermekle kalmıyor, ayrıca ücretler (sosyal ücretler de dahil) ile kâr (ve rant) arasındaki dağılımın, denk olmayan sınıfsal ve cinsiyete dayalı güç ilişkileri üzerinden gerçekleşen siyasal, kurumsal çatışmaların sonucu olduğunu da gösteriyor (Picchio 1992). Bölüşüm politikaları açıkça belirlendikten ve gerçek hayat standartları toplumsal çatışmanın merkezine oturduktan sonra, bir sürü insanı yoksulluğa ve toplumsal dışlanmaya ve kadınları ücretsiz işlere mahkûm eden sözde "nesnel kısıtlar" etkilerini yitirecektir. Toplumsal yeniden üretimin sermaye ve kadınların bedenlerini ve failliğini kontrol etmek için bir bahane olarak kullanılması, kadınlara karşı şiddetin kapitalizmin başlangıcından beri süregelen uzun tarihini de açıklıyor (Federici 2004).

Amartya Sen ve Martha Nussbaum tarafından geliştirilen daha güncel bir analitik araç olan yapabilirlik yaklaşımı klasik artı değer yaklaşımını zenginleştirebilir. Bu yaklaşım yaşam standardı kavramını genişletir: Yaşam standardı bir dizi meta olmaktan çıkar, birçok imkânın bulunduğu bir ortamda etkin refahı tanımlayan çokboyutlu bireysel işlevsellikler grubu olarak kavranır. Hayatlarımızı bir toplumsal bağlama ait olan ve o bağlam içinde vücut bulan otonom bireyler olarak değerlerimize göre yaşayabilmek iyi bir yaşamın vazgeçilmez bir öğesini oluşturur.

Kadınların deneyimlerine –bir toplumsal bağlama ait olmanın ve o bağlam içerisinde vücut bulmanın *gerçekten* ne anlama geldiğine– yönelik feminist perspektif, artı değer ve yapabilirlik yaklaşımlarından faydalanarak, dönüştürücü bakım ekonomisinin temeli olarak "yeniden üretimci, genişletilmiş bir makroekonomik yaklaşım" (Picchio 2003) öneriyor.

Küçülme yaklaşımı, yerleşik kapitalist sistemin makro dinamiklerinin eleştirisini kapsayacak kadar geniş ve gerçek hayatların kar-

maşıklığını ve bunların sürdürülmesi için gereken kadın faaliyetlerini gözler önüne serebilecek kadar derin değil. Dolayısıyla küçülme, bakımla ilgili bütün yeniden üretim sorumluluklarını hane içi alana koyan genel körlüğü paylaşıyor ve bu da, yetişkin erkeklerinki de dahil olmak üzere insan kırılganlığının bir kadın meselesi olarak kalması anlamına geliyor.

52

Ubuntu

Mogobe B. Ramose

UBUNTU, Afrika'daki Bantu dili konuşan halkların felsefesidir. Bu felsefenin temelinde, varoluşun bir devinim olduğu inancı yatar. Devinim vasıtasıyla tüm varlıklar, karmaşık ve sürekli bir değişim ve ilişkiler akışı içerisinde var olur (Ramose 1999: 50-59). Ubuntu'ya göre insan olabilmek için kişi dünyevi malları paylaşabilmeli, verebilmeli ve başkalarının verdiklerini alabilmelidir (Griaule 1965: 137). Bu dünya görüşünün etik duruşuna göre, insan olmak bireyin kendi **bakımını** ve başkalarının **bakımını** üstlenmesidir. Ubuntu'nun düsturu şudur: *Bir kişi diğer kişiler aracılığıyla kişi haline gelir.* Bir insan başkalarıyla ilişkileri ve karşılıklı bağ(ım)lılıkları sayesinde vardır ve var olur.

Burada kullanılan "başkaları" kavramı insan olmayan bütün varlıkları kapsar ve doğaya özen göstermekle doğrudan ilgilidir. Ubuntu felsefesi yaşamı yüceltme ve öldürmekten sakınma ilkesini etik duruşunun merkezine alır (Bujo 1998: 77). Bir Sesotho atasözü *olan feta kgomo o tshware motho* tam da bundan bahseder. Bu sözün anlamı şudur: Bir kimse hayatı, özellikle de insan hayatını korumakla servet edinmek arasında seçim yapmak zorunda kalırsa yaşamı korumayı seçmelidir. Ubuntu felsefesi (*botho* ya da *hunhu*) insanlar arasında ve insanlarla (bir parçası oldukları) çevre arasında karşılıklı ilgi, **bakım** ve paylaşım yoluyla yaşamı yüceltmek ilkesine sıkı sıkıya bağlıdır. Ubuntu felsefesi yaşamı bütünlüğü içinde anlar (Bohm 1980).

Ubuntu felsefesine göre bir topluluk yaşayanlardan, yaşayan-ölülerden (atalardan) ve henüz doğmamış olanlardan oluşur. Yaşayanlar, yaşayan-ölülere karşı sorumluluklarını, kişisel ve ailevi yaşamlarının farklı evrelerine denk gelen çeşitli ayinler aracılığıyla onları sürekli yâd ederek yerine getirir. Yaşayan-ölülerle ilişkinin bu şekilde sürdürülmesinin refah ve uyum getirdiğine ve yaşayanların bu sayede yaşayan-ölülerin gazabından sakınacağına inanılır. Yaşayanlarla yaşayan-ölüler arasındaki uyumun bir diğer faydası da, yaşayan-ölülerin yaşayanlara, topluluğun üçüncü halkasına dair sorumluluklarını yerine getirmelerinde yardımcı olmaları, yani henüz doğmamış olanların dünyaya getirilmesini sağlamalarıdır. Çocuk doğurmak eğer onları büyütecek ve besleyecek imkânlar yoksa noksandır, yani yaşamın korunması için gerekenler mevcut olmalıdır. Yaşam kavramının çevreyi ve gelecek nesilleri kapsar hale geldiği ve bütüncüllük felsefesini teyit eden kilit nokta işte tam da budur. Çevreye dair bir ilgi ve özen etiğini hakikaten uygulayarak yaşamı yüceltme sorumluluğu burada ortaya çıkar. Ubuntu'nun yaşamı bir bütün olarak kavrayan felsefesi çerçevesinde, çevre toplumun dördüncü bir boyutu olarak görülebilir.

Ubuntu felsefesinin takipçileri pratikte çeşitli bereket ayinleriyle, tabulara riayet ederek ve totemlere gösterdikleri saygıyla çevreyi gözetmeye devam ediyorlar.

İklim değişikliği tıpkı artık bahsi geçmeyen ama hâlâ geçerli olan nükleer felaket tehdidi gibi hayatı bir bütün olarak tehdit ediyor. Bugüne dek bildiğimiz biçimiyle hayatı yok ederek kararlı adımlarla toplu intihara doğru bu gidiş, dizginlenemez para ve özellikle de kâr amacıyla paralel ilerliyor. Bu ise Ubuntu'nun topluluk kavramı ve *feta kgomo o tshware motho* ilkesiyle çatışıyor. Henüz doğmamış olanlar, şu anda hayatta olanlarla aynı yaşam haklarına sahiptir.

Ubuntu, **büyüme** ve **kalkınma** paradigmalarına karşı alternatif bir **tahayyülün** felsefi altyapısını sunar ve dolayısıyla küçülmeciler için bir ilham kaynağı olabilir. Eğer küçülme Küresel Kuzey'de **kalkınma** zihniyetine karşı bir mücadeleyse, Ubuntu gibi **tahayyüller** de Afrika ve başka yerlerde aynı zihniyete karşı bir mücadeledir.

Mesele Kuzey'in, Güney'in büyüyebilmesi için küçülmesi değildir; mesele, alternatif yerli **tahayyüllere** geleceği şekillendirme alanı açılmasıdır. Ubuntu'nun bağlantılanmaya ve başkalarıyla ilişki içinde olmaya atfettiği önem **müşterekler** ve müşterekleştirme mefhumlarını yakından çağrıştırır. Ubuntu ayrıca servetin yeniden dağıtımıyla cisimleşen bir toplumsal dayanışma prensibine de güçlü bir vurgu yapar. Ubuntu'nun "dışa dönük toplulukları" desteklemesi de küçülmecilerin açık sınırları olan ve dolaşımın serbest olduğu yerel ekonomiler fikriyle uyuşur. Tıpkı küçülmenin kooperatifçi ruhu gibi Ubuntu da bireyselciliktense ekip çalışması ve işbirliğini teşvik eder, ama bireysel farklılıkları ve kişilerin biricikliğini de tanır. Modern kent topluluklarının soyutluğu Ubuntu'nun merkezi öğesi olan toplumsallaşmayı engelliyor, fakat bu engel bir kolektif sorumluluk etiği ve toplumsal refaha adanmışlıkla aşılabilir.

Güney Afrika'da bastırılıyor olmasına rağmen Ubuntu felsefesi 300 yıldır yaşıyor. Ubuntu'nun halen uygulanıyor olması bugün gözler önüne serilen çevre sorunlarına, en başta da iklim değişikliğine önemli bir karşı koyuş teşkil ediyor. Değişim vakti geldi ve Ubuntu felsefesinin uygulanması dünya çapındaki çevresel değişimleri durdurma ve tersine çevirme ihtiyacı karşısında uygun etik yanıtlardan birini teşkil ediyor.

Kaynakça

Abensour, M. (2011) *Democracy Against the State*, Cambridge: Polity Press; Türkçesi: *Devlete Karşı Demokrasi*, çev. Nami Başer, Zeynep Gambetti, Ankara: Epos, 2018.

Agyeman, J., D. Bullard ve B. Evans (2003) *Just Sustainabilities: Development in an Unequal World*, Cambridge, MA: MIT Press.

Alcott, B. (2005) "Jevons' Paradox", *Ecological Economics* 54, no. 1: 9-21.

Alexander, S. (2011) "Property beyond Growth: Toward a Politics of Voluntary Simplicity", yayımlanmamış doktora tezi, University of Melbourne.

— (2012a) "The Sufficiency Economy: Envisioning a Prosperous Way Down", *Simplicity Institute Report, 12s*; çevrimiçi adresi: www.simplicityinstitute.org/publications (erişim tarihi 7 Temmuz 2013).

— (2012b) "The Optimal Material Threshold: Toward an Economics of Sufficiency", *Real-World Economics Review* 61: 2-21.

Alexander, S. ve S. Ussher (2012) "The Voluntary Simplicity Movement: A Multi-National Survey Analysis in Theoretical Context", *Journal of Consumer Culture* 12, no. 1: 66-86.

Amar, A. (1973) "La croissance et le problème moral", *Cahiers de la Nef* 52: 133.

Anderson, K. ve A. Bows (2011) "Beyond 'Dangerous' Climate Change: Emission Scenarios for a New World", *Philosophical Transitions of the Royal Society* 369: 2-44.

Arendt, H. (1958/1998) *The Human Condition*, Chicago, IL: University of Chicago Press; Türkçesi: *İnsanlık Durumu*, çev. Bahadır Sina Şener, İstanbul: İletişim, 2003.

Arias, T. C. (2008) "Una realidad de lucha y compromiso contra la crisis del capital" ("Kapital Krizine Karşı Bir Mücadele ve Adanmışlık Gerçekliği", İspanyol CGT sendikasının toplantı açılış konuşması, 26 Eylül 2008; çevrimiçi adresi: www.cgt.org.esgeb (erişim tarihi 17 Ağustos 2013).

Ariès, P. (2005) *Décroissance ou Barbarie*, Lyon: Golias.

Asara, V. (2016) "The Indignados as a Socio Environmental Movement: Framing the Crisis and Democracy", *Environmental Policy and Governance* 26, no. 6: 527-42.

Ayres, R. U. (2008) "Sustainability Economics: Where do we Stand?" *Ecological Economics* 67, no. 2: 281-310.

Badiou, A. (2012) *The Rebirth of History*, Londra: Verso.
Bakker, K. (2003) *An Uncooperative Commodity: Privatizing Water in England and Wales*, Oxford: Oxford University Press.
Başkaya, F. (2017) *Başka Bir Uygarlık İçin Manifesto: Nasıl Üretmeli, Nasıl Tüketmeli, Nasıl Yaşamalı?*, İstanbul: Yordam.
Bataille, G. (1946) "L'Économie à la mesure de l'univers", *Oeuvres complètes* (1976) 7. Cilt, Paris: Gallimard.
— (1957) "Histoire de l'érotisme", *Oeuvres complètes* (1976) 8. Cilt, Paris: Gallimard.
— (1933) "La notion de dépense", *La Critique Sociale* 1: 7.
— (1949) "La Part maudite", *Oeuvres complètes* (1976) 7. Cilt, Paris: Gallimard.
— (1988) *The Accursed Share: An Essay on General Economy vol. 1 Consumption*, New York: Zone Books; Türkçesi: *Lanetli Pay*, çev. Işık Ergüden, İstanbul: Sel, 2017.
Benkler, Y. (2006) *The Wealth of Networks: How Social Production Transforms Markets and Freedom*, New Haven: Yale University Press.
Bettelheim, B. (1991) *The Informed Heart*, Londra: Penguin Books, 1991.
Bianciardi, C., E. Tiezzi ve S. Ulgiati (1993) "Complete Recycling of Matter in the Framework of Physics, Biology and Ecological Economics", *Ecological Economics* 8:1-5.
Birchall, J. (1997) *The International Co-operative Movement*, Manchester: Manchester University Press.
Blaikie, P. M. ve H. Brookfield (1987) *Land Degradation and Society*, Londra: Methuen.
Blauwhof, F. B. (2012) "Overcoming Accumulation: Is a Capitalist Steady-State Economy Possible?" *Ecological Economics* 84: 254-61.
Bode, C. (haz.) (1983) *The Portable Thoreau*, New York: Penguin.
Bohm, D. (1980) *Wholeness and the Implicate Order*, Londra: Routledge and Kegan Paul.
Bollier, D., S. Helfrich ve Heinrich Böll Vakfı (haz.) (2012) *The Wealth of the Commons: A World Beyond Market and State*, Amherst, Massachusetts: Levellers Press; çevrimiçi adresi: hwww.wealthofthecommons.org (erişim tarihi 3 Mart 2013).
Boltzmann, L. (1872) "Further Studies on the Thermal Equilibrium of Gas Molecules" ("Weitere Studien über das Wärmegleichgewicht unter Gasmolekülen") *Sitzungsberichte der Akademie der Wissenschaften, Mathematische-Naturwissenschaftliche Klasse* (s. 275-370), 66. Cilt, Dritte Heft, Zweite Abteilung, Viyana: Gerold.
Bonaiuti, M. (haz.) (2011) *From Bioeconomics to Degrowth: Georgescu-Roegen's 'New Economics' in Eight Essays*, Londra, New York: Routledge.
— (2014) *The Great Transition*, Londra, New York: Routledge.
Boratav, K. (2003) *Türkiye İktisat Tarihi, 1908-2007*, Ankara: İmge Kitabevi.
Borremans, V. (1979) *Guide to Convivial Tools*, Library Journal Special Report,

13, New York: R.R. Bowker Company.
Boserup, E. (1965) *The Conditions of Agricultural Growth: The Economics of Agrarian Change under Population Pressure*, Londra: G. Allen and Unwin.
Boyle, P. ve K. Halfacree (haz.) (1998) *Migration into Rural Areas: Theories and Issues*, Chichester, UK: John Wiley & Sons.
Brillat-Savarin, J. A. (1825) *Physiologie du goût ou méditations de gastronomie transcendante*, Paris: A. Sautelet.
Brown, D. (2011) *Back-to-the-Land: The Enduring Dream of Self-Sufficiency in Modern America*, Madison: University of Wisconsin Press.
Brown, M. T. ve S. Ulgiati, S. (2011) "Understanding the Global Economic Crisis: A Biophysical Perspective", *Ecological Modelling* 223, no. 1: 4-13.
Bujo, B. (1998) *The Ethical Dimension of Community*, İng. çev. Namulondo Nganda Cecilia, Nairobi: Paulines Publications Africa.
Caillé, A. (1989) *Critique de la raison utilitaire, Manifeste du MAUSS*, Paris: La Découverte.
— (1998) *Il terzo paradigma. Antropologia filosofica del dono*, Torino: Bollati Boringhieri.
Campbell, C. ve J. Laherrere (1998) "The End of Cheap Oil", *Scientific American* 278, no. 3: 78-84.
Carlsson, C. (2008) *Nowtopia: How Pirate Programmers, Outlaw Bicyclists, and Vacant-Lot Gardeners Are Inventing the Future Today*, Londra: AK Press.
Carlsson, C. ve F. Manning (2010) "Nowtopia: Strategic Exodus?" *Antipode* 42, no. 4: 924-53.
Carmin, J. ve J. Agyeman (2011) *Environmental Inequalities Beyond Borders: Local Perspectives on Global Injustices*, Cambridge, MA: MIT Press.
Castoriadis, C. (1985) "Reflections on 'Rationality' and 'Development'", *Thesis* 10/11: 18-35.
— (2010a) *A Society Adrift – Interviews and Debates 1974-1997*, New York: Fordham University Press.
— (2010b) *Démocratie et relativisme, Débat avec le MAUSS*, Paris, Mille et une nuits.
— (1996) *La montée de l'insignifiance*, Paris, Les carrefours du labyrinthe IV, Paris; İngilizcesi: *The Rising Tide of Insignificancy* (*The Big Sleep*), Fransızcadan çeviren ve yayıma hazırlayan: anonim. Elektronik olarak yayımlanma tarihi: 2003; çevrimiçi adresi: www.costis.org/x/castoriadis/Castoriadis-rising_tide.pdf (erişim tarihi 19 Mayıs 2013).
— (1987) *The Imaginary Institution of Society*, Cambridge: Polity Press; Türkçesi: *Toplum, İmgeleminde Kendini Nasıl Kurar?*, 2 cilt, çev. Hülya Tufan ve Işık Ergüden, İstanbul: İletişim, 2011 ve 2013.
Castoriadis, C., E. Escobar ve M. Gondicas (haz.) (2005) *Une société à la dérive*, Paris, Seuil; İngilizcesi: *A Society Adrift*, çev. Helen Arnold, New York: Fordham University Press, 2010.
Cattaneo, C. (2013) "Urban Squatting, Rural Squatting and the Ecological-eco-

nomic Perspective", *Squatting in Europe, Radical Spaces, Urban Struggles* içinde, haz. Squatting Europe Kollective, Londra, New York: Minor compositions – Autonomedia; www.minorcompositions, info/wp-content/uploads/2013/03/squattingeurope-web.pdf (erişim tarihi: 11 Aralık 2013).

Cattaneo C., G. D'Alisa, G. Kallis ve C. Zografos (haz.) (2012) "Degrowth Futures and Democracy", *Futures* 44, no. 6: 515-23.

Clugston, C. (2012) *Scarcity – Humanity's Final Chapter?* Port Charlotte: Booklocker.

Cobb, C., T. Halstead ve J. Rowe (1995) "If the GDP is Up, Why is America Down?" *Atlantic Monthly*, Ekim, 59-78.

Confederación General del Trabajo y Ecologistas en Acción (2008) *Ecologia y Anarcosindicalismo*, Manual Corso (Genel Emek Konfederasyonu ve Aktivist Çevreciler, *Ekoloji ve Anarko-sendikalizm*– İspanya); elkitabının çevrimiçi adresi: www.cgt.org.es/sites/default/files/IMG/pdf/pdf_ecologismo_y_sindicalismo.pdf (erişim tarihi 15 Eylül 2013).

Confédération Nationale du Travail (2011) "Sortir du nucléaire? Le minimum syndical" (Ulusal Emek Konfederasyonu, "Nükleer Enerjiden Vazgeçmek? En Azından Bunu Yapabiliriz"), Fransa, 7 Mart tarihli bildiri.

Conill, J., A. Cardenas, M. Castells, S. Hlebik ve L. Servon (2012) *Otra vida es posible: prácticas alternativas durante la crisis*, Barselona: Ediciones UOC Press.

Coote, A. ve J. J. Franklin (haz.) (2013) *Time on Our Side: Why We All Need a Shorter Working Week*, Londra: New Economics Foundation.

Czech, B. (2013) *Supply Shock: Economic Growth at the Crossroads and the Steady State Solution*, Gabriola, BC, Canada: New Society Publishers.

D'Alisa, G., D. Burgalassi, H. Healy ve M. Walter (2010) "Conflict in Campania: Waste Emergency or Crisis of Democracy", *Ecological Economics* 70: 239-49.

D'Alisa, G., F. Demaria ve C. Cattaneo (2013) "Civil and Uncivil Actors for a Degrowth Society", *Journal of Civil Society* 9, no. 2: 212-24.

D'Eaubonne, F. (1974) *Le féminisme ou la mort*, Paris: Pierre Horay Editeur.

Dalla Costa, M. ve S. James (1972) *The Power of Women and the Subversion of the Community*, Bristol: Falling Wall Press.

Daly, H. E. (1996) *Beyond Growth: The Economics of Sustainable Development*, Boston: Beacon Press.

— (1999) *Steady State Economics: 2nd Edition with New Essays*, Washington, DC: Island Press.

De Angelis, M. (2007) *The Beginning of History: Value Struggles and Global Capital*, Londra: Pluto Press.

de la Boetie, E. (2012) *Discourse on Voluntary Servitude*, Indianapolis, Indiana: Hackett Publishing Co.

Della Porta, D. (2013) *Can Democracy Be Saved?* Cambridge: Polity Press.

Demaria, F., F. Schneider, F. Sekulova ve J. Martinez-Alier (2013) "What is De-

growth? From an Activist Slogan to a Social Movement", *Environmental Values* 22, no. 2: 191-215.

Di Tella, R., J. Haisken-De New ve R. MacCulloch (2010) "Happiness Adaptation to Income and to Status in an Individual Panel", *Journal of Economic Behavior and Organization* 76, no. 3: 834-52.

Diamond, J. (2005) *Collapse, How Societies Chose to Fail or Succeed*, Harmondsworth: Penguin; Türkçesi: *Çöküş: Medeniyetler Nasıl Ayakta Kalır ya da Yıkılır?*, çev. Elif Kıral, İstanbul: Timaş, 2006.

Diener, E. ve R. Biswas-Diener (2002) "Will Money Increase Subjective Well-Being? A Literature Review and Guide to Needed Research", *Social Indicators Research* 57, no. 2: 119-69.

Dietz, R. ve D. O'Neill (2013) *Enough is Enough: Building a Sustainable Economy*, San Francisco: Berret-Koehler ve Londra: Routledge.

Dittmer, K. (2013) "Local Currencies for Purposive Degrowth? A Quality Check of some Proposals for Changing Money-as-Usual", *Journal of Cleaner Production* 54: 3-13.

Dittrich, M., S. Giljum, S. Lutter ve C. Polzin (2012) *Green Economies Around the World? – Implications for Resource Use for Development and the Environment*, Viyana: SERI.

Dupuy, J-P. (2002) *Pour un catastrophisme éclairé. Quand l'impossible est certain*, Paris: Seuil.

Dzimira, S. (2007) "Décroissance et anti-utilitarisme", *Revue du Mauss permanente*, 26 Mayıs, www.journaldumauss.net/./?Antiutilitarisme-et-decroissance (erişim tarihi 4 Ekim 2013).

Easterlin, R. A. (2003) *Building a Better Theory of Well-Being*, IZA Discussion Paper No. 742.

Elson, D. (1998) "The Economic, the Political and the Domestic: Businesses, States and Households in the Organization of Production", *New Political Economy* 3, no. 2: 189-208.

Erlich, P. R. (1968) *The Population Bomb*, San Francisco: Sierra Club/Ballantine Books; Türkçesi: *Nüfus Bombası*, çev. Nurullah İ. Tolon, Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1976.

Escobar, A. (1992) "Imagining a Post-Development Era? Critical Thought, Development and Social Movements", *Social Text* 31/32: 20-56.

Escobar, A. (2010) "Postconstructivist Political Ecologies", *International Handbook of Environmental Sociology* içinde, haz. M. Redclift ve G. Woodgate, 2. Baskı, Cheltenham: Edward Elgar.

Escobar, A. (1995) *Encountering Development*, Princeton: Princeton University Press.

Avrupa Çevre Ajansı (2013) "Environmental Pressures from European Consumption and Production", EEA Technical Report No 2, Copenhagen.

Farley, J., M. Burke, G. Flomenhoft, B. Kelly, D. F. Murray, S. Posner, M. Putnam, A. Scanlan ve A. Witham (2013) "Monetary and Fiscal Policies for a Finite

Planet", *Sustainability* 5, no. 6: 2802-2826.
Federici, S. (2004) *Caliban and the Witch: Women, The Body and Primitive Accumulation*, New York: Autonomedia; Türkçesi: *Caliban ve Cadı: Kadınlar, Beden ve İlksel Birikim*, çev. Öznur Karakaş, İstanbul: Otonom, 2012.
Fioramonti, L. (2013) *Gross Domestic Problem: The Politics Behind the World's Most Powerful Number*, Londra: Zed Books.
Fischer-Kowalski, M. ve H. Haberl (2007) *Socioecological Transitions and Global Change: Trajectories of Social Metabolism and Land Use*, Cheltenham, UK: Edward Elgar.
Fitzpatrick, T. (1999) *Freedom and Security: An Introduction to the Basic Income Debate*, New York: Palgrave.
Forstater, M. (1998) "Flexible Full Employment: Structural Implications of Discretionary Public Sector Employment", *Journal of Economic Issues* 32, no. 2: 557-64
Frank, R. (2000) *Luxury Fever: Weighing the Cost of Excess*, New York: The Free Press.
Freud, S. (1990) *Beyond the Pleasure Principle*, New York: W. W. Norton & Company; Türkçesi: *Haz İlkesinin Ötesinde Ben ve İd*, çev. Ali Nahit Babaoğlu, İstanbul: Metis, 2001.
Funtowicz S. O. ve J. R. Ravetz (1994) "Uncertainty, Complexity and Post Normal Science", *Environmental Toxicology and Chemistry* 12, no. 12: 1881-85.
Funtowicz, S. O. ve J. R. Ravetz (1990) *Uncertainty and Quality in Science for Policy*, Hollanda: Kluwer Academic Publishers.
Fuster Morell, M. (2010) *Governance of Online Creation Communities*, yayımlanmamış doktora tezi, European University Institute.
Galbraith, J. K. (1958) *The Affluent Society*, Boston: Houghton Mifflin.
Gandhi, M. K. (2012) *Autobiography. The Story of my Experiments with Truth*, CreateSpace Independent Publishing Platform; çevrimiçi adresi: www.createspace.com; Türkçesi: *Bir Özyaşam: Hakikatin Peşinde Başımdan Geçenler*, çev. Vedat Günyol, İstanbul: Alfa, 2016.
Georgescu-Roegen, N. (1971) *The Entropy Law and the Economic Process*, Cambridge, MA: Harvard University Press.
— (1979) *Demain la décroissance: entropie-écologie-économie*, çev. ve önsöz Ivo Rens ve Jacques Grinevald, Lausanne: Pierre-Marcel Favre.
Giampietro, M., K. Mayumi ve A. H. Sorman (2012) *The Metabolic Pattern of Societies: Where Economists Fall Short*, Londra: Routledge.
— (2013) *Energy Analysis for a Sustainable Future: Multi-Scale Integrated Analysis of Societal and Ecosystem Metabolism*, Londra: Routledge.
Giampietro, M. (2003) *Multi-Scale Integrated Analysis of Agroecosystems*, Londra: CRC Press.
Gilman, R. (2013) "The Eco-village Challenge", Context Institute; çevrimiçi adresi: www.context.org/iclib/ic29/gilman1/ (erişim tarihi: 14 Mayıs 2014).
Gómez, G. M. (2009) *Argentina's Parallel Currency: The Economy of the Poor*,

Londra: Pickering & Chatto.
Gordon, R. J. (2012) "Is U.S. Economic Growth Over? Faltering Innovation Confronts the Six Headwinds", *The National Bureau of Economic Research Working Paper* No. 18315.
Gorz, A. (M. Bosquet) (1972) *Nouvel Observateur*, Paris, 19 Haziran (Paris'te *Club du Nouvel Observateur* tarafından düzenlenen bir münazaranın kaydı).
— (1980) *Ecology as Politics*, Montréal: Black Rosa Books; ilk olarak 1977 yılında *Écologie et liberté* adıyla yayımlanmıştır, Paris: Galilée.
— (1982) *Farewell to the Working Class: An Essay on Post-Industrial Socialism*, Londra: Pluto Press.
— (1999) *Reclaiming Work: Beyond the Wage-Based Society*, Cambridge: Polity Press.
Graeber, D. (2011) *Debt: The First 5000 Years*, New York: Melvillehouse; Türkçesi: *Borç: İlk 5000 Yıl*, çev. Muhammed Pehlivan, İstanbul: Everest, 2015.
Griaule, M. (1965) *Conversations with Ogotommeli*, Oxford: Oxford University Press.
Grinevald, J. (1974) *L'économiste Georgescu-Roegen: intégrer l'économie dans la problématique énergétique et écologique*, Geneva: Uni information, Service de presse et d'information de l'Université de Genève.
Grinevald, J. ve I. Rens (1979) *Demain la décroissance: entropie-écologie-économie*, Lausanne: Pierre-Marcel Favre.
Gudynas, E. (2011a) "Buen Vivir: germinando alternativas al desarrollo", *América Latina en Movimiento*, *ALAI* 462: 1-20.
— (2011b) "Buen Vivir: Today's Tomorrow", *Development* 54, no. 4: 441-47.
— (2013) "Development Alternatives in Bolivia: the Impulse, the Resistance, and the Restoration", NACLA *Report on the Americas* 46, no. 1: 22-26.
Gudynas, E. ve Acosta, A. (2011) "La renovación de la crítica al desarrollo y el buen vivir como alternativa", *Utopía y Praxis Latinoamericana* 16, no. 53: 71-83; çevrimiçi adresi: www.gudynas.com/publicaciones/GudynasAcostaCriticaDesarrolloBVivirUtopia11.pdf (erişim tarihi 12 Şubat 2014).
Guichard, M. (2009) *Yves Cochet pour la "grève du troisième ventre"*, *Libération*; çevrimiçi adresi: www.liberation.fr/societe/2009/04/06/yves-cochet-pour-la-greve-du-troisieme-ventre_551067 (erişim tarihi 28 Ocak 2014).
Halfacree, K. (haz.) (2007) "Back-to-the-Land in the Twenty-first Century – Making Connections with Rurality", *Tijdschrift voor economische en sociale geografie* 98 no. 1: 3-67.
Harvey, D. (2008) *The New Imperialism*, Oxford: Oxford University Press; Türkçesi: *Yeni Emperyalizm*, çev. Hür Güldü, İstanbul: Everest, 2004.
— (2010) *The Enigma of Capital and the Crises of Capitalism*, Oxford: Oxford University Press; Türkçesi: *Sermaye Muamması: Kapitalizmin Krizleri*, çev. Sungur Savran, İstanbul: Sel, 2014.
Hays, S. (1959) *Conservation and the Gospel of Efficiency: the Progressive Conservation Movement, 1890-1920*, Cambridge: Harvard University Press.

Heeth, J. ve A. Potter (2004) *Nation of Rebels: How Counter-culture Became Consumer Culture*, New York: Harper Collins.

Hickel, J. ve G. Kallis (2019) "Is Green Growth Possible?", *New Political Economy*, DOI: 10.1080/13563467.2019.1598964.

Hirsch, F. (1976) *Social Limits to Growth*, Cambridge: Harvard University Press.

Hobsbawm, E. (2011) *How To Change The World: Tales of Marx and Marxism*, Londra: Little, Brown.

Holloway, J. (2002) *Change the World without Taking Power: The Meaning of Revolution Today*, New York: Pluto Press.

— (2010) *Crack Capitalism*, New York: Pluto Press; Türkçesi: *Kapitalizmde Çatlaklar Yaratmak*, çev. E. Canaslan, S. Özer, B. Doğan, B. Özçorlu, İstanbul: Otonom, 2011.

Hornborg, A., B. Clark ve K. Hermele (2012) *Ecology and Power: Struggles Over Land and Material Resources in the Past, Present and Future*, Londra ve New York: Routledge.

Illich, I. (1971) *Deschooling Society*, New York: Harper & Row; Türkçesi: *Okulsuz Toplum*, çev. Mehmet Özay, İstanbul: Şule, 2005.

— (1973) *Tools for Conviviality*, Glasgow: Fontana/Collins; Türkçesi: *Şenlikli Toplum*, çev. Ahmet Kot, İstanbul: Ayrıntı, 1988.

— (1978a) *The Right to Useful Unemployment*, Londra: Marion Boyars.

— (1978b) *Toward a History of Needs*, New York: Pantheon.

Ingham, G. (2004) *The Nature of Money*, Cambridge: Polity Press, 2004.

— (2008) *Capitalism*, Cambridge: Polity Press.

Jackson, A. ve B. Dyson (2013) *Modernising Money: Why our Monetary System Is Broken and How it Can Be Fixed*, Londra: Positivemoney.

Jackson, T. (2009) *Prosperity without Growth: Economics for a Finite Planet*, Londra: Earthscan.

Jacob, J. (1997) *New Pioneers: The Back-to-the-Land Movement and the Search for a Sustainable Future*, Philadelphia: The Pennsylvania State University Press.

Jevons, W. S. (1865) *The Coal Question*, 1965, 3. Baskı, New York: Augustus M. Kelley.

Jochimsen, M. ve U. Knobloch (1997) "Making the Hidden Visible: the Importance of Caring Activities and their Principles for an Economy", *Ecological Economics* 20: 107-12.

Johanisova, N. ve S. Wolf (2012) "Economic Democracy: A Path for the Future?'", *Futures* 44, no. 6: 562-70.

Jonas, H. (1984) *The Imperative of Responsibility: In Search of Ethics for the Technological Age*, Chicago: University of Chicago Press.

— (1990) *Le principe responsabilité, une éthique pour la civilisation technologique*, Paris: Editions du Cerf.

Kallis, G., C. Kerschner ve J. Martinez-Alier (haz.) (2012) "The Economics of Degrowth", *Ecological Economics* 84: 172-80.

Kallis, G., F. Schneider ve J. Martinez-Alier (haz.) (2010) "Growth, Recession or Degrowth for Sustainability and Equity?", Özel Sayı, *Journal of Cleaner Production* 6, no. 18: 511-606.

Kallis, G., J. Martinez-Alier ve R. B. Norgaard (2009) "Paper Assets, Real Debts: An Ecological-Economic Exploration of the Global Economic Crisis", *Critical Perspectives on International Business* 5, no. 1/2: 14-25.

Kallis, G., M. Kalush, M. O'Flynn, J. Rossiter ve N. Ashford (2013) "'Friday off': Reducing Working Hours in Europe", *Sustainability* 5, no. 4: 1, 545-67.

Kasser, T (2002)., *The High Price of Materialism*, Cambridge, MA: MIT Press.

Kerschner, C., C. Prell, K. Feng ve K. Hubacek (2013) "Economic Vulnerability to Peak Oil", *Global Environmental Change* 23, no. 6: 1424-33.

Keyder, Ç. (1989) *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İstanbul: İletişim.

Keynes, J. M. (1936) *General Theory of Employment, Interest and Money*, Londra: Palgrave Macmillan; Türkçesi: *İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi*, çev. Uğur Selçuk Akalın, İstanbul: Kalkedon, 2015.

Khalil, E. L. (1990) "Entropy Law and Exhaustion of Natural Resources: Is Georgescu-Roegen's Paradigm Defensible?" *Ecol. Econ.* 2:163-78.

Khazzoom, D. (1980) "Economic Implications of Mandated Efficiency in Standards for Household Appliances", *Energy Journal* 1, no. 4: 21-40.

Kinkaid, K. (1994) *Is It Utopia Yet? An Insider's View of Twin Oaks Community in Its Twenty-Sixth Year, 2nd edition*, Louisa, Virginia: Twin Oaks Publishing.

Klein, N. (2007) *The Shock Doctrine: The Rise of Disaster Capitalism*, Toronto: Knopf Canada; Türkçesi: *Şok Doktrini: Felaket Kapitalizminin Yükselişi*, çev. Selim Özgül, İstanbul: Agora, 2010.

Knight, K. W., E. A. Rosa ve J. B. Schor (2013) "Could Working Less Reduce Pressures on the Environment? A Cross-National Panel Analysis of OECD Countries, 1970-2007", *Global Environmental Change* 23, no. 4: 691-700.

Kosoy, N. (haz.) (2013) "Degrowth: The Economic Alternative for the Anthropocene", Özel Sayı, *Sustainability* 5; çevrimiçi adresi: www.mdpi.com/journal/sustainability/special_issues/degrowth (erişim tarihi 3 Ekim 2013).

Kumarappa, J. C. (1945) *Economy of Permanence*, Varanasi: Sarva Seva Sangh Prakashan.

— (1951) *Gandhian Economic Thought*, Bombay: Vora & Co.

— (1958a) *Economy of Permanence: A Quest for a Social Order Based on Non-Violence*, Wardha (Hindistan): Sarva Seva Sangh.

— (1958b) *Why the Village Movements?* Rajghat: Akil Bharat Sarva Seva Sangh (ABSSS).

Lacerda de Moura, M. (1932) *Amai e não vos multipliqueis*, Rio de Janeiro: Civilizacao brasileira editora.

Latouche, S. (2005) *L'invention de l'économie*, Paris: Albin Michel.

— (2009) *Farewell to Growth*, Cambridge: Polity Press.

— (2010) *Pour sortir de la société de consommation. Voix et voies de la décroissance*, Paris: Les liens qui liberent Editions.

— (2011) *Vers une société d'abondance frugale: Contresens et controverses de la décroissance*, Paris: Fayard/Mille et une nuits.
— (2012) "Can the Left Escape Economism?" *Capitalism, Nature, Socialism* 23, no. 1: 74-78.
— (2018) *Kanaatkâr Bolluk Toplumuna Doğru: Küçülme Üzerine Yanlış Yorumlar ve Tartışmalar*, çev. Tahir Karakaş, İstanbul: İletişim.
Latour, B. (1998) "To Modernize or to Ecologize? That's the Question", *Remaking Reality: Nature at the Millenium* içinde, haz. N. Castree ve B. Willems-Braun, Londra: Routledge.
Lawn, P. (2005) "Is a democratic-capitalist system compatible with a low-growth or steady-state economy?" *Socio-economic Review* 3, no. 2: 209-232.
Lawson, A. (2005) *City Bountiful: A Century of Community Gardening in America*, Berkeley: University of California Press.
Layard, R. (2005) *Happiness: Lessons from a New Science*, Londra: Penguin.
Lindley, M. (2007) *J. C. Kumarappa: Mahatma Gandhi's Economist*, Mumbai: Popular Prakashan Pvt. Ltd.
Linebaugh, P. (2010) "Some Principles of the Commons", *Counterpunch*; çevrimiçi adresi: www.counterpunch.org/2010.01/08/some-principles-of-the-commons, 8-10 Ocak (erişim tarihi 1 Temmuz 2013).
Luxemburg, R. (1951) *The Accumulation of Capital*, Monthly Review Press; Türkçesi: *Sermaye Birikimi*, çev. Tayfun Ertan, İstanbul: Belge, 2004.
Lyson, T. A. (2004) *Civic Agriculture: Reconnecting Farm, Food, and Community, Civil Society*, Medford, Mass., Lebanon, NH: Tufts University Press; University Press of New England.
Maathai, W. (2009) *The Challenge for Africa*, Londra: William Heinemann.
Macpherson, C. B. (1977) *The Life and Times of Liberal Democracy*, Oxford: Oxford University Press.
Malthus, T. R. (1798) *Essay on the Principle of Population*, Londra: J. Johnson, St. Paul's Church-yard.
Martinez-Alier, J. (2002) *The Environmentalism of the Poor: A Study of Ecological Conflicts and Valuation*, Cheltenham: Edward Elgar.
— (2012) "Environmental Justice and Economic Degrowth: An Alliance between Two Movements", *Capitalism Nature Socialism* 23, no. 1: 51-73.
Martinez-Alier, J., G. Kallis, S. Veuthey, M. Walter ve L. Temper (2010) "Social Metabolism, Ecological Distribution Conflicts, and Valuation Languages", *Ecological Economics* 70: 153-58.
Martinez-Alier, J., I. Anguelovski, P. Bond, D. Del Bene, F. Demaria, J. F. Gerber, L. Greyl, W. Haas, H. Healy, V. Marín-Burgos, G. Ojo, M. Porto, L. Rijnhout, B. Rodríguez-Labajos, J. Spangenberg, L. Temper, R. Warlenius ve I. Yánez (2014) "Between Activism and Science: Grassroots Concepts for Sustainability Coined by Environmental Justice Organizations", *Journal of Political Ecology* 21: 19-60.
Marx, K. (1975/1842) "Proceedings of the Sixth Rhine Province Assembly. De-

bates on the Law of the Theft of Wood", *Collected Works, Volume I* içinde, Karl Marx ve Frederick Engels, New York: International Publishers, s. 224-63.

— (1976) *Capital: A Critique of Political Economy, vol.1*, Londra: Penguin Classics; Türkçesi: *Kapital: Ekonomi Politiğin Eleştirisi, 1. Cilt*, çev. Mehmet Selik, İstanbul: Yordam Kitap, 2015.

Masjuan, E. (2000) *La ecología humana en el anarquismo ibérico. (Urbanismo "orgánico" o ecológico, neomalthusianismo y naturismo social)* Barselona/Madrid: Editorial Icaria y Fundación Anselmo Lorenzo.

Mauss, M. (1954) *The Gift: Forms and Functions of Exchange in Archaic Societies*, Londra: Cohen and West; Türkçesi: *Armağan Üzerine Deneme: Arkaik Toplumlarda Değiştokuşun Biçimi ve Nedeni*, çev. Nihan Özyıldırım, İstanbul: Alfa, 2018.

McClintock, N. (2010) "Why Farm the City? Theorizing Urban Agriculture through a Lens of Metabolic Rift", *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society* 3, no. 2: 191-207.

Meadows, D. H., D. L. Meadows ve J. Randers (1972) *Limits to Growth*, New York: Universe Books.

Mellor, M. (1997) "Women, Nature and the Social Construction of 'Economic Man'", *Ecological Economics* 20: 129-140.

— (2010) *The Future of Money: From Financial Crisis to Public Resource*, Londra: Pluto Press.

Mill, J. S. (1848) *Principles of Political Economy*, 4. Kitap, 6. Bölüm, Londra: J. W. Parker (sayfa numarası 1970 Penguin baskısındandır).

Mishan, E. J. (1967) *The Costs of Economic Growth*, Londra: Staples Press.

Mitchell, W. F. (1998) "The Buffer Stock Employment Model and the Path to Full Employment", *Journal of Economic Issues* 32, no. 2: 547-55.

Moore, J. W. (2000) "Sugar and the Expansion of the Early Modern World-Economy: Commodity Frontiers, Ecological Transformation, and Industrialization", *Review: A Journal of the Fernand Braudel Center* 23, no. 3: 409-33.

— (2003) "The Modern World-Systems Environmental History? Ecology and the Rise of Capitalism", *Theory and Society* 32, no. 3: 307-77.

Mougeot, L. (haz.) (2005) *The Social, Political, and Environmental Dimensions of Urban Agriculture*, Londra: Earthscan.

Murphy, D. J. ve C. A. S. Hall (2010) "Year in Review: EROI or Energy Return on (Energy) Invested", *Annals of the New York Academy of Sciences* 1185, no. 1: 102-18.

North, P. (2007) *Money and Liberation: The Micropolitics of Alternative Currency Movements*, Minneapolis: University of Minnesota Press.

— (2010) *Local Money: How to Make it Happen in Your Community*, Totnes: Transition Books.

Nussbaum, M. (1986) *The Fragility of Goodness: Luck and Ethics in Greek Tragedy and Philosophy*, Cambridge: University Press.

O'Connor, J. (1991) "On the Two Contradictions of Capitalism", *Capitalism Nature Socialism* 2, no. 3: 107-9.

O'Neill, D. W. (2012) "Measuring Progress in the Degrowth Transition to a Steady State Economy", *Ecological Economics* 84: 221-31.

Odum, H. T. (1988) "Self Organization, Transformity and Information", *Science* 242: 1132-39.

— (1996) *Environmental Accounting: Emergy and Environmental Decision Making*, New York, NY: Wiley.

Odum, H.T. ve E. C. Odum (2001) *A Prosperous Way Down*, Boulder: University Press of Colorado.

Offe, C. (1984) *Contradictions of the Welfare State*, Londra: Hutchinson & Co.

— (1992) "A Non-Productivist Design for Social Policies", *Arguing for Basic Income: Ethical Foundations of a Radical Reform* içinde, haz. V. Parijs, Londra: Verso, s. 61-78.

Ostrom, E. (1990) *Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action*, Cambridge: Cambridge University Press.

Park, L. S.-H. ve D. Pellow (2011) *The Slums of Aspen: Immigrants vs. the Environment in America's Eden*, New York: New York University Press.

Parla, T. (2020 [1989]) *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm*, İstanbul: Metis.

Partant, F. (1978) *Que la crise s'aggrave!* Paris: Parangon.

Peet, R., P. Robbins ve M. Watts (haz.) (2011) *Global Political Ecology*, Londra ve New York: Routledge.

Peters, G. P., J. C. Minx, C. L. Weber ve O. Edenhofer (2011) "Growth in Emission Transfers via International Trade from 1990 to 2008", *Proceedings of the National Academy of Sciences* 108, no. 21: 8903-8.

Picchio, A. (1992) *Social Reproduction: The Political Economy of the Labour Market*, Cambridge: Cambridge University Press.

— (2003) "An Extended Macroeconomic Approach", *Unpaid Work and the Economy, A Gender Perspective on Standards of Living* içinde, haz. A. Picchio, Londra: Routledge.

Pickett, K. ve Wilkinson, R. (2010) *The Spirit Level: Why Greater Equality Makes Societies Stronger*, Londra: Penguin; Türkçesi: *Su Terazisi: Eşitliğin Artması Toplumları Nasıl Güçlendiriyor?*, çev. Elif Özsayar, İstanbul: Optimist, 2010.

Plataforma Auditoría Ciudadana de la Deuda (2013) *'¿Por qué no debemos pagar la deuda?': Razones y alternativas*, Barselona: Icaria Editorial.

Polanyi, K. (1957) *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time*, Boston: Beacon Press; Türkçesi: *Büyük Dönüşüm: Çağımızın Sosyal ve Ekonomik Kökenleri*, çev. Ayşe Buğra, İstanbul: İletişim, 2006.

Porta, P. L. ve L. Bruni, L. (haz.) (2005) *Economics and Happiness*, Oxford: Oxford University Press.

Proudhon, P-J. (1840) *Qu'est-ce que la propriété?*, Paris: Chez J.-F. Brocard;

Türkçesi: *Mülkiyet Nedir?*, çev. Devrim Çetinkasap, İstanbul: İş Kültür Yayınları, 2019.

Rahnema, M. ve Bawtree, V. (haz.) (1997) *The Post-Development Reader*, Londra: Zed Books.

Ramaswami, E. V. (1930) "The Case for Contraception", *The Makers of Modern India* içinde, haz. R. Guha, Penguin: New Delhi, 2010, s. 258-59.

Ramos, L. (2006) *Los crímenes de la deuda: deuda ilegítima*, Barselona: ODG & Icaria Editorial.

Ramose, M. B. (1999) *African Philosophy through Ubuntu*, Harare: Mond Books Publishers.

Rancière, J. (1998) *Disagreement*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1998; Türkçesi: *Uyuşmazlık*, çev. Hakkı Hünler, Ara-lık, 2006.

Raventós, D. (2007) *Basic Income: The Material Conditions of Freedom*, Londra: Pluto Press.

Ravetz, J. R. (1971) *Scientific Knowledge and its Social Problems*, Oxford: Clarendon Press.

— (2011) "Postnormal Science and the Maturing of the Structural Contradictions of Modern European Science", *Futures* 43, no. 2: 142-48.

Raworth, K. (2019) *Simit Ekonomisi: 21. Yüzyıl İktisatçısı Gibi Düşünmenin Yedi Yolu*, çev. Akın Emre Pilgir, İstanbul: Tellekt.

Réseau Intercontinental de Promotion de l'Economie Social Solidaire (2012) *The Economy We Need: Declaration of the Social and Solidarity Economy Movement at Rio+20*, www.ripess.org/ripess-rio20-declaration/?lang=en_ (erişim tarihi 10 Temmuz 2013).

Riesman, D. (1950) *The Lonely Crowd*, New Haven: Yale University Press; Türkçesi: *Yalnız Kalabalık*, çev. Yeşim Erdem, Ankara: Heretik, 2016.

Rist, G. (1997) *The History of Development*, Londra: Zed Books.

Robbins, P. (2011) *Political Ecology: A Critical Introduction*, 2. Baskı, Chichester: Wiley-Blackwell.

Robertson, J. (2012) *Future Money: Breakdown or Break through?*, Totnes: Green Books.

Romano, O. (2012) "How to Rebuild Democracy, Re-thinking Degrowth", *Futures* 44, no. 6: 582-89.

— (2014) *The Sociology of Knowledge in a Time of Crises: Challenging the Phantom of Liberty*, Londra & New York: Routledge.

Ronsin, F. (1980) *La grève des ventres. Propagande neo-malthusienne et baisse de la natalité en France 19-20 siècles*, Paris: Aubier-Montaigne.

Rostow, W. W. (1960) *The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto*, Cambridge: Cambridge University Press.

Ryan-Collins, J., T. Greenham, T. Werner ve A. Jackson (2011) *Where Does Money Come From? A Guide to the UK Monetary and Banking System*, Londra: New Economic Foundation.

Sachs, W. (haz.) (1992) *The Development Dictionary: A Guide to Knowledge as*

Power, Londra: Zed Books.

Saed (2012) "Introduction to the Degrowth Symposium", *Capitalism Nature Socialism* 23, no. 1: 26-29.

Sandel, M. (2012) *What Money Can't Buy: The Moral Limits of Markets*, New York: Farrar, Straus and Giroux; Türkçesi: *Paranın Satın Alamayacağı Şeyler*, çev. Mehmet Kocaoğlu, Ankara: Eksi Kitaplar, 2015.

Sanne, C. (2000) "Dealing with Environmental Savings in a Dynamical Economy – How to Stop Chasing Your Tail in the Pursuit of Sustainability", *Energy Policy* 28, no. 6-7: 487-95.

Schmelzer, M. (2015) "The Growth Paradigm: History, Hegemony, and The Contested Making of Economic Growthmanship", *Ecological Economics* 118, Ekim: 262-71.

Schmelzkopf, K. (1995) "Urban Community Gardens as Contested Space", *Geographical Review* 85, no. 3: 364-80.

Schnaiberg, A., D. Pellow ve A. Weinberg (2002) "The Treadmill of Production and the Environmental State", *Research in Social Problems and Public Policy* içinde, haz. A. Mol ve F. Buttel, Greenwich, CT: Emerald.

Schneider, F., G. Kallis ve J. Martinez-Alier (2010) "Crisis or Opportunity? Economic Degrowth for Social Equity and Ecological Sustainability", Özel Sayı, *Journal of Cleaner Production* 18, no. 6: 511-518.

Schor, J. B. (2011) *True Wealth: How and Why Millions of Americans are Creating a Time-Rich, Ecologically-Light, Small-Scale, High-Satisfaction Economy*, New York: Penguin.

Schumpeter, J. (1942) *Capitalism, Socialism, and Democracy*, New York: Harper & Row.

Sekulova, F., G. Kallis, B. Rodríguez-Labajos ve F. Schneider, F. (2013) "Degrowth: From Theory to Practice", *Journal of Cleaner Production* 28: 1-6.

Seyfang, G. (2009) *The New Economics of Sustainable Consumption: Seeds of Change*, Basingstoke: Palgrave MacMillan.

Shi, D. (2007) *The Simple Life: Plain Living and High Thinking in American Culture*, Georgia: University of Georgia Press (gözden geçirilmiş baskı).

Sze, J. (2007) *Noxious New York: The Racial Politics of Urban Health and Environmental Justice*, Cambridge, MA: MIT Press.

Skidelsky, R. ve E. Skidelsky (2012) *How Much Is Enough? Money and the Good Life*, Londra: Penguin; Türkçesi: *Ne Kadarı Yeterli? Para Sevgisi ve İyi Yaşam Mücadelesi*, çev. Levent Konyar, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yay., 2014.

Sorman, A. H. ve M. Giampietro (2013) "The Energetic Metabolism of Societies and the Degrowth Paradigm: Analyzing Biophysical Constraints and Realities", *Journal of Cleaner Production* 38: 80-93.

Sorrell, S. (2009) "Jevons' Paradox Revisited: the Evidence for Backfire from Improved Energy Efficiency", *Energy Policy* 37, no. 4: 1456-69.

Sorrell, S., R. Miller, R. Bentley ve J. Speirs (2010) "Oil Futures: A Comparison of Global Supply Forecasts", *Energy Policy* 38, no. 9: 4990-5003.

Stiglitz, J. E., A. Sen ve J.-P. Fitoussi (2009) Ekonomik Performans ve Toplumsal İlerleme Ölçüm Komisyonu Raporu; çevrimiçi adresi: www.stiglitz-sen-fitoussi.fr (erişim tarihi 6 Mayıs 2013).

Suriñach-Padilla, R. (2012) "Innovaciones Comunitarias en Sostenibilidad, ¿Cómo lidera la sociedad civil?", *Cambio Global España 2020/50. Consumo y estilos de vida* içinde, haz. CRIC, Barselona, CCEIM, s. 124-38.

Swyngedouw, E. (2010) "Trouble with Nature: Ecology as the New Opium for the People", *In Conceptual Challenges for Planning Theory* içinde, haz. J. Hillier ve P. Healey, Farnham: Aldershot.

— (2011) "Interrogating Post-Democracy: Reclaiming Egalitarian Political Spaces", *Political Geography* 30: 370-80.

Swyngedouw ve Heynen (2003) "Urban Political Ecology, Justice and the Politics of Scale", *Antipode* 35, no. 5: 898-918.

Tainter, J. (1988) *The Collapse of Complex Societies*, Cambridge: Cambridge University Press.

Tapscott, D. ve A. Williams (2007) *Wikinomics: How Mass Collaboration Changes Everything*, New York, NY: Penguin; Türkçesi: *Vikinomi: Kitlesel İşbirliği Her Şeyi Değiştiriyor*, çev. Deniz Boyraz, İstanbul: Mediacat, 2007.

The Commoner: A Web Journal for Other Values; çevrimiçi adresi: www.commoner.org.uk (erişim tarihi 4 Eylül 2013).

Thomson, W. (1851) "On the Dynamical Theory of Heat; with Numerical Results Deduced from Mr. Joule's Equivalent of a Thermal Unit and M. Regnault's Observations on Steam", *Math. and Phys. Papers* 1: 175-83.

Thoreau, H. D. (2008) *On the Duty of Civil Disobedience*, Radford, Virginia: Wilder Publications; Türkçesi: *Sivil İtaatsizlik*, çev. Caner Turan, İstanbul: Say, 2015.

Toussaint, E. (2012) *The Long Tradition of Debt Cancellation in Mesopotamia and Egypt from 3000 to 1000 BC*, CADTM; çevrimiçi adresi: cadtm.org/The-Long-Tradition-of-Debt.

Trainer, T. (2010) *The Transition to a Sustainable and Just World*, Sydney: Envirobook.

Traoré, A. (2002) *Le viol de l'imaginaire*, Paris: Actes Sud/Fayard.

Tronto, J. (1993) *Moral Boundaries: A Political Argument for an Ethic of Care*, New York, NY: Routledge.

Turner, F. (2006) *From Counterculture to Cyberculture*, Chicago, IL: University of Chicago Press.

Turner, G. (2012) "On the Cusp of Global Collapse? Updated Comparison of the Limits to Growth with Historical Data", GAIA – *Ecological Perspectives for Science and Society* 21: 116-23.

van den Bergh, J. C. J. M. (2009) "The GDP Paradox", *Journal of Economic Psychology* 30, no. 2: 117-35.

Waldner, D. (1999) *State Building and Late Development*, Ithaca: Cornell University Press.

Vanhulst, J. ve A. E. Beling, A. E. (2014) "Buen Vivir: Emergent Discourse within or beyond Sustainable Development", *Ecological Economics* 101: 54-63.

Victor, P. (2008) *Managing Without Growth: Slower by Design, not Disaster*, Cheltenham: Edward Elgar.

Victus, S. (2007) *Religion and Eco-Economics of J. C. Kumarappa: Gandhism Redefined*, New Delhi: ISPCK.

Watts, M. (2009) "Capitalism", *The Dictionary of Human Geography* içinde, haz. D. Gregory, R. Johnston, G. Pratt, M. Watts ve S. Whatmore, 5. Baskı, Oxford: Wiley-Blackwell, s. 59-63.

Weber, A. (2013) "Enlivenment: Toward a Fundamental Shift in the Concepts of Nature, Culture and Politics", *Series on Ecology, No. 31*, Berlin, Almanya: Heinrich Böll Foundation; çevrimiçi adresi: commonsandeconomics.org/2013/05/15/a-new-bios-forthe-economic-system (erişim tarihi 3 Şubat 2014).

Weems, M. L. (1817) *The Life of Benjamin Franklin*, Philadelphia: M Carey.

Whitehead, M. (2013) "Degrowth or Regrowth?" *Environmental Values* 22, no. 2: 141-45.

Wilbur, A. (2013) "Growing a Radical Ruralism: Back-to-the-Land as Practice and Ideal", *Geography Compass* 7: 149-60.

Wilkinson, R. ve K. Pickett (2009) *The Spirit Level: Why Greater Equality Makes Societies Stronger*, New York, Berlin, Londra: Bloomsbury Press.

Wilson, J. ve E. Swyngedouw (2014) *The Post-Political and its Discontents: Spaces of Depoliticization, Specters of Radical Politics*, Edinburgh: Edinburgh University Press.

Wray, R. L. ve M. Forstater (2004) "Full Employment and Economic Justice", The *Institutionalist Tradition in Labor Economics* içinde, haz. C. Dell ve J. Knoedler, Armonk, NY: M. E. Sharpe.

Wray, R. L. (1998) *Understanding Modern Money: The Key to Full Employment and Price Stability*, Northhampton, MA: Edward Elgar.

— (2012) *Modern Money Theory: A Primer on Macroeconomics and Sovereign Monetary Systems*, New York: Palgrave Macmillan.

Yalman, G. (2002) "Tarihsel Bir Perspektiften Türkiye'de Devlet ve Burjuvazi: Rölativist Bir Paradigma mı Hegemonya Stratejisi mi? Hegemonya Projeleri Olarak Devletçilik, Kalkınmacılık ve Piyasa", *Praksis* 5: 7-23.

Zhang, D. ve diğ. (2015) *Yeşil Ekonomi: Küçülmek Güzeldir*, çev. Serin Erengezgin, İstanbul: Yeni İnsan.

Katkıda Bulunanlar

BENGİ AKBULUT, çalışmalarını şu an Concordia Üniversitesi Coğrafya Bölümü'nde yürüten bir politik ekonomisttir. Lisans eğitimini Boğaziçi Üniversitesi Ekonomi Bölümünde, doktora eğitimini ise Massachusetts Üniversitesi-Amherst'te yine ekonomi alanında tamamlamıştır. Akademik çalışmalarını genel olarak kalkınmanın politik ekonomisi alanında yürütmekte ve bu alanda devlet-toplum ilişkileri, kapitalizm-dışı ekonomik örgütlenmeler ve toplumsal hareketler konularına yoğunlaşmaktadır. Ortak ve bireysel çalışmaları *Environment and Planning E*, *Cambridge Journal of Economics*, *Journal of Peasant Studies* ve *Development and Change*'in de içinde bulunduğu dergilerde yayımlanmıştır. Daha önce Metis Yayınları'ndan çıkan Jay Walljasper'ın *Müşterekle-rimiz: Paylaştığımız Her Şey* kitabının Türkçe edisyonunda Türkiye Ek Bölümü'nün (2015) ve *Herkesin Herkes İçin, Müşterekler Üzerine Eleştirel Bir Antoloji* (2017) derlemesinin ortak editörlerindendir.

BLAKE ALCOTT, emekli ekolojik iktisatçı. Cambridge Üniversitesi'nde çevre politikası alanında araştırmalı yüksek lisans ve East Anglia Üniversitesi'nde sürdürülebilirlik stratejileri alanında doktora yapmış olan Alcott halen Cambridge'de yaşıyor.

SAMUEL ALEXANDER, Sadelik Enstitüsü'nün (Simplicity Institute) eşyöneticisi ve Transition Coburg inisiyatifinin eşkurucusu. Halen Avustralya'da, Melbourne Üniversitesi'nde "Tüketicilik ve Büyüme Paradigması" adlı bir ders veriyor.

DIEGO ANDREUCCI, Barselona Otonom Üniversitesi Çevre Bilim ve Teknolojileri Enstitüsü bünyesindeki Avrupa Politik Ekoloji Ağı projesinde doktora öncesi çalışmalarını yürütüyor.

ISABELLE ANGUELOVSKI, kentsel araştırmalar ve planlama alanında eğitim gördü. Araştırmalarında kentsel eşitsizlik, çevre politikası ve planlama-geliştirme konularına odaklanıyor.

VIVIANA ASARA, doktorasını Barselona Otonom Üniversitesi Çevre Bilim ve Teknolojileri Enstitüsü'nde çevre bilimi alanında yaptı. Halen Viyana İktisat ve İşletme Üniversitesi'nde yardımcı doçent olarak hizmet veriyor.

DENIS BAYON, Araştırma & Küçülme kolektifi üyesi.

DAVID BOLLIER, yazar, aktivist, blogcu ve on beş yıldır yeni bir iktisat, siyaset ve kültür paradigması olarak müşterekleri araştıran bağımsız bir akademisyen. Müşterekler Strateji Grubu'nun eşkurucusu.

MAURO BONAIUTI, İtalya Küçülme Derneği'nin eşkurucusu ve İtalyan Dayanışma Ekonomisi Ağı'nın destekçisi. Bolonya, Modena ve Parma Üniversitelerinde ders verdi, halen Turin Üniversitesi'nde ders veriyor. Araştırmalarında ekonomi, ekosistemler ve toplum arasındaki ilişkilere odaklanıyor.

RITA CALVÁRIO, doktorasını Barselona Otonom Üniversitesi Çevre Bilim ve Teknolojileri Enstitüsü'nde yaptı, halen Portekiz'deki Coimbra Üniversitesi'nde doktora sonrası çalışmalarını yürütüyor. Araştırmalarında toplumsal tarım hareketleri ve alternatif yiyecek ağları gibi konulara odaklanıyor.

CHRIS CARLSSON, yazar, yayıncı ve editör; multimedya tarih projesi Shaping San Francisco'nun eşyöneticisi. İki kitap yazmanın ve altı kitabın editörlüğünü yapmanın yanı sıra radyo, televizyon ve internet programlarına da konuk olan Carlsson halen San Francisco'da yaşıyor.

CLAUDIO CATTANEO, doktorasını yaptığı Barselona Otonom Üniversitesi Çevre Bilim ve Teknolojileri Enstitüsü'nde halen araştırma görevlisi olarak çalışmalarını sürdürüyor. Araştırmalarında alternatif yaşam tarzlarına, kentsel hareketlere, insan ekolojisine ve politik ekolojik iktisada odaklanıyor.

MARTA CONDE, doktorasını Barselona Otonom Üniversitesi Çevre Bilim ve Teknolojileri Enstitüsü'nde yaptı. Halen Barselona Otonom Üniveristesi'nde ve Durham Üniversitesi'nde araştırma görevlisi olarak çalışmalarını yürütüyor.

CHIARA CORAZZA, Venedik'teki Ca'Foscari Üniversitesi'nden mezun oldu. Kumarappa'nın ekonomi ilkeleri üzerine yazdığı mezuniyet tezini Venedik'teki Üçüncü Uluslararası Küçülme Konferansı'nda (2012) sundu.

SERGI CUTILLAS, doktorasını Londra Üniversitesi Oryantal ve Afrika Araştırmaları Okulu'nda yaptı. Halen Ekona Araştırma Merkezi'nde ve Küreselleşme Borç Gözlemevi'nde araştırmacı olarak çalışıyor.

MARCO DERIU, Parma Üniversitesi'nde (İtalya) yardımcı profesör olarak hizmet veriyor. İtalyan Küçülme Derneği ve Maschile Plurale Derneği üyesi olan Deriu, Venedik'teki Üçüncü Uluslararası Küçülme Konferansı'nın (2012) organizasyon komitesindeydi.

KRISTOFER DITTMER, doktorasını Barselona Otonom Üniversitesi Çevre Bilim ve Teknolojileri Enstitüsü'nde ekolojik iktisat alanında yaptı. Halen ekolojik iktisatçı ve serbest gazeteci olarak çalışıyor.

ARTURO ESCOBAR, North Carolina Üniversitesi'nde antropoloji profesörü. Temel ilgi alanları politik ekoloji, tasarım, gelişim antropolojisi, toplumsal hareketler, bilim ve teknoloji olan Escobar yirmi yıldan uzun süredir Afrikalı-Kolombiyalı toplumsal hareketlerle yakın temas halinde çalışıyor.

SILKE HELFRICH, yazar, bağımsız araştırmacı ve müşterekler aktivisti; Müşterekler Strateji Grubu'nun kurucu üyesi.

JOSHUA FARLEY, ekolojik iktisatçı ve Vermont Üniversitesi'nde profesör. Araştırmalarında, biyofiziksel açıdan mümkün olanla toplumsal, psikolojik ve etik açıdan arzu edilir olan arasında denge kurabilecek bir ekonomi tasarımına odaklanıyor.

FABRICE FLIPO, sosyal ve politik filozof. Paris Diderot Üniversitesi bünyesindeki Toplumsal ve Politik Değişim Laboratuvarı üyesi olan Flipo halen Telecom & Management SudParis mühendislik okulunda ders veriyor.

MAYO FUSTER MORELL, sosyal araştırmacı. Araştırmalarında paylaşım ekonomisi, toplumsal hareketler, çevrimiçi topluluklar ve dijital müşterekler gibi konulara odaklanan Morell, internet ve toplumsal etkilerini inceleyen en önemli araştırma merkezlerinde çalıştı (Berkman İnternet ve Toplum Merkezi, MIT Kentsel Medya Merkezi, Berkeley Enformasyon Okulu vb.). Kendisi ayrıca P2Pvalue Avrupa projesinin baş araştırmacısıdır.

ERIK GÓMEZ-BAGGETHUN, ekolojik iktisat ve politik ekoloji alanlarında çalışan bir çevrebilimci. Araştırma & Küçülme kolektifi üyesi olan Gómez-Baggethun, aynı zamanda Norveç Doğa Araştırmaları Enstitüsü'nde ve Barselona Otonom Üniversitesi Çevre Bilim ve Teknolojileri Enstitüsü'nde araştırmacıdır.

EDUARDO GUDYNAS, Buen Vivir konusunda önde gelen bir akademisyen; Latin Amerika Toplumsal Ekoloji Merkezi'nin (Uruguay) genel sekreteri. Birçok akademik makale ve ondan fazla kitap kaleme almıştır.

TIM JACKSON, Surrey Üniversitesi'nde sürdürülebilir kalkınma profesörü ve Sürdürülebilir Refahı Anlama Merkezi'nin (CUSP) direktörü. 2004-2011 yılları arasında Birleşik Krallık Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu üyesi olan Jackson, halen bir yeşil ekonomi makro modeli tasarımı üzerinde çalışıyor.

NADIA JOHANISOVA, Masaryk Üniversitesi (Çek Cumhuriyeti) Toplumsal Araştırmalar Fakültesi'nde yardımcı doçent. Ekolojik iktisat ve küçülme alanlarında çalışıyor. Küresel Kuzey ve Güney'de "alternatif ekonomik uygulamalar" ve bunların gelecekteki küçülme ekonomilerindeki rollerini araştırıyor.

CHRISTIAN KERSHNER, doktorasını Barselona Otonom Üniversitesi Çevre Bilim ve Teknolojileri Enstitüsü'nde ekolojik iktisat üzerine yaptı. Başlıca ilgi alanları kaynak kıtlığı ve ekonomi.

SERGE LATOUCHE, Paris-Sud Üniversitesi'nde fahri ekonomi profesörü. Uzmanlık alanı Kuzey-Güney ekonomik ve kültürel ilişkileri ve sosyal bilimler epistemolojisi olan Latouche, küçülme teorisinin önde gelen düşünürlerinden ve en tanınmış destekçilerindendir.

DAVID LLISTAR, Küreselleşme Borç Gözlemevi'nin eşkurucusu. Fizikçi olan ve farklı üniversitelerde politik ekoloji alanında dersler veren Llistar, araştırmalarında İspanya ekonomisinin güney ülkelerindeki etkilerine odaklanıyor.

SYLVIA LOREK, lisans öğrenimini hane halkı ekonomisi ve beslenme üzerine, doktorasını ise tüketici iktisadı üzerine yaptı. Almanya'daki Sürdürülebilir Avrupa Araştırma Enstitüsü'nün başkanı olan Lorek ulusal ve küresel düzeyde sürdürülebilir tüketime yönelik çalışmalar yapıyor.

JOAN MARTINEZ-ALIER, Barselona Otonom Üniversitesi'nde iktisat ve ekonomi tarihi fahri profesörü ve Çevre Bilim ve Teknolojileri Enstitüsü'nde araştırmacı, yazar. Uluslararası Ekolojik İktisat Derneği'nin kurucu üyesi ve eski başkanı. Avrupa Çevre Ajansı Bilim Komitesi eski üyesi.

TERRENCE MCDONOUGH, İrlanda Ulusal Üniversitesi'nde iktisat profesörü. Dünyanın çeşitli ülkelerindeki üniversitelerde misafir profesör ve araştırmacı olarak ders verdi. Araştırmalarında bilhassa kapitalist tarihin dönemlerini Marksist bakış açısıyla ele alıyor.

MARY MELLOR, İngiltere'deki Northumbria Üniversitesi'nin Sosyal Bilimler Fakültesi'nde fahri profesör. Makale ve kitaplarıyla toplumsal cinsiyet ve çevre; toplumsal, yeşil ve feminist iktisat; ve kamusal bir kaynak olarak paranın demokratikleştirilmesi alanlarındaki çalışmalara değerli katkılar sunmuştur.

BARBARA MURACA, Oregon Üniversitesi Felsefe Departmanı'nda felsefe ve çevre araştırmaları yardımcı profesörü. Halen Uluslararası Çevre Felsefesi Derneği'nin (IAEP) eşyöneticisi olan Muraca, araştırmalarında etik, çevre felsefesi ve toplum felsefesi alanlarına odaklanıyor.

DAN O'NEILL, Leeds Üniversitesi'nde ekolojik iktisat lektörü ve Durağan Durum Ekonomisini Geliştirme Merkezi'nde baş ekonomist. Ekolojik makroekonomi; sürdürülebilirlik politikaları; çevresel, toplumsal ve ekonomik göstergeler; kaynak kullanımıyla insan refahı arasındaki ilişkiler; bilgisayar otomasyonu ve istihdam alanlarında çalışıyor.

IAGO OTERO, doktorasını çevre bilimi alanında yaptı, halen Berlin Humboldt Üniversitesi'nde doktora sonrası araştırmalarını yürütüyor.

PHILIPPA PARRY, lisans öğrenimini Birmingham Üniversitesi'nde tamamladı, ardından sürdürülebilir kalkınma için liderlik alanında mastır yaptı. Halen eko-

nomik, toplumsal, çevresel, eğitimsel ve kültürel dönüşüme yönelik kooperatif bazlı çalışmalar yürütüyor.

SUSAN PAULSON, Latin Amerika'da çeşitli bağlamlarda toplumsal cinsiyet, sınıf, etnisite ve çevre arasındaki etkileşimleri inceliyor. Halen Florida Üniversitesi'nde sürdürülebilirlikle ilgili dersler veriyor.

ANTONELLA PICCHIO, araştırmalarında toplumsal yeniden üretim ve ücretsiz emek konularına odaklanan bir feminist iktisatçı. 1970'lerden beri feminist hareketin içinde yer alıyor.

MOGOBE B. RAMOSE, Güney Afrika Üniversitesi Felsefe Bölümü başkanı.

XAVIER RENOU, pasifist, ekolojist, altermondialist ve aktivist. Birçok ülkede insanlara sivil itaatsizlik taktikleri öğreten ve çevresel, toplumsal ya da uluslararası adaletsizliklere karşı mücadele eden *Les désobéissants* (İtaatsizler) adlı bir aktivist ağının kurucularından.

ONOFRIO ROMANO, İtalya'da Bari Üniversitesi'nde kültür sosyolojisi profesörü. Araştırmalarında postmodern kültürlere ve Akdeniz toplumlarına odaklanıyor.

FRANÇOIS SCHNEIDER, küçülme araştırmacısı ve aktivisti. 2001 yılından beri Fransa, İspanya ve Avrupa'da küçülme kavramının ve tartışmasının geliştirilmesinde aktif rol oynuyor.

JULIET SCHOR, Boston College'da sosyoloji profesörü. Çalışma süresi, tüketimcilik, iş ile aile arasındaki ilişki, ekonomik eşitsizlik ve iklim değişikliği gibi konularda araştırma yapıyor. Kendisi ayrıca Amerika Ekolojik İktisat Derneği'nin Herman Daly Ödülü'ne layık görülmüştür.

FILKA SEKULOVA, Barselona Otonom Üniversitesi Çevre Bilim ve Teknolojileri Enstitüsü'nde doktora sonrası araştırmalarını yürütüyor. Araştırma & Küçülme kolektifinin aktif bir üyesi olan Sekulova mutluluk iktisadı ve iklim değişimi alanlarında araştırma yapıyor.

ALEVGÜL H. ŞORMAN, Barselona Otonom Üniversitesi Çevre Bilim ve Teknolojileri Enstitüsü'nde araştırmacı. Araştırmalarında enerji sistemlerinin ve toplumsal metabolizmanın çokölçekli entegre analizlerine odaklanıyor.

RUBEN SURIÑACH PADILLA, iktisatçı, Dayanışma Ekonomisi Ağı'nda Toplumsal Denge projesinin koordinatörü. Mastırını çevre araştırmaları alanında yapan Padilla, çalışmalarında ekolojik iktisada odaklanıyor.

ERIK SWYNGEDOUW, Manchester Üniversitesi Çevre, Eğitim ve Kalkınma Fakültesi'nde coğrafya profesörü, Manchester Kent Enstitüsü üyesi. Politik eko-

nomi, politik ekoloji ve kent kuramı ve kültürü hakkında birçok makale ve kitap kaleme aldı. Araştırmalarında daha insani bir coğrafya yaratmaya yönelik toplumsal güçlere ve uygulamalara odaklanıyor.

GEMMA TARAFA, Barselona Üniversitesi'nde moleküler biyoloji doktorası yaptı, doktora sonrası araştırmalarını Yale Üniversitesi'nde tamamladı. Halen Pompeu Fabra Üniversitesi Sağlık Eşitsizlikleri Araştırma Grubu'nda halk sağlığı araştırmacısı olarak çalışıyor.

ETHEMCAN TURHAN, İsveç Kraliyet Teknoloji Enstitüsü, Çevresel Beşeri Bilimler Laboratuvarı'nda araştırmacıdır. Doktora derecesini 2014 yılında Barselona Otonom Üniversitesi, Çevre Bilimleri ve Teknolojileri Enstitüsü'nden almıştır. Akademik çalışmaları iklim adaleti, enerji demokrasisi ve çevresel ihtilaflar üzerine yoğunlaşmaktadır. Onur İnal'la birlikte *Transforming Socio-Natures in Turkey: Landscapes, State and Environmental Movements* (Routledge, 2019) kitabının editörlüğünü yapmıştır.

SERGIO ULGIATI, Napoli Parthenope Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Bölümü'nde profesör olarak hizmet veriyor. Çevre muhasebesi ve emerji sentezi, hayat döngüsü değerlendirmesi ve enerji analizi alanlarında araştırma yapıyor.

B. J. UNTI, Missouri Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde doktora yapıyor ve Washington'daki Bellevue College'da ders veriyor.

PETER A. VICTOR, Kanada York Üniversitesi'nde çevre araştırmaları profesörü. Kanada içinde ve dışında yaklaşık elli sene boyunca, akademisyen, danışman ve kamu görevlisi olarak ekonomi ve çevre üzerine çalıştı. Halen Ontario' nun Greenbelt Konseyi'nin başkanlığını yürüten Victor, 2015 yılında Kanada Kraliyet Akademisi'ne üye seçildi.

SOLOMON VICTUS, sosyal analist. Din ve felsefe alanındaki doktorasını Madurai Kamaraj Üniversitesi'nde, sosyal analiz alanındaki teoloji yüksek lisansını ise Serampore Üniversitesi'nde tamamladı. Uzmanlık alanında kaleme aldığı yedi kitabı ve yüzlerce makalesi vardır.

MARIANA WALTER, Barselona Otonom Üniversitesi Çevre Bilim ve Teknolojileri Enstitüsü'nde ve Rotterdam Erasmus Üniversitesi Uluslararası Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü'nde araştırmacı. Doktorasını çevre araştırmaları alanında yaptı. Arjantin ve Avrupa'daki araştırma projelerinde yer alan Walter halen sürdürülebilir ve adil doğal kaynak kullanımına yönelik bir projede çalışıyor.

Küçülme

Yeni Bir Çağ İçin Kavram Dağarcığı

Toplumların esenliği ve gelişmişliği çoğu iktisatçı ve siyasetçi tarafından "büyüme" kavramıyla açıklanıyor. Farklı siyasi ve iktisadi görüşlerin "büyüme" konusunda anlaştığını görüyoruz. Günümüzdeki hızlı yoksullaşma, artan eşitsizlikler ve toplumsal-ekolojik felaketler de egemen söyleme göre büyüme eksikliğinin ya da azgelişmişliğin sonuçlarıdır: "Büyümeyen, yerinde sayan, ölür". Elinizdeki kitap ise bu sorunların nedeninin tam da büyüme olduğunu, büyümenin aşırı masraflı, ekolojik açıdan sürdürülemez ve özünde adaletsiz bir hal aldığını, "büyüme"yi temel alan mitik inançların terk edilmesi gerektiğini savunuyor.

Bunun için büyüme tahayyülünü ayakta tutan ve ekonomiyi bilim olmaktan çıkaran terimlerle düşünmekten vazgeçmek gerekiyor. Kullanımdaki iktisadi dil, ifade edilmesi gerekeni ifade etmekte yetersiz kaldığı içindir ki yeni bir söz dağarcığına ihtiyacımız var. Bir grup aktivist ve entelektüelin ilk olarak Fransa'da başlattığı ve ardından tüm dünyaya yayılan küçülme hareketi, toplumsal bir hedef olarak ekonomik büyümenin terk edilmesi çağrısında bulunuyor. "Küçülme" kavramı, daha az doğal kaynak tüketen ve tamamen farklı ilkeler çerçevesinde örgütlenen toplumlara giden yolu temsil ediyor. Sadelik, şenliklilik, otonomi, bakım, müşterekler gibi kelimeler de küçülme toplumlarının neye benzeyebileceği konusuna ışık tutuyor.

Bu derlemenin, sadece başka bir dünyanın mümkün olduğunu düşünmekle kalmayıp aynı zamanda onu şimdi inşa etmek adına mücadele eden herkes için değerli bir bilgi ve ilham kaynağı olacağını umuyoruz.

Metis Edebiyatdışı
ISBN-13: 978-605-316-192-9

Metis Yayınları
www.metiskitap.com